Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Історичний факультет
Кафедра джерелознавства та спеціальних
історичних дисциплін

ДРАГОМАНІВСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць молодих істориків

2024,
Випуск 9(13)

УДК 94(477)(066)
Д72

Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 9 від 24 квітня 2024 р.)

Редакційна колегія:
Вєтров І. Г. – кандидат історичних наук, професор;
Іщенко Ж. М. – кандидат історичних наук, доцентка;
Журба М. А. – доктор історичних наук, професор;
Мелещенко Т. В., кандидат історичних наук, професор;
Перепелюк О. М. – доктор філософії (історія та археологія), доцентка;
Потильчак О. В. – доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор і упорядник);
Руденко Н. В. – кандидат історичних наук, доцентка;
Шевченко О. Т. – кандидат історичних наук, доцент;

Рецензенти:
О. П. Реєнт – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України;
О. О. Салата – доктор історичних наук професорка;

Д72 Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; УДУ імені Михайла Драгоманова. Київ: Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. Вип. 9(13). 344 с. Електронне видання

У збірнику публікуються матеріали пленарного та секційних засідань XIII Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс», що відбулася на історичному факультеті УДУ імені Михайла Драгоманова 15 березня 2024 р.

У доповідях та повідомленнях учасників конференції висвітлюються як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми вітчизняної та світової історії, порушуються актуальні й контраверсійні питання, що стали предметом наукової та суспільної дискусії в Україні. Матеріали збірника мають на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії.

УДК 94(477)(066)

© Драгоманівські історичні студії, 2024
© Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2024

ЗМІСТ

Андрущенко В. П.
Привітання учасникам і гостям конференції……..10

Гунцінґер М.
Вітання учасникам конференції……...11

Частина І. ПЛЕНАРНА ПАНЕЛЬ……12

Шаповал Ю. І.
Спогади Федора Пігідо-Правобережного як джерело до вивчення нацистсько-радянської війни 1941-1945 років……...12

Лисенко О. Є.
Деякі уроки російсько-українського протистояння 2014-2024 років..……16

Фролов Д. Д.
Українiка в Національному архіві Фінляндії.……20

Журба М. А.
Формування організаційних структур Червоного Хреста України в умовах більшовицької окупації (1918-1921 рр.)……..……26

Подольський А. Ю.
Пам'ять про жертви Другої світової війни як зброя проти російської агресії (на прикладі вивчення історії Голокосту в Україні)…….….30

Потильчак О. В.
Механізм обміну військовополоненими у російсько-українській війні 2014-2024 рр. як прояв її гібридного характеру……...…37

Вєтров І. Г.
Досвід репараційних виплат після Другої світової війни…….……46

Частина ІІ. ПАНЕЛЬНІ ДОПОВІДІ, ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ…...52

Розділ 1.
АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ІСТОРІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ НОВИЙ ЧАС.……...52

Пелик О. В.
Археологічні пам’ятки міста Миколаєва……....52

Кубріцька Є. М.
Теорії східноєвропейського фронтиру на території України……56

Дубів Я. Ю.
Реалізація китайських заморських подорожей в часи династії Мін……..…...59

Чмихова А. О.
Особливості зовнішньої політики Війська Запорозького під час гетьманування Богдана Хмельницького…..…….....63

Шкляр С. В.
Колонізація американського континенту: проблеми типології……....66

Мироненко А. О.
Культурно-просвітницька діяльність Мелетія Смотрицького…….……..…70

Барсуков О. Ю.
Полковники Лубенського козацького полку(1658-1781 рр.): риси спільноти…....73

Похиль С. С.
Українська барокова традиція у гетьманських соборах кінця XVII – початку XVIII ст……78

Сивук С. О.
Проблема синтезу політичних доктрин бонапартизму та макіавеллізму у філософсько-політичній спадщині Ніколо Макіавеллі……..……81

Стояновська В. В.
Гетьман Іван Мазепа: вибір політичного шляху, причини і мотиви……86

Клапцуняк П. В.
Ставлення Митрополита Сильвестра Косова до козацької революції Богдана Хмельницького……..90

Розділ 2.
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.……..……95

Гаврилюк М. О.
Проблеми історичної реалізації українства в епістолярній спадщині Олександра Кониського та Михайла Драгоманова…….……...……95

Терещенко Т. В.
У колі мемуаристів 1920-х років: спогади Андроника Степовича (1856-1935) про київську «Стару громаду»…….……...….99

Олефиренко М. В.
Міський простір Одеси в умовах промислової індустріалізації в другій половині XIX-го – першій половині XX ст.: історіографія проблеми……...102

Довга К. Л.
Елізабет Кеді Стентон – лідерка суфражистського руху в США:

політичний портрет…….107

Іщенко Д. В.
Епістолярна спадщина королеви Вікторії, як джерело дослідження вікторіанської доби……..…110

Маховський Т. В.
Обман як засіб досягнення цілей: характеристика діяльності народницьких організацій наприкінці XIX ст.……...114

Вавшко О. А.
Селянство в житті та творчості Михайла Коцюбинського……..……....118

Біньковська Д. С.
Жіноче питання у Наддніпрянській Україні (кінець XIX ст. – 1905 р.)……..…122

Добровольський А. Т.
Сучасна історіографія квестії взаємовідносин українських марксистських організацій та селянства в губерніях Російської імперії (наприкінці XIX – на початку XX ст.): стан розробки і перспективи досліджень……127

Малишко С. О., Міщанчук Н. Г.
Українська культура у просторі і часі: внесок Миколи Лисенка у розвиток мистецької освіти в Україні……132

Ніколайчук Д. О.
Страхування під час Першої світової війни: у розрізі діяльності київської комісії інспекторів акціонерних страхових товариств……...…..135

Шершень М. В.
Перспективи та виклики для жіночого руху в Україні на початку XX ст.: історіографія питання……..138

Розділ 3.
УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-ТІ – 1940-ВІ РОКИ)……..…...141

Левченко Ю. І.
«Окупаційний режим» чи «режим окупації» України 1941-1944 рр.: питання термінології та радянського ідеологічного міфотворення……...141

Приходько М. М.
Консолідація спортивних організацій в перші роки незалежності Польщі (1918-1925 рр.)……..…….……..147

Сергійчук Т. І.
Висвітлення вбивства Симона Петлюри на сторінках еміграційного тижневика «Тризуб»……150

Тараненко А. В.
Німецька спільнота України і колективізація (початок 30-х рр. ХХ ст.)……...154

Срібняк М. І.
Полонені українці у таборі Азінара, Італія (1919 – перша половина 1920 рр.): організація національного життя в очікуванні репатріації…….157

Коростельова А. С.
Становище та міжнародний напрямок діяльності Константинопольського патріархату в системі Турецької республіки (1930-1949 рр.)……...…..163

Бондар С. В.
Українське церковне будівництво доби перших національно-визвольних змагань……..168

Чухомець О. О.
Закарпаття в контексті зовнішньої політики Угорщини 1919-1920 рр.……173

Білик А. Р.
До питання мирних переговорів Директорії УНР та РСФРР (листопад 1918 – лютий 1919 рр.)…….……...…178

Фастовець Ю. В.
Роль та значення об'єднання народних комісаріатів РСФРР з народними комісаріатами УСРР в 1920-х роках..……..……..181

Стоцька Д. С.
Симон Петлюра: будівничий українського війська…….……184

Бачeнко А. О.
Значення Голодомору 1932-1933 рр. для сучасного українського суспільства…188

Мусієнко Л. В., Махаринська О. П.
Становище українського селянства в умовах сталінського тоталітаризму: зріз родинної мікроісторії Шевченків та Дишлових……191

Жолоб М. П.
Чорносотенний антисемітський наратив на сторінках особової справи репресованого НКВС Ш. С. Яблочникова……194

Боровський А. А.
Боротьба сталінського режиму з релігією в Україні: на прикладі закриття синагог Ніжина у 1928 році……...…….196

Лобзаков О. А.
Трансформація Токіо у першій половині XX ст……..……199

Уракін М. Г.
Колабораціонізм в роки Другої Світової війни у модерному історіографічному дискурсі……202

Чекиш Н. В.
Організація НКВС СРСР стаціонарного табору для військовополонених у Києві (1943-1944 рр.)……...210

Розділ 4.
УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ.……..…216

Саханчук В. В.
Організація НКВС СРСР стаціонарного табору для військовополонених у Києві (1943-1944 рр.)……216

Мартинчук Ю. П.
Релігійна політика радянської влади на західноукраїнських землях в перші повоєнні роки…….……..……....221

Чижевський О. О.
Міжнародні військові трибунали другої половини XX – початку XXI ст.…….....225

Плісецький Д. В.
Депутатська діяльність Андрія Малишка (1951-1967 рр.)……..……228

Ананко О. О., Двірна К. П.
Роль Івана Багряного у збереженні української національної ідентичності…….232

Попченко І. С.
Залучення української діаспори до відновлення Пласту: основні напрямки співпраці……...237

Хршоян А. В.
Кадрова політика Компанії України у 1960-1980-х рр.: історіографія проблеми……...……240

Бондар Т. В., Смоляр Д. О.
Богуславщина в дисидентському русі……...…243

Татарінов К. О.
Особливості євроінтеграції Угорщини 1991-2004 рр……..248

Федорчук О. В.
Міжнародний досвід у сфері правового регулювання національної стійкості….251

Стьопченко Е. М.
Процес відновлення діяльності та створення нових євангельських протестантських церков на Київщині (1990-ті – початок XXI ст.)……254

Сафонов К. А.
Авторитаризм та «авторитарна модернізація»: сучасні підходи до дослідження історії авторитарних режимів……..268

Леннік І. Ю.
Український театр і драма на зламі XX-XXI ст.: Богдан Ступка……...…271

Яретик М. М.
Валентина Кочур: штрихи до творчого портрету……...…….274

Фаріон А. В.
Причини та особливості російсько-української війни 2014-2024 рр…….....280

Розділ 5.
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ, ЕТНОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ……...…283

Герасименко В. О.
Празький гріш на ринках білоруських земель Великого князівства Литовського (XIV-XV ст.): історіографія проблеми……...…….…283

Гребеник Д. О.
Внесок митрополита Петра Могили у створення та розбудову Київського колегіуму (1632-1647): меморіалізація в українській філателії та нумізматиці…287

Харитонова А. С.
Модернізація грошового ринку Волині у XVIII ст.…….……293

Шашенко М. В.
Арабський дірхем на сході Європи: радянська нумізматика 1920-х-1940-х рр…296

Порохнава Д. Р.
Прихід весни у світогляді українців…….…….302

Федів Є. І.
Відображення світобачення кримських татар у традиційній вишиванці (на прикладі орнаменту Орьнек)……..305

Щипська А. Р.
Анімалістичне в свідомості та побуті українців……...……307

Іванюк Д. Р.
Особливості модерну Альфонса Мухи……..310

Туманова Н. О.
Густав Клімт: шлях до сецесії……..……...…312

Розділ 6.
ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН…….316

Алатиренко М. А.
Свобода як історія, сутність європейської категорії і сучасності (історико-педагогічний аспект логіки культури в контексті сучасних реалій України)…...316

Юхименко В. О.
Художня література як основа тестових технологій……319

Обуховський І. О.
Можливості використання штучного інтелекту на уроках суспільствознавчих Дисциплін…….323

Мельник А. В., Камбалова Я. М.
Поєднання традиційних та інноваційних форм організації освітнього процесу в сучасній українській школі…….….326

Медвідь С. В.
Методика використання живопису при вивченні історії України на прикладі картини Петра Андрусів «Конотопська битва»……329

Алфавітний покажчик авторів ……...333

Алфавітний покажчик наукових керівників…….340

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ

Вельмишановні колеги та друзі!

Сердечно вітаю вас з проведенням традиційних для нашого університету та наукової спільноти України XIII Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс». Цьогоріч вони присвячені визначній події у житті нашого колективу – 190-річчю Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Відбуваючись у важкий і драматичний час війни з країною-агресором російською федерацією, Драгоманівські читання знаменують собою нову сходинку у розвитку молодої науки, зокрема і студентської, презентуючи водночас прогресивні погляди багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних вчених. Знаковою постаттю, що об'єднує всіх, є всесвітньо відомий український публіцист, історик, філософ, економіст, представник знаного роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових – Михайло Петрович Драгоманов. Ця знакова у багатьох галузях суспільної діяльності особистість накладає відбиток на всі сфери життя в соціальному просторі та історичному часі.

Переконаний, що науку серед молоді треба поширювати й популяризувати, заохочувати та підтримувати. Саме розвиток інтелекту підростаючого покоління разом із апелюванням до загальнолюдських і високоморальних цінностей є тим визначальним фактором, який здатний забезпечити перспективу розвитку країни і цивілізації загалом. Упевнений, спільними зусиллями ми забезпечимо подальшу еволюцію національної системи освіти та створимо умови для підготовки такого фахівця, який би відповідав найвищим європейським стандартам. Щиро бажаю плідних дискусій, дієвих результатів, наснаги й невтомності у новаторському пошуку та реалізації усіх творчих ініціатив, а найголовніше – перемоги України над ворогом.

Віктор АНДРУЩЕНКО,
ректор університету, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України

Dear participants of the thirteenth Dragoman readings of young historians "Ukraine in European and World History: Modern Scientific and Educational Discourse". This is Professor Moritz Gunzinger, I am currently in Baku.

In such difficult times, the topic of these readings becomes especially relevant, because throughout the entire period of Ukraine's existence, you had to fight for the right to call yourself Ukrainian and live as a sovereign nation.

Since Germany is the second largest arms supplier to Ukraine, we are sure that very soon the aggressor will be rejected and your country will join the European family, becoming the largest country ever to join the EU.

I would like to express my gratitude to my friend, professor, Dr. Igor Vetrov for the invitation and I wish you all a successful event and fruitful discussions.

Шановні учасники тринадцятих драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: Сучасний науковий та освітній дискурс». Це професор Морітц Гунцінгер, я зараз перебуваю у Баку.

У такі непрості часи тема цих читань набуває особливої актуальності, адже протягом усього періоду існування України вам доводилося боротися за право називати себе українцями і жити як суверенна нація.

Оскільки Німеччина є другим найбільшим постачальником зброї в Україну, ми впевнені, що дуже скоро агресор буде відкинутий і ваша країна приєднається до європейської сім'ї, ставши найбільшою країною, яка коли-небудь приєднувалася до ЄС.

Я хотів би висловити подяку моєму другу, професору, доктору Ігорю Вєтрову за запрошення і бажаю всім вам успішного заходу та плідних дискусій.

Гунцінґер Морітц Конрад Самуель,
почесний професор у галузі зв'язків з громадськістю та комунікації, член Наглядової ради УДУ імені Михайла Драгоманова

Частина І

ПЛЕНАРНА ПАНЕЛЬ

УДК 94:355.01]:82-94(430:47+57)«1941-1945»

Юрій ШАПОВАЛ
(м. Київ)

Спогади Федора Пігідо-Правобережного як джерело до вивчення нацистсько-радянської війни 1941-1945 років

Почну з представлення героя мого виступу. Публіцист, політичний діяч, історик Федір Петрович Пігідо Закінчив Київську середню військово-медичну школу, у 1917-1920 роках служив у Головній санітарній управі Української Народної Республіки. Пізніше працював у сільськогосподарській кредитній кооперації у селі Стайки та на Стайківському заводі будівельних матеріалів на посаді бухгалтера, а пізніше – помічником технічного директора.

У 1930 році вступив на промисловий факультет Інституту економічних наук, який закінчив у 1935 році з відзнакою. Працював начальником планового відділу Київського обласного тресту будівельних матеріалів, у науково-дослідному інституті, займався педагогічною працею, читав лекції з організації виробництва будівельних матеріалів у технікумі й інституті підвищення кваліфікації інженерів.

Під час Голодомору 1932-1933 років померло двоє осіб у його родині і троє в родині дружини. Ще троє, між ними його рідний брат, були розстріляні, а четверо заслано в північні табори.

Після нападу нацистської Німеччини на СРСР Пігідо не був евакуйований і окупацію пережив разом з дружиною і донькою в Києві та довколишніх селах. Був свідком перших днів війни, бачив реальну картину втечі владних комуністичних структур на Схід, наслідки сталінської стратегії «випаленої землі», згодом оцінив реалії окупаційної політики нацистів, зрозумів, чим загрожуватиме повернення «червоної імперії» тим, хто залишився на тимчасово окупованій території.

При відступі німців у 1944 році виїхав на Захід. У Німеччині працював помічником на керамічній фабриці Ляйснера в Мускау. Перебуваючи в таборі для переміщених осіб у Шляйсгамі деякий час виконував обов’язки секретаря культурно-освітнього відділу, а згодом був його керівником. У Західній Німеччині проводив наукову та громадську діяльність.

У 1949 році став членом Української революційно-демократичної партії (УРДП) і був обраний до її Центрального Комітету. Згодом представляв УРДП в Українській Національній Раді, де також виконував обов’язки заступника

президента УНР та інформаційного і фінансового секретаря. У 1950-1951 роках був директором видавництва «Українські вісті» в Новому Ульмі. Активно займався журналістикою і публіцистикою, надрукував кілька десятків статей на різні політичні теми у таких виданнях як «Українські вісті», «Наші позиції», «Український Прометей», «Український голос», «Рада», «Українець в Австралії» та інших.

Займався радянознавчою проблематикою, працюючи у Мюнхенському інституті дослідження Радянського Союзу (Institut zur Erforschung der UdSSR). Був автором книжок «8,000,000 – 1933 рік на Україні» (1951); «Велика Вітчизняна війна» (1954); «The Stalin Famine» (1954); «Materials Conserning Ukrainian-Jewish Relations during the Years of the Revolution? 1917-1921» (1956), «Україна під большевицькою окупацією» (1956). Найважливішим його твором є праця «Велика Вітчизняна війна», яка була перевидана в Україні 2002 та 2007 року.

Перевидання 2002 року ініціювали ми разом з професором Романом Сербиним з Канади. По-перше, ми мали на меті повернути ці спогади на батьківщину автора.

По-друге, ми поставили за мету представити концепцію Федора Пігідо-Правобережного. Він був переконаний, що утрималася сталінська Росія «не тими транспортами зброї та консервів, що їх альянти постачали Совєтському Союзові. Ці транспорти потім, - коли, власне, питання «хто кого» було вже розв'язане гітлерівською політикою на «визволених» землях України, - лише прискорили загибель гітлеризму. Не «геніяльний стратег» спинив німецькі армії, ні: врятував того «неперевершеного» стратега сам Befreier Гітлер… Коли б класична тупість гітлерівських радників була хоч трошки менша.., коли б вони хотіли бачити, в якому стані були в той час народи Совєтського Союзу, які настрої панували серед них, - то Бог знає ще, який би вигляд мала сьогодні мапа Європи, а може й всього світу».

Готуючи свої спогади про Другу світову війну (а «Велика Вітчизняна» була її органічною частиною) Федір Пігідо керувався почуттям морального обов'язку, прагненням зберегти реалістичні картини недавнього минулого, свідком якого він був. Його шокувала непоінформованість Заходу про Радянський Союз та про ті трагічні події, що їх Україна пережила під час війни 1941-1945 років і що були спричинені не лише нацизмом, а й комунізмом. Це нерозуміння Заходом суті сталінського режиму мало трагічні наслідки для мільйонів вихідців з територій, які після війни опинилися у складі СРСР та його політичних сателітів.

Пропаґандисти сталінської Росії розгорнули тоді широко закроєну акцію в усіх зонах окупованої Німеччини за повернення «на родину». «Моя мета, - писав Федір Пігідо, - розповісти з цілковитою правдивістю, з безсторонністю фотографа про те щоденне-буденне, що мені його як звичайному спостерігачеві довелось бачити».

Книга складається з таких розділів: напередодні війни; розповідь про перші дні війни; розділ про полонених і тих, кого оголосили зрадниками; розділ про роки

німецької окупації, а далі – про 1944-й і 1945 роки; завершуються спогади деякими висновками автора.

Пишучи свої спогади, Федір Пігідо використав також свідчення інших еміґрантів (а з-поміж них і дані під присягою для різних судових справ). Наприклад, матеріали Віктора Кравченка. Його книжку «Я вибрав волю» французькі комуністи і ліві інтелектуали у повоєнній Франції таврували як наклеп на СРСР.

Для серйозних фахівців немає сумніву в тому, що Україна пережила страшні випробування під час Другої світової війни. Одначе дискусії увесь час виходять на інше питання: хто їх заподіяв та хто за них повинен нести відповідальність? Донедавна в Україні можна було писати лише про злочини та репресії німецької окупації. Згодом, під час горбачовської «перебудови» почала відкриватися тема помилок радянського керівництва. Одначе про злочини комуністичного режиму супроти своїх власних громадян говорити мало хто наважувався.

Люди, які пережили Другу світову війну, знали, що український народ потерпав від обох тоталітарних систем – як гітлерівської, так і сталінської. Федір Пігідо також був свідком злочинів обидвох тираній. Проте – на відміну від переважної більшості тих, хто писав про війну у комунізованій Україні – він знаходився в обставинах, які дозволяли йому вільно писати як про одні, так і про другі страхіття, доводити, що жодна з тираній не мала «переваг». У цьому особливість його спогадів і роздумів.

Насамперед пам’ятаймо, що про злочини нацизму було кому збирати матеріали. Вони системно накопичувалися і в Радянському Союзі, і на Заході. Найбільш яскравим виявом і реалізацією цих накопичених знань обґрунтовано можна вважати Нюрнберзький процес над нацистськими злочинцями. Проте ніхто не вказував на ту специфіку, що відрізняла окупацію України від окупацій західних країн (насамперед це стосувалося масштабів насильства з боку окупантів і того, що війна двічі прокотилася смертоносним катком по території України).

Слід окреслити інший фактор, на який вважав за потрібне вказати Федір Пігідо, коли писав свою книгу. Нацизм тоді перетворювався (хоч і не так просто) на історичне минуле, а комунізмові, який коштував українському народові не менше жертв, ніж війна, ще не було видно кінця. Саме тому Федір Пігідо вирішив зосередити увагу на маловідомих діях комуністичного режиму у початковий період нацистсько-радянської війни, щоб інформувати Захід про Україну. До слова, ці матеріали знадобились згодом, після колапсу СРСР, для відтворення історичної пам’яті в самій Україні.

Особливу увагу привертають описані Федором Пігідо факти латентної мобілізації напередодні вторгнення гітлерівської Німеччини до Радянського Союзу. відомо, що загальну мобілізацію в Радянському Союзи оголосили 23 червня 1941 року. У жодній публікації радянського часу не можна було відшукати інформації про так звані таємні мобілізації, що почалися з осені 1940 року: «…Починають масово зникати люди, але на цей раз... за викликом «Воєнкомату» і,

звичайно, як правило, вночі, – такий бо, бачите, «сталінський стиль» роботи. Десь в 12 год[ині] ночі до вас приносять виклик – повістку – негайно, або завтра в 6-й год[ині] вранці, з'явитись до Воєнкомату. Випадки нічного зникання людей ставали все частіші та частіші – йшла потаємна мобілізація. В такий спосіб мобілізувались самі широкі кола населення – брали технічну інтеліґенцію, лікарів, робітників, селян. З воєнкоматів людей надсилали кудись на захід. В такому порядку до грудня було забрано до війська кілька сотень робітників та службовців з наших заводів та з десяток наших ближчих знайомих». Ці твердження підтверджуються фактами. Масові приховані мобілізації резервістів проводились з метою створення нових військових частин і з'єднань. Як нині відомо, було мобілізовано (без офіційного оголошення мобілізації) близько 800 тисяч запасних осіб і перекинуто в західні округи 5 армій з південних і східних районів країни. Таємні мобілізації дозволили радянському командуванню з січня 1939-го по червень 1941 року в Червоній армії сформувати 125 нових дивізій.

Спогади Федора Пігідо розвінчують багато міфів не лише щодо ставлення до війни радянського керівництва та пересічних громадян, а й міфи про їхнє ставлення одне до одного під час війни. Наприклад, він пише, що 23 чи 24 червня 1941 року було видано наказ усім громадянам здати радіоприймачі: «Кремлівська кліка не довіряла, видно, «найщасливішому», «відданому своїм вождям» народові «квітучої України». Це було тяжким ударом для багатьох людей: часопис дістанеш не завжди, а щоб почути щось про події в світі, треба бігти за кілометр-два до найближчого радіорупора».

Пігідо показує приклади зрадницької поведінки партійно-державної еліти щодо простих громадян, що їх за алишали напризволяще і примушували сповідувати проголошену у Кремлі лінію на «випалену землю». Тим самим люди прирікалися на голод і злидні, але вони не мирилися і чинили опір варварським діям комуністичного начальства.

Серед описаних Федором Пігідо злочинів комуністичного режиму привертають увагу підрив греблі Дніпровської гідроелектростанції. Довгий час тема підриву греблі і Дніпровської ГЕС була «закрита» для інших інтерпретацій. Та все-таки з часом дослідники з’ясували і підтвердили правдивість того, про що писав Федір Пігідо: потужний вибух після 20 години 18 серпня 1941 року, що підняв у повітря більше, ніж четверту частину греблі (135 із 600 метрів) не диктувався реаліями війни. Це був наслідок надмірної нервозності, а не військової необхідності.

У книзі також підкреслено, що важливим стимулом до добровільного червоноармійців у полон до німців була ненависть до злодіянь сталінського режиму. у книзі Федора Пігідо міститься чимало інших маловідомих фактів. Ось він описує партизанський загон у своєму селі, учасники якого, нібито покликані чекають на прихід німців, щоб з ними битися, а тим часом пиячать, тероризують селян. Він згадує, як у Дніпропетровську при відступі радянські війська висадили хлібокомбінат разом з робітниками. В Одесі затопили приморські квартали разом з

жителями, а поранених червоноармійців скинули в море разом з санітарними машинами. З Харкова вивезли сотні представників інтеліґенції, для того щоб спалити в польовому сараї. В Умані живими замуровали людей у льоху.

Мемуари Федора Пігідо-Правобережного є корисним джерелом, що сприяє створенню реалістичної картини нацистсько-радянської війни. Привертаючи увагу до книжки Федора Пігідо-Правобережного, я виходжу з того, що вона неодмінно стимулюватиме наукову полеміку, широкі дискусії, які необхідні для того, щоб ще глибше, реалістично розуміти події, пов'язані з тим, що у Радянському Союзі називали, а в нинішній Росії і надалі називають «Великою Вітчизняної війною».

УДК 94:355.01(470+571:477)«2014/2024»

Олександр ЛИСЕНКО
(м. Київ)

Деякі уроки російсько-українського протистояння 2014-2024 років

Анотація. Практично одразу після розпаду Радянського Союзу у кремлівських кабінетах стали виношуватися плани повернення України в орбіту виняткового впливу Москви. Упродовж останніх двох десятиліть Росія вела гібридну війну проти нашої держави, що охопила політичну, дипломатичну, економічну, інформаційну сфери. Внаслідок політики «умиротворення», яку західні країни проводили щодо путінського режиму, Росія вдавалася до агресивних дій проти своїх сусідів і, зрештою, розв'язала широкомасштабну війну проти Україну. Її дворічний перебіг створює підстави для проміжних висновків та практичних уроків, без урахування яких буде складно зберегти суверенітет нашої держави і саме існування української нації.

Ключові слова: війна Росії проти України, гібридна війна, національна безпека, обороноздатність, відповідальність еліт, громадянське суспільство.

Незважаючи на те, що російсько-українське протистояння на полі бою далеке від завершення, існують підстави для деяких проміжних підсумків, узагальнень та висновків. Оскільки йдеться про історичний зріз проблеми, варто розпочати саме з цього.

1. Тисячолітній досвід формування московської державності беззаперечно доводить, що цьому процесу притаманні тенденції до перманентної експансії, розширення за рахунок поглинання інших етносів та держав, запозичення, привласнення і монополізація самоназви, атрибутів державної влади і символіки (кольорів прапора, герба, титулатури, церемоніалістики тощо), нарешті, формування імперського авторитарно-тоталітарного режиму. На всіх силоміць захоплених та упокорених територіях московські правителі встановлювали

колоніальні чи окупаційні порядки, не рахуючись із інтересами інших національних, релігійних, соціальних груп, асимілюючи чи атомізуючи їх, розчиняючи в еклектичному етнічному масиві їхню культурну самобутність.

У такий спосіб формувалися географічні обриси держави-конгломерату телулократичного штибу, своєрідна євразійська «чорна діра», що втягувала в себе і поглинала сотні народів і величезні території. При цьому вона не виявляла здатності і навіть намірів до їхнього терплячого і системного освоєння й гармонійного облаштування. Все, на що спромоглася російська влада, це хижацька експлуатація природно-сировинних багатств тих чи інших регіонів, які в соціальному та культурному плані застрягали то у мороці Середньовіччя, то у сірому й задимленому першою індустріалізацією XIX ст.

Спроба легалізації і легітимації такого стану речей у XXI сторіччі породила химерний симбіоз політичних прийомів Кремля: від «м'якої сили», гібридної війни, повзучої експансії до цинічного економічного шантажу та брутальної агресії проти суверенних держав і геноцидальних практик на завойованих територіях.

2. Війна Російської Федерації проти України у всій повноті поставила людство перед фактом руйнування Ялтинсько-Потсдамської системи світового устрою. Система балансів, сконструйована завдяки сукупності дво- і багатосторонніх договорів, міжнародному праву, яким регулювалися відносини між різними державами, конфігурації кордонів, що вважалися недоторканими, кристалізувалася та зміцнилася спочатку після завершення «холодної війни» та угод у Хельсінкі, а далі – після розпаду СРСР. Заснована на сферах впливу великих гравців з усіма відомими вадами, вона все ж забезпечувала певну стабільність. Внаслідок дій путінської кліки спочатку розхитувалася ситуація в одному єврорегіоні – східному, згодом – у цілому світі. Міжнародно правові норми для Москви нічого не значать, як і взяті перед світовою спільнотою зобов'язання. Руйнування міжнародної системи безпеки виявляється не тільки в аморфізації ООН як її основного інструмента, рудиментаризації Ради Безпеки через обструктивні механізми права вето в її діяльності, а й унаслідок баналізації порушень існуючих приписів мирного співіснування і поваги територіальної цілісності інших держав авторитарними правителями. Нині людство постало перед нагальною необхідністю пошуку нових інструментів гарантування міжнародної безпеки, аби повернути почуття захищеності і впевненості у прийдешньому дня для багатьох країн, загрожених експансіоністською політикою агресивних держав.

3. Відомий афоризм про те що історія повторюється як фарс насправді має не саркастичну конотацію, а дуже гіркий підтекст. Його сенс зводиться до того, що коли людство повторює помилки минулого, це сприймається як недолугість, брак інтелекту і політичної волі, відчуття історичної перспективи. От і цього разу політика «умиротворення», яку колективний Захід проводив упродовж двох останніх десятиліть щодо Росії, дзеркально відобразила події кінця 30-х років XX сторіччя. На цьому тлі Будапештський меморандум з певною часткою умовності можна співставити з Мюнхенськими рішеннями 1938 р. стосовно Чехословаччини.

Брутальне порушення угоди Москвою за мовчазної нейтральності інших «гарантів» безпеки України підважує всі інші міжнародно-правові акти, що формують конфігурацію сучасної міжнародної безпеки.

4. Кремль обрав курс, який, за уявленнями і планами тамтешніх «сидільців», мав би забезпечити Росії повернення до клубу світових гравців і трансформацію на один з «полюсів сили». Однак гола ставка на експорт вуглеводневих енергоносіїв у період «peak Oil» зіграла злий жарт з «надутою» нафто- і газодоларами економікою країни. Намагаючись «підсадити» на вуглеводневу «голку» європейські та інші країни, Москва сама потрапила в тенета залежності від такої експортної структури і схеми наповнення державного бюджету. Варто було деяким із зарубіжних споживачів суттєво скоротити імпорт з Росії чи зовсім припинити його, як у російському державному кошторисі з'явилися загрозливі діри. Усі спроби накладання «пластиря» нижче ватерлінії цієї застарілої економічної посудини виглядають як тимчасові паліативи, неспроможні стратегічно вирішити наростаючі проблеми. Світове співтовариство уперше вдалося до таких масштабних санкцій щодо агресора і навіть, попри всю їхню неповноту й існуючі лабіринти обходу, вони руйнівним чином впливають на російську економіку та соціальну сферу.

5. Увесь період державного будівництва в Україні від моменту проголошення суверенітету з перспективи нинішньої війни зяє численними стратегічними прорахунками, непродуманими на перспективу рішеннями, погано змодельованими, інституційно, матеріально і кадрово забезпеченими проєктами у всіх сферах життєдіяльності державного організму. Українському суспільству у всі ці роки бракувало критичної маси еліти (політичної, наукової, мистецької) задля формулювання чіткої національної ідеї та ідеології, зрозумілих і креативних меседжів, послідовності і наполегливості у досягненні поставлених завдань, відповідальності політикуму перед громадянами, інноваційної та соціальної орієнтації всіх програм економічного розвитку. Справедливості заради також слід визначити, що значний сегмент деструктивних чинників обумовлювався системною інфільтрацією агентів зовнішнього впливу, які або контролювали, або мали вплив у центрах ухвалення рішень та всіх виконавських структурах. Особливої шкоди їхня присутність і роль завдала сектору національної безпеки та оборони. Вказана проблема, як і питання «п'ятої колони» залишається актуальною і донині, суттєво впливаючи на обороноздатність країни. Різкі періодичні трансформації у підходах до розбудови Збройних Сил України, створення штучних перешкод на шляху розвитку вітчизняного ВПК відповідно до сучасних вимог фактично обеззброювали нашу державу перед реально існуючими загрозами. Контроль Кремлем українських спецслужб, корупція, що роз'їла судову гілку влади критично послабили нашу обороноздатність та функціональні можливості державного апарату.

6. За таких умов особлива місія покладається на громадянське суспільство. Аморфне у середині 90-х років, воно поступово стало обростати необхідними атрибутами і демонструвати якщо не спроможність, то в будь-якому випадку

бажання впливати на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси. Дві революції – Помаранчева й Гідності – суттєво стимулювали й інтенсифікували процес формування української політичної нації та громадянської ідентичності більшості мешканців країни різних національностей. Цей незворотні прорив заклав фундамент національної стійкості, який витримує випробування цією важкою, виснажливою війною. Але ще більше залежатиме6 від громадянського суспільства після завершення війни, яким би воно не було. Без його активного щоденного втручання у всі державні справи годі сподіватися на подолання корупції, ухвалення життєво важливих законів, оздоровлення правоохоронної і судової системи, економічного та соціального прогресу.

7. Серед основних уроків російсько-українського протистояння в історичній ретроспективі і на сучасному його етапі слід вважати, по-перше, необхідність подолання будь-яких ілюзій щодо альтернатив імперським домаганням Москви до України; по-друге, нагальну потребу здобуття справжньої економічної незалежності у всіх сферах, включно з енергетичною і фінансовою; по-третє, формування такої моделі і структури менеджменту, яка би виключала безроздільну монополізацію провідних галузей олігархічними кланами й відчуження суспільства від соціально справедливого (чи принаймні оптимального) розподілу матеріальних благ.

8. Експансіоністський курс Кремля супроводжувався тривалою інформаційною війною проти України, яку ми програвали до самого початку повномасштабної агресії. Неспівставність ресурсів, задіяних сторонами в інформаційно-пропагандистському протистоянні, забезпечувала просування російських наративів у різних країнах світу і в самій Україні, а оборонна стратегія Києва у поєднанні з мінімалізмом у цій сфері завдавали значної шкоди іміджу нашої держави. Ситуація дещо змінилася у 2024 р., але без належної уваги до цього напряму боротьби проти країни-терориста і агресора нам складно буде розраховувати і на відшкодування збитків, і притягнення російських воєнних злочинців до відповідальності у міжнародних судових інстанціях.

9. Геополітична ситуація переконує в тому, що сильна економіка і демократія для успішного державотворчого проєкту повинні спиратися на сучасну, першокласно озброєну і навчену армію, здатною протистояти конвенційним загрозам і самим своїм існуванням застерігати потенційних агресорів від необдуманих кроків. Події останніх двох років демонструють неспростовну реальність: саме такі Збройні Сили у нас формуються нині.

І в безпосередньому зв’язку з потребами національної безпеки і оборони актуалізується проблема оволодіння технологіями виробництва ядерної зброї. У випадку, коли Україна залишиться за межами надійних безпекових механізмів, у нас не залишиться жодного іншого вибору, окрім, так би мовити, «останнього доводу королів». При цьому не обов’язково напоказ бряцати зв’язкою боєголовок. Достатньо налагодити відповідні технології, від яких до появи ядерної зброї залишиться тільки один крок.

Врахування проміжних уроків російсько-українського протистояння, боротьба з негативними факторами вже зараз, під час війни, дає шанс не тільки виграти війну, а й перезавантажити процеси державного будівництва, надавши їм незворотного характеру.

УДК 930.25:39=161.2(480)

Дмитрій ФРОЛОВ
(м. Гельсінки, Фінляндія)

Україніка в Національному архіві Фінляндії

Почнемо з того, що протягом багатьох століть Фінляндія та фіни мали досить нечасті контакти з Україною та українцями. Безумовно, окремі контакти, безперечно, були, адже і Україна, і Фінляндія не були відгороджені високим парканом від решти світу. Особисті контакти людей існували завжди, їх наявність встановити досить складно лише на підставі документів Національного архіву Фінляндії.

Численні війни зі Швецією, які велися Росією протягом майже 600 років, і до яких приклав руку Петро І, призвели до того, що на території Росії знаходилися тисячі полонених ворожих армій. Серед них були й фіни. Мабуть, одними з перших знайомств українців із фінами стали Полтавська битва та захоплення залишків армії Карла під Переволочною у 1709 році. За різними оцінками в полон потрапило 3,000 під Полтавою та 12,000 під Переволочною. Відразу зазначу, що цифри у різних фахівців, які займаються цією проблемою, відрізняються, - 12,000, 15,000, 18,000 -, але оскільки їх уточнення не є принципово важливим для нашої доповіді, ми не будемо заглиблюватись у систему підрахунку. Для нас важливо одне: фіни були на території України та потрапляли тут у російський полон [1].

Перенесемося на 70 років уперед. Напевно, вам відомо село Старошведське (швед. Gammalsvenskby, на місцевому шведському діалекті Galsvänskbi) – зараз це частина села Зміївка Херсонської області [2]. З тих 1200 шведів, які почали переселення в серпні 1782 року в селі осіло лише 135 осіб. Згодом до них приєдналося ще близько 30 шведів, які потрапили в полон під час російсько-шведської війни 1788-1790 рр. Серед них були й уродженці шведської провінції Фінляндія. У мешканців села були досить тісні на ті часи контакти і зі Швецією, і потім з Великим князівством Фінляндським, оскільки в них проводився збір грошей та інших пожертв на користь поселенців, в результаті чого в 1882 р. буо закладений, а в 1885-му відкрито лютеранську церкву. На жаль, через брак часу мені не вдалося спеціально виявити документи з цього питання, але думаю, що вони обов'язково знайдуться в нашому архіві. І ми дізнаємося, хто був

підрядником, хто будівельником, як проходили переговори між українськими чиновниками та чиновниками Великого князівства Фінляндського.

Звичайно ж, військова історія – це те, що найкраще збереглося в архівах. Контакти фінів та українців були зокрема й під час численних воєн між Росією та Швецією за територію Фінляндії 1713-1721, 1741-1743, 1788-1790, 1808-1809 рр. З входженням Фінляндії в склад Російської імперії як автономного Великого князівства Фінляндського на його території розташувалися численні гарнізони. Своєї армії у нас не було. Існувала лише Гвардія, яка проіснувала до 1901 р. Відповідальність за оборону країни покладалася на «російські війська, розташовані у Фінляндії». До 1914 р. їх налічувалося близько 40-50 тисяч багнетів з артилерією. На час здобуття незалежності внаслідок Першої світової війни російських військ у Фінляндії було близько 100 тисяч осіб. Звісно, що серед них були українці. Проте оскільки детального дослідження не проводилося то зараз точно назвати їх кількість неможливо [3; 4].

Документи розміщених у Фінляндії військ Російської імперії утворюють у Національному архіві окрему колекцію – «Російські військові документи». Колекція досить розрізнена, і робота з нею передбачає певних знань про структуру військових підрозділів російської армії. Тут є послужні списки офіцерів, але відомості про нижніх чинів обмежуються переважно списками чи метриками. Туди ж можна віднести й військових чиновників-українців, які числяться за армією та флотом. Тобто за потреби можна виявити також етнічних українців, які служили в російській армії.

Відомо, що ключами до Фінської затоки було три фортеці: Кронштадт, Таллінн і Свеаборг. Невипадково боротьба володіння ними була метою багатьох воєн Росії та Швеції. А форпостом в обороні Гельсінгфорса (Хельсінкі) була морська фортеця Свеаборг, значення якої в історії Фінляндії неможливо переоцінити [4].

Історія фортеці, названої північним Гібралтаром, бере початок ще в часи, коли Фінляндія була частиною Шведського королівства. Російські війська захопили фортецю Свеаборг у 1808 р. Значення її укріплень особливо зросло, коли в 1812 р. Олександр І переніс столицю Великого князівства Фінляндського з Турку до Гельсінкі.

1917 року Російська імперія припиняє своє існування. З того моменту починається нова історія фортеці. Указом Сенату у квітні 1918 р. морська фортеця була приєднана до незалежної Фінляндії. Тартуський мирний договір 1920 р., укладений між Радянською Росією та Фінляндією, закріпив державні кордони Фінляндії. І про кожен із цих періодів збереглося багато цікавих і важливих документів у Швеції, Фінляндії, Україні, Англії, Росії та Франції.

Значний внесок в історію фортеці зробили українці. Перші солдати та офіцери, уродженці України, були розквартовані у морській фортеці Свеаборг (Суоменлінна) вже у 1809 р. Але знову я змушений констатувати, що, на жаль, досить складно визначити їх точну кількість. За наявними у розпорядженні

істориків архівними документами вони проходили службу в артилерії, мінних командах, піхотних частинах, інженерних командах, несли службу в інтендантському відомстві. Тобто рахунок іде на сотні людей. А за понад сто років, з 1809-го по 1917-й, йдеться про тисячі українців, які мешкали у Свеаборзі та Гельсінгфорсі. Проте дотепер разюче мало досліджено взаємовплив міста Гельсінкі та розміщеного поруч гарнізону. Адже солдати та офіцери, зокрема й українці, одружувалися з уродженками Великого князівства Фінляндського. Втім, церковні книги, які зберігаються у Національному архіві Фінляндії, могли допомогти встановити ці шлюби. І це ще один комплекс документів, який містить інформацію про українців, які мешкали у Фінляндії.

З отриманням Фінляндією незалежності російський гарнізон вивели до Росії. Повернулися додому й українці. Втім, частина з них залишилися на своїй другій батьківщині – у Фінляндії. Хоча немає прямих свідчень про те, що художник Ілля Рєпін відвідував Свеаборг, але можна припустити, що маючи добрі зв'язки серед митців і передаючи свої картини в музеї Гельсінгфорсу, художник мав би відвідувати і Свеаборг, який був на той час одним із культурних центрів російських військ розсташованих у Фінляндії. Втім, Рєпін зобразив на своїй картині «Засідання Державної Ради» генерал-губернатора Фінляндії Миколу Герарда [5], ім'я якого пов'язане з історією Свеаборга і Свеаборгського повстання 1906 р.

Чисельність Свеаборгського гарнізону до 1870-х рр. практично дорівнювала чисельності населення міста Гельсінкі. До того ж частина російського військового персоналу мешкала та працювала у місті. Маючи архівні документи можна сказати, що гарнізон Свеаборга був справді багатонаціональним. Проблеми в стосунках військових і місцевого цивільного населення, а також скоєні злочини розглядалися у місцевих судах. Тому протоколи судових засідань, які є у Національному архіві, висвітлюють проблемні сторони цих контактів.

З 1836 року в Одесі працює повірений Фінляндії у торговельних справах. У його щорічних звітах за період з 1836 по 1917 рік йдеться про розвиток фінської торгівлі та мореплавства у місці перебування. Сам фонд фінського повіреного у торговельних справах не зберігається в Національному архіві, проте його рапорти складають частину фонду Міністра-статс-секретаря Великого князівства Фінляндського, який зберігається у Національному архіві нашої держави.

Наступного разу українці опинилися у Свеаборзі не з власної волі. Це сталося в 1921 році, коли офіцери і матроси Кронштадта, який повстав проти більшовиків, пішли з сім'ями по льоду до Фінляндії. Серед них був і один із керівників повстання уродженець Запоріжжя Степан Петриченко. До речі, до революції Петриченко служив на кораблі у Гельсінгфорсі. Особистість Петриченка неоднозначна, але доля його трагічна. Він був виданий СРСР у 1945 р. і загинув у в'язниці. Документи про решту українців, учасників повстання в Кронштадті, зберігаються в Національному архіві Фінляндії. Протоколи їх допитів є частиною фонду «Пошукова поліція – Державна поліція. Терійокське відділення». Серед допитуваних були й українці. У фонді розшукової поліції знаходяться деякі

оригінальні документи періоду повстання (справи 3050, 2757, а також вищевказані протоколи допитів Терійокського відділення).

Серед тисяч протоколів допитів головного відділу та підрозділів розшукової поліції є кілька протоколів допитів українців. До протоколів допитів та особових справ (досьє) осіб, які перебувають під наглядом, є точні покажчики.

Розшукова поліція займалася також справами біженців, задовольняючи або відхиляючи їх прохання щодо надання посвідок на проживання в країні. А оскільки серед біженців, які прибули з Радянського Союзу, були й українці. У їхніх допитах відбивається й ситуація після закінчення Громадянської війни, наприклад доля петлюрівців (справи 2829, 3052). І надалі Рошукова поліція стежила за подіями у СРСР, зазначивши у своїх документах, зокрема й судовий процес у «Шахтинській справі» 1928 р. та репресії кінця 1930-х рр. в Україні.

В архіві є документи щодо надання права проживання в країні, про еміграцію українців до інших країн, про приїзд представників української діаспори до Фінляндії під час Зимової війни та війни Продовження. Таким чином ми виявляємо ще один комплекс матеріалів, який стосується історії України та українців. До речі, в документах Державної розшукової поліції, яка опитувала тих, хто втік з Кронштадту, вперше з'являються відомості про голод, який вибухнув у 1920-1921 рр. Звичайно, масштаби голоду були не повністю відомі, так як повстання відбулося в березні 1921 р., а свого піку голод досягнув лише восени 1921-го, але ситуація була тривожна, що знайшло своє відображення в листах до Кронштадту і про що говорили ті, хто втік до Фінляндії. Тема голоду ще неодноразово піднімалася й у допитах військовополонених-українців.

Деяка інформація про ці події знайдеться і в документах представника Організації допомоги Нансена капітана Відкуна Квіслінга. Квіслінг затримувався в Гельсінкі перед своєю та поїздкою в Україну та повертаючись додому. Він був очевидцем того голоду. У лютому 1922 р. він повідомляв, що приблизно 7 млн. людей зазнають поневірянь і жорстокого голоду.

Однією з ключових фігур у встановленні міждержавних відносин Фінляндії та України був доктор філософії Герман Гуммерус (Herman Gummerus), який з 1918 по 1919 рік був представником Фінляндії у Києві. У 1920-х рр. він продовжив свою дипломатичну кар'єру в Римі. Під час Першої світової війни Гуммерус брав участь у діяльності Іноземної делегації «Визвольного руху Фінляндії» в Стокгольмі та зав'язував контакти з представниками заснованої Німеччиною Ліги національних меншин Росії, серед яких були й українці. Гуммерус і пізніше стежив за ситуацією в Україні. У 1920-1930-ті рр. він листувався, писав спогади та газетні статі. Звіти, телеграми та листи, надіслані ним до міністерства закордонних справ, перебувають у Архіві міністерства закордонних справ. Спогади Г. Гуммеруса про його роботу в Києві опубліковано 1931 р. у книзі «Ukrainan murrosajoilta» (Україна на переломі).

Серед матеріалів фонду Г. Гуммеруса у Національному архіві Фіндляндії слід зазначити: 1) Повноважний представник у Києві 1918-1919 рр.: листування, чернетки, друкована продукція та ін. (справа 48); 2) Політичні поїздки: рапорти

Г. Гуммеруса про поїздку до Парижа у січні-березні 1940 р. з метою організації військової та іншої спільної діяльності з поневоленими народами Росії (зокрема й з українцями), які не є російськими (справа 50); 3) З'їзд поневолених народів Росії 1916-1918 рр.: листування, документи українського бюро, що діяло у Лозанні за 1917 рік (справи 68-70); 4) Виступи та газетні статті Г. Гуммеруса, зокрема щодо ситуації в Україні (справи 37, 39).

Іншим відомим державним і політичним діячем Фінляндії, який стежив за ситуацією в Україні був Карл Енкель – міністр закордонних справ Фінляндії та посол Фінляндії в Парижі в 1919-1926 рр. Будучи дипломатом, він коментував у своїх звітах до Міністерства закордонних справ зокрема й ситуацію в Україні (хоча й не дуже докладно). Деякі матеріали з його особистого архіву, що знаходяться у Національному архіві Фіндляндії на зберіганні, стосуютьсяУкраїни: 1) Документи про ситуацію в Азербайджані, Грузії та Україні у 1922 році (справа 74); 2) Звіт про українських біженців у Чехословаччині 1924 року (справа 83); 3) Друкована продукція, що стосується України з 1920-х рр. (справа 130).

Як ви пам'ятаєте, Радянський Союз двічі вів війни проти Фінляндії – Зимову війну 1939-1940 рр. та війну Продовження 1941-1944 рр. Крім військових документів, у нас збереглася картотека Червоного Хреста Фінляндії, а саме облікові картки радянських військовополонених за період з 1939-1940 рр. та 1941-1944 рр. Під час Зимової війни в полон потрапило близько 6,000 червоноармійців, під час війни Продовження понад 64,000. Коли йдеться про Зимову війну, то згадуємо сумнозвісну Раатську дорогу, де в січні 1940 р. була майже повністю знищена 44-та Київська Червонопрапорна стрілецька дивізія імені Миколи Щорса. Журнали бойових дій фінських частин, що брали участь в операціях у Суомусалмі та Раатській дорозі, містять відомості і про бої проти 44-ї стрілецької дивізії в січні 1940 р. Про бойові дії на цій ділянці фронту також збереглося багато документів: світлин, пропагандистських листівок, протоколів допитів військовополонених тощо [6; 7].

Фінська пропаганда, спрямована на радянські війська, була активна під час обох війн. Серед листівок, розроблених відділом пропаганди Головного штабу, є матеріали і для солдатів українського походження (справи Perus 3132/2 та 3133/1) [8]. Нашу колекцію військової пропаганди доповнюють матеріали Архіву Міністерства закордонних справ Фінляндії. У них є інформація про візити представників української діаспори до Фінляндії з інших країн, про агітацію та формування військових підрозділів з числа українців, газети, що видавалися українською мовою («Українець у Фінляндії»), прохання військовополонених не передавати їх до СРСР після війни тощо.

Національний склад радянських військовополонених був різноманітний. Відповідно, у картотеці є особові картки на українців. Так, за наявними у нас даними під час Зимової війни потрапило в полон близько 1 900 українців із різних регіонів СРСР. Оскільки полонених під час другої війни було набагато більше, точну кількість військовополонених українців ми не підраховували. Але ми маємо

дані про те, скільки українців померло в полоні. Їх було 1588 людей. І все ж це лише фрагментарні відомості, розрізнені та не систематизовані, хоча ми маємо досить гарну базу даних щодо померлих у полоні українських військовополонених, яку ми вже передали українській стороні кілька років тому.

Ця картотека має неоціненне наукове та гуманітарне значення. На кожного військовополоненого заводилася облікова картка, в якій можна простежити його переміщення по таборах, госпіталях, а у разі смерті – встановити місце його поховання. У картці вказано ім'я, місце постійного проживання, дані про родичів, місце полону тощо.

Що ж знайшло своє відображення в фондах Національного архіву Фінляндії? Цілком зрозуміло – це зв'язки, які встановлювалися на офіційному, державному рівні. Окрім згаданих документів першого періоду незалежної України з 1918-1919 рр., у Національному архіві та в архіві Міністерства закордонних справ Фінляндії знаходяться матеріали про міждержавні відносини незалежної держави України та Фінляндії. Там само знаходиться й більшість документів про відновлення дипломатичних відносин між Фіндляндією та Україною починаючи з 1991 р. дотепер. Зрозуміло, що ті матеріали, які стосуються сучасної ситуації починаючи з 2022 р. до архівів канцелярій президента, прем'єр-міністра та міністерств поки не надійшли.

Ще один досить великий комплекс документів стосується долі фінів в Україні. Цим опікується наш проєкт «Фінни в СРСР, 1917-1964 рр.». Незважаючи на те, що проект отримав велику кількість документів кінця 30-х – 40-х рр. XX ст. з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, з яким у нас встановилися гарні робочі відносини, в інших архівах також може бути чимало матеріалів, які цікавлять наш проект. Досі незрозуміла доля Карла Валленстрема (Carl Wallenström), який втік у 1830-х рр. від своїх фінських кредиторів до Херсона. Також ми нічого не знаємо про життя фінського офіцера Вейкко Матхіаса Вахлрооса (Veikko Mathias Wahlroos), який загинув у вересні 1918 р. Вахлроос був начальником бронепоїзда денікінської армії. При цьому, нам досить багато відомо про Александра Нордман (Alexander von Nordmann), який у 1830-х рр. був директором ботанічного саду Одеського університету.

Наразі ще достатньо тем для дослідження. Сподіваємось що історики та архвісти Фіндляндії та України продовжать реалізацію спільних наукових проєктів, які, сподіваємось, підтримають фонди, державні організації та уряди наших країн.

Список використаних джерел та літератури

1. Шебалдина Г. Шведские военнопленные в Сибири. Первая четверть XVIII века. Москва, 2005.

2. Hedman Jörgen - Åhlander Lars. Gammalsvenskby – Historien om svenskarna i Ukraina; PIOTR WAWRZENIUK & JULIA MALITSKA The Lost Swedish Tribe: Reapproaching the history of Gammalsvenskby in Ukraine.

3. Osmo Jussila, Suomen suuriruhtinaskunta: 1809–1917. Helsinki: WSOY, 2004;

4. Dmitri Frolov, Suomenlahden puolustus – Kronstadt, Viapori ja Tallinna Pietarin turvana//Viapori-Suomenlinna. Kolme valtakunnan linnoitus 1748-2021. Toim. Jussi Nuorteva, Päivi Happonen, Tallinna 2021.

5. Arja Rantanen, Olga Sendhardt. Nikolai Gerard, Suomen unohdettu kenraalikuvernööri. Kansallisarkisto, Helsinki, 2017.

6. Dmitri Frolov Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD: n leireissä talvi – ja jatkosodan aikana. SKS, Bibliotheca Historica 91 2004.

7. Дмитрий Фролов, Советско-финский плен 1939-1944. По обе стороны колючей проволоки. RME Group, Aleteja, Helsinki-St. Peterbourg 2009

8. Kansallisarkisto. 3132/2 ja 3133/1

УДК 94:341.33(477)«1918-1921»

Михайло ЖУРБА
(м. Київ)

Формування організаційних структур Червоного Хреста України в умовах більшовицької окупації (1918-1921 рр.)

У статті аналізуються історичні обставини, політичні та ідеологічні чинники трансформацій організаційних структур Червоного Хреста на українських теренах під час більшовицької окупації. Відстежуються витоки формування концептуальних засад та принципів практичної діяльності радянського червонохресного руху. Акцентується увага на юридичній нелегітимності та подвійних стандартах функціонування соціально-реабілітаційних громадських об'єднань в умовах комуністичної диктатури.

Ключові слова: більшовицька окупація, громадські об'єднання, комуністичний режим, червонохресні структури.

Актуальність. Вивчення громадської ініціативи у соціально-реабілітаційній сфері є вагомим напрямком у сучасній історичній науці.

Мета наукового дослідження полягає у з'ясуванні механізму організаційних трансформацій Українського Червоного Хреста в умовах становлення тоталітарного комуністичного режиму.

Історіографія проблеми. Історіографічна традиція теми недостатньо представлена і характеризується окремими розвідками таких авторів як О. Щербакова [10] та Н. Дащенко [9].

Виклад основного матеріалу. Після більшовицького жовтневого перевороту у Петрограді 1917 р. уряд нової влади активно здійснював націоналізацію об'єктів господарського значення. Російське товариство Чер-воного Хреста мало значні кошти та матеріальні засоби. Тому майно Чер-воного Хреста, як і інші значущі об'єкти, незалежно від форм власності, підпадало під програму націоналізації. Наприкінці 1917 р. директивним шляхом у Петрограді було створено медично-

санітарну організацію «Проле-тарський Червоний хрест», що обумовило існування на початку 1918 р. у більшовицькій Росії двох ідентичних медично-санітарних організаційних структур, що характеризувало зага¬льні тенденції політичних процесів того періоду.

6 січня 1918 р. Рада Народних Комісарів ухвалила декрет, згідно якого Головне управління Російського Червоного хреста оголошувалося власністю Російської більшовицької республіки [1]. Керівний склад Головного управління Червоного Хреста в силу такого розвитку подій та у зв'язку із чис-ленними звинуваченнями у контрреволюційній діяльності, що проходили на тлі загальних процесів «боротьби з буржуазією» та реакцією був вимушений виїхати на еміграцію [2]. Таким чином, більшовицький уряд Росії фактично ліквідував Російське товариство Червоного Хреста, у складі якого знаходилися також і українські відділення.

У зв'язку з тим, що після реорганізаційних, адміністративно-правових дій радянської влади щодо Російського товариства Червоного хреста, останнє припинило своє існування, РНК 3 травня 1918 р. видає постанову [3], у якій було здійснено юридичні уточнення щодо ліквідованої організації. У ній, зокрема, наголошувалось, що у відповідності до декрету від 6 січня 1918 р. про передачу майна і капітальних закладів Червоного Хреста у державну власність Російське товариство Червоного Хреста не ліквідувалось. Керівним органом товариства визначався комітет з реорганізації Червоного Хреста. Отже директивним шляхом, без узгодження з Міжнародним комітетом Червоного Хреста було визначено нові концептуальні засади діяльності новоствореного товариства. Це порушило основні принципи діяльності зазначеної організації, оскільки товариство Червоного Хреста більшовицької Росії не мало можливості діяти спільно з іншими національними товариствами. Координація діяльності радянського Червоного Хреста не узгоджувалася з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста. Таким чином, товариство Червоного Хреста більшовицької Росії, відповідно і УСРР не стало правонаступником дореволюційного товариства Червоного Хреста, вийшовши з загальносвітової системи цього міжнародного об'єднання.

Всупереч цьому, Рада Народних Комісарів вважала новоутворене товариство Російського Червоного Хреста повним правонаступником, затвердивши спеціальною постановою для нього символіку міжнародного товариства Червоного Хреста як обов'язкову і під загрозою кримінального покарання, категорично заборонило її використання іншими організаціями та особами [4]. Одночасно при цьому радянський уряд апелював до Женевської конвенції 1906 р., та Гаазької конвенції 1907 р., норм, яких він не дотримувався.

У серпні 1918 р. радянським урядом була затверджена постанова, у якій наголошувалося, що Раднарком надає важливого значення безперервному продовженню діяльності Червоного хреста на таких засадах, що випливають із відповідних міжнародних актів [5]. Зокрема, зазначалося, що Російське товариство Червоного Хреста діє на підставі Женевської конвенції 1864 р/ та інших

документів, входячи до складу Міжнародної спілки товариств Червоного Хреста і безпосередньо співпрацює з такими ж товариствами інших країн. Діяльність товариства здійснюється під патронатом вищих урядових установ радянської республіки. Про свої потреби воно інформує радянський уряд через Народний комісаріат охорони здоров'я. В адміністративному сенсі товариство користується повною автономією і самостійністю. Це стосується питань його організації і участі в урядових заходах. У цій диспозиції Раднарком по суті суперечив сам собі, зазначаючи, що товариство перебуває під контролем НКОЗу і погоджує свої дії з загальним планом і вказівками комісаріату та його уповноважених осіб.

Для прискорення процесу формування широкої мережі установ Російського товариства Червоного Хреста у тій самій постанові від 7 серпня 1918 р. РНК запропонувала Наркомату Охорони Здоров'я залучити до членства у товаристві пролетарські організації, спілки та установи, скликати у найближчий час загальні збори Російського товариства Червоного Хреста для перегляду статуту товариства, і організувати чи ліквідувати заклади Червоного Хреста у тих регіонах, на які діяльність товариства поширювалася раніше [6]. 20 листопада 1918 р. у Москві були скликані загальні збори членів Російського товариства Червоного Хреста, які набули статусу з'їзду. Він проходив у площині ідеологічної парадигми озвученої лідером більшовиків В. Ульяновим (Леніним) на зустрічі з представниками Червоного Хреста Західного фронту в січні 1918 р.: «Нам потрібен такий Червоний Хрест, який би вірою і правдою служив державі робітників і селян». На ньому був ухвалений новий статут і обраний Центральний Комітет Російського Червоного Хреста [7; 8].

26 лютого 1919 р. за дзеркальним сценарієм був виданий декрет РНК УСРР відповідно до якого майно усіх червонохресних організацій передавалося місії більшовицького Російського Товариства Червоного Хреста створеного при Народному комісаріаті здоров`я для обслуговування військово-санітарних потреб Червоної Армії, допомоги військовополоненим та біженцям. 10 березня 1919 р. було видано інший декрет, згідно якого в Україні створювався єдиний радянський Червоний Хрест. Він зосередився головним чином на допомозі біженцям, поверненні інтернованих українців та збиранні пожертв на придбання медичної апаратури та лікарських препаратів через свою мережу як в Україні так і за її межами.

Починаючи з 1920 р. на підконтрольній радянському режиму території України, діяли як комітети місії Російського Червоного Хреста, так і осередки Українського Червоного Хреста. Сама місія більшовицького товариства в Україні створювалася для контролю над виконанням інструкцій з Москви. До місії кооптувалися висуванці з російських більшовицьких органів влади. При філії РТЧХ у Києві був створений відділ допомоги жертвам єврейських погромів. Його роботою керував уповноважений єврейською секції ЦК КП(б)У А. Хейфец. Проте територіальна відірваність місії Російського Червоного Хреста від Москви і її фінансова залежність від державних установ України, поставили місію РТЧХ у

політичну залежність від київської влади. До того ж в умовах соціально-економічної кризи, голоду, епідемій більшовицьке керівництво України у пошуках виходу із суспільного колапсу зробило ставку на Український Червоний Хрест.

13 липня 1920 року на засіданні РНК УСРР було прийняте рішення про подальшу долю Українського Червоного Хреста. У своїй доповіді народний комісар охорони здоров'я М. Гуревич обґрунтував необхідність спільної роботи Українхреста з радянськими органами охорони здоров`я. В той же день РНК УРСР і народний комісаріат охорони здоров`я (НКОЗ) видали постанову «Про Український Червоний Хрест». Постанова націлювала Червоний Хрест підрадянської України на надання допомоги «хворим і пораненим червоноармійцям». Така вибіркова програма діяльності новоствореної структури у своїй засаді містила так званий «класовий принцип», який суперечив засадничій гуманітарній меті діяльності червонохресних організацій. Восени 1920 р. Головну Управу Українського Червоного Хреста очолив знаний в Україні більшовик член ЦК КП(б)У А. Іванов. 24 листопада 1921 р. постановою ВУЦВК та РНК УСРР було оформлене «Положення про діяльність Українського Червоного Хреста». У березні 1922 р. був затверджений статут УТЧХ, що давало підстави легального його функціонування в межах України та налагодження офіційних міжнародних зв'язків [9; 10].

Громадські організації у підрадянській Україні формувалися шляхом адміністративних заходів, виходячи із кон'юктури потреб компартійної верхівки. За такою ж схемою створювався та еволюціонував Червоний Хрест Української СРР. Формування системи та структурна розбудова місцевих осередків Українхреста були остаточно завершені у 1925 році на його І Всеукраїнському з`їзді. А законодавство, яке визначило умови створення та регулювало діяльність Червоного Хреста, тобто Адміністративний кодекс СРСР було прийнято лише у 1927 р. По суті, засади і функціонування Червоного Хреста визначалися пізніше ніж вони створювалися для обслуговування державних потреб.

Висновки. У подальшому функціонування червоного Хреста у підрадянській Україні набуло особливої специфіки. З одного боку вона підпорядковувалася тим завданням які визначалися компартійною верхівкою у руслі здійснення соціалістичного суспільного експерименту. А з іншого боку фундамент гуманітарної думки та людського милосердя вносив свої корективи у теорію і практику радянської версії червонохресного руху. Насамперед це стосувалося допомоги соціально незабезпеченим верствам населення, а також здійсненню санітарно-гуманітарних функцій. Більшовицький режим не заперечував необхідності існування організації Червоного Хреста, але прагнув контролю над нею. Саме такий підхід залишився визначальним на увесь період радянського панування над українськими землями. Втім саме в радянський період, незважаючи на зрощеність держави та Товариства Червоного Хреста останньому вдалося створити розгалужену систему первинних осередків, зміцнити свою матеріально-

технічну базу, що зокрема це стосувалося розгортання мережі установ медико-санітарної допомоги населенню.

Список використаних джерел та літератури

1. Декрет про передачу имущества и капиталов учреждений Красного Креста и Всероссийского союза городов в государственную собственность. Советское строительство в общеизвестных организациях и других объединениях граждан. Сборник документов в 2-х т. Т. 1. Москва, 1967. С. 39-40.

2. Ахиезер А. Иммиграция из России: Культурно-исторический аспект. Свободная мысль. 1993. № 7. С. 70-78.

3. Декрет от 3 мая 1918 года. Советское строительство в общественных организациях и других объединениях граждан. Сборник документов в 2-х т. Т. 1. Москва, 1967. С. 42.

4. Постановления Совета Народных Комиссаров об охране наименований и знака Красного креста. Советское строительство в общественных организациях и других объединениях граждан. Сборник документов в 2-х т. Т. 1. Москва, 1967. С. 51.

5. Постановление Совета Народных комиссаров от 7 августа 1918 г. Советское строительство общественных организаций и других объединений граждан. Сборник документов в 2-х т. Т. 1. Москва, 1967. С. 44.

6. Постановление Совета Народных комиссаров от 7 августа 1918 г. Советское строительство общественных организаций и других объединений граждан. Сборник документов в 2-х т. Т. 1. Москва, 1967. С. 44.

7. Спілка товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР. До історії Червоного Хреста. Київ, 1940. С. 18.

8. Воспоминания медиков о В. И. Ленине. Москва: Медицина, 1969. С. 73.

9. Дащенко Н. С. Історичні обставини та програмні засади створення організації Українського Червоного Хреста. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2009. № 1. С. 69-74.

10. Щербакова О. Діяльність Українського Товариства Червоного Хреста на Миколаївщині у 1920-х роках. Питання історії України. 2010. Т. 13. С. 38-41.

УДК 94:341.485(411.16)]:355.01(470+571:477)«2014/2024»

Анатолій ПОДОЛЬСЬКИЙ
(м. Київ)

Пам'ять про жертви Другої світової війни як зброя проти російської агресії (на прикладі вивчення історії Голокосту в Україні)

Тема історії та пам’яті про жертви Другої світової війни вже близько двох десятиріч є постійним об’єктом маніпуляції та фальсифікації з боку російської пропаганди проти України. З боку ворога це було перманентне намагання

принизити чи нівелювати роль українців у розгромі нацистської Німеччини, виставляти весь час українців у ролі колаборантів з гітлерівським режимом. Ще у 2010 році російський диктатор наголошував у своїх промовах, що у Другій світовій війні (у словнику сучасної росії панує радянське кліше – Велика вітчизняна війна) Червона армія та СРСР перемогли б у війні і без участі українців. З початком війни та російської агресії проти України у 2014 році, а, особливо після повномасштабного вторгнення злочинної росії на терени України у лютому 2022 року, антиукраїнські маніпуляції з історичним контекстом Другої світової війни стали фактично одним з наріжних каменів брутальної україномобської пропаганди країни-агресора [1, с. 121-122].

У такому контексті варто зупинитись на одному з важливих аспектів історії Другої світової війни, нацистського окупаційного режиму на європейському континенті, в тому числі і на українських землях, а саме на історії Голокосту – трагічній долі українських, європейських євреїв в добу панування націонал-соціалізму. Більше тридцяти років вже досліджую та викладаю трагічну долю українських, європейських євреїв в добу Другої світової війни, історію Голокосту [4]. Але найбільша важкість зараз для мене не тільки в цьому, а в тому що війна в моїй країні, тому що Україна і українці, громадяни моєї країни, страждають від російського ворога, від російської окупації, і ці московські агресори, загарбники і окупанти поводять себе так, що паралелі зі злочинами націонал-соціалізму та комунізму напрошуються з шаленою силою.

Історичні маніпуляції щодо долі євреїв в добу нацизму, історії Голокосту російська пропаганда, а також російська історична наука, яка фактично без спротиву обслуговує цю пропаганду і диктаторський режим путіна, доволі давно присутні в інформаційному, академічному, освітньому просторі країни-агресора та розповсюджуються і на терени України і на європейський простір в цілому. Якщо казати про складові цієї по суті антиукраїнської та антиєврейської пропаганди, можна виділити деякі основні тенденції.

Протягом останніх майже двох десятиріч ми можемо знайти в публічному просторі росії тези щодо історії Голокосту на теренах України під час Другої світової війни, що побудовані на відвертих історичних маніпуляціях, викривленнях історичних фактів, вирваних з історичного контексту того часу та відкритій брехні. Одними з поширених таких тез є наступні:

- провина за Голокост на українських землях не тільки на німецьких окупантах, але й на місцевих мешканців, українці так співпрацювали з нацистами, що ще більше винні у вбивстві євреїв ніж самі німецькі окупанти;

- український національний рух в роки війни і нацистської окупації був повністю лояльним щодо Гітлера і чинив злочини над радянськими громадянами, поляками, євреями;

- врятувала євреїв на теренах України від повного знищення в період війни тільки Червона армія;

- тільки комуністичне антигітлерівське підпілля рятувало євреїв від смерті під час Голокосту;

- в сучасній Україні прояви антисемітизму загрожують існуванню єврейської громади.

Очевидно, що такі тези є просто жахливою інструменталізацією минулого та спрощенням реальної, трагічної та надто складної долі українських євреїв в роки Другої світової війни [2]. При створенні такого антиісторичного контенту російських істориків, насправді банальних пропагандистів на службі диктатора – не цікавив справжній перебіг подій, рятування українцями євреїв від нацистських переслідувань, опір, співпраця людей в темні часи Голокосту, стратегії виживання, доля українців та євреїв як бездержавних народів в роки тодішньої світової війни тощо. З історичного контексту виривались, виокремлювались без пояснень ті події, які були вигідні російській історичній антиукраїнській пропаганді. Також росія не звертала увагу на формування сучасної української культури пам’яті про Другу світову війну, де було відведено важливе місце єврейським жертвам, побудовані Меморіали жертвам Голокосту в Україні, вшанована пам'ять людей, все те, що за совєцькі часи було замовчано і заборонено [3]. Навпаки, в останнє десятиріччя російська пропаганда стала атакувати українську культуру памяті і пам'ять про ту війну та Голокост в тому числі стало полем битви України з ненависним російським агресором [4].

Мова йде в першу чергу про так званий Меморіальний центр Голокосту Бабин Яр (МЦГБЯ), російська фундація, що підтримана була російськими фінансовими колами, що спонсорували путіна і війну проти України, зявилася на полі української культури і політики пам’яті у 2016 році [7].

Керівництво цієї фундації пропонує українському суспільству і Українській державі створити на теренах Бабиного Яру величезний Музей Голокосту, нав’язує власну концепцію такого музею і своє фінансування, ігноруючи думку і українських істориків, і української громадськості в цілому, спираючись майже виключно на допомогу закордонних експертів. Таке ігнорування є, по суті, постколоніальним ставленням до України як до об’єкта, а не суб’єкта міжнародного права [4; 5; 6]. Головною небезпекою в цій ситуації є те, що фінансування цієї фундації відбувається з Росії. Кошти на Музей Голокосту в Києві, на території Бабиного Яру, – це гроші російських олігархів, підконтрольних путінському режиму [7]. Таким чином, у сучасних політичних умовах російської агресії та війни проти України концепція майбутнього меморіального простору і музею явно буде створюватись як антиукраїнська. З відкритих джерел вже відомий, зокрема, так званий історичний наратив цього Меморіального центру [8] загальним обсягом 289 сторінок двома десятками експертів-істориків, серед яких були тільки три українські. Зокрема, ключовим компонентом чи елементом наративу є тема Голокосту на території Радянського Союзу. Судячи з усього, європейський контекст історії Голокосту неважливий для авторів, адже Україна з їхньої перспективи бачиться однозначно частиною не європейського, а тільки

радянського простору, а Червона Армія – єдиним і найголовнішим рятівником людства від нацистського геноциду. Зрозуміло, що в такій концепції фактично не залишається місця для багатьох аспектів історичного контексту 1930–1950 років минулого століття на українських теренах, чим максимально ускладняється аналіз і розуміння поведінки людей у екстремальних умовах сталінської і гітлерівської диктатур, взаємин суспільства і влади в цей період. Навпаки, потрібне розкриття таких тем, як злочини сталінського режиму, антисемітизм і україножобія радянської системи до війни, під час і після неї, радянсько-німецька співпраця 1939-1941 років, злочини обох режимів проти українців, євреїв, багатьох інших народів, складнощі українського націоналістичного підпілля, його негативні і позитивні сторони, порівняння з радянським комуністичним підпіллям тощо, за допомогою яких можна вибудовувати правдивий академічний, історичний дискурс, вивести наукову дискусію про трагічне минуле, зокрема, про події Другої світової війни на землях України, з чорно-білого поля у площину, де знайдеться місце всім історичним відтінкам цього періоду, включаючи жахливі та суперечливі історичні сюжети [1, с. 126]. Зрозуміло, цій дивній фундації таких складнощів непотрібно, вони просто виконують ідеологічне замовлення своїх господарів, що фінансують цей Меморіальний центр з російських джерел. Отже, ситуація з побудовою музею на меморіальній території Бабиного Яру виходить з площини академічної і, власне, культури пам’яті про жертви в царину суспільну, у тому числі політико-ідеологічну.

Після початку повномасштабного вторгнення росії на терени України 24 лютого 2022 року ця фундація призупинила свою активну діяльність на українському полі пам’яті про Другу світову війну, але, на дуже великий жаль, не припинила своє існування і продовжує працювати в Україні. Як на мене, це є на сьогодні не припустимо. Під час великої війни з російським ворогом не можуть бути на наших землях його агенти в усіх сферах життя українського суспільства та держави, в тому числі і в царині політики і культури пам’яті про нашу минувшину.

За роки державної суверенності України, громадянське суспільство разом з державними інституціями повільно, але поступово створили культуру пам’яті про українських євреїв, жертв Голокосту. Це і меморіальні місця, вшанування пам’яті жертв масових вбивств, вчинених нацистами на нашій землі, це музейні експозиції, освітня і наукова робота. Загалом, сьогодні на теренах сучасної України дослідниками визначено близько 2000 місць масових поховань українських євреїв, що були вбиті нацистською окупаційною владою у 1941-1944 роках. Неменше ніж 1300 з цих місць саме за період суверенності України облаштовані, встановлені пам’ятні знаки, меморіали тощо [9, с. 9-28].

Все те, що неможливо було уявити в часи комуністичної диктатури на наших теренах. А диктаторський, тоталітарний режим сучасної росії є логічним і жахливим продовженням сталінського комуністичного режиму, який як і його злочинні попередники є за своєю суттю антиукраїнським і антисемітським, а, загалом, просто ксенофобським. На початку повномасштабної війни це було

яскраво продемонстровано самими російськими агресорами, коли протягом березня 2022 року російські ракети влучили спочатку на терени Бабиного Яру в Києві (1березня, тоді загинули п’ятеро людей, що буди в цей час на території меморіалу), а потім ворожі ракети зруйнували знак Менори в Дробицькому Яру в Харкові (26 березня) [10; 11].

Таким чином, російські загарбники і окупанти руйнують українську культуру пам’яті про жертви Голокосту, що була з повагою та дбайливо створена саме в роки незалежності, після падіння комуністичного режиму. Тим самим сьогоднішня російська злочинна влада і таке ж злочинне російське суспільство демонструє свою відверту і україножобію і антисемітизм, продовжуючи найгірші традиції сталінізму.

Очевидно, що під час відкритої великої війни з московією, поточна українська влада (передовсім, Міністерство культури та інші державні інституції), має однозначно бути на боці українського громадянського суспільства щодо нульового рівня толерантності до будь-яких структур, фондів, організацій, що працюють в царині культури пам’яті про минуле, та мають російське походження, абсолютно вороже, насправді, походження. І те, що проросійська фундація МЦГБЯ продовжує існувати прямо тепер, під час війни, в українському культурному та публічному просторі, є повністю неприпустимим і, фактично, злочинною поведінкою української влади перед українським суспільством, і перед військовими і перед цивільними. Такий стан речей має бути змінено і змінено миттєво [12].

Пам'ять про минуле, зокрема про Другу світову війну, про жертви Голокосту є сьогодні полем битви з російським агресором і програти його неможливо. Тому що сучасна російська федерація намагається повернути суверенну України до Гулагу, до концентраційного табору, яким є вона сама. Не засудженість злочинів минулого, непокаране зло має тенденцію до повторення. Злочини цивільних на українських теренах - спадкоємність комуністичних і нацистських злочинів. Чи буде Нюрнберг над Гулагом нарешті? Чи буде міжнародний трибунал над путніською росією? Саме відсутність такого трибуналу над сталінськими злочинами і створила можливість появи сучасної агресивної і загарбницької росії [13].

Також, на мій погляд, напрошується порівняння з поведінкою злочинців у роки Другої світової війни і тепер, під час російської війни проти нас. Це були цілком соціальні, звичайні члени суспільства (сталінського СРСР, гітлерівської Німеччини, путінської Росії…) з доволі звичайним набором цінностей чи, скоріше, те, що вони вважали цінностями (гарно одягатись, отримувати гроші, любити будинки, автівки…) І цей набір нормальних цінностей не заважав таким звичайним людям кожного дня (певний період свого життя) працювати комендантом табору смерті Аушвіц і відправляти тисячі людей, жінок, чоловіків, дітей в газові камери чи щоденно нажимати кнопки в своєму сучасному, російському, бойовому, смертоносному літаку і відправляти ракети і бомби на українські міста, де під цими ракетами і бомбами кожного дня гинуть жінки, чоловіки, діти. Після такої «роботи» і нацистський офіцер-комендант і російський офіцер-льотчик

повертались кожного разу додому, переодягались в цивільне, і читали книжки (у випадку з російським льотчиком я не впевнений) на ніч своїм дітям, яких вони можливо і любили. Виходить так, що за майже 80 років, що минули від знищення табору смерті Аушвіц, що був створений нацистами в польському містечку Освенцим, все виглядає таким, що зі звичайної людини можна створити звичайного вбивцю, особливо в умовах диктатури і тоталітаризму. Уроки історії, в усякому разі у випадку з росією, на жаль, цьому запобігти не можуть. Варто тільки пообіцяти німцям тоді, більше ніж 80 років тому, «життєвий простір» на європейському сході та можливість займатись фермерством чи росіянам сьогодні безкоштовні пральні машини і квартири в Маріуполі і все знову стає можливим і знову кінець людини відбувається прямо на очах людей [14].

Ще один важливий виклик перед яким стали українські науковці та освітяни, що займаються студіями та викладанням історії нацистського окупаційного режиму, злочинів проти європейських євреїв в тому числі. Як викладати історію Голокосту після 24 лютого 2022 року? [15]. Що з нашим словником під час війни? Запозичення термінів, категоріального апарату з контексту історії Другої світової війни та інше. До прикладу. На початку 2022 року Український центр вивчення історії Голокосту планував освітню подорож для вчителів історії до музею та освітнього центру на місці колишнього табору Аушвіц. В кінці березня 2022 року мій колега, молодий український вчитель історії з Маріуполя у відповідь на мій лист, що така поїздка до меморіалу в Аушвіцу відкладається з причини повномасштабної війни, відповів наступне: «мені вже ця подорож не треба, у мене тут в Маріуполі вже Аушвіц»… Тому ці два роки процес викладання історії Голокосту в Україні змінився. Сьогодні перед нами в аудиторії, яка слухає лекції з екстремального насильства часів Другої світової війни, стратегії виживання в гетто…, сидять колеги, які самі прямо зараз, під час російської агресії і війни проти України, пережили жахи бомбардувань, втрати близьких, життя в окупації. Тому тільки у відповідальному та фаховому порівнянні злочинів диктаторських режимів та долі жертв, ми можемо сьогодні говорити про таку проблематику. І можливо, брати з неї уроки. Хоча це доволі складно, як доводить історичний досвід людських суспільств [9].

Очевидно вже тепер, що ця війна показала нам і всьому світу, що Україна має свою власну політичну (державну, національну, громадянську – А.П.) суб'єктність за яку прямо зараз ми платимо життям наших громадян і тому в російській концтабір ми вже ніколи не повернемось. І в царині історичної пам'яті про минувшину також. Як зазначає відомий український вчений Микола Рябчук, що Україна виборола право на здобуття свого власного голосу у світі. Війна росіян та їхня агресія проти України остаточно запустила процес демонтажу російської імперської спадщини в Україні та за її межами – у ментальних і мовних кліше, в академічних програмах, у механізмах продукції та поширення знань. Оскільки всяка колоніальна влада, пише М. Рябчук, позбавляє підкорені нації політичної суб'єктності, культурної вітальності та психологічної впевненості в собі, то

головна мета й водночас засіб національного визволення полягає у відновленні власного голосу, осягненні політичної суб'єктності й утвердженні геополітичної присутності поза колоніальними „сферами впливу" [16]. На мою думку, це має відбуватись і вже відбувається в усіх царинах українського життя, в тому числі і у сфері історичної політики та історичної культури пам'яті. І тут важливо, щоб поточна українська влада беззастережно була на боці українського суспільства і громадян, які прямо зараз боронять власну країну від московського ворога в усіх сенсах, і потребують чесного поводження з боку поточної української влади, щирої підтримки тих, хто на цей момент має від суспільства мандат на владу, яка може бути у нас в Україні лише демократичною і патріотичною.

Список використаних джерел та літератури

1 Подольський А. Збереження пам'яті про жертви Бабиного Яру: меморіальні контексти та політичні виклики сучасності. Політичні дослідження. 2022. № 1 (3). С. 121–137.

2 The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization. Ray Brandon and Wendy Lower eds. Bloomington : Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2008. 378 p.

3 Божена Казакевич. Звіт про діяльність проєкту „Захистимо пам'ять" упродовж 2018 року. Уроки Голокосту. № 4 (56). 2018. С. 13–14.

4 Подольський А. Бабин Яр та постколоніальний підхід. „Ми маємо виховати в собі культуру відповідальності за пам'ять про наше минуле". URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/babyn-yar-ta-postkolonialnyypidhid

5 Пастушенко Т. Бабин Яр і питання національної безпеки. „Відхід від концепту "Великої перемоги" як його центрального компоненту є одним із способів протистояти російській гібридній війні". URL: https:// day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/babyy-yar-y-vopros-nacyonalnoy-bezopasnosty

6 Нахманович В. Бабин Яр як плацдарм для „русского мира". „Українська держава в особі Президента України має взяти на себе реальну відповідальність за комплексне розв'язання проблеми довкола Меморіалу Голокосту". URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planetysvitovi-dyskusiyi/babyn-yar-yak-placdarm-dlya-russkogo-myra

7 Щодо походження фінансування Меморіального центру Голокосту Бабин Яр. URL: https://www.obozrevatel.com/crime/pochemuukrainskie-vlasti-reshili-priyutit-tovarischa-fuksa.htm

8 Історичний наратив Меморіального центру Голокосту Бабин Яр. URL: http://api.babiyar.org/uploads/files/fund/ff5be4721f4ef9d0cee21b34e17e 8c05.pdf; URL:http://babynyar.org/byhmc-news/posts/news/u-verhovnij-radiprezentuvali-koncepciu-memorialnogo-centru-golokostu-babin-ar

9 Дорогами пам'яті. Як організувати меморіальні візити до місць масових поховань (з досвіду проєкту „Захистимо пам'ять") : метод. посіб. / упоряд. : Ольга Педан-Слєпухіна ; консультанти : Віталій Бобров, Анатолій Подольський ; авт. матеріалів : Ольга Педан-

Слєпухіна, Анатолій Подольський, Наталія Дудка. Київ : Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2020. 124 с.

10 «Обстріл Бабиного Яру: спадкоємність від Гітлера через Сталіна до Путіна» – український історик. URL: http://surl.li/stede

11Російські військові обстріляли меморіал жертвам Голокосту під Харковом – поліція. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-kharkiv-obstril-memorial/31772930.html

12. Анатолій Подольський. Українська держава має зрозуміти важливість досліджень Голокосту і взяти на себе більшу відповідальність, зокрема фінансову. City History, Culture, Society, № 9(2), 24–29. URL: http://surl.li/stedt

13 Лариса Якубова. Анатомія рашизму. URL: https://tyzhden.ua/anatomiia-rashyzmu/

14. «Здалося, я чую звуки із самого пекла». Фільм «Зона інтересу» описує жахи Голокосту, не показавши його жодного разу. П’ять відгуків про стрічку/ URL: http://surl.li/stefh

15. Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року? Навчальний посібник Українського центру вивчення історії Голокосту. URL: http://www.holocaust.kiev.ua/Other/details/yak_gov_hol2022?objId=2022

16. Микола Рябчук. «Україна: здобуття голосу». URL: https://ipiend.gov.ua/novyny/dopovid-na-mizhnarodnij-konferentsii-u-jokohami/

УДК 94:355.257.7(470+571:477)«2014/2024»

Олександр ПОТИЛЬЧАК,
(м. Київ)

Механізм обміну військовополоненими у російсько-українській війні 2014-2024 рр. як прояв її гібридного характеру

Розглядається практика взаємних обмінів військовополоненими між Україною та Росією, що набула поширення з 2014 року в ході російсько-української війни та активізвалася з початком широкомастабного вторгнення держави-агресора у лютому 2022 року. На підставі аналізу змісту Гаазької (1907 р.) та Женевських (1929/1949 рр.) конвенцій про військовополонених зроблено висновок про відсутність у міжнародному гуманітарному праві з питань військового полону інституту обміну військовополоненими в ході бойових дій, а чинний конвенційний інститут репатріації військовополонених, може бути задіяний тільки по завершенні війни. На думку автора, наявність непередбачених міжнародним гуманітарним правом взаємних обмінів військовополоненими, які періодично проводяться Україною та рф в умовах активних бойових дій, є свідченням гібридного характеру війни що триває. Реальність російсько-української війни робить очевидним висновок: питання обмінів військовополоненими потребує міжнародноправового врегулювання з урахуванням зміни характеру воєнних конфліктів сучасності та посилення їх гібридної складової. Його результатом має стати створення відповідного міжнародноправового інституту обміну військовополоненими.

Ключові слова: військовополонені, гібридна війна, Гаазька конвенція 1907 року, Женевські конвенції 1929 та 1949 рр., обмін військоволполоненими, репатріація.

Постановка проблеми. З початком у 2014 році війни російської федерації проти України, аннексії Криму та окупації частини Донбасу, а особливо з моменту повномасштабного вторгнення армії держави-агресора в Україну 24 лютого 2022 року, тисячі військовослужбовців обох сторін опинилися в полоні. Відкрита збройна агресія не лише зробила актуальною проблему військовополонених як таку, зрушивши її з площини формальних міжнародно-правових зобов'язань сторін в область конкретної державної політики, але й показала обмеженість і недосконаліть міжнародноправових механізмів регулювання режиму військового полону, особливо з урахуванням зміни характеру сучасної конвенційної війни та посилення її гібридного характеру.

Триваюча сучасна російсько-українська війна від свого початку в лютому 2014 року характеризувалася фахівцями як розгорнута на всіх можливих напрямках – військовому, інформаційному, економічному, смисловому та людському – гібридна війна. Зокрема у 2016 році саме так характеризував «український варіант російської гібридної війни» відомий вітчизняний дослідник у галузі комунікаційних технологій Георгій Почепцов [26, с. 264].

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року змінило характер цієї війни, майже перетворивши її на війну конвенційну. Попри це гібридний характер російського вторгнення та української відповіді на нього нікуди не подівся, лише збагатившись новими, нехарактерними для класичних конвенційних війн минулого, інструментами. Одним з таких «нових» інструментів сучасної російсько-української війни став, спричинений щирими бажаннями повернути своїх з ворожого полону, обмін військовополоненими безпосередньо в її активній фазі протистояння.

Метою доповіді є аналіз практики взаємних обмінів військовополоненими між сторонами в ході російсько-української війни 2014-2024 рр., зясування характеру та особливостей таких обмінів на різних етапах цього військового протистояння. **Джерельну базу** дослідження окреслюють: міжнародно-правові акти та українське законодавство та підзаконні акти з питань військового полону; матеріали електронних засобів масової інформації, повідомлення та журналістські розслідування з інформацією про взаємні обміни українських військовополонених на полонених росіян і бойовиків незаконних збройних формувань «ЛНР-ДНР».

Виклад основного матеріалу. Насамперед зауважимо, що сам механізм обміну військовополоненими в умовах активного фронтового протистояння не є чимось новим в історії воєн. Факти обмінів захопленими в полон військовослужбовцями на лінії зіткнення відомі в багатьох війнах минулого. Проте, майже завжди такі обміни були ініціативою знизу та проводились непублічно командирами підрозділів різного рівня, які прагнули повернути своїх захоплених ворогом бійців в обмінявши їх на військовополонених армії противника.

Аналіз змісту Гаазьких конвенцій 1899/1907 рр. та Женевських конвенцій 1929/1949 рр. не залишає сумнівів у тому, що міжнародне гуманітарне право незнає інституту обміну військовополонених. Єдиною конвенційною можливістю для воюючих держав повернути з полону комбатантів є їх репатріація. Згідно статті

118 чинної Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, всі вони мають бути звільнені з полону та репатрійовані на батьківщину негайно по припиненню бойових дій [14]. Наразі чинне міжнародне гуманітарне право не має конвенційних механізмів, які б забезпечували звільнення та повернення військовополонених на батьківщину в ході бойових дій. Вирішити це завдання *de facto* покликаний неконвенційний механізм обміну військовополоненими. Практика гібридних війн демонструє, що ефективність цього механізму залежить виключно від волі сторін конфлікту та досягається двохсторонніми чи багатосторонніми перемовинами, часто за участі посередників.

Подібна практика мала і продовжує мати місце в сучасній російсько-українській війні та характеризується певною часово-просторовою динамікою [30]. Із деякою часткою умовності в історії обмінів військовополоненими між Україною з одного боку та Російською Федерацією і її проксі у вигляді самопроголошених «ДНР-ЛНР» з іншого, можна виокремити хронологічно *три періоди:* 1 період (вересень 2014 – 2015 роки) – активні нецентралізовані публічні та непублічні обміни військовополонених та цивільних осіб; 2 період (2016-2021 роки) – різкий спад активності та політизація обмінів; 3 період (з лютого 2022 року – до сьогодні) – нова різка активізація обмінів українських військовополонених і цивільних заручників на військовополонених росіян з початком широкомасштабного вторгнення збройних сил РФ в Україну.

Вересень 2014 – 2015 роки: початковий період війни

Вперше офіційно про необхідність «негайно звільнити усіх заручників і незаконно утримуваних осіб» йшлося в пункті 5 «Протоколу за результатами консультацій Тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна» підписаного 5 вересня 2014 року в Мінську [21]. За даними Центру звільнення полонених (далі – ЦЗП) громадської організації «Офіцерський корпус» (керівник штабу Володимир Рубан) станом на 13 вересня 2014 року в полоні незаконних збройних формувань «ЛНР-ДНР» перебувало 853 особи, ще 408 українських військових і цивільних заручників вважалися безвісно зниклими [41]. Вже за три дні після перших Мінських домовленостей з російського полону повернули 648 українців [36] Про «продовження обміну військовополоненими» сторонами було заявлено під час підписання 19 вересня 2014 р. Меморандуму про виконання положень Протоколу за підсумками консультацій Тристоронньої контактної групи щодо кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України Петра Порошенка та ініціатив Президента Росії Володимира Путіна [17]. Протягом вересня-жовтня з полону російських проксі на Донбасі було звільнено 822 особи [4]. За даними того ж ЦЗП станом на 15 листопада бойовики на Донбасі продовжували утримувати в заручниках 703 військових і цивільних українських громадян [38]. 26-27 грудня 2014 р. відбувся обмін 154 українських військових, добровольців і цивільних на 222-х бойовиків «ЛНР-ДНР» [9].

Протягом 2015 року інтенсивність обмінів помітно знизилася. Основна причина – зрив «перших Мінських домовленостей» на тлі масштабного наступу російських бойовиків на Дебальцевський плацдарм. Ситуацію не виправило й підписання 12 лютого 2015 року учасниками Тристоронньої контактної групи «Комплексу заходів щодо виконання Мінських угод», де серед іншого наголошувалось на забезпеченні звільнення та обміну всіх заручників і незаконно утримуваних осіб на основі принципу «всіх на всіх» протягом пяти днів після відводу військ [16]. Проте підписання цього документу ситуації не змінило, і більше як півроку жодних публічних обмінів військовополоненими не відбувалося. Це зовсім не означало, що обмінів не відбувалося взагалі, просто вони були здебільшого непублічними, а участь у них окрім представників влади та спецслужб, брали члени громадських організацій, військовослужбовці ЗСУ, бійці добровольчих батальйонів, родичі полонених і заручників. Українським військовим вдалося затримати й чимало російських кадрових військовослужбовців-контрактників, яких начебто «на Донбасі не було». Кремль, щоразу заперечуючи факти участі своїх військових у бойових діях на Донбасі, тим не менше був зацікавлений у швидкому поверненні живих «доказів» війни назад до РФ [36]. Перший за багато місяців публічний обмін дванадцятьох українських військових і волонтерів на таку ж кількість бойовиків «ДНР» відбувся 26-27 серпня 2015 року [15]. Станом на 25 грудня 2015 року з полону росіян було звільнено 2,957 осіб, а ще 131 військовий і цивільний залишався в руках бойовиків [40].

2016-2021 роки: спад активності та політизація обмінів

З метою схилити владу України до прямих перемовин з лідерами самопроголошених «ДНР-ЛНР» Москва свідомо гальмувала процес обміну військовополонених і цивільних заручників, перетворюючи чутливу для українців гуманітарну проблему на інструмент політичного тиску на українську владу [34]. Як наслідок, упродовж цілого 2016 року з полону російських бойовиків на Донбасі Україні вдалося звільнити лише 16 осіб [12].

За словами радника голови Служби безпеки України Юрія Тандіта, у січні 2017 року в полоні бойовиків на Донбасі знаходилось 110 заручників. Ще 490 українців вважались на той момент безвісно зниклими. Станом на 24 січня 2017 року з російського полону було звільнено 3,100 осіб [33]. Як зясувалося, значна частина включених у списки для обміну на українських військовополонених і цивільних заручників осіб з окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) не бажали залишати підконтрольну Україні територію, що гальмувало процес обміну загалом [7]. За період з січня по вересень з полону бойовиків було визволено шляхом обміну назагал близько 38 осіб, а загальна чисельність звільнених з полону з початку війни склала 3,138 осіб [13]. За даними на 14 листопада в полоні контрольованих Росією бойовиків перебувало 157 українців, а 404 військовослщжбовців і цивільних громадян вважалися безвісно зниклими [3]. 27 грудня 2017 р. відбувся обмін 74 полонених українців на 306 полонених бойовиків. Вдалося обміняти 73 українських полонених на 233 російських бойовиків (73 бойовики відмовилися повертатися на непідконтрольну

Україні територію, а одна захоплена бойовиками українка після звільнення залишилася з сімєю в Донецьку [43].

Після такого одноразового масштабного обміну утримуваними особами процес знову повернувся до попереднього млявого стану. Зокрема, з січня по червень 2018 року з полону проросійських бойовиків Україна визволила шляхом обміну лише 33 особи [10]. Російська сторона ігнорувала звернення представників України в Тристоронній контактній групі (ТКГ) з врегулювання ситуації на Донбасі щодо обмінів військовополонених та утримуваних осіб. На нашу думку така позиція диктувалася очікуваннями Кремля результатів майбутніх виборів Президента України.

9 грудня 2019 року в Парижі в рамках «нормандського формату» за участю новообраного Президента України Володимира Зеленського сторони домовились про обмін утримуваними особами за принципом «всіх на всіх» до 31 грудня 2019 року починаючи з усіх встановлених. При цьому Червоний Хрест повинен був отримати повний і беззастережний доступ до всіх утримуваних осіб [11]. Близько 11 ранку 29 грудня 2019 року на контрольно-пропускному пункті Майорське поблизу Горлівки Київ передав представникам окупаційних адміністрацій 124 особи. Натомість з ОРДЛО повернулися 76 полонених [31]. Надалі процес обміну російські окупанти та їх проксі на Донбасі всіляко затягували, зокрема включаючи в списки на обмін завідомо неіснуючих осіб [27; 29].

2022-2024 роки: широкомасштабне вторгнення

Перші росіяни опинилися в українському полоні вже в день широкомасштабного вторгнення. Це були двоє військовослужбовців зі складу ямпільського мотострілецького полку, яких взяли в полон військовослужбовці 93 ОМБр [15]. За офіційними даними в перші дні активного військового протистояння в український полон потрапило близько 200 російських військових [32]. Станом на 19 березня 2022 р. в українському полоні перебувало 562 російських військовослужбовця [18], а на початку квітня – вже 600 осіб [5].

Перший від початку активної фази вторгнення РФ до України офіційний обмін військовополоненими та цивільними особами відбувся 24 березня 2022 р. Тоді в обмін на 10 захоплених у полон окупантів Україна повернула таку ж кількість військових, а також обміняла 11 російських моряків, врятованих із затопленого біля Одеси судна, на 19 українських цивільних моряків із рятувального судна «Сапфір», захоплених окупантами при спробі евакуювати наших військових зі Зміїного [42]. 21 березня 2022 р. стало відомо, що РФ передала Міжнародному Червоному Хресту відомості про більше ніж 500 військовополонених українців [44]. 12 квітня 2022 р. Ірина Верещук заявила, що у російських в'язницях утримують близько 1,700 українських захисників та цивільних осіб, серед них – півтисячі жінок [45].

Вочевидь за місяць від початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну питання повернення українських бранців з російського полону набувало все більшої актуальності та суспільної ваги. Не реагувати на це влада не могла. За

даними СБУ станом на 5 травня 2022 р. було проведено 9 обмінів і повернуто в Україну 324-х військовополонених [46].

Реалізуючи свої міжнародно-правові зобов'язання за Женевською конвенцією «Про поводження з військовополоненими» (1949) Україна 17 березня 2022 р. оголосила про створення Національного інформаційного бюро, як органу комунікації з питань утримуваних в Україні військовополонених. Функції Бюро було покладено на державне підприємство «Український національний центр розбудови миру», що належить до сфери управління Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій [6].

Ситуація з українськими військовополоненими вимагала термінових дій, зокрема й у царині організації їх обміну на російських бранців. Потрібно було в найкоротші терміни розробити та ввести в дію нормативно-правові акти з питань поводження з військовополоненими, а також внести зміни до низки чинних законів України. Маючи на меті реалізацію цих завдань Кабінет Міністрів України постановою № 257 від 11 березня 2022 р. створив тимчасовий міжвідомчий допоміжний орган – Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Одним із завдань, що покладалися урядом на Координаційний штаб було *внесення пропозицій щодо обміну військовополоненими* [23, ст. 1339].

Вирішальним кроком у створенні в Україні нормативно-правової бази тримання військовополонених згідно з нормами міжнародного права стало схвалення урядом відповідного профільного підзаконного акту. 5 квітня 2022 р. Кабінет Міністрів України постановою № 413 затвердив «Порядок тримання військовополонених». Згідно документу організація зовнішніх зносин з іноземними державами та міжнародними організаціями стосовно *повернення військовополонених* належала до компетенції Міністерства закордонних справ України [24].

Базовим правовим документом України, що встановлює загальні вимоги утримання військовополонених відповідно до норм міжнародного права є «Правила тримання військовополонених». У 13-му розділі цього документу в повній відповідності чинній женевській конвенції 1949 року йдеться про порядок організації репатріації, звільнення та повернення військовополонених державі походження одразу ж після завершення бойових дій. Водночас, про обмін військовополоненими ще в ході війни тут навіть не згадується [22].

У другій половині травня 2022 року в структурі Координаційного штабу відбулися зміни пов'язані з посиленням непублічної складової в його діяльності. Йшлося про рішення влади *активізувати напрямок обмінів військовополоненими* аби прискорити повернення українських бранців з російського полону. У зв'язку з цим, 28 травня 2022 р. Кабінет Міністрів України постановою № 633 змінив порядок формування керівного складу Координаційного штабу, передавши функції керівництва структурою Головному управлінню розвідки Міністерства оборони України [25]. 31 травня 2022 року керівником штабу КМУ призначив начальника ГУР МО України Кирила Буданова [8].

Зміни в організації та керівництві Координаційного штабу вплинули на інтенсивність обмінів військовополоненими. Станом на 1 грудня 2022 року з

російського полону було визволено шляхом паритетного обміну 1319 українських бранців [31]. Наприкінці 2022 року росія підтвердила, що тримає у полоні 3392 українських військових [28]. За інформацією уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця станом на 31 січня 2024 року в Україну повернулося 3,035 військовополонених [1]. Один з останніх обмінів військовополоненими по формулі 100 на 100 відбувся 8 лютого 2024 року. Він став 51-м від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну [2]. Від травня 2022 року у веденні непублічних переговорів між сторонами щодо організації обмінів військовополоненими та утримуваними особами з українського боку під егідою Координаційного штабу окрім ГУР МО бере участь і Служба безпеки України. Жодні конвенційні міжнародні структури на кшталт Міжнародного Червоного Хреста у подібних контактах участі не беруть, а самі домовленості про взаємний обмін військовополоненими вчиняються поза існуючим міжнародним гуманітарним правом.

Висновки. Аналіз змісту Гаазької (1907 р.) та Женевських (1929/1949 рр.) конвенцій про військовополонених свідчить про відсутність у міжнародному гуманітарному праві з питань військового полону інституту обміну військовополоненими в ході бойових дій, а чинний конвенційний інститут репатріації військовополонених, може бути задіяний тільки по завершенні війни.

Питомою ж рисою гібридного характеру неоголошеної війни, що триває між РФ та Україною з лютого 2014 р. й нині переживає фазу активізації збройного вторгнення, є збереження неофіційного обмеженого діалогу сторін щодо обміну військовополоненими і цивільними особами.

На наш погляд, наявність непередбачених міжнародним гуманітарним правом взаємних обмінів військовополоненими, які періодично проводяться Україною та рф в умовах активних бойових дій, є свідченням гібридного характеру війни що триває. Реальність російсько-української війни робить очевидним висновок: питання обмінів військовополоненими потребує міжнародноправового врегулювання з урахуванням зміни характеру воєнних конфліктів сучасності та посилення їх гібридної складової. Його результатом має стати створення відповідного міжнародноправового інституту обміну військовополоненими.

Список використаних джерел та літератури

1. Відбувся обмін: з російського полону повернули 207 українців. 31 січня 2024 р. Українська Правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2024/01/31/7439713/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

2. Відбувся новий обмін полоненими 100 на 100. 8 лютого 2024 р. Новинарня. URL: https://novynarnia.com/2024/02/08/vidbuvsya-novyj-obmin-polonenymy-100-na-100/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

3. В полоні бойовиків на Донбасі перебувають 157 українців – Геращенко. 14 листопада 2017 р. УНІАН. URL: https://www.unian.ua/war/2243289-v-poloni-boyovikiv-na-donbasi-perebuvayut-157-ukrajintsiv-geraschenko.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

4. З полону бойовиків звільнили ще 822 заручників. 22 жовтня 2014 р. Військова панорама. URL: http://wartime.org.ua/14230-z-polonu-boyovikv-zvlnili-sche-822-zaruchnikv.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

5. В Україні у полоні близько 600 російських військових – Верещук. 4 квітня 2022 р. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3448492-v-ukraini-u-poloni-blizko-600-rosijskih-vijskovih-veresuk.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

6. В Україні створено Національне інформаційне бюро з питань військовополонених. 17 березня 2022 р. АрміяINFORM. Інформаційне агентство Міністерства оборони України. URL: https://armyinform.com.ua/2022/03/17/v-ukrayini-stvoreno-naczionalne-informaczijne-byuro-z-pytan-vijskovopolonenyh/ (останнє звернення: 03.05. 2023)

7. Геращенко сподівається на зрушення у питанні обміну заручниками, 1 березня 2017 р. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/03/1/7136876/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

8. Головою Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими призначено начальника ГУР МО України. 31 травня 2022 р. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Офіційний сайт. URL: https://gur.gov.ua/content/holovoiu-koordynatsiinoho-shtabu-z-pytan-povodzhennia-z-viiskovopolonenymy-pryznacheno-nachalnyka-hur-mo-ukrainy.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

9. Глава СБУ доповів президенту про звільнення 146 заручників – Цеголко. 26 грудня 2014 р. Ukr. Media. URL: https://ukr.media/ukrain/220286/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

10. Грицак: СБУ звільнила з полону бойовиків понад три тисячі осіб. 25 червня 2018 р. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/25/7184424/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

11. Загальні узгоджені висновки Паризького саміту в Нормандському форматі 9 грудня 2019 року. 10 грудня 2019 р. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: http://surl.li/stpsh (останнє звернення: 19.04. 2024)

12. З полону бойовиків за рік звільнили 16 заручників – СБУ, 26 грудня 2016 р. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2146375-z-polonu-bojovikiv-za-rik-zvilnili-16-zarucnikiv-sbu.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

13. З початку АТО з полону бойовиків звільнили понад 3 тисячі осіб – СБУ, 7 вересня 2017 р. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/09/7/7154322/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

14. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. Верховна Рада України. Офіційний сайт: Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (останнє звернення: 19.04. 2024)

15. Касіян Віра. Генштаб оприлюднив інформацію про перших російських полонених (оновлено). 24 лютого 2022 р. LB.ua. URL: http://surl.li/stpsx (останнє звернення: 19.04. 2024)

16. Комплекс заходів з виконання мінських угод. Повний текст. Українська Правда, 12 лютого 2015 р. URL: https: https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/

17. Меморандум про виконання положень Протоколу за підсумками консультацій Тристоронньої контактної групи щодо кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна, від 19 вересня 2014 року. LIGA 360.

18. Обмін полоненими: скільки військових та цивільних вдалося повернути Україні з 24 лютого. 7 лютого 2023 р. Слово і Діло: Аналітичний портал. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/infografika/suspilstvo/obmin-polonenymy-skilky-vijskovyx-ta-cyvilnyx-vdalosya-povernuty-ukrayini-24-lyutoho (останнє звернення: 19.04. 2024)

19. Обмін полоненими між українськими військовими і бойовиками «ДНР» (відео), 27 серпня 2015 р. Ukr. Media. URL: https://ukr.media/ukrain/242483/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

20. Після гучних заяв Росії про обмін полоненими слід очікувати різдвяних «сюрпризів» – Безсмертний. 12 грудня 2016 р. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28171523.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

21. Протокол о результатах консультаций Трехсторонней контактной группы, Минск, 5 сентября 2014 г. Organization for Security and Co-operation in Europe/Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. URL: https://www.osce.org/ru/home/123258 (останнє звернення: 19.04. 2024)

22. Порядок тримання військовополонених. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text (останнє звернення: 19.04. 2024)

23. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25, ст. 1339.

24. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 р. № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених». Урядовий портал. Офіційний сайт. URL: http://surl.li/stptx (останнє звернення: 19.04. 2024)

25. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 травня 2022 р. № 633 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257». Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2022-%D0%BF#Text (останнє звернення: 19.04. 2024)

26. Почепцов Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Перекл. з рос. Т. Гуменюк. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.

27. Росія ігнорує питання обміну полоненими під час засідань ТКГ. 24 червня 2021 р. Слово і Діло. Аналітичний портал. URL: http://surl.li/stpuh (останнє звернення: 19.04. 2024)

28. Росія підтвердила, що тримає у полоні майже 3,4 тисячі українських військових – українська омбудсменка. 30 грудня 2022 р. Hromadske. URL: http://surl.li/stpul (останнє звернення: 19.04. 2024)

29. Росія подає на обмін полоненими списки з неіснуючих людей – Арестович. 11 червня 2021 р. URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/06/11/novyna/bezpeka/rosiya-podaye-obmin-polonenymy-spysky-neisnuyuchyx-lyudej-arestovych (останнє звернення: 19.04. 2024)

30. СБУ: З полону бойовиків звільнили ще чотирьох людей. 27 грудня 2014 р. URL: https://ukr.media/ukrain/220355/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

31. Солонина Є. Обмін 29 грудня: кого Україна та Росія ховають на «темній стороні» списку? Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30352875.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

32. Стець А. Про що домовилися учасники «нормандської четвірки» в Парижі. Zaxid.Net. URL: http://surl.li/skrco (останнє звернення: 19.04. 2024)

33. Тандіт: У полоні бойовиків 110 заручників, понад 3000 осіб звільнено, 24 січня 2017 р. Українська правда. https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/24/7133273/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

34. Трегубова Я. Після гучних заяв Росії про обмін полоненими слід очікувати різдвяних «сюрпризів» – Безсмертний, 12 грудня 2016 р. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28171523.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

35. Стасюк Ірина. Для полонених росіян в Україні створять табори за нормами міжнародного права. 6 березня 2022 р. Хмарочос. URL: http://surl.li/stpvs (останнє звернення: 19.04. 2024)

36. Удовенко А. Хронологія обмінів військовополоненими: 2014-2020 рр. На сайті: Справедливість заради миру на Донбасі. Правозахисна коаліція. URL: https://www.jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/58

37. Україна повернула ще 50 захисників – четвертий обмін із Росією за два тижні. 1 грудня 2022 р. Українська правда. URL: http://surl.li/stpwh (останнє звернення: 19.04. 2024)

38. У полоні бойовиків на Донбасі лишаються 703 українців. 16 листопада 2014 р. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/11/16/7044412/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

39. У полоні бойовиків залишаються 157 українців – Геращенко. 31 серпня 2015 р. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/08/31/7079608/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

40. У СБУ озвучили кількість українців звільнених із полону бойовиків. 21 грудня 2015 р. Дзеркало тижня. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-sbu-ozvuchili-kilkist-zvilnenih-z-polonu-boyovikiv-ukrayinciv-194715_.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

41. У Центрі звільнення полонених оприлюднили список 853 заручників, яких досі утримують бойовики. 15 вересня 2014 р. ТСН. URL: http://surl.li/stpwy (останнє звернення: 19.04. 2024)

42. Україна та росія провели перший повноцінний обмін військовополоненими – деталі. 24 березня 2022 р. Слово і Діло. Аналітичний портал. URL: https: //www.slovoidilo.ua/2022/03/24/novyna/bezpeka/ukrayina-ta-rosiya-provely-pershyj-povnoczinnyj-obmin-vijskovopolonenymy-detali (останнє звернення: 19.04. 2024)

43. 73 на 233: Геращенко уточнила кількість полонених, яких обміняли. 27 грудня 2017 р. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/27/7166916/ (останнє звернення: 19.04. 2024)

44. Россия передала Красному Кресту данные об украинских военнопленных. 21 марта 2022 г. Радио Свобода. URL: http://surl.li/stpxh (останнє звернення: 19.04. 2024)

45. Верещук: Росія утримує в полоні близько 1700 військових і цивільних, з них 500 – жінки. 12 квітня 2022 р. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchuk-1700-polonenyh/31798232.html (останнє звернення: 19.04. 2024)

46. Стало відомо, скільки українців повернулися з російського полону за час війни. 5 травня 2022 р. Слово і Діло. Аналітичний портал. URL: http://surl.li/stpxp (останнє звернення: 19.04. 2024)

УДК 94:341.384(100)«1945/…»

Ігор ВЄТРОВ
(м. Київ)

Досвід репараційних виплат після Другої світової війни

Десятирічні воєнні дії і широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну супроводжуються такими масштабами руйнувань виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури, які співставні хіба-що з періодом Другої світової війни. Вже зараз

Україна готує позови до міжнародних судових інституцій з приводу компенсації Російською Федерацією заподіяних матеріальних збитків. Репараційні механізми та відповідне нормативно-правове регулювання таких виплат, які практикувалися у минулому, по завершенню цієї війни можуть адаптуватися до нинішніх умов. Матеріал містить стислу характеристику підходів до практичної реалізації репараційних програм після закінчення Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, руйнування, матеріальні збитки, компенсаційні механізми, репараційні виплати.

Сучасна війна Російської Федерації проти України на повний зріст ставить питання про відшкодування матеріальних збитків нашій державі. Для цього мають бути задіяні всі можливі інструменти. При цьому важливо врахувати досвід організації репараційних виплат після Першої і Другої світових війн що практикувалися після та використати інші засоби стягнення компенсацій з держави-агресора і окупанта.

Масштаби втрат у промисловому секторі економіки виявилися справді катастрофічними: руйнації зазнали 16,150 підприємств: 599 машинобудівних, 28 металургійних, 26 хімічних, 25 коксохімічних заводів, 30 трикотажно-текстильних, понад 100 прядильно-джутових фабрик, об’єкти деревообробної, харчової, скляної, шкіряно-взуттєвої та інших галузей. На переконання деяких фахівців,– дуже занижений. З урахуванням неотриманих доходів та штрафів рівень шкоди, заподіяної бойовими діями й окупантами господарському комплексу й соціальний інфраструктурі УРСР, оцінюється у 450 млрд руб., причому без даних по Криму (14 млрд 346 млн.) і Закарпаттю (1 млрд 648 млн. руб) [1, с. 788]

Вже під час Ялтинської конференції Й. Сталін виступив з пропозицією встановити суму німецьких репарацій в обсязі 20 млрд. доларів, з яких половина призначалась би для СРСР. Члени «Великої трійки» врешті-решт домовилися, що кожна країна самостійно візьме належну їй частку репарацій.

Радянське керівництво у червні 1946 р. ухвалило директиву такого змісту: «Головна наша вимога до Німеччини в розумінні відшкодування збитків від німецької агресії – репараційні поставки, зокрема й з Руру, на користь СРСР у розмірі мінімум 10 млрд. доларів, які повинні включати не тільки обладнання, а й товари з поточного виробництва Німеччини». В іншому документі визначалися розміри репарації з Італії (100 млн. дол.) та Фінляндії (300 млн. дол.) з терміном сплати у 8 років товарами [2, с. 376.]

Післявоєнні репараційні програми переслідували дві мети: по-перше, звести до мінімуму військово-промисловий потенціал Німеччини, по-друге, частково компенсувати заподіяні країнам – жертвам агресії – збитки, яких ті зазнали. Претендуючи на половину вказаної суми, радянська сторона брала на себе обов’язки захисту інтересів ще однієї держави, що постраждала, – Польщі. По завершенню війни положення репараційної програми були зафіксовані у кількох міжнародно-правових актах. У цих документах викристалізувалися два основні принципи, на яких мала здійснюватися репараційна процедура. Перший полягав у

тому, що відшкодування заподіяних збитків здійснювалися не в повному обсязі, а частково. Декларуючи своє прагнення до встановлення стійкого повоєнного миру та демократичного повоєнного устрою, радянський уряд обмежив свої вимоги частиною відшкодувань. Для прикладу, згідно з мирним договором між СРСР та Італією, остання зобов'язалася виплатити йому 100 млн. дол., що становило не більше 1/20 чи 1/25 частини прямих збитків, завданих Радянському Союзу італійською армією. Аналогічним чином висувалися репараційні вимоги до Німеччини (10 млрд. дол.), хоча прямі матеріальні втрати лише на окупованих Вермахтом територіях СРСР оцінювались у 128 млрд. дол. Москва ще раз наголошувала, що її відмова від адекватної компенсації збитків викликана прагненням зробити їх посильними для переможених і такими, що не підірвуть їхнього економічного суверенітету. Німеччина за роки війни лише на воєнні потреби витратила 620 млрд. марок (155 млрд. дол.). Ця сума майже у 8 разів перевищувала загальний обсяг репарацій (20 млрд. дол.) [3, с. 13.]

Другий принцип зводився до сплати репарацій не в грошовому еквіваленті, а в натуральному. Держави Осі мали передати скривдженій стороні промислове обладнання, призначене для виробництва військових матеріалів і техніки, а також закордонні активи й продукцію власної промисловості у визначених обсягах. Це давало змогу переможеним державам виконати свої репараційні зобов'язання шляхом розвитку власної економіки, оминаючи невигідні позики та необхідність збуту промислових товарів за кордон за демпінговими цінами з метою отримання валюти.

Звичайно, радянських лідерів складно було запідозрити в альтруїзмі, особливо після того, що окупанти накоїли на захоплених ними територіях. Тому в риториці представників Кремля слід вбачати прагнення поряд з економічними здобути й відчутні політичні дивіденди. Тим, більше, що боротьба за нові сфери впливу в Європі й переформатування балансу сил вступала у вирішальну фазу після закінчення тут бойових дій. Ілюстрацією цієї дипломатичної стилістики став виступ члена радянської делегації А. Вишинського на Паризькій мирній конференції з приводу мирного договору між СРСР та Угорщиною, який, зокрема, сказав: «Радянський уряд послідовно проводить таку лінію репараційної політики, яка полягає в тому, щоб виходити з реальних планів, щоб не задушити Угорщину, щоб не підрубати коріння її економічного відновлення, полегшити їй можливість стати на ноги, полегшити їй можливість увійти у спільну сім'ю Об'єднаних націй і брати участь у справі економічного відродження Європи».[4, С. 278] Саме з подачі делегації СРСР положення про сплату репарацій у натуральній формі, увійшли до текстів мирних угод 1947 р.

Оскільки Німеччина вважалася основним репараційним донором, то форми компенсації були визначені ще під час Кримської конференції: 1) одночасні вилучення з національного багатства Німеччини, що перебувало на території цієї країни та за її межами; 2) щорічні товарні поставки з поточної продукції; 3) використання німецьких трудових ресурсів. Ці положення були деталізовані на

Потсдамський конференції, в документах якої фіксувалися такі джерела покриття репараційних вимог радянської сторони: а) вилучення устаткування, сировини, матеріалів тощо з радянської зони окупації Німеччини; б) певна кількість обладнання, що не вважалося конче необхідним для мирної німецької економіки з західних окупаційних зон; в) німецькі активи в Болгарії, Фінляндії, Угорщині, Румунії та Східній Австрії.

У березні 1945 р. у Москві створили Особливий комітет з демонтажу промислових об'єктів Державного комітету оборони на чолі з Г. Маленковим, до складу якого увійшли представники Держплану, наркоматів оборони, закордонних справ, важкої промисловості. На нього покладалась координація репараційних заходів. Комітет з демонтажу військово-промислових підприємств у радянській зоні окупації Німеччини з березня 1945 р. до березня 1946 р. ухвалив 986 рішень про демонтаж понад 4000 промислових об'єктів: 2885 – з Німеччини, 1137 – німецьких підприємств Польщі, 206 – Австрії, 11 – Угорщини, 54 – німецьких об'єктів Чехословаччини.

Для вирішення найважливіших питань повоєнного устрою Німеччини було створено Раду міністрів закордонних справ та Контрольну раду в Німеччині. 21 лютого 1945 р. Сталін під грифом «цілком таємно» підписав постанову ДКО № 7563 про порядок вивезення промислового обладнання й матеріалів з Німеччини, згідно з яким було сформовано 5 спеціальних «демонтажних батальйонів» по 1 тис. осіб у кожному, 10 робочих батальйонів (по 500 осіб), 5 окремих автобатальйонів з тракторними взводами. З часом зацікавленість «трофеями» виявили не тільки всі індустріальні наркомати, а й відомства, що не мали до промисловості жодного стосунку. Скажімо, Державний комітет СРСР з фізкультури і спорту відрядив свої бригади для демонтажу й вивезення плавальних басейнів.

Нормативно-правову базу репараційної програми, окрім союзних директив, становили постанови ЦК КП(б)У й РНК УРСР: «Про відрядження до Румунії спеціалістів для виявлення та відбору устаткування, вивезеного румунами в період окупації України» (13 листопада 1944 р.), «Про вивезення поліграфічного обладнання із міст Лігніц та Глейвіц (Німеччина)» (26 березня 1945 р.), «Про відрядження в радянські окупаційні зони Німеччини, Австрії та Угорщини» (3 червня 1946 р.). 28 червня 1945 р. на виконання постанови ДКО № 9264 від 26 червня 1945 р. з'явився наказ наркома шляхів сполучення І. Ковальова, зміст якого переконливо свідчить про те, що Москва не збиралася чекати завершення всіх консультацій та переговорів, а діяла в суто практичному руслі. Нарком наказував начальнику Центрального військово-експлуатаційного управління НКШС Каргіну та начальником регіональних ВЕУ на місцях до 20 листопада 1945 р. вивезти з німецьких підприємств, розташованих на території Польщі:

- у вагонах західноєвропейської колії – 35 тис. вагонів обладнання на залізничних вузлах Інстербург, Брест, Ковель, Львів та Хирів;

- у вагонах західноєвропейської колії – 30 тис. вагонів поставити на відстій на залізничних ділянках на радянській території, для чого Головне управління військово-відновлювальних робіт мало перешити залізничні колії з союзної на західноєвропейську колію на ділянках Інстербург – Тильзіт, Тильзіт – Радзивилішки, Брест – Ковель, Жабинка – Янів – Лунинець;

- у вагонах широкої колії – 52 тис. вагонів обладнання до пунктів призначення чи на бази тимчасового зберігання, розташовані на території СРСР, але не далі московського меридіану й Донбасу.

Загалом, за оцінками фахівців, обсяги репарацій, стягнених Радянським Союзом з Німеччини, значно перевищили обумовлені міжнародними угодами розміри. Трофейні команди розібрали й транспортували до СРСР устаткування 2,500 промислових підприємств, понад 2 млн. голів великої рогатої худоби, майже 100 тис. вагонів з будматеріалами, меблями, речами, різноманітним господарським устаткуванням, близько 3 млн. пар взуття, 500 тис. радіоприймачів, 60 тис. роялів та фортепіано, багато інших матеріальних цінностей [5, с. 275].

Держсекретар при федеральному міністрі фінансів К. Ділер зазначав: «Після Другої світової війни не існувало репараційних положень схожих з Версальським договором, і, таким чином, не було документованих довготривалих виплат. Втім, країни-переможниці брали репараційні виплати в односторонньому порядку. Нормативних записів про це не існує. Нормативні дані про репарації, виплачені колишньою НДР, також не могли бути отримані. Відповідно, неможливо привести певних даних по окремих видах репарацій, виплачених Німеччиною, а тим більше розподіл по тодішній і нинішній вартості. Наявні дані по репараціях не автентичні й засновані на оцінках, оскільки у випадку необхідності Федерація також може спиратися лише на літературу, що існує в наявності у більшості наукових бібліотек. Окрім того, огляд виплат за наслідками війни охоплює інші витрати на подолання наслідків війни, до яких, наприклад відноситься допомога, запропонована в рамках компенсації воєнних збитків. Але і в цій сфері існують цифри лише з окремих галузей. Загальна вартість майна, вилученого країнами-переможцями прямим доступом, а також інших німецьких виплат не може бути визначена до нинішнього часу і, за станом речей, вірогідно, ніколи не зможе бути зареєстрована досить точно» [6]

В офіційному додатку до цього листа зазначалося, що німецькі виплати за реституціями, репараціями та відшкодуванням збитків (без внутрішньодержавних виплат у західних окупаційних зонах) становили, згідно зі звітом Міжсоюзницького репараційного агентства (ІАРА) від 1961 р., близько 520 млн. дол. за курсом 1938 р. Однак ця сума вважалася заниженою.

За даними Держплану СРСР, вони проходили по статті готової продукції металообробки та машинобудування й лише у 1951–1955 рр. оцінювались у 5,7 млрд. руб. у цінах на 1 березня 1951 р., що становило 0,6% від обсягу товарної промисловості СРСР. Найбільше значення для практично повністю зруйнованої економіки УРСР мали репарації у формі промислового обладнання. Загалом з

Німеччини до СРСР прибуло 339 тис. верстатів, 202 тис. електродвигунів, 44 тис. штампів та форм, 10 тис. турбін, обладнання 3500 заводів і фабрик, 3000 парових котлів, 96 електростанцій – загалом близько 4 млн. одиниць промислового устаткування.[7, с. 193]

Значна частина обладнання і матеріалів у рамках репараційних програм вивозилося в Україну. В окремих випадках це були цілі технологічні лінії, що давало змогу запускати нові підприємства (наприклад, Київський мотоциклетний завод).

Однак внаслідок величезних обсягів надходжень і незадовільної виконавської дисципліни велика кількість вартісного устаткування й унікальної апаратури розкомплектовувалася. Недбало транспортувалася, розвантажувалася і зберігалася у місцях призначення, внаслідок чого ставала непридатною для використання.

Та все ж реалізація репараційних виплат дала змогу не тільки СРСР, а й Польщі та іншим постраждалим країнам (Албанії, Чехословаччині, Югославії та іншим) швидше відновлювати виробничу і соціальну інфраструктуру.

Список використаних джерел та літератури

1. Дубик М. Матеріальні збитки України в Другій світовій війні. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. У двох книгах. / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), ГВ. Боряк [та ін.] Книга друга. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 2.

2. Баран В.К. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955). У кн.: Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох т. Т. 2. Київ: Ніка-Центр, 2011

3. Гофман К.Б. Проблемы экономического единства и уровень промышленности Германии. М., 1947.

4. Дипломатический словарь. Москва: Гос. Изд-во полит. лит., 1948.

5. Семиряга М. Как мы управляли Германией. Москва, 1995

6. URL: http://communitarian.ru/publikacii/mirovaya istorya/germanskie reparatsii po pervou i vtoroy mirovym voynam/

7. Симонов Н.С. Военно-промышленный комплекс СССР в 1920–1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление. С. 193.

Частина ІІ

ПАНЕЛЬНІ ДОПОВІДІ, ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ

Розділ 1

АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ІСТОРІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

УДК 902/904(477.73-25)

Олександр ПЕЛИК
(м. Миколаїв)

Археологічні пам’ятки міста Миколаєва

Розглянуто унікальні пам'ятки археології на території сучасного міста Миколаєва, які досліджувалися впродовж останніх років. Актуалізовано, проаналізовано та систематизовано археологічні джерела, що дозволяють реконструювати життя населення регіону з часів неоліту до римської доби. Наукова новизна полягає у визначенні важливості кожної археологічної пам'ятки, як окремо, так і в сукупності.

Ключові слова: археологічні пам’ятки, античність, епоха бронзи, матеріальна культура, Миколаїв, поселення, Степове Побужжя.

Науковий керівник: *Горбенко К. В.,* старший викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Постановка проблеми. Миколаївський півострів багатий на цікаві археологічні пам’ятки різних епох та культур. Основним чинником «притягання» етносів стало вигідне географічне положення, при впадінні річки Інгул в Бузький лиман. Тому, не дивно, що Миколаїв є одним з міст-фаворитів за кількістю пам’яток археології. Наразі важливо систематизувати актуальні відомості про унікальні археологічні пам’ятки нашого регіону, досліджені за останні роки. Виокремлення визначних археологічних локацій збільшить туристичну привабливість Миколаєва. До того ж, зараз в Україні відбувається національне відродження, тому багато громадян бажають розширити свої історичні знання.

Історія дослідження. Перші археологічні дослідження на території сучасного міста проводилися з середини XIX ст. І. Забєліним, В. Тизенгаузеном, О. Спіциним та графом О. Уваровим [8, с. 5]. З середини XX ст. нова плеяда видатних археологів досліджувала археологічні пам’ятки Миколаївщини , це: Е. Симонович, Л. Славін, В. Станко, В. Нікітін, Ю. Гребенников, С. Крижицький,

С. Буйських, І. Смирнов та інші. З відновленням Україною незалежності починається якісно новий етап проведення археологічних досліджень, цьому посприяли учні видатних археологів минулого періоду: О. Смирнов, Л. Смирнов, І. Піструїл, К. Горбенко, Р. Козленко, Д. Бондаренко. Плодом їхніх досліджень стало видання десятка наукових праць, що кардинально змінили погляди на стародавню історію регіону. У дослідженні автор буде посилатися на публікації археологів - практиків сучасності, оскільки їхні статті є найбільш актуальним. Але й не нехтуватиме роботами «старої школи», оскільки їхні доробки – фундаментальні.

Метою дослідження є розкриття історії Миколаєва, спираючись на археологічні джерела. Виокремлення унікальних пам'яток археології, систематизація та актуалізація археологічних досліджень за останні роки. Ліквідація «білих плям» у питанні характеристики нещодавно досліджених археологічних пам'яток та їх важливості в пізнанні історії регіону. Другорядною метою є популяризація культурної спадщини міста як перспективного напрямку туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кургани кочових скотарів найчисленніші серед пам'яток археології, розташованих на землях Миколаєва (приблизно 1500 насипів у всій області менше). Найстарішим дослідженим курганним похованням на території міста є курган доби енеоліту-бронзи «Янтарний», розкопаний у 2009 р. При дослідженні насипу зафіксовані 10 поховань: одне – ранньо-ямної культури (енеоліт), вісім – ямної культури, одне – катакомбної культури. Така велика кількість різночасових, впускних поховань дозволяє дослідити зміни поховального ритуалу з плином часу на певній території.

У дослідженні катакомбної культурно-історичної спільності наш регіон відіграє одну з ключових ролей, це дозволило О. Шапошніковій у 1977 році виділити Інгульський локальний варіант КІС [5, с. 136]. Унікальним є поселення Матвіївка 1 Інгульської культури, відкрите у 1957 р. Скіфською степовою експедицією під керівництвом Б. Гракова. На території поселення було знайдено базові будівлі з кам'яними цокольними кладками. Одна з них призначалася для великої рогатої худоби, друга – для овець, третій комплекс, - залишки людських жител [9, с. 136-148]. Тож, Матвіївку 1 можна класифікувати, як базове поселення, зимівник, люди взимку проживали саме тут, а з весни до осені відганяли худобу на пасовища. Це базове поселення дало змогу розширити спектр знань про побут та господарство Інгульської культури. Жителі зимівника займалися не лише скотарством, але й землеробством, адже були знайдені серпи та інші знаряддя праці. Ці знахідки вказують на осілий спосіб життя.

У первісній історії Миколаєва доба пізнього бронзового віку стала переломною за багатьма ознаками. Прикладом цього переломного моменту є унікальне степове городище епохи фінальної бронзи – Дикий Сад. Початком розкопок на території городища можна вважати 15 серпня 1927 року, тоді видатний український археолог та історик тих часів Феодосій Камінський

відкопав у цьому місці бронзовий казан [1, с. 19]. Життя Дикого Саду тривало приблизно 200-250 років. Залишки приміщень, що існували практично одночасно, носять сліди ремонтів, перепланувань [1, с. 22]. Це зумовлює наявність великої кількості артефактів, що були залишені кількома поколіннями мешканців. Саме тому на прикладі цього городища якісно прослідковується еволюція матеріальної культури. Станом на 2023 рік досліджено близько 8000 м^2 площі Дикого Саду (53 археологічних об'єкти). На Дикому Саді чітко прослідковується сформована радіальна система планування міста – «цитадель», рів, «передмістя» («передграддя» – "canabae"), рів, «посад» – що відповідає класичному визначенню поняття «місто»–"urbs". На території городища було виявлено унікальну знахідку – два кам'яних фундаменти мосту через рів [1, с. 23]. Тож, можна з впевненістю сказати, що це одне з перших протоміст на території України зі складною системою планування та чітко виокремленими «районами», в яких проживали різні прошарки населення («цитадель» – еліта, жерці та охорона, «передмістя» – переважно простолюдини, «посад» – селяни). Також, фіксуються відмінності і в соціальній спрямованості окремих комплексів (вирізняються за складом їжі, набору керамічного посуду, по «комфортності» приміщень та кількості різних пристосувань). Подібна складна організація яскраво вказує на початок розкладу первіснообщинного суспільства в Північному Причорномор'ї, одним з факторів якого є диференціація суспільства. На території городища було знайдено 85 металевих предметів. Така вагома кількість бронзових предметів не випадкова, з бронзоливарним виробництвом пов'язані знахідки трьох кам'яних ливарних форм, а також різноманітні відходи виробництва – шлак, невиразні фрагменти металу [3]. Вражає знахідка скарбу (13 бронзових кельтів місцевого виробництва, наконечник дротика та черешок від кинджала), загальною вагою 3,172 грами. Цей скарб є унікальним, оскільки знаходився на території постійного поселення в житлі бронзоливарника [4]. Кам'яні предмети представлені різними за функціональним призначенням типами (господарські, зброя, ритуально-культові предмети) [2]. Знахідки з каменю дають змогу точно визначити основні промисли, культи, міжнародні зв'язки та рід занять тогочасного населення городища. Одним з основних ремесл була обробка кістки, про це свідчить повністю виявлений технологічний ряд: від рогу-заготівки до готового виробу, а також виробничого браку. Це зумовлювало появу нових виробів (порівняно з сабатинівською культурою) – псалії, пластини для пасової вуздечки. Подібні вироби вказують на важливість коня в усіх аспектах життя протоміста. З унікальних знахідок можна виокремити «ковзани» – предмети для пересування по льоду. Тож у соціальному, економічному і навіть політичному аспекті городище та суспільство були високорозвиненими для свого часу. Інфраструктура, широкий спектр ремесел, активна торгівля, могутні рови, усе це підтверджує той факт, що Дикий Сад був не просто поселенням ремісників, землеробів і скотарів, а регіональним центром XIII-X ст. до н.е. зі складною соціальною організацією, що ознаменувало переломний момент розладу первісного суспільства та формування цивілізацій.

У VII-V ст. до н.е. давньогрецькі колоністи, заснували античні держави в Північному Причорномор'ї. Прикладом цього нового етапу у житті нашого регіону є поселення, Миколаїв-VI, що окреслювало північні межі Ольвійської держави і виконувало функції митниці. Строк життя пам'ятки обіймає часи від IV ст. до н.е. до I ст. н.е., охоплюючи три періоди існування античної цивілізації. Це дає можливість чітко прослідкувати зміну в матеріальній культурі з плином часу. Виникнувши за добу життя Олександра Македонського, поселення пережило добу Гая Юлія Цезаря, побачило першого імператора Римської імперії-Октавіана Августа. Миколаїв-VI виділяється завдяки водоводу. Це єдиний випадок, за винятком самої Ольвії, коли археологи знайшли рештки такої споруди античної доби на території Ольвійської хори (сільськогосподарської околиці). Водовід вважається ознакою міського життя і дозволяє стверджувати про високий рівень санітарії, що вказує на важливість Миколаєва-VI у тогочасній історії.

Сармати були кочовиками, що зумовлює відсутність пам'яток у вигляді городищ та поселень. Але висновки про їх матеріальну культуру можна робити, досліджуючи некрополі. Одним з таких некрополів і є пам'ятник середньосарматської культури, розташований в центрі Миколаєва. Пам'ятку відкрили а у 2011 р. Було досліджено 11 сарматських поховань, які супроводжувались прикрасами, залишками заупокійної тризни. Особливу цікавість становить поховання жінки у підземному склепі. У дромосі склепу було знайдено залишки 2-х скелетів, що належали чоловіку і жінці. Вірогідно це були слуги, які мали супроводжувати та захищати жінку у іншому світі. Це вказує на те, що похована належала до соціальної верхівки. Підтвердженням цього є коштовні жіночі прикраси – браслет і фібула – металева застібка для одягу [11]. Матеріали дають можливість дослідити соціальну диференціацію, та особливості поховального процесу. Залишається відкритим питання чи можна вважати сарматів, які побудували цей некрополь сучасниками останніх жителів поселення Миколаїв-VI.

Римський оборонний рів є пам'яткою, що ілюструє життя на Миколаївському півострові у наступний період – римську добу. Римський оборонний рів, досліджувався у жовтні – листопаді 2011 р. комплексною археологічною експедицією лабораторії археології і етнології МНУ імені В. О. Сухомлинського. Науковці провели розкопки на ділянці, що мала площину 24 м^2 [10]. Цікавою знахідкою є фрагмент сосуду з зображенням божеств Діоніса або Нептуна (Посейдона). Знайдена кераміка відноситься до II-III ст. н.е. На сьогодні можна стверджувати, що знайдений табір є самою північною відомою точкою постійного розташування римських військ у нашому регіоні. Таким чином, досліджена пам'ятка є частиною опорного пункту римської армії, побудованого на прикордонні з метою спостереження за рухами сусідніх сарматських та готських племен. Його існування є свідченням входження території сучасного м. Миколаєва до складу Римської імперії.

Висновки. Зібрані автором дані вказують, що наробок археологів Миколаєва за останні роки вагомий (близько 300 нових артефактів), ці знахідки дають

можливість розширити знання про життя регіону з часів неоліту до римської доби. Велика кількість і різноманітність пам'яток археології на території сучасного Миколаєва потребує ретельного вивчення та державної охорони від руйнівних людських та природних факторів [6]. Миколаїв в археологічному аспекті – одна з найбагатших скарбниць старожитностей України, це створює передумови для появи туристичного центру, де природні красоти будуть поєднуватися з історичними локаціями.

Список використаних джерел та літератури

1. Горбенко К. В. Основные аспекты материальной культуры городища Дикий Сад. Емінак: науковий щоквартальник. Спецвипуск: Forum Olbicum I. Пам'яті В. В. Крапівіної. Київ-Миколаїв. 2016. № 4 (16)(жовтень-грудень). С. 19-32.

2. Горбенко К. В. Кам'яні предмети з колекції артефактів городища Дикий Сад. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Випуск 3.33. Історичні науки (Збірник наукових праць). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського.2012. С. 10-30.

3. Горбенко К. В., Гошко Т. Ю. Металеві вироби з поселення Дикий Сад. Археологія № 1. 2010. С. 97-111.

4. Горбенко К. В., Смирнов, Л. І., Жирок, Ю. В. Приміщення №18 "ближнього передмістя" городища Дикий Сад. Емінак: науковий щоквартальник. 2023. № 2 (42) (квітень-червень). С. 68-86.

5. Гребенников В. Б. Кургани Миколаївщини. Миколаїв: Іліон, 2014. 84 с.

6. Гребенников В. Б. Історія охорони пам'яток археології на Миколаївщині. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: збірник наукових матеріалів XIII Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв, 23-24 листопада 2023 р.). 2023. С. 64-67.

7. Гребенников В. Б. Исследования памятников археологии Николаевщины: препринт. Николев: Илион, 2011. 180 с.

8. Ласінська М. Ю. Археологічні дослідження Нижнього Побужжя у XIX-XX столітті: монографія. Миколаїв: Іліон, 2019. С. 11-38.

9. Никитин В.И. Матвеевка I – поселение катакомбной культуры на Южном Буге. Советская археология. 1989. № 2. С. 136-150.

10. Смирнов А.И., Ивченко А.В., Козленко Р.А. Исследования оборонительного рва римского времени в г. Николаев. Археологічні дослідження в Україні 2011 р. 2012. С. 346-347.

11. Смирнов А.И.,Ивченко А.В.,Козленко Р.А. Новый некрополь римского времени в г. Николаев. Археологічні дослідження в Україні 2011 р. 2012. С. 348-349.

УДК 32-047.48:3.072.2(477:4-11)

Єва КУБРІЦЬКА
(м. Київ)

Теорії східноєвропейського фронтиру на території України

Авторкою здійснено синопсис осмислення теорії фронтиру на території України в історіографічній традиції XIX-XX ст.

Ключові слова: ґранднаратив, геополітика, пограниччя, фронтир.

Науковий керівник: *Мальований О. О.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Кожне пограниччя стає унікальною зоною культурного синкретизму. Воно органічно поєднує відмінні елементи і формує специфічну модель суспільства. Великий Степ, що тягнеться від Карпат і аж до східного Китаю, є найяскравішим прикладом фронтиру. Історіографічна традиція XIX та XX ст. формує хибне уявлення про історію України. Доробок російських науковців навіть не розглядає Україну як абсолютно окремий об'єкт світової історії, а народницька школа репрезентує «мінорні» наративи, на кшталт полонізації й закріпачення русинів ще після Кревської унії. Натомість сучасна історична наука, спираючись на раніші дослідження світових та вітчизняних хронікерів, генерує новий підхід у вивченні та переосмисленні минувшини України – мультифронтирний.

Виклад основного матеріалу дослідження. В кінці XIX ст., у 1893 р. Фредерік Тернер, на з'їзді Американської асоціації у вигляді есе запропонував абсолютно новий підхід до розуміння американської історії – формування нації як продукту взаємодії колонізаторів та автохтонного населення. У 1940-х адептом теорії фронтиру став Оуен Латтімор, який на прикладі степового кордону, оцінював фронтир як зону інтенсивної полікультурної взаємодії. Згодом думку сприйняття історичних процесів на території євразійського степу крізь призму теорії фронтиру продовжив В. Маккніл.

Вперше застосування теорії великого кордону в площині території степової України здійснив Я. Дашкевич, в контексті межування слов'янського та тюркського етнічних елементів. На відміну від класичного «тернерівського» фронтиру, де чітко проводилася межа між колонізаторами та індіанцями, на причорноморських степах не було умовного поділу «цивілізація/дикунство». Апелюючи до довготривалої, починаючи від палеоліту, взаємодії відмінних за своєю типологією суспільств: кроманьйонці і неандертальці, кочовики і землероби, християни та мусульмани, сучасні українські історики стверджують, що історія України має розглядатися як мультифронтирний ґранднаратив. Це поняття С. Громенко та К. Галушко трактують як «зону більш-менш сталої взаємодії на стику кількох принципово відмінних соціальних структур, внаслідок якої трансформуються старі або виникають нові структури» [6].

Протистояння кочових і осілих суспільств на теренах північного Причорномор'я пролягає буквально по лінії стику двох кліматичних зон: степової і лісостепової. Межування ямної та шнурової культур позначає сусідство кочовиків скотарів та осілих землеробів. Від часів кіммерійців, які стали

продовженням білозерської культури, на території України з'являються фортифікаційні споруди. Укріплені городища ілюструють формування фронтиру в період раннього заліза.

Князі продовжили розбудовувати укріплення скіфських часів і значно посунули фронтир на південь, до межі долини річки Рось. «Змієві вали біля Києва і Велика китайська стіна – це явища одного ґатунку» [5]. Литовці ж на чолі з Вітовтом навіть короткочасно вийшли до моря, та Кримське ханство все ж відвоювало для себе чистий степ.

«Явищем фронтиру у всіх його проявах - військовою корпорацією Великого кордону» [5] Сергій Леп'явко називає козацтво. Саме поняття «козак» - має тюркське походження. Постійна загроза нападу татар на південно-східному кордоні Речі Посполитої спричинила утвердження там активного елементу, який перейняв від кочовиків пальму першості в мистецтві техніки бою не лише завдяки сусідству з татарами, а й участі з ними у військових конфліктах, які виникали у Східній Європі між державами з відмінними формами правління, політичними системами і менталітетом населення.

В сучасній історіографії С. Громенко і К. Галушко пропонують альтернативну схему історії України на противагу класичній «Звичайній схемі руської історії й справі раціонального укладу історії східного слов'янства» М. Грушевського.

Автори фронтирного підходу до трактування історії України наголошують на тому, що суб'єктами взаємодії виступають не влада, а громада (політії). Під політіями маються на увазі соціально-політичні організації з хоча би мінімальним рівнем централізації влади.

Община, яке займає прикордонну зону, має власну структуру. Сучасна українська історична наука, користуючись геополітичними термінами, виділяє гартленд, гінтерланд та ближній фронтир. Гартленд – політичний, економічний, цивілізаційний та культурний центр, «серце світу». Вперше цей термін застосував Г. Маккіндер, який є автором однойменної геополітичної концепції. Гінтерланд - це зона, де зосереджуються транспортні вузли, так би мовити – «економічні промоутери». Ближній фронтир – територія, на яку претендують об'єкти взаємодії та яка зазнає найбільшої модифікації через тісне переплетення зв'язків між політіями.

«Европейська цивілізація є значною мірою результатом вікової (багаторічної) боротьби проти азіатських вторгнень» [3] - висновок, до якого доходить Г. Маккіндер.

Висновки. Отже, периферійність території України вимагає фронтирного підходу до вивчення її історії. Вперше в світовій історіоріографії державотворчі процеси Євразійського степу в цьому контексті розглянули О. Латтімор та В. Маккніл. У вітчизняній науці вперше застосування теорії фронтиру здійснив Я. Дашкевич. Протистояння відмінних соціально-етнічних структур починається ще від часів енеоліту-бронзи, і знаходить своє продовження аж до козацтва у XVIII ст. Сучасна українська історіографія презентує мультифронтирний підхід

до вивчення історії України. Її адепти подають структуру прикордонних суспільств, орудуючи геополітичними термінами.

Список використаних джерел та літератури

1. Halford John Mackinder (1996). Democratic Ideals and Reality (p. 106)
2. Брехуненко Віктор Типологія Степового Кордону Європи і перспектива дослідження історії східноєвропейських козацтв / Брехуненко Віктор // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). - 2006. - 6. - С. 453-486.
3. Гелфорд Джон Маккіндер (1904). Географічна вісь історії (переклад українською Євгена Трояна, (2005). Часопис «Ї».
4. Каюк С. Фронтирні спільноти Південної України у XVIII – на початку XIX ст.: відповіді імперіям. Чорноморська минувщина. 2022. № 17. С. 34–46.
5. Леп'явко С. Козацтво і Великий кордон. Локальна історія. URL: https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/ukrayinski-litsari-peredumovi-viniknennia-kozatstva-sergii-lepiavko/.
6. Мультифронтир. Нова схема української історії / І. Чорновол та ін. Локальна історія. URL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/multifrontir-nova-skhema-ukrayinskoyi-istoriyi/
7. Тернер Ф. Д. Значення фронтиру для американської історії // Україна модерна. 2011. № 18. С. 11-46.
8. Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий та вітчизняний вимір: автореф. дис. … д-ра іст. наук : 07.00.01. Львів, 2016. 33 с.
9. Чорновол І. Фронтир – ідентичність – націоналізм. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17-18. С. 197-208.

УДК 94:656.61(510)«1368/1644»

Ярослав ДУБІВ
(м. Київ)

Реалізація китайських заморських подорожей в часи династії Мін

Науковий керівник: *Мальований О. О.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Відкриття морських шляхів та здійснення далеких подорожей здавна вважались одними з найважливіших чинників геополітичної та культурної взаємодії між цивілізаціями. Подорожі Чжен Хе, видатного адмірала династії Мін, що відбулися на зорі XV століття, стали визначною подією в історії світових мореплавань та міжкультурного обміну. Ці подорожі, що охоплюють значні регіони від Південно-Східної Азії до узбережжя Східної Африки, не тільки демонстрували морську міць та технологічне досягнення Китаю, але й відігравали

ключову роль у формуванні міжнародних дипломатичних зв'язків та розвитку торгівлі.

Метою роботи є дослідження подорожі Чжен Хе, яким чином вона відображала зовнішню політику правителя династії Мін-Юнле. Знайти пояснення військовим акціям Чжен Хе, які він здійснював під час своїх подорожей. Визначенні торгового фактору, як одного з найважливіших зв'язків у зовнішньополітичній активності Чжена Хе і пізніших португальських колонізаторів.

Практичне значення роботи полягає у визначенні зв'язків між активністю Чжен Хе і європейськими колоністами, які проводили свою активність на зовнішній арені. Також необхідно висвітлити, яку важливу роль відіграє домінування на торгових шляхах у сучасній політиці КНР.

Історіографія питання. На думку Тонні Діана Ефенді: «Експедиція Чжен Хе передала модель дипломатії або дипломатичний підхід, що походить від азіатської та китайської філософії, що призвело до культурної та мирної дипломатії…Спадщина Чжен Хе належить не лише Китаю, але й іншим країнам, які він відвідав. Тому не тільки Китай може успадкувати Чжен Хе, але й ці країни можуть використовувати Чжен Хе, як засіб покращення відносин з Китаєм на основі рівних принципів і взаємної вигоди» [2, с. 125].

На думку Яна І: «Найважливіше те, що він став здібним слугою імператора Юн Ле, який вирішив досліджувати моря. Всі ці збіги зробили його адміралом Китаю, і створило для нього «глобальне» життя, яке охопило більшу частину відомого світу. Його життя побачило глобалізаційний імпульс в історії людства. Його спадок не вдалося зберегти, оскільки, ізолююча сила поступово захопила перевагу в Китаї» [5, с. 18].

На думку Тансена Сена: «Кілька іноземних портів, які відвідала експедиція Чжен Хе, забезпечили їжею та іншими припасами велику кількість людей (і тварин) на борту кораблів Мін. Як ці експедиції вплинули на місцеві природні ресурси в іноземних державах, неясно. Але очевидно, що експедиції Чжен Хе, об'єднавши весь відрізок Індійського океану, створили нові можливості для політичних лідерів, а також для претендентів-узурпаторів, стимулювали переміщення людей і товарів і створили вузли комунікацій задовго до європейців» [4, с.633].

Роберт Фінлай вважає, що: «…незважаючи на ймовірні величезні вигоди від подорожей, вони припинилися після 1433 року. Імперський Китай пішов з моря, щоб ніколи більше не бути морською державою. Враховуючи мілітаристський характер Юнле, це не дивно. Подорожі почалися, як пряме вираження його світогляду та амбіцій, і вони були припинені з його смертю в 1424 році».[3, с.338]

На думку Сари Уорд: «…Панування було досягнуто не шляхом територіального завоювання чи економічної експлуатації, а завдяки контролю над ідеями та культурним пануванням. Таким чином конфуціанська концепція дипломатії відрізнялася від європейської, яка наголошувала на юридичній рівності націй і святості державного суверенітету. У міжнародних відносинах

конфуціанська сімейна мораль застосовувалася як керівництво для збереження гармонії. Китай вважав себе вищим. «Середнє царство», як Конфуцій називав Китай, не було рівним його периферійним державам, які він вважав дітьми чи молодшими братами в сім'ї народів… Ця ідеологія породила шовіністичну концепцію про те, що Китай був світом сам по собі, а не нацією серед націй тощо жодна інша людська влада не була рівною сину неба в Китаї (імператору).» [6, с. 50].

На думку Чжупін Чена, який спробував накласти мережеву теорію на подорожі Чжен Хе: «Торгові відносини з даниною, які сприяли подорожі Чжен Хе, продемонстрували тенденцію до міжрегіональних взаємозв'язків від Східної Азії до регіону Індійського океану. Іншими словами, вони склали ранню тенденцію глобалізації на старих континентах Азії та Африки. Хоча ці міжрегіональні мережі скоротилися після припинення подорожей Чжен Хе, вони певною мірою збереглися. Європейське відкриття морських шляхів через Атлантичний, Тихий та Індійський океани просто з'єднало морські мережі Чжен Хе та інших азіатських і африканських піонерів з мережами інших регіонів, розпочавши справді глобальну мережеву революцію» [4, с. 41].

Метою нашого дослідження є спроба зясувати вплив заморських подорожей в часи династії Мін. Дана мета конкретизується наступними завданнями: дослідити зовнішню політику Китаю в Індо-тихоокеанському регіоні за династії Мін; порівняти подібність дій Чжен Хе і Європейських колонізаторів в Індійському океані в контексті торговельних зв'язків між країнами; визначити чим була військова активність Чжена Хе у цей період; визначити причини унікальності активної зовнішньої політики імператора Юнле з династії Мін і чому ця політика була припинена Китаєм в подальшому.

Методи дослідження, що були використанні при написанні цієї статті: метод аналізу системний підхід, аналіз, описовий, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші три подорожі Чжен Хе (1404, 1408 і 1409 рр. н. е.) пройшли по відомих торгових маршрутах. Він подорожував через Південно-Східну Азію, плавав вздовж узбережжя В'єтнаму, робив зупинки на Суматрі та Яві, а потім проривався через Малайський архіпелаг і Малаккську протоку, перетинаючи східну частину Індійського океану, щоб дістатися Індії та Шрі-Ланки. Важливо, що місцевий правитель швидко підкорився правлінню Мін , що дозволило Чжен Хе використовувати Малакку як головну базу операцій для своєї армади. Чжен Хе очолював делегацію, яка зустрічалася з місцевими правителями, передаючи їм повідомлення про доброзичливі наміри Китаю. Він подарував їм велику кількість подарунків та запросив правителів відвідати Китай особисто, або відправити посла до двору імператора Юнле. Багато правителів з радістю відгукнулися на пропозицію, прийняли подарунки і приєдналися до Чжен Хе на кораблях для подорожі назад до Китаю. Але деякі правителі були менш зацікавлені. Під час повернення з першої експедиції Чжен Хе заарештував колишнього пірата Чень Цу-і, який завдавав клопотів у Малаці. Також Чжен Хе на зворотному шляху відвідав Сіам

(сучасний Таїланд) і острів Ява, де Чжен Хе був втягнутий у боротьбу за владу між двома ворогуючими правителями. Хоча головним завданням Флоту скарбів була дипломатія, величезні кораблі Чжен Хе мали важку зброю та були наповнені солдатами. Тому адмірал міг вплутатися в місцеву політику.

Під час четвертої подорожі у 1413 році н.е., Чжен Хе знову вирушив до Індії, долаючи південний край субконтиненту та відвідавши Кочін і Калікут на західному узбережжі. На цей раз він також зупинився на Мальдівських островах перед перетинанням Аравійського моря та досягненням Ормуза в Перській затоці. Проходячи вздовж узбережжя Аравії, він відправився до Адена та Джидди через Червоне море, а потім далі до Мекки. Менший флот відвідав Аден, Маскат і навіть увійшов у Червоне море. Чжен Хе втягнувся в локальний конфлікт, цього разу в Самудері, на північному узбережжі Суматри. Сили Мін, досвідчені у військовому мистецтві , перемогли узурпатора, який убив короля, і привезли його до Китаю для страти.

П’ята, шоста та сьома подорожі (1417, 1421 та 1431 рр. н.е.) принесли ще більші враження, висаджуючись у Могадішо, Малінді та Момбасі, розташованих на узбережжі Східної Африки. Чжен Хе став першим документованим китайцем, що відвідав береги Суахілі. Правитель Могадішо відгукнувся позитивно й відправив дипломатичне посольство до імператора Юнле; Кораблі Чжен Хе під час цієї подорожі дістались аж до Занзібару. Також Чжен Хе після цієї подорожі привіз до Китаю екзотичних тварин і дорогоцінне каміння. Вирушаючи в свою останню подорож Чжен Хе зупинявся у двох місцях Китаю, щоб розмістити написи на граніті, щоб залишити пам’ять про те чого він досягнув. Ці таблички були встановлені в Люцзягані (нині Люхе), порту на річці Янцзи, і в Чанле в провінції Фуцзянь. Ці стели слугують одними з джерел для опису його подорожей. Століттям пізніше, коли португальці досягли берегів Індії, вони знайшли китайські будівлі на узбережжі Коромандель і на острові Танах поблизу Бомбея, де був буддистський храм, повний зображень. Також португальці взяли за зразок діяльність китайців в колоніальному домінуванні, вони вирішили будувати свої форти в Індії як опорні пункти для діяльності торгівлі і збирання ресурсів у місцевих правителів.

Висновки. Після останньої подорожі Чжена Хе новий імператор зупинив виділення фінансування на продовження експедицій. Швидше за все це сталось через те, що конфуціанські міністри, які консультували імператора, не довіряли євнухам, які підтримували подорожі. Нові військові загрози надходили від монголів на півночі, і міністри стверджували, що ресурси потрібно зосередити на обороні землі замість цього. Тому можна погодитись з думкою дослідника Роберта Фінлая, що це була короткочасна політика імператора Юнле, яка не практикувалась надалі в династії Мін [2].

Подальші розвідки з цієї тематики мають значний потенціал для з’ясування окремих деталей подорожей Чжен Хе, оскільки після закінчення останньої подорожі Чжена Хе записи про це в Китаї було втрачено. Тому поява нових

деталей які стосуються цієї тематики можлива завдяки віднайденню сукупності нових письмових свідчень, філологічному аналізу, археологічних знахідок.

Список використаних джерел та літератури

1. Zhongping Chen. Toward a Global Network Revolution: Zheng He's Maritime Voyages and Tribute-Trade Relations between China and the Indian Ocean World. Stanford, ca: Stanford University Press, 2011.

2.Tonny Dian Effendi. Zheng He and International Relations: An Asian Cultural Diplomacy Model Journal of Integrative International Relations, 4:2 (2019). Department of International Relations, Universitas Muhammadiyah Malang, Indonesia . Malang, Indonesia. 14 p.

3. Robert Finlay. The Treasure-Ships of Zheng He: Chinese Maritime Imperialism in the Age of Discover. 12 p.

4. Tansen Sen. The impact of Zheng He's expeditions on Indian Ocean interactions. University of London.2017.28 p. 5. Yang Yi. The Global Life of Zheng He. Beijing. 2014. 22 p.

6. Sarah Ward. Chinese Whispers Zheng He's Treasure Ships in the context of Chinese Maritime Policy in the Ming Dynasty (1364-1644). 2006.91 p.

УДК [327+94](477)"1648/1657"

Анастасія ЧМИХОВА
(м. Київ)

Особливості зовнішньої політики Війська Запорозького під час гетьманування Богдана Хмельницького

Розглядаються особливості зовнішньої політики війська Запорозького під час гетьманування Богдана Хмельницького. Основним завданням дослідження є аналіз зовнішньої політики на певних етапах гетьманування Б. Хмельницького. Актуальність цього наукового дослідження обумовлена необхідністю нового погляду на дану проблему.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, зовнішня політика, гетьман.

Науковий керівник: *Бакуменко О. П.*, доцент кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Погляд на внутрішню політику Богдана Хмельницького у контексті сучасності відкриває нові перспективи розуміння подій того часу. Дивлячись крізь призму боротьби нашого народу проти зовнішньої агресії Росії, ми повинні переосмислити історію та подивитися на неї з точки зору нового часу. Період гетьманування Богдана Хмельницького вимагав вирішення стратегічних питань майбутнього України. Все, що стосувалося

боротьби за національну державність, залишалося на першому плані, включаючи активну участь війська Запорозького в збройних сутичках. Таким чином, перегляд подій з минулого у новому контексті дозволяє краще зрозуміти складність та актуальність політичних реалій того часу для сучасного українського суспільства.

Історіографія питання. Історіографія зовнішньої політики Б. Хмельницького досить обширна. Нові погляди дають можливість краще зрозуміти його діяльність та значення для становлення Української козацької держави. Учасником дискурсу з питань політики Б. Хмельницького, як зовнішньої, так і внутрішньої є Т. Таїрова-Яковлєва. Серед досліджень, які започаткували розв'язання цієї проблеми, також можна виділити роботи таких сучасних істориків, Н. Яковенко «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття», В. Сергійчук «Українська козацька держава: Гетьманщина (1648-1764 рр.)», О. Субтельний «Україна: Історія», Т. Чухліб «Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави». Ці дослідники проаналізували основні напрямки зовнішньої політики Б. Хмельницького, його дипломатичні відносини з сусідніми державами.

Виклад основного матеріалу. Середина XVII ст. стала періодом в історії України, коли на політичному горизонті визначилася постать – Б. Хмельницький. Обраний гетьманом Запорозького козацького війська, він став архітектором подій, що суттєво визначили долю країни. Його гетьманування, насичене інтригами військових подій, відображало не лише внутрішні турбуленції українського суспільства, але й зовнішні виклики, які визначали місце України в європейському світі.

Богдан Хмельницький активно працював над забезпеченням міжнародного визнання свого гетьманського уряду. Він підтримував дипломатичні зв'язки з іншими європейськими державами та намагався створити альянси для підтримки української незалежності. Зовнішня політика Хмельницького спрямовувалася на збереження цілісності України та забезпечення її безпеки. Він уклав союзи з Кримським та Московським царствами, але намагався не потрапляти в залежність від жодної з цих держав. Хмельницький також прагнув до налагодження дипломатичних відносин з іншими європейськими країнами.

Гетьманування Б. Хмельницького можна розділити на декілька ключових етапів, враховуючи важливі історичні події та зміни в розвитку Запорозького козацтва. Починаючи з періоду визвольних війн 1648-1653 рр. Б. Хмельницький зумів об'єднати козацькі сили, для звільнення України і здобуття незалежності від Речі Посполитої.

Щоб на цьому етапі протистояти викликам війни, захистити тил та створити ефективний антипольський союз, уряд Хмельницького мусив брати участь у встановленні міцних дипломатичних відносин з іншими країнами. Гетьман вирішує підтримати гарні відносини з Кримом та Туреччиною, підписавши вигідний договір. Таким чином, було вирішено питання не тільки з кіннотою, а й з підтримання гарних стосунків, не допустивши війни з Кримом та Туреччиною – в

чому і полягала суть турецької і татарської політики Б. Хмельницького. Татари в свою чергу, мали можливість здобувати військову здобич [2].

Хмельницький спрямовував свою зовнішню політику на встановлення тісних зв'язків з Московією. Розуміючи важливість співпраці, він активно шукав союзництво з нею. Українсько-російські відносини в контексті зовнішньополітичної діяльності гетьмана Богдана Хмельницького з Московією, розпочалися листом гетьмана до московського царя Олексія Михайловича 1648 року. У цьому документі гетьман писав царю, що він бажав би для своєї землі такого господаря як цар і що, якби на те була воля Божа, то він зі всім своїм Військом Запорозьким готовий служити йому. Цар не поспішав з відповіддю [3]. Розуміючи, що Московія утримується від прямого втручання в конфлікт, через власні стратегічні інтереси, гетьман почав аналізувати дії та позиції Московії щодо конфлікту з Польщею та паралельно шукати нових союзників.

Але «московська карта» не була єдиною зброєю в дипломатичному арсеналі Богдана Хмельницького. Під час першого етапу гетьманування Богдана Хмельницького українсько-московські відносини 1648-1653 років пройшли динамічний і неоднозначний шлях розвитку, позначений неодноразовими переходами від зближення до відчуження та навпаки. Хмельницький, прагнучи залучити московського царя до антипольського союзу, вдавався до різних тактичних прийомів, щедрих обіцянок, дипломатичного тиску і навіть, можливо, не зовсім етичних дій у своїй справі, але це і було однією з особливостей гетьманування Богдана Хмельницького.

На другому етапі 1653-1656 рр. поразка козацького війська під Берестечком спричиняє загострення соціальних суперечностей у суспільстві, породжує загрозу виникнення громадянської війни. Незважаючи на перемогу під Батогом, внутріполітичне становище України та геополітична ситуація в регіоні ускладнилися. Перед Хмельницьким постало питання відмовившись від усіх здобутків, визнати владу польського короля, або ж шукати військову допомогу у чужоземних правителів, навіть ціною певної поступки власним суверенітетом. Так 1653 року Московія відмовляє українським послам в допомозі. Згодом Виговський повідомляє про наміри Порти прийняти під свій протекторат Україну. Московії така ситуація не сподобалась, і Олексій Михайлович звертається до Хмельницького з грамотою в якій описано рішення прийняти військо Запорозьке під підданство. На етапі встановлення стратегічного партнерства з Московією, Хмельницький реалізував складну геополітичну стратегію. Визнання автономії України та її статусу в межах Московії встановили новий політичний порядок у регіоні.

Московський уряд, як й уряд Богдана Хмельницького, не повною мірою уявляли характер союзницьких стосунків. Дипломатичного досвіду у відносинах з іншими державами було замало при вирішенні принципово нових завдань. На переговорах у Переяславі 1654 р. гетьман і старшина порушили чимало питань, які не відповідали потребам часу, створивши досить небезпечні прецеденти для майбутніх відносин з царем. В цілому Переяславсько-московський договір 1654 р.

не перекреслював досягнень української нації в царині державотворення. Було встановлено своєрідний конфедеративний зв'язок двох держав, скріплений залежністю України від Москви. Залучивши Московію до антипольської коаліції, Хмельницький почав рішуче проводити курс на визволення та об'єднання в соборній Україні всіх етнічно українських земель. Його дії свідчать про спробу використовувати зовнішню політику для зміцнення позицій України та здійснення національних цілей.

Висновок. У ході своєї політичної кар'єри Богдан Хмельницький виявив високий рівень дипломатичної майстерності та гнучкості у веденні зовнішньої політики. Він ефективно використовував різноманітні стратегії та тактики для досягнення своїх цілей, шукаючи підтримки у різних країн. На першому етапі свого гетьманування привів своє військо до низки перемог, правильно проаналізувавши свої дії та можливості. Зробив вірний крок і підписав на вигідних умовах угоду з Кримом та Туреччиною, не допустивши розгортання війни на два фронти. На другому етапі Хмельницькому було важко утримати досягнуті позиції на міжнародній арені, але підписавши договір з Московським царством, йому це частково вдалося.

Список використаних джерел та літератури

1. Горобець В. Московська політика Богдана Хмельницького: дипломатична риторика та політична практика. Український історичний журнал. 1995. №4. С. 45-56.

2. Крип'якевич І. Турецька політика Б. Хмельницького (Матеріали). Київ: Український археографічний щорічник, 2006. Вип. 10/11. С. 111-160.

3. Лист до Олексія Михайловича від 8 (18) червня 1648 року. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657). Київ., 1961. С. 48-49.

4. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 р.р. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.

5. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1717 рр. Нью-Йорк, 2003.

УДК 94:355.01(44:410)«1346»

Святослав ШКЛЯР
(м. Київ)

Колонізація американського континенту: проблеми типології

Колоніалізм супроводжує людство впродовж довгого часу його історії, змінюючи лише форми та методи. В історії американського континенту колоніалізм відіграв визначальну роль, впливаючи на формування держав. Тип американської держави та рівень її економічного розвитку сьогодні в більшій мірі визначився типом колонізації, яку вони пережили.

Ключові слова: колоніалізм, метрополія, колонія, американський континент, Великі географічні відкриття.

Науковий керівник: *Шарпатий В. Г.*, професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Епоха колоніалізму була особливим періодом історії людства. Її початком стали Великі географічні відкриття, які були започатковані плаваннями Васко да Гами та Христофора Колумба в кінці XV ст. З епохи Великих географічних відкриттів історія людства почала вперше набувати всесвітнього характеру. Власне, колоніалізм як такий не був витвором розвинутого капіталізму оскільки європейські конкістадори не були першовідкривачами феномену колонізації. В попередні історичні епохи також існували – іноді впродовж багатьох століть – великі колоніальні імперії – єгипетська, іранська, римська, китайська, монгольська, російська, османська. Основна відмінність була в більш високому організаційно-технологічному базисі європейської колонізації (який сформувався внаслідок культурно-наукових досягнень XVI-XVIII ст. та промислової революції), а також в її абсолютних і відносних «розмірах». Саме європейський капіталізм здійснив примусове об'єднання світу в межах системи світового колоніального господарства.

Американський континент займає особливе місце в історії колоніалізму. Модель колоніалізму, яка тут склалася відрізнялася від тієї, що формувалася в Азії та Африці. Як наслідок, американські колонії першими проголосили незалежність від своїх метрополій, європейських держав – Англії, Іспанії, Португалії. Процеси, які проходили на американському континенті впродовж XVI – першої половини XIX ст. мали якісно відмінний характер і саме це формує актуальність цього дослідження. Не слід забувати і про США, які в минулому були колонією Великобританії, а на сучасному етапі відіграють провідну роль в світовій політиці.

Історіографія проблеми. Питання колоніалізму є досить популярною темою в сучасній науковій історичній літературі. Джерельна база дослідження складається з документів по історії нового часу держав Європи, та Америки. В Бібліотеці Конгресу США оцифровані документи колоніального періоду, які є к вільному доступі в мережі Інтернет [13]. Джерельну базу дослідження складають також опубліковані документи [7, 8].

Вагому інформацію про утворення всесвітньої колоніальної системи, вплив колоніалізму на розвиток капіталістичних держав містять посібники з історії економічної думки, зокрема праця Ф. Броделя [1-3]. Варто відзначити загальні праці з історії американських країн [6, 9]. Колективна монографія Гончарової Т.В. та ін. в 2 книгах присвячена цивілізаційній специфіці Латинської Америки та умовам її формування [4, 5]. Соціально-психологічні основи формування ідеології колоніалізму в новий час характеризує дослідник Троян С.С. [12]. Можна

констатувати, що джерельна база та історіографія проблеми достатньо широка для проведення дослідження.

Дослідницьким **завданням** цієї наукової розвідки є визначення ролі колоніалізму у подальших державотворчих та суспільно-політичних процесах на американському континенті. Методологічну основу статті складають принципи об'єктивності та історизму. Застосовувалися також хронологічний та порівняльно-історичний методи аналізу подій та процесів, пов'язаних із формуванням та еволюцією колоній на американському континенті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Колоніалізм в широкому значенні слова – це важливе явище всесвітньо-історичного значення, яке охоплює господарське освоєння пусток або малозаселених земель, осідання на заморських територіях мігрантів, які приносили з собою звичну для них організацію суспільства, праці і побуту і вступали в складні відносини з місцевим населенням, яке, зазвичай, знаходилося на нижчому ступені розвитку. В кожному випадку складалася конкретна ситуація, яка досить часто залежала від того як складалися обставини. Але при всій їх суб'єктивності проявилися і деякі загальні закономірності, що дозволяють звести феномен колоніалізму до деяких основних варіантів [10, с. 355].

Для американського континенту характерні два типи колонізації. Один з них – поступове освоєння віддалених чужих, але пустуючих або малозаселених земель поселенцями-колоністами. Місцеве населення при цьому, зазвичай, відтіснялося на окраїнні і гірші землі, де воно поступово вимирало, частково винищувалося і асимілювалося. Так була освоєна і заселена Північна Америка. На цих землях з часом виникали державні утворення за європейською моделлю – принесеною європейцями-мігрантами як єдино для них можливою [9, с. 34]. Яскравим прикладом цих процесів є буржуазна революція в англійських колоніях Північної Америки та проголошення незалежності США у 1776 р.

Ще один варіант – міграція новопоселенців в райони зі значним місцевим населенням, яке знаходиться на ранніх стадіях державності і в межах розвиваючих соціально-політичних структур і цивілізаційних традицій. Однак, як правило, такі традиції, часто будучи багатовіковими, виявлялися нестійкими і локально обмеженими, що в певній мірі пояснює чому вони так легко були знищені колонізаторами.

Найбільш яскравим прикладом колонізації цього типу є суспільства Південної і Центральної Америки. Там колонізація привела до інших результатів, ніж в Північній Америці. Співвідношення європейців до місцевих індіанців та привезених африканців у відсотковому значенні дуже мале, інші традиції, низький рівень вихідної точки розвитку привели до того, що форми соціальних відносин, які склалися в Латинській Америці, виявилися гібридними. Другий варіант колонізації не вів до швидкого розвитку колоній. Іспанські і португальські колонізатори самі були вихідцями з феодальних суспільств, і синтез феодального католицизму з традиційними індійськими формами не сприяли енергійним формам розвитку, появі передових форм виробництва. Але все ж цей варіант

містив потенціал для деякого прогресу за рахунок наявності хай невеликої, але все ж існуючої і граючої свою роль частки європейської приватновласницької традиції [12, с. 35].

Розкриваючи характер, значення і результати діяльності португальських та іспанських колонізаторів в XIV-XVII ст. необхідно відмітити наступні обставини.

По-перше, перші колоніальні захоплення здійснювалися ідальго Іспанії та Португалії, а фінансували експедиції купці Фландрії і Брабанту; конкістадорів штовхали за моря і океани нажива і дух пригод, але потреба в золота зростала в Європі гігантськими темпами саме завдяки розвитку ринкових відносин, які потребували все більше засобів обміну. Саме тому, що колоніальна експансія (яка здійснювалася спочатку самими «феодальними країнами» Європи – Іспанією та Португалією) відповідала потребам розвиваючого капіталізму (на відміну від епохи хрестових походів, морської експансії арабів і китайців) пояснюється та особливість цього руху, що він, розвиваючись разом з капіталізмом, ставав всеохоплюючим, несучи за собою все більш глибокі наслідки для колонізаторів і їх жертв. Іспанія і Португалія, не будучи капіталістичними країнами, здійснювали заморські завоювання, не припускаючи, що плодами їх перемог з часом скористаються їхні європейські суперники з більш розвинутими буржуазними відносинами [4, с. 25].

По-друге, піонери колоніальних захоплень – Іспанія і Португалія – в розглянутий період ще залишалися феодальними державами. Сильна королівська влада грала вирішальну роль в управлінні колоніями. Їх колоніалізм був переважно торговим, причому основні прибутки досягалися за рахунок внутрішньої торгівлі у східних країнах. Для цієї стадії колоніалізму було характерним прагнення встановити торгову монополію, а також відкрите військове насилля, прямий грабунок захоплених територій, релігійний фанатизм, работоргівля [11, с. 239].

Висновки. Отже, Іспанія і Португалія проклали дорогу європейській колоніальній експансії, але їх плодами скористалися їх суперники – Нідерланди і Англія, згодом участь у боротьбі за колонії взяла Франція. Гостре суперництво держав супроводжувало всю історію існування колоніальної системи. Що стосується американського континенту то у XIX ст., тут майже всі колонії європейських країн здобули незалежність і в цьому регіоні гегемоном стали США – перша колонія, яка виборола незалежність.

Список використаних джерел та літератури

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе / пер. з фр. Філіпчук Г. Київ: Основи, 1995. 543 с.

2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Том 2. Ігри обміну. Пер. з фр. Філіпчук Г. Київ: Основи, 1997. 585 с.

3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Том 3. Час світу / пер. з фр. Філіпчук Г. Київ: Основи, 1998. 631 с..

4. Гончарова Т.В., Стеценко А.К., Шемякин Я.Г. Универсальные ценности и цивилизационная специфика Латинской Америки. Москва: РАН, Институт Латинской Америки, 1995. Кн. 1: Роль европейского начала в цивилизационном процессе в Латинской Америке: проблема соотношения универсального и локального, 1995. 145 с.

5. Гончарова Т.В., Стеценко А.К., Шемякин Я.Г. Универсальные ценности и цивилизационная специфика Латинской Америки [и др]. Москва: РАН, Институт Латинской Америки, 1995. Кн. 2: Неевропейские цивилизационные традиции и западный универсализм, 1995. 168 с.

6. Ілюстрована історія Канади. Під ред. Крейга Брауна / пер. з англ. Г.Сташків. Львів: Літопис, 2019. 644 с.

7. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія / ред. В.Д. Гончаренко. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. С. 304-307.

8. Історія країн Західної Європи та Північної Америки. Практикум для студентів історичного факультету. Вид. 2-ге, доп. Ч.1. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С.73-93. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/metodychni-rekomendatsii-istoriia-zakhidnoi-YEZHvropy-ta-pivnichnoi-Ameryky-novoho-chasu.pdf (дата звернення 12.01.2024)

9. Історія Сполучених Штатів / голов. ред. Г. Синкотта. Київ: Діалог Інтернешнл, 2001. 406 с. Пер. на укр. Ю. Лісняк [та ін.].

10. Історія сучасного світу: Соціально-політична історія XV-XX століть: Навч. посіб. / за ред. Ю.А. Горбаня. Київ: Вікар, 2003. 435 с.

11. Мустафін О.Р. Справжня історія Раннього нового часу. Харків: Фоліо, 2014. 416 с.

12. Троян С. С. Социально-психологические основы формирования идеологии колониализма в новое время (XVII-XIX вв.). Черновцы, 1992. 89 с.

13. U.S. History Primary Source Timeline [in England]. Хронологія першоджерел історії США. URL: https://www.loc.gov/classroom-materials/united-states-history-primary-source-timeline/colonial-settlement-1600-1763/ (дата звернення 12.02.2024)

УДК 94:008]:929«1577/1633»

Аліна МИРОНЕНКО
(м. Київ)

Культурно-просвітницька діяльність Мелетія Смотрицького

Проаналізовано основні напрямки культурно-просвітницької діяльності Мелетія Смотрицького. Зокрема розглянуто його полемічні твори, написані як в православному таборі, так згодом і в уніатському, а також його підручник «Граматика». З'ясовано їх вплив на формування національної ідентичності та розвиток української мови.

Ключові слова: Мелетій Смотрицький, культурно-просвітницька діяльність, культура, православна церква, уніатська церква.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Культурно-просвітницька діяльність Мелетія Смотрицького – це важливий етап в історії української культури та освіти в період раннього бароко, а сам діяч відіграв значущу роль у формуванні та збереженні культурної ідентичності українського народу.

Мелетія Смотрицького по праву можна вважати організатором братського шкільного руху, одним із найпотужніших письменників-полемістів першої половини XVII ст. Релігійно-громадська діяльність мислителя була вагомою складовою суспільного та конфесійного життя руського суспільства вказаного періоду. На відміну від традиційних уявлень того часу про народну спільність на основі релігійної приналежності, для Мелетія Смотрицького визначальною стала ідея примирення та об'єднання православних та греко-католиків як двох частин єдиного руського народу.

Протягом століть Мелетій Смотрицький визначався як одна з найвидатніших постатей ранньомодерної історії Східної Європи. Неспроста цьому інтелектуалу присвячено цілий рядяк загальних, так і конкретних досліджень. Зокрема, український вчений М. Соловій приділив увагу аспектам церковного діалогу [3]. У широкому контексті аналізу конфесійної ситуації проблема церковного діалогу піднімалася такими сучасними дослідниками як П. Кралюк [2] та С. Візер [1]. Ці дослідження охоплюють широкий спектр питань, починаючи від аналізу його творчої спадщини і закінчуючи особливостями його біографії та діяльності. Незважаючи на обширність цього обсягу робіт, поки не існує синтетичного наукового дослідження, яке повноцінно охоплювало б накопичену базу джерельних свідчень та враховувало всю розмаїтість публікацій, приурочених цій визначальній постаті.

Метою нашої розвідки є висвітлення місця Мелетія Смотрицького в українській літературній спадщині першої третини XVII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мелетій Смотрицький займає в українській полемічній літературі XVII ст. вагоме місце. Він визначався закордонною освітою і мав великий талант. Коли говорити про полемічні твори Смотрицького, «то треба пригадати собі, що це часи, за яких ледь чи не кожний твір, який виходив з-під пера якого-небудь автора, мусів мати бодай полемічну закраску» [3, с. 353].

У 1610 році з'явився один з найбільш відомих творів Мелетія Смотрицького – «Тренос». Це полемічний твір, спрямований проти уніатства. Автор гостро критикує уніатів, звинувачуючи їх у зраді православної віри та української етнічної ідентичності. Однак, твір вже містить завуальовані застереження щодо небезпек релігійного протистояння в українському суспільстві. Смотрицький, що ще був палким прихильником православної церкви, закликав до єднання українців на етнічній основі, попри розбіжності у вірі.

«Тренос» Мелетія Смотрицького – це не просто полемічний твір. Це щирий вираз болю автора за долю українського народу, роз'єднаного релігійними та політичними чварами. Це заклик до єднання на етнічній основі, попри розбіжності у вірі.

Смотрицький жив у постійних роздумах і духовних пошуках правильності напрямку релігійного процесу в Україні. В одному з своїх полемічних творів 1621 р. «Верифікація невинності...» він полум’яно захищає православну церкву, доводить законність Феофанового висвячення, але водночас присвячує своє видання чотирьом уніатам – високодостойникам королівської влади, та підкреслює, що і православні, і уніати мають одну вітчизну, руську кров та їх «церква одна породила» [2, с. 113].

На відміну від традиційних уявлень того часу про народну спільність на основі релігійної приналежності, для Мелетія Смотрицького визначальним фактором вже є етнічне походження – «вродженість та руська кров» [1, с.832].

Згодом Мелетій Смотрицький пише працю «Апологію», що викликала негативні реакції серед православних. У цьому творі він описав свою подорож на Схід, а у додатку звернув увагу на відмінності віри між Заходом і Сходом, вказуючи головною причиною занепаду Православної Церкви відмову від унії та посилання православних на аргументи протестантів.

Визначальною думкою праці «Паранезіс» став заклик до об'єднання. Звертаючись до вищого Маєстату на небі та на землі, автор відзначив, що він не залишив Східну Церкву і віровчення, а прагнув залишитися в ній до кінця своїх днів, не зраджуючи своїх переконань.

У творі «Паранезіс» Мелетій Смотрицький звертається до своїх співбратів та переконує їх, що створення Київського патріархату як способу об’єднання православних та уніатів – це «справа Божа», і не варто руйнувати її через внутрішній розкол. Він підкреслює, що провал Берестейської унії стався через владарювання мирян над духовенством. Пізніше миряни та так звані козацькі богослови перешкодили Борецькому та Смотрицькому у переговорах з уніатами з питань єдності української церкви, оскільки виступали категорично проти примирення. Протягом семи років до кінця свого життя Мелетій Смотрицький цілеспрямовано працював на досягнення церковної єдності.

Проте М. Смотрицький відомий не лише як письменник-полеміст. Йому належить одна з перших фундаментальних граматик старослов’янської мови. Ця

граматика започаткувала цілу епоху в українському (й не лише в українському) мовознавстві [2, с. 6].

Цей твір входить у число творів віленського періоду і, ймовірно, був написаний під час короткочасного ректорства у Київській братській школі, де Смотрицький перебував у період приблизно між 1615 і 1618 роками. Вчені вважають цю книгу видатним твором давньослов'янського мовознавства, який ґрунтується на європейських лінгвістичних теоріях свого часу.

У «Граматиці» вперше здійснено наукову кодифікацію церковнослов'янської мови у східнослов'янській редакції. Крім того, твір виконував дидактичні функції

і використовувався як шкільний підручник до кінця XVIII ст. в Румунії, Молдові, Білорусі, Україні, Болгарії та Сербії.

Порівняння «Граматики» з сучасними граматиками європейських мов, аналіз її змісту та характеристика лінгводидактичних принципів свідчать про її видатний внесок у науку та освіту українського народу. У своїй «Граматиці» Смотрицький надав опис будови старослов'янської мови, проте це вже була не мова кирило-мефодіївців. У словниковому запасі виявляється багато українських, білоруських та польських слів. Фактично, Смотрицький створив українсько-білоруський варіант старослов'янської мови на початку XVII ст. Проте, це не заважало його універсальності. «Граматика» Смотрицького стала загальноприйнятим підручником не лише в Україні та Білорусі, серед південних слов'ян, навіть у православних волохів і молдаван, які використовували старослов'янську мову для богослужінь. Книга багато разів перевидавалася і широко використовувалася в навчальних цілях.

Граматика Мелетія Смотрицького вплинула на створення граматик у південнослов'янських країнах, де використовувалися її основні норми, термінологія та структура. Такі роботи, як граматика Мразовича для сербів, Совича для далматинців та інші, використовували принципи та ідеї, впроваджені Смотрицьким. Це сприяло формуванню сучасних південнослов'янських мов, зокрема сербської та хорватської. «Граматика» також вплинула на розвиток літературної мови, перевидавалася у 1648 і 1721 рр.

Цей твір був актуальним не лише для України, а й для інших країн, таких як Литва, Білорусь, Польща, Хорватія, Сербія, а також інші слов'янські та балканські країни, Румунія та Молдова. «Граматика» Смотрицького стала цінним джерелом для лінгвістичного та культурного обміну між різними слов'янськими народами.

Висновки. Отже, Мелетій Смотрицький активно працював над розвитком та удосконаленням української мови, зробивши значний внесок у створення лінгвістичних творів та граматик. Його культурна спадщина включає у себе захист та розвиток української мови, що стало ключовим елементом національного культурного розмаїття. Культурна та просвітницька діяльність Мелетія Смотрицького сприяла формуванню національної ідентичності українського народу, сприйняттю власної культури та мови як невід’ємної частини національної свідомості. Його внесок виявився ключовим у процесі збереження та зміцнення культурної самостійності.

Список використаних джерел та літератури

1. Візер С., Двірна К. Ідея церковної єдності в руському інтелектуальному середовищі першої половини 20-х років XVII ст. Актуальні питання у сучасній науці. Київ. 2023. Випуск 9 (15).

2. Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. 208 с.

3. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник. Рим: Вид-во ОО Василіян, 1977.

УДК 94:355.094.1(477.53)«1653/1781»

Олександр БАРСУКОВ
(м. Київ)

Полковники Лубенського козацького полку 1658-1781 рр.: риси спільноти

На основі наявних джерел зроблено спробу створити колективний портрет полковницької спільноти Лубенського полку 1658-1781 рр., що дозволить охарактеризувати історичний розвиток полку та полкового уряду. Йдеться про особливості економіки і суспільного життя Лубенського полку, а головне – шлях від зародження і розвитку до занепаду.

Ключові слова: полк, полковник, колективний портрет, Лубни, Лубенський полк, Гетьманщина..

Науковий керівник: *Сокирко О. Г.*, доцент кафедри давньої та нової історії України історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Питанням осіб управлінців Лубенського полку займалося широке коло істориків. Олександр Лазаревський у праці «Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII и XVIII вв.» описав значну частину полкової еліти, а в інших дослідженнях опублікував щоденники окремих її представників. Вадим Модзалевський розписав біографії старшинських родин у своїй багатотомній праці «Малоросийский родословник». Вже сучасні дослідники значно розширили коло джерел: опублікували гетьманські універсали, заповіти, щоденники, літописи тощо, а також ширше розкрили і структурували біографію старшини. Окремо варто виділити дослідника Володимира Кривошею, який у своїй праці «Козацька старшина Гетьманщини» зібрав всю відому полкову старшину, структурував її біографії і уряди. Втім така широка тематика як історія полковницької спільноти завжди може бути доповнена новими даними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лубенський полк – це важлива адміністративна одиниця Гетьманщини, яка постала у вирі революції Богдана Хмельницького. Базисом його кадрів були активні селяни і козацькі управлінці ще часів панування Вишневецьких в цьому регіоні. Не дарма саме вони стали силою в регіоні, яка зайняла владу по вигнанню шляхтичів. Оформлення полку було складною справою, оскільки спочатку його територію включили до Кропивнянського і Миргородського полку (очевидно вплинула та сама бідність кадрів), а вже як самостійна одиниця він постав у 1658 р. за адмінреформою Івана Виговського. З цього ж часу і починається історія його полковників.

Типовий лубенський полковник походив із місцевих торговців-орендарів, які здобули свій стартовий капітал, після революції Богдана Хмельницького, вписавшись в нову державну систему з більш вільними торговими правами без князівського землеволодіння і обмежень(Кулябки [13, с. 66-67], Марковичі [16, с. 388] та ін.), нова система рангового землеволодіння дозволила їм швидко зайняти передові місця в полку: укласти вдалий шлюб, зайняти старшинську посаду, отримати села і хутори за службу чи скупити їх за зароблені кошти(чесними і нечесними методами). Місцевими були перші полковники, зустрічались на посадах вони і пізніше. Другою групою полкової еліти були вихідці із Правобережжя, які прибували в полк за політичними і майновими мотивами, часто спіткали їх до цього і війни, які точилися на Правобережжі між Московією, Річчю Посполитою і Туреччиною, і перетворювали їх землі в пустку. Ці полковники вже мали переважно значний досвід управління і більш знатне походження(Григорій Гамалія – син черкаського полковника [15, с. 238], Дмитро Зеленський – син брацлавського полковника[13, с. 50] та ін.), що дозволяло їм розігрувати складні політичні комбінації, змінювати сторони і вправно вести переговори, але також додавало супротивників серед «місцевих», оскільки вони були чужинцями і не завжди зналися на місцевій специфіці, наприклад Гамалію місцеві не полюбили, бо він «цілував турецький кафтан і лист» [1, с. 202], себто заключив союз з Туреччиною, а Дмитра Зеленського, бо утискав місцевих жителів (судився із жителями села Худоліївка за землі, відібрав хутір Буромлю у родички місцевого лубенського сотника Василя Савича [13, с. 50-51]). Рідко зустрічалися на уряді іноземці, переважно це були вихідці з Сербії, які служили найманцями в гетьманів, а потім тут осіли (Іван Сербин [11, с. 129]), вихрещені євреї, які все ж воліли не згадувати про своє походження, через певні прояви антисемітизму у владі (Марковичі [9, с. 86]), вихідці з Молдови (Апостоли [12, с. 3-5]) і покозачені турецькі і татарські роди, які були близькими сусідами до Запорожців і часто переходили на їх бік (Іван Булюбаш = Булук-Баша).

Перші полковники були переважно малоосвіченими, навіть не завжди могли самі підписати документи, за них це робили писарі (Яків Засядько [3, с. 417], Богдан Щербак [2, с. 129], Іван Сербин [4, с. 150] та ін.), вплинуло на це, слід гадати, тривале панування на цих землях Вишневецьких, які контролювали всіх досвідчених кадрів і придушували козацькі повстання. Вже з часом (XVIII ст.) їх рівень освіти значно зріс, через розвиток освіти(переважно церковної) і нарощення статків їх батьками, які тепер могли дозволити собі вивчити дітей. До визначних інтелектуалів своєї доби відносились: наказний полковник Яків Маркович, який знав латину, мав передову церковну освіту(Києво-Могилянська академія), перекладав церковні твори, писав вірші і власний щоденник; полковник Петро Апостол, який мав освіту при російському дворі, знав 5 мов(французьку, німецьку, італійську, латину і польську), теж вів щоденник, читав іноземні газети. Таке бажання старшини дати кращу освіту своїм дітям виражало бажання підготувати собі заміну, забезпечити нащадкам краще життя і визнання, значна їх частина дійсно стала представниками майбутньої еліти України.

Перед займанням полковницької посади, від старшини вимагалося посідання різних значних полкових урядів до цього. Вимоги до перших полковників були менші, за бідністю кадрів, але хоча б якийсь авторитет і базис у вигляді посади городового отамана, сотника чи полкового писаря він мав пройти. Наступні полковники мали декілька шляхів дістати владу: бути дипломатом при гетьмані і виконувати важливі доручення (Зеленський, Гамалія), бути близьким до царської влади і воювати за неї (Василь Савич, Андрій Маркович – Полтавська битва, Апостоли – перейшли на сторону царя, мали зв'язки при дворі, Максимович Степан – участь у війнах з турками [16, с. 293-311]), мати родинні зв'язки з гетьманом (Андрій Нестеренко – зять Многогрішного, Андрій Маркович – шурин Скоропадського, Леонтій Свічка – родич Мазепи). Проте найголовнішою гарантією отримання уряду, окрім родинних зв'язків, які завжди були плюсом і враховувались, була служба на важливому полковому уряді протягом довгих років, що доводило компетенцію і обізнаність кандидата у справах полку: полковий осавул (13 років був Леонтій Свічка [11, с. 644]), обозний (13 років був Іван Кулябка [11, с. 450-451] і 25 Павло Мартос [11, с. 129]), – часто полковницьку посаду могли отримати і бувші сотники(переважно лубенські, які знали місцеву специфіку), але не цей уряд був переважною причиною їх призначення. Можна припустити, що в полку існував певний кодекс, за яким старшина домовлялася обирати чи висувати на посаду людину, яка мала досвід вищенаведених посад, цим пояснюється обурення старшини і численні скарги, коли траплялися випадки призначення наказним полковником бунчукового товариша – посади, на яку ставилися переважно діти старшини – Якова Марковича, він же був сином «цілого» полковника Андрія Марковича, що означало непотизм.

Вже на своєму правлінні полковник виконував адміністративну і військову функції, а по повноваженням об'єднував законодавчу, виконавчу і судову владу. Адміністративна функція виражалась у організації полкового управління: призначення сотників, отаманів, вимога звітності від них про стан полку, налагодження підготовки кадрів(освітній проект Івана Кулябки [14, с. 28-29]), надання універсалів на власність місцевій старшині і дозволів на будівництво, і, не в останню чергу, – опіка Мгарським монастирем як центром православ'я в регіоні, надання йому земель. Військова функція виражалась у організації походів(облік козаків, ресурсів, організація і контроль їх виправки, покарання порушників тощо) і забезпеченні походів(виправка підвод з ресурсами, лікарями, новими козаками на заміну), часто й сам полковник міг йти в похід на чолі окремих кампаній, залишивши по собі наказного(бувало і навпаки – залежало від полковника). Об'єднання 3-х гілок влади виражалася у призначенні покарання порушників(навіть за «бесчестіе» полоквника особисто [6, с. 90], а також щодо втікачів і уникачів походів), вирішення майнових питань, яке стосувалося переважно питання надання і охорони земель(щоб ніхто не смів втручатися в ці володіння під загрозою покарання), але часто це використовувалося для корупції на місцях: підвищення мит, використання козаків на власних маєтках і торгівлі,

відчуження чужих земель тощо. Така ситуація була спричинена тим, що в Гетьманщині, яка фактично формувалася на марші, головним станом були козаки, які з часом узурпували владу і об'єдналися у закрите старшинське середовище. Саме тому корупція і утиски були настільки звичною справою, що ми їх майже не зустрічаємо або у випадку, коли полковник правив недовго, або як виключення(Максим Ілляшенко, Петро Апостол).

Після свого уряду полковник або йшов на підвищення і займав генеральну (генеральний підскарбій Андрій Маркович, підскарбій і суддя Яків Маркович) чи гетьманську(наказний гетьман Григорій Гамалія) посаду, помирав на уряді(Свічка, Іван Вербицький, Степан Шамрицький, Данило Ханенко – в поході на Туреччину[18, с. 46]), проте переважно закінчував життя в ранзі військового товариша чи сотника, а доживав останні роки в своєму маєтку, де займався господарством.

Статки у полковників були значними. Не рахуючи перших, які за короткий час свого правління рідко могли накопичити значну кількість володінь, лубенські полковники мали переважно більше 3-х сіл і хуторів, значну кількість полів, с/г земель, млинів, шинків тощо. Отримували вони їх або за службу універсалами гетьманів, або як надання від попередніх полковників, часто ж захоплювали їх самі у місцевих селян, користуючись посадою. Отримані статки вони заповідали дітям, а частину жертвували на церкву: пожертва і виділення церкві земель(передача церкві власного пляцу Яковом Засядьком [10, с. 549-550]), коштів на будівництво дзвіниці (Мартос [8, с. 148-149]), надбрамної церкви (Свічка [5]), подарунок у вигляді Євангелія (Дмитро Зеленський [7, с. 23-24]) і тд.. Люди в цей час були набожними і вірили у загробне життя, тому просили поминати себе після смерті і жертвували на це значні суми, побачити це можна на прикладі заповіту Павла Мартоса.

Нащадків у полковників було в середньому до 3-х, в когось більше (16 – у Якова Марковича, 12 – у Кулябки, 11 – у Андрія Марковича), хтось був бездітним (Гамалія). Хлопчиків намагалися вивчити на старшинські посади, їм же і надавали основні статки як продовжувачам роду, дівчаток намагалися вдало одружити із представниками старшинських родів і дати їм значне грошове придане. В цей час сім'ї були переважно великими, через високий рівень релігійності суспільства, тому кожна дитина сприймалась як дарунок Божий, батьки мали її забезпечити, тому іноді заради цього і йшли на корупцію і просили маєтності (Кулябка просив собі села «на кормленіє», щоб вивчити дітей [13, с. 67]). Нащадки полковницьких родів переважно виростали у представників старшини чи військових командирів і далі глибоко пускали свої корені й ставали основою знатних родів чи вливалися в них, у випадку дівчаток. Іноді ж нащадків чекала тяжка доля: п'янство і розтрата всіх маєтностей (Савичі [17, с. 460-461]) чи смерть бездітними і кінець роду(Апостоли), а на це вже, можна припустити, впливало виховання батьків і воля випадку.

Висновки. Насамкінець варто зазначити, що полковницький уряд в Гетьманщині починався як свіжа альтернатива управлінській системі Речі

Посполитої з українською козацькою владою. Перші полковники, навіть не маючи належної освіти, заклали фундамент потужної держави Гетьманщини, їх наступники ж розвивали її економіку, культуру, систему управління загалом. Проте погубило цей процес росту захоплення Московією і запровадження нею лояльних їй кадрів, які керували полковими урядами протягом довгих років, виконували її накази, відправляли козаків у непотрібні їм війни, а собі забирали все більше маєтностей, використовували селян як дармову робочу силу, захоплювали собі землі. Такий хід справ призвів пізніше до повної ліквідації полкового управління у 1781 р. і віднесення полків до намісництв, а також переведення полковників до стану дворян, які напряму служили царю.

Список використаних джерел та літератури

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. СПб., 1863-1892. Т. 8 : 1668-1669, 1648-1657 [ред. М. І. Костомаров]. 1875, [6], 10, 400, 23 с.

2. Бантиш-Каменский Д. М. Источники Малороссийской истории: [в 2 ч.] Собр. Д. М. Бантиш-Каменським и изд. А. Бодянским. Москва: В Унив. тип., 1858-1859. Ч. 1: 1649-1687. 1858, IV, 339 с.

3. Величко Самійло. Літопис. Т. 1 / пер., авт. комент. В. О. Шевчук, відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991. 564 с.

4. Величко Самійло. Літопис. Т. 2. / пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991, 642 с.

5. Видатні пам’ятки історії та культури України Ікона «Розп’яття» Й. Івановича. Електронна бібліотека Князева. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/i_u_m/sh_u/part/66.htm. (дата звернення 14.02.2024)

6. Маркович Я. А. Дневник Якова Марковича (1717-1767 гг.). Ч. I: (1717-1725 гг.) / под ред. А. М. Лазаревского. Киевская Старина, 1893, 329 с.

7. Напрестольні Євангелії XVI – XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника: Каталог. Київ: Видавництво «КВІЦ», 2005, 196 с.

8. Попружна А. Неопублікована духівниця П. Мартоса середини XVIII ст. з колекції О. Лазаревського. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2015. № 1, С. 147–150

9. Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Издано под редакцией действительных членов комиссии: И. Ф. Павловского, А. Ф. Мальцева, Л. В. Падалки и В. А. Пархоменко. Выпуск 6 в двух частях. Часть I-я. Полтава. Електрична Типографія Г. І. Маркевича, Панський ряд. 1909, 145 с.

10. Універсали Івана Мазепи (1687-1709) / Упорядн.: І. Бутич, В. Ринсевич; Ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич, Д. Бурім, І. Гирич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; Наукове Товариство імені Шевченка; Центральний державний історичний архів України. Ч. II. Київ; Львів: НТШ, 2006, 799 с.

11. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: «Стилос», 2010, 792 с.

12. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727-1734). Накладом Товариства Прихильників УВАН. Авґсбурґ: Українська вільна академія наук 1948, 190 с.

13. Лазаревський О. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII и XVIII вв. Читання в історичному товаристві Нестора Літописця, Киев: Типография Корчак-Новицкого. Отдел 2, 1896. С 34-203.
14. Маслійчук В. Л. Секуляризація та освітні проекти за гетьманування Кирила Розумовського (1750-1764 рр.). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2016, С. 24–31.
15. Модзалевский В. Л. «Малороссийский Родословник». Т. 1: А–Д. Киев: Типо-Литография С. В. Кульженко, 1908, 541 с.
16. Модзалевский В. Л. «Малороссийский Родословник». Т. 3: Л–О. Киев: Типо-Литография С. В. Кульженко, 1912, 930 с.
17. Модзалевский В. Л. «Малороссийский Родословник». Т. 4: П–С. Киев: Типо-Литография С. В. Кульженко, 1914, 944 с.
18. Модзалевський В. Л. «Малоросійський родословник» / Ред. кол.: В. В. Кривошея, В. В. Томазов, С. В. Шурляков; Упоряд. С. В. Шурляков. Українське генеалогічне товариство. Центр генеалогії та біографіки, Центр генеалогічних досліджень; НАН України. Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 5. Вип. 1. Київ, 1996, 96 с.

УДК 94:72(477)«16/17»

Світлана ПОХИЛЬ
(м. Київ)

Українська барокова традиція у гетьманських соборах кінця XVII – початку XVIII ст.

Зроблено спробу проаналізувати особливості архітектури гетьманських соборів, створених в стилі українського бароко, з’ясувати фактори, що обумовили їх.

Ключові слова: Гетьманський храм, козацтво, барокова традиція, козацька церква, гетьман.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. В сучасному українському мистецтвознавстві та історичний літературі проводиться думка, що гетьманський собор – це храм української державності. Аналіз особливостей архітектури гетьманських соборів, побудованих в стилі українського бароко, дозволяє з’ясувати характерні риси ментальності козацької старшини кінця XVII – першої половини XVIII ст. Метою даної наукової розвідки є спроба проаналізувати основні чинники, що вплинули на формування архітектурного образу гетьманських соборів у бароковому стилі. Розглядаючи ці впливи, ми можемо отримати глибше розуміння того середовища, в якому виникли ці монументальні споруди, та їх значення у визначенні культурної ідентичності України у період кінця XVII – початку XVIII ст.

Історіографія питання. Дослідженню процесу формування барокової традиції у гетьманських соборах присвячено ряд праць сучасних істориків, що відображають різноманітні аспекти цієї теми. Деякі з них акцентують увагу на архітектурних та мистецьких аспектах розвитку барокового стилю в українських землях, інші висвітлюють політичні та соціокультурні умови, що сприяли поширенню барокової архітектури. Зокрема, мова йде про дослідження В. Вечерського [1, 2, 3, 4], А. Макарова [5] та К. Третяка [6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. в козацькій архітектурі утверджується ідея сильної гетьманської держави на чолі з владним гетьманом. З'являється новий тип церкви, який суттєво відрізнявся від козацького хрещатого собору і навіть був протиставлений йому своєю внутрішньою художньою логікою. У 1690 – 1696 рр. архітектором Йосипом Старцевим на замовлення Івана Мазепи у Києві був збудований Микільський собор. В основу його побудови було покладено базові принципи храмів давньоруського часу, що мало символізувати спадкоємність козацької держави від князівських часів.

Ця думка вперше була сформульована ще в 1621 році в «Протестації». Це був меморіал від київського митрополита Йови Борецького, який разом із володимирським і берестейським єпископом Й. Курцевичем та перемишльським і самбірським єпископом І. Копинським зверталися до польського короля Сигізмунда III [3, с. 22]. У «Протестації» було висловлено протест проти дискримінаційних дій влади Речі Посполитої та унійної ієрархії, а також, що важливо для нас, було обґрунтовано роль українського козацтва як оборонця православної церкви та вперше наголошено на тяглості козацтва як славного воїнства ще від часів Київської держави X – XI ст.

Наприкінці XVII ст. ця ідея отримала новий імпульс до життя вже в прочитанні козацької старшини – оточенні гетьманів Івана Самойловича та Івана Мазепи. Порівняння козаків із дружинниками дозволяло бачити у самих гетьманах князів, а в гетьманській владі – владу князівську. Такою можливістю і намагалися скористатися українські гетьмани кінця XVII – початку XVIII ст., прагнучи утворити в Україні щось схоже на тогочасну європейську станову монархію. В той час у впливових козацьких колах почали поступово згасати демократичні настрої. Оточення гетьмана почало вбачати у козацтві вже не озброєний народ, наділений правом голосу на загальній козацькій раді, а швидше воїнів, які мають служити гетьману.

Тому й не дивно, що у свідомості не тільки українців, але й іноземців такі храми асоціювалися із часами стародавньої слави Києва, свідчили про колишню могутність, багатство та велич його князів, а відповідно підштовхували до думки і про силу нової влади – гетьманської [2, с. 25].

В суспільній традиції досліджуваного часу побутувала думка, що подібні споруди мріяли відродити князі Острозькі, але після їх вигасання, так як і інших князівських родів, будувати такі «храми-держави» було вже нікому. З невдачами й поразками козацьких війн другої половини XVII ст., занепадом козацької

державності на Правобережжі почала все активніше формуватися думка про укріплення й централізацію влади в руках гетьмана та старшини, утвердження спадкової станової монархії, ідеї якої сформулював ще Богдан Хмельницький наприкінці свого життя. І величні храми, які постали у Києві, Чернігові та Мгарі завдяки старанням І. Самойловича та І. Мазепи, мали стати наглядним втіленням цієї візії [6, с. 47].

А. Макаров у своїй праці «Світло українського бароко» зазначає, що після вигадливо декорованих полкових козацьких церков стіни гетьманських соборів стають величезними неподільними площинами, що справляло монументальне враження. Цільна архітектурна маса храмів дихає силою й величчю, і водночас пригнічує живу душу своїми великими масштабами. Це та величність, яка водночас лякає і підкорює. Тобто це вже був не народно-козацький, а гетьманський храм, просякнутий пафосом утвердження нової державності та сильної духом авторитарної влади [5, с. 199].

На думку А. Макарова, час від 1668 до 1696 рр. став періодом найактивнішого розвитку української гетьманської архітектури [5, с. 200]. Переважна більшість істориків та мистецтвознавців виокремлюють найбільш характерні риси українського архітектурного бароко. Серед них можна зазначити найвиразніші, а саме: по-перше, фасади гетьманських храмів насичені великою кількістю деталей, а їх основний елемент – багатоярусний фронтон. Здебільшого, він прикрашений спіральними завитками, віконними нішами та зубчастими візерунками. Подекуди фронтони оздоблені шпилями і вимпелами. При спогляданні храму ключову увагу привертає купол. Він має вісім або ж шістнадцять граней; по-друге, стіни виділяються масивним антаблементом із гребенями та ступінчастими виступами. Не менш важливу роль в оздобленні храму відіграють пілястри й ліпні прикраси із зображенням гетьманських гербів, рослинного орнаменту і християнських символів; по-третє, вікна храмів вузькі, півциркульні та обрамлені масивними різними малюнками; по-четверте, найбільш поширеним будівельним матеріалом храмів є випалена цегла [4, с. 200].

Цей комплекс характерних особливостей найбільш яскраво відображає вигляд гетьманського храму, котрий цілком відповідає бароковій традиції.

Висновки. Отже, архітектура гетьманських соборів у стилі українського бароко сформувалася в результаті впливу різноманітних факторів, включаючи культурні, політичні та релігійні чинники. Величні храми, в основі яких лежала барокова ідея, наслідували традицію князівських часів і мали стати уособленням утвердження сильної гетьманської держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: Формування, дослідження, охорона. Київ, 2001.

2. Вечерський В. Архітектурні фундації гетьмана Івана Мазепи. Київ, 2003.

3. Вечерський В. До питання про національний стиль в архітектурі України XVII – XVIII ст. Архітектурна спадщина України. 1994. Вип. 1.

4. Вечерський В. Особливості стилю бароко в архітектурі України XVII – XVIII ст. Українське мистецтвознавство. 2009. Вип. 9.

5. Макаров А. Світло українського бароко. Київ, 1994.

6. Третяк К. Українське бароко як вираз національної ідеї в архітектурі. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Київ, 2001. Вип. 9.

УДК 930 (477.83/.86)

Софія СИВУК
(м. Тернопіль)

Проблема синтезу політичних доктрин бонапартизму та макіавеллізму: у філософсько-політичній спадщині Ніколо Макіавеллі

На основі філософського трактату Нікколо Макіавеллі «Державець» та критики цієї праці Фрідріхом Великим у «Анти-Макіавеллі» розглядаються проблеми синтезу Макіавеллізму та Бонапартизму. Основна увага приділяється бонапартизму як політичному режиму Наполеона І, зокрема його засадничим основам.

Ключові слова: Бонапартизм, Макіавелізм, політичні ідеології, Перша імперія, Наполеон І.

Науковий керівник: *Куций І. П.*, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Політичний режим Наполеона І в історіографічних працях не є однорідним явищем, хоч і маємо змогу простежити певну закономірність традицій наукових видань в залежності від територіальних меж. Та аби узагальнити ми можемо скористатись «грубою» типологією дослідницьких робіт присвячених політичному устрою Першої Імперії, умовно розділивши її на «чорну» та «білу» в залежності від суб'єктивного ставлення автора та його належності до тої чи іншої історіографічної школи.

«Чорна» - висвітлює всі негативні характеристики, які тільки може мати правитель формуючи постать Наполеона по більшій мірі в якості завойовника, тирана, агресора, владолюба та мстителя. Паралельно з цим прихильники цієї історіографічної моделі досить часто нівелюють, знецінюють або ж не помічають любі позитивні надбання бонапартизму.

«Біла» - на противагу висвітлює всі позитивні характеристики, які тільки може мати правитель формуючи постать Наполеона по більшій мірі в якості реформатора, великого полководця, добродія та героя, також досить часто не підходячи до кінця об'єктивно.

В цій статті нам би хотілось більш детально розглянути саме «чорну» історіографічну модель та співставити її з таким явищем як макіавеллізм, що

часто в масовій культурі є синонімом та збірним образом всіх негативних рис правителя.

Макіавеллізм – це форма політичної поведінки правителя, основа якої вибудувана навколо нівелювання загальноприйнятими нормами моралі для досягнення тих чи інших цілей у внутрішньо/зовнішньополітичних вимірах. Центральною працею для дослідження цього питання постає доробок Нікколо Макіавеллі: «Державець» [3, с. 419].

У вищезгаданому трактаті вперше було запропоновано створення революційної для XVI ст. моделі «сильної держави», що вибудовувалась навколо особистісно-вольових якостях правителя. Н. Макіавеллі поділив державні утворення на два різновиди: республіки та принципати (одноосібне правління). Найбільше уваги в праці приділяється саме останнім. Філософ розділив їх умовно на дві категорії: новостворені та спадкові. Спадкові принципати – це держави, де влада переходить від одного представника панівного роду до іншого, синонімічною формою правління є монархія. Новостворені принципати – це держави, де з тих чи інших причин з'являється новий правитель, що не належить до певного монаршого/спадкового роду та, як результат, корелюється зі змінами устрою в середині країни. Саме новостворені принципати, як форма державного правління у широкому значенні і співвідноситься з бонапартизмом [5, с. 6-25].

Як згадувалось вище, бонапартизм є відображенням новоствореного принципату з огляду на зміну Директорії Наполеоном I. В свою чергу Н. Макіавеллі, описуючи формування останнього, досить влучно зображує причини можливості його становлення: «/…/люди охоче змінюють правителів у сподіванні на краще, тому часто повстають проти них, але потім на власному досвіді переконуються, що помилились і стало ще гірше. А це випливає з іншої природної та звичної потреби, яка змушує нового державця гнобити своїх підданих озброєною рукою й іншими способами, тому їхніми ворогами стають не лише опоненти їхнього царювання/…/».

Прихід Наполеона I та становлення бонапартизму, як політичної ідеології був би мало вірогідним, якби не французька революція, повалення народними масами режиму Людовіка XVI та закріплення за якобінцями всієї повноти влади. Наслідком цих дій став якобінський терор, що мав на меті знищити всіх, хто не підкорився революції. Проте, як часто буває, «покласти» голову на ешафот довелось не тільки прихильникам політичної влади короля – роялістам, а й досить часто простим французам. В цю мить, як і передрікав Н. Макіавеллі, суспільство зрозуміло весь спектр наслідків, тому прихід до влади директорії здавався для нього спасінням. Невдовзі корумпований уряд почав «тріщати по швам», що й стало поштовхом до перевороту 18 брюмера.

Виходячи з трактату Н. Макіавеллі головною причиною невдачі якобінців та директорії стала саме непродумана внутрішня політика. Кожен з них утворивши новостворений принципат керувався позицією «сили», що й призвело до відповідних наслідків. Натомість філософ пропонує альтернативне вирішення цього питання, а саме реформами та лояльним ставленням забезпечити сприяння місцевого населення. Таку політику ми помічаємо з приходом до влади

Наполеона І де внутрішньополітична ситуація в середині Франції набула зовсім інших рис. Проте новостворений принципат надто широкий термін, аби ним можна було повністю описати бонапартизм та поставити знак рівності між бонапартизмом та макіавеллізмом. У трактаті «Державець», присутнє більш вужче поняття, підвид новоствореного принципату – громадянський принципат. При останньому: «/…/ приватна особа стає правителем вітчизни внаслідок прихильності співгромадян, а не шляхом злочину чи іншого неприпустимого насильства». Співставляючи модель сформульовану Н. Макіавеллі ми можемо безсумнівно погодитись з першою його частиною, адже після Італійського походу (1796-1797 р.) популярність Наполеона І у Французькому суспільстві була надзвичайно високою, що спричинило перестороги з боку директорії та, як результат, згоду на Єгипецьку кампанію (1798-1799 р.), яка лиш ще більше підняла рейтинг майбутньому державцю. Проте друга частина визначення є достатньо дискусійною, адже становлення консулату відбулось не демократичним, а революційним шляхом розгону директорії. Проте, якщо враховувати що консулат був підтриманий волею народу чи можемо ми назвати такий метод насильницьким? По відношенню до останнього ні, адже прихід до влади Наполеона І став можливий в першу чергу завдяки французькому суспільству.

Варто зауважити, громадянські принципати у вищезгаданому трактаті поділяються на дві категорії, в залежності від призвідника: народу чи ґрандів. Співставляючи їх з бонапартизмом, як політичним режимом Наполеона І, ми не можемо точно віднести останнього до якогось із запропонованих різновидів, адже під час перевороту 18 брюмера значні впливи мала, як популярність серед народних мас так і зацікавлення таких постатей Еммануель-Жозеф Сієс, Роже Дюко, Шарль Морис де Талейран та ін. Тож в даному питанні бонапартизм слугує певним симбіозом впливів народу та ґрандів.

Отже, на нашу думку за Н. Макіавеллі бонапартизм, як політичний режим Наполеона І відповідає одному з різновидів новоствореного принципату – громадянському принципату, що виник з симбіозу народу та ґрандів [5; 6].

Визначивши різновид політичної влади бонапартизму за Н. Макіавеллі ми можемо розглянути його морально-засадничі основи та типологію поведінки. У трактаті «Державець» зазначається, що володарю, що керує громадянським принципатом з волі народу утримати популярність досить легко, тому що першочергово для останнього «уникнення утисків». Схожа ситуація відбувається і у випадку, якщо влада отримана з допомоги ґрандів, адже на думку філософа аби завоювати прихильність народу достатньо лиш взяти його «під свій захист». Підсумовуючим є вислів: «/…/ правитель держави має жити в хороших стосунках із народом, інакше в біді для нього порятунку не буде». Екстраполюючи вищезгадану поведінку володаря на тло бонапартизму ми простежуємо чітку кореляцію з описаними засадничими основами політики Наполеона І [5, с. 65-71].

Варто також приділити увагу загальним засадничим твердженням макіавеллізму в контексті синтезу політичної доктрини з бонапартизмом періоду

Наполеона І без прив'язки до різновиду державної влади, себто в більш широкому контексті. У 15-му розділі Н. Макіавеллі приділяє значну увагу питанню характерологічно-поведінкових основ правителя відзначаючи, що не в залежності від дій останнього трактування народу не буде односистемним, адже будь-яку дію чи рішення можна сприйняти як позитивно, так і негативно. Підсумовуючи дану позицію філософом було запропоноване вирішення даної дилеми: «/…/ для державця похвально найбільше — дотримуватись згаданих чеснот, тобто тих які вважаються хорошими, але оскільки неможливо ні мати, ні дотримуватись їх цілком, бо цього не дозволяють умови людського існування, краще бути достатньо розсудливим, щоб уникати лихої слави тих вад, які можуть відібрати в нього державу /…/ бо якщо як слід усе розглянути, знайдеться щось, що видається хибою, наслідуючи яку, можна досягти безпеки та добробуту» [5, с. 107].

В наступних розділах досліджуваного трактату поглиблюється питання моралі у політичній діяльності правителів. З приводу розподілення скарбниці філософ висловлює думку про необхідність збалансованого та раціонального підходу, проте якщо такої можливості у володаря не має – краще бути ощадливим чим щедрим таким чином не розбещуючи приближених до себе можновладців. Адже як зазначається в творі, такі дії призводять лиш до ненависті та презирства, яких на думку Н. Макіавеллі повинен остерігатись володар. Проте, останнє необхідне лиш у випадку, коли ці кошти отримані за рахунок податків чи інших внутрішніх зборів. Зовсім інша ситуація відбувається коли фінанси дістаються з «трофеїв, грабунку та викупів». У такому випадку філософ наголошує на необхідності щедрості, як явища політичного, адже в протилежному випадку володар може втратити впливи та покору військового апарату. Розглядаючи це питання під призмою політики Наполеона І, ми можемо його трактувати, як більшою мірою адепта вищезгаданої форми політичної поведінки. При бонапартизмі ми помічаємо щедрість до солдат під час закордонних походів, проте варто додати, що така поведінка на нашу думку зумовлена успадкуванням Наполеоном І певних засадничих основ революції [5, с. 108-113].

Наступне питання, що піднімається флорентійським філософом – співставлення милосердя та жорстокості у політичній діяльності. Н. Макіавеллі зазначає, що найкраще було б зберегти ці два аспекти в симбіозі, та якщо такої можливості не має значно надійніше вселяти страх чим любов по відношенню до своїх підданих. Проте варто звернути увагу також на ставлення до приватної власності, яку він вважає недоторканою: «/…/ найголовніше – не можна зазіхати на чуже майно, бо швидше люди забудуть про смерть батька, чим про втрату спадщини». Повертаючись до політики Наполеона І ми можемо з упевненістю сказати, що досліджуваний правитель був основоположником формування приватної власності у Франції закріпивши його на законодавчому рівні. Проте також звернемо увагу, що в питаннях щедрості від був менш розсудливим за Н. Макіавеллі, адже часто завойовував прихильність таких постетей як Шарль Морис де Талейран чи Жозефа Фуше саме з допомоги матеріальних благ [5, с. 114-119].

Не менш важливим питанням постають методи політичної поведінки правителів. За Н. Макіавеллі останні поділяються на два різновиди: «людські» (спираються на закон) та «тваринні» (спираються на грубу силу). Найбільш раціональним рішенням виходячи з трактату є поєднання цих двох методик. В свою чергу під час наслідування тваринному світу державець повинен обрати відповідно «лева та лисицю», адже лисиці вміють обходити пастки, проте можуть потрапити до пащі вовка, а лев навпаки, відлякує вовків та не має хисту обходити пастки. Зіставляючи вищезгадані методи політичної поведінки на діяльність Наполеона І ми можемо пригадати його загальновідому цитату запозичену з книги Є. Тарле: «Я буваю то лисицею, то левом. Весь секрет управління полягає в тому, щоб знати, коли слід бути тим чи іншим». Зіставляючи наведений афоризм з політикою Наполеона І ми можемо простежити чітку послідовність даних принципів, хоча на нашу думку, образ лисиці значно частіше чим лева домінував у політиці цього правителя [5, с. 120-124; 7].

Висновки. Підсумовуючи все вище написане ми приходимо до висновку, що Наполеон І по більшій мірі був послідовником Н. Макіавеллі, проте все-таки у своїй діяльності виявляв більш «м'яку» модель політичної поведінки. Також варто звернути увагу, що й сам філософ у питаннях форми влади, що класифікаційно відповідає бонапартизму не висуває надто жорстких чи революційних ідей. В цьому контексті варто пригадати доробок Фрідріха Великого «Анти-Макіавеллі», де в частині присвяченій питанню громадських принципатів останній підтримує позицію флорентійського філософа: «Макіавеллі пропонує в цьому розділі добрі правила управління для тих, хто досяг влади на основі згоди, що панує в республіці. Це майже єдиний випадок, коли він чесний у своїх міркуваннях /…/». Отже, макіавеллізм, як форма політичної поведінки правителя не завжди є однозначно жорстокою чи аморальною, в той час як бонапартизм, як форма влади користається по більшій мірі її позитивними надбаннями [5; 6, с. 55].

Список використаних джерел та літератури

1. Демкович-Добрянський М. Макіявелі і Макіявелізм. Дзвони. Число 10-11. 1934. С. 452-465.

2. Маркс К. Вісімнадцяте Брюмера Луї Бонапарта. Пер. з нім. М. та І. Степанови. Харків: Державне видавництво України. 1925. С.106.

3. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 808.

4. Робесп’єр Ш., Робесп’єр М., Лапонере А., Бонапарт Н. Робесп’єр. Кредо. пер. з франц. П. Мигаля. Харків: Фоліо, 2017. С.219.

5. Мак’явеллі Н. Державець. Пер. укр. Тарнавского Є.В. Харків: Фоліо, 2023. С.189.

6. Фрідріх Великий. Анти-Макіавеллі. Настанови про воєнне мистецтво своїм генералам. Пер. укр. Андрущенко І. Київ: Арій, 2023. С.228.

7. Тарле Є. Наполеон. Москва: Акад. наук СРСР, 1957. 429 с.

УДК 94:323-057.341]:929«1639/1709»Мазепа І. С.

Віка СТОЯНОВСЬКА
(м. Київ)

Гетьман Іван Мазепа: вибір політичного шляху, причини і мотиви

На основі комплексного дослідження праць істориків, в статті висвітлюється позиція гетьмана Івана Мазепи, щодо протекторно-васальних відносин з Московією, здійснюється аналіз причин, мотивів щодо розриву українсько-російської унії та перехід на бік шведського короля Карла XII в роки Північної війни.

Ключові слова: васалітет, Гетьманщина, протекторат, Північна війна, політичний лідер.

Науковий керівник: *Іванова Л. Г.*, професорка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професорка.

Постановка проблеми. Постать гетьмана Івана Степановича Мазепи та період його правління Гетьманщиною протягом майже 20 років, оповитий безліччю легенд, міфів та стереотипів. Іван Степанович, зумів стати ключовою політичною персоною на ранньому етапі становлення Російської імперії.

Іван Степанович, мав схильність до зовнішньополітичних маневрів. Участь гетьмана у зовнішній політиці Петра І дуже яскрава і свідчить про те, що Іван Мазепа користувався довірою царя. Гетьман був обізнаний в справах не лише сусідніх країн, а також вів переговори, вичитував грамоти і листи, а вже потім надсилав їх російським вельможам. Гетьманщина входила до складу Московії на протекторно-васальних відносинах, котрих остання так і не дотрималась. Середньовічне право говорить, що сюзерен мав захищати життя, майно і свободу володінь, котрі йому належать. Петро І звісно, що не дотримувався, а то навіть і не знав ті права, котрі має виконувати. Гетьман вирішує повністю змінити зовнішньополітичний курс своєї політики та укласти угоду з Карлом XII. Починаючи з першої половини XVIII ст., придворні історики та пропагандисти всіляко спотворювали образ І. Мазепи, формуючи в суспільній думці стереотипний портрет «гетьмана-зрадника». Основною метою моєї роботи є доведення фактів того, що Московія в образі її правителя Петра І, порушила міждержавну угоду васалітету з Гетьманщиною. Таким чином І. Мазепа де-юре мав право розірвати угоду. Тому сьогодні є важливо повернути суспільству правдиве ім'я гетьмана І. Мазепи, що протягом багатьох років паплюжилось російською історіографією. Адже І. Мазепа був досить гідним як для керманича та розбудовувача Гетьманщини на рубежі XVII – початку XVIII ст.

Історіографія питання. Історіографія дослідження про державно політичну стратегію і тактику Івана Мазепи та причини зміни ним зовнішньополітичного

курсу, представлена широкими надбаннями. Загальна історіографія, представлена декількома періодами і науковими течіями. Перший період охоплює російська історіографія (XIX – початок XX), радянський період (початок XX – до 1991) та період незалежної України. Вже XVIII ст. більшість російських науковців засуджували діяльність Івана Мазепи сприймали його, як зрадника. Ця тенденція перейшла у XIX ст. і постать гетьмана мала лише негативну характеристику в працях російських істориків. Другий період «радянський» зберіг ті ж тенденції у висвітленні постаті українського гетьмана. Втім в першій половині XX ст., ми маємо цікаві праці істориків, котрі оминули комуністичну ідеологію і емігрували за кордон. Зокрема І. Борщак в його праці розкрито практично-політичні кроки Мазепи, як державного діяча, автор зазначив благородну мету гетьмана, щодо прагнення від'єднання від Московії [1]. Варто зазначити, що особливе місце серед дослідницьких наукових праць присвячених гетьману Мазепі належить монографія О. Оглоблина «Гетьман Іван Мазепа, та його доба» (1960 р.) [4], над якою автор працював майже все своє свідоме життя. О. Оглоблин зробив великий внесок у історії про володаря гетьманської булави, адже ввів в науковий обіг цікаві факти з біографії та внутрішньої політики І. Мазепи. Видатний український історик М. Грушевський, у книзі «Нариси історії українського народу» (1904 р.) [2], подав загальну позитивну характеристику гетьману. Історик вважає, що правління І. Мазепи було подібне, до правління гетьмана Івана Самойловича. Характерну особливість гетьманування І Мазепи, становить прихильність до української православної церкви, чим характеризується його діяльність на підтримку Київської митрополії та широкою культурно просвітницькою політикою, що вирізняє його з поміж інших гетьманів.

У період незалежної України світ побачив працю канадського історика О. Субтельного «Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст.» (1994 р.).[5] Автор з'ясував причини появи в Україні, простежив головні віхи життя соратників Мазепи, особливо П. Орлика за кордоном. Книга О. Субтельного викликає довіру. Аргументи вченого сприяють глибокому зясуванню проблеми оточення І. Мазепи та його самого, як керманича держави. на увагу Заслуговують праці дослідника С. Павленка «Міф про Мазепу», «Іван Мазепа», «оточення гетьмана І. Мазепи: соратники і прибічники» [6] в яких аргументовано, з використанням документів розвінчано 12 міфів про гетьмана.

Дослідник, підтвердив дату народження гетьмана, запропоновану О. Оглобліним, навівши додаткові цікаві факти з життя І. Мазепи. Наразі Сергій Павленко дуже ґрунтовно дослідив родовід Івана Мазепи, подав значну кількість листів з епістолярної спадщини козацької старшини.

Досить цікавою постає праця Т. Таїрової-Яковлєвої. Її перу належить книга видана в популярній серії «ЖЗЛ» «Мазепа» (2007 р.) [7]. На великому документальному матеріалі розкрита політична, дипломатична діяльність гетьмана як державця, а також його меценатство. Заслуговує на увагу висновок автора: «Двадцять років перебування гетьмана у владі стали періодом економічного розвитку України, зміцнення державного управління в рамках

автономії та численних воєнних походів». Природжений політик, талановитий полководець і дипломат, людина відважна, честолюбна і цілеспрямована - він був уособленням епохи українського духовного відродження і розвитку козацтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гетьман Іван Мазепа вже на початку 1707 р. мав намір розірвати стосунки з Московією. Гетьманщина входила до складу Московії на протекторно-васальних засадах, котрих остання так і не дотималась. Середньовічне право говорить, що сюзерен мав захищати життя, майно і свободу володінь, котрі йому належать. Петро І звісно, що не дотримувався, а то навіть і не знав ті обовязки, котрі має виконувати. Для Москви була характерна своя політика ще з часів Івана Грозного. Як писав Іван Тимофєєв: «піддані повинні ставитись до царя , як до земного Бога, а царь до підданих – як до худоби» [7, с.189].

Гетьман вирішує повністю змінити зовнішньополітичний курс, звісно ж цьому можна навести безліч причин. Однією з найперших було те, що населення втомилось від обтяжливої, непотрібної їм війни, адже Гетьманщина не мала відношення до Балтійського флоту. Селяни і міщани протестували проти варварської політики російських частин розквартированих в селах та містах. Ось один із прикладів поводження росіян з українським населенням в 1702 р. російські підрозділи сильно пограбували і спустошили кілька міст і сіл Полтавського полку, про що писав цареві гетьман. Жоден хід російських військ по українській території не обходився без грабунків, побиття, зґвалтувань, каліцтв і навіть вбивств. Ще до причин відмови від російського протекторату варто віднести те, що наприкінці квітня 1707 р. цар Петро І під час військової наради у Жовкві повідомив І. Мазепу про свій твердий намір цілковито реорганізувати козацьку службу на Лівобережжі за зразком слобідських полків, що означало повну ліквідацію автономної Української держави. Враження гетьмана від почутого було передано у його звернені до старшини: «Єкди бы я Богу так верне и радитєльне служил, получил бых наибольшоє мздовозданіє, а здесь хотя б в ангела премєнился, не мог бых службою и верностію моєю жадного получить благодарствіа» [5, с. 98].

Перед гетьманом І. Мазепою постав вибір стати союзником Карла XII та Станіслава Лещинського, чи все ж-таки залишитись під протекторатом Московії. Звісно, І. Мазепа розумів, що якщо він залишиться під зверхність царя, то той згодом зруйнує козацьку державу, а гетьман втратить Правобережжя на яке претендувала Річ Посполита. Вибір був очевидним, перші зносини з Станіславом Лещинським розпочались взимку 1706 р., коли війська І. Мазепи перебували на Волині, якраз там він листується з польською стороною за посередництва Анни Дольської. Проте ці листування були на початку суб'єктивними, гетьман прагнув вплинути через короля на Петра І. Мазепа про свої плани нікому не доповідав, навіть такому близькому генеральному писареві П. Орлику, адже знав, що хтось донесе інформацію царю. Старшина ж була зовсім не проти визволитись з-під влади Московії. На цьому фоні подій І. Мазепа відновлює в 1707 р. листування з Станіславом Лещинським за посередництва львівського єзуїта Зеленського. Втім

ситуація в Україні була досить складною. На початку 1708 р. спалахнуло антигетьманське повстання. Василь Кочубей написав донос на Мазепу, маючи план скинути гетьмана з посади «Слышал де он от Кочубея, что советовал он о том с миргородским полковником, со Апостоленком и с Чуйкевичем, с другим судьею, и что по извержению гетмана Мазепы, Миргородского полковника желали они учинить гетьманом» [3, с. 219]. Зміщення гетьмана так і не відбулось, адже Петру І було не до інтриг навколо Івана Мазепи, так, як Карл XII вже почав похід на Москву. Водночас протистояння мазепинців показало Московії, що Україна це не губернія, в якій можна правити губернаторами. Це край, в якому поважають волю й традиції та беруться за зброю, коли нищаться права українського народу.

Події 1708 року відбувалися в стрімкому темпі. Театр військових дій в Північній війні переміщується на Білоруські землі. Шведський король розпочинає похід на Москву. Ще до підписання будь-яких угод з козацькою державою Карл XII був змушений продовжити бойові дії на території південної Білорусії та України. За мемуарами секретаря шведського короля графа Піпера на той момент він знав про гетьмана лише від Станіслава Лещинського, з яким гетьман уклав у січні 1708 року угоду про протекторат. За цією угодою шведський король виступав лише військовим гарантом. Умови цієї угоди з Річчю Посполитою багато в чому копіювали Гадяцький Трактат 1658 року, так Мазепа мав стати очільником князівства Руського у складі Польської держави. В цій ситуації московські війська на Стародубщині застосовують тактику випаленої землі, що мала послабити шведські війська та водночас обурювало козаків та старшину [6].

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що причини, котрі спонукали до переходу гетьмана І. Мазепи на бік шведського короля були вагомими. Гетьман, а також старшина розуміли, що Московія знищить все те, що здобувалось роками та й не міг Іван Мазепа так вміло маніпулювати і контролювати ситуацію. Політика, котру проводила Московія була недопустима для протекторно-васальних відносин, тому завдяки своєму хисту та уму гетьман зумів перехитрити Петра І та перейти на бік шведів.

Список використаних джерел та літератури

1. Борщак І. Людина й історичний діяч. Іван Мазепа. Київ, 1992. С.154-162.
2. Грушевський М. Нариси історії українського народу. Київ, 1990. 526 с.
3. Мицик Ю.А. Мазепа І. С. Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ-Запоріжжя, 2002. С. 303-304.
4. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба [Архівовано 3 квітня 2009 у Wayback Machine]. Нью-Йорк, 1960. 461 с.
5. Субтельний О. Мазепенці: український сепаратизм початку XVIII ст. Київ, 1994.- 240 с.
6. Сергій Павленко Іван Мазепа. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 315 с.
7. Таїрова-Яковлева Т. Г. Мазепа. Москва: Молодая гвардия, 2007. 269с.

УДК 94:271.21(560)]:323.272(477)«1648/1676»

Павло КЛАПЦУНЯК
(м. Київ)

Ставлення Митрополита Сильвестра Косова до козацької революції Богдана Хмельницького

Розглядається проблема ставлення митрополита Сильвестра Косова до подій Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. В статті йде мова про прагнення митрополита допомогти гетьману знайти порозуміння з польським урядом та дається оцінка ставлення митрополита до Переяславської ради.

Ключові слова: митрополит, національно-визвольна війна, рада, договір.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Середина XVII ст. стала вкрай непростим періодом для історії українських земель. Це був час боротьби проти поневолення, час захисту своїх прав та своїх свобод. І саме в цей час на чолі Київської митрополії став одним із сподвижників Петра Могили, людина, що у всьому підтримувала та продовжувала традиції легендарного митрополита. Мова йде про Сильвестра Косова. В скрутний час політичних та воєнних баталій, йому довелося прокладати шлях для церкви, захищати її і дбати про неї. Очевидно, що митрополит не міг залишитись осторонь тих масштабних процесів, що відбувались на території українських земель в середині XVII ст., а саме – національно-визвольної війни Богдана Хмельницького. Слід зазначити, що ставлення Сильвестра Косова до цих подій не було однозначним, однак дослідження даного питання є вкрай важливим для об’єктивної оцінки подій Хмельниччини та розуміння ставлення населення та Церкви до діяльності Богдана Хмельницького. Це обумовлює актуальність даного дослідження.

Історіографія питання. Необхідно зауважити, що даний аспект вже викликав інтерес дослідників. Так, книга «Забутий митрополит Сильвестр Косов» А. Горового розповідає про неперечну особистість Сильвестра Косова, учня і сподвижника Петра Могили, а згодом наступника митрополита. Сильвестр Косов був патріотом і надихав Богдана Хмельницького боротися не за козацькі привілеї, а за державність, протистояти Переяславській угоді з Московською державою та входженню Київської митрополії до Московського патріархату. Автор зазначає, що Сильвестр Косов був захисником православ'я і принциповим противником спроб покатоличення України, і в той же час, разом з Юрієм Немиричем, Іваном

Виговським, Іваном Богуном та іншими, першим у XVIII ст. висунув і відстоював ідеї віротерпимості та релігійної свободи.

О. Оглоблин досліджував проблему державної влади за Національно-визвольної війни Богдана Хмельницького і роль в цьому процесі Переяславської ради 1654 року. Автор детально зупиняється на характеристиці ставлення митрополита Сильвестра Косова до Хмельниччини в цілому та Богдана Хмельницького зокрема.

Однак потребує подальшого дослідження ряд моментів: яким було ставлення Сильвестра Косова власне до постаті Богдана Хмельницького; яку позицію займав митрополит під час козацько-польських переговорів; як відреагувала Церква на Переяславську раду 1654 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відносини між митрополитом Сильвестром Косовим і козацькою старшиною не були простими. Його погляд на відносини між Києвом і Варшавою, відповідно до позиції православної ієрархії того часу, полягали у тому, що він не хотів конфронтації і прагнув досягти порозуміння і згоди шляхом переговорів. Митрополія Сильвестра Косова переживала не найкращі часи. Його ставлення до козаків не було однозначним і помітно змінювалося з часом. Добре відомий факт, що Сильвестр Косов зустрів Богдана Хмельницького біля Золотих воріт Києва в січні 1649 року і визнав владу козаків [3, с. 255-256]. Слід зазначити, що митрополит завжди мав своє бачення політичної ситуації та шляхи вирішення будь-яких проблем і не боявся відкрито захищати свої погляди, навіть усвідомлюючи їх непопулярність серед народу. Косов розділяв погляди воєводи Адама Киселя про необхідність примирення Богдана Хмельницького та уряду Речі Посполитої. Але разом з тим виступив на підтримку ідеї гетьмана про створення держави.

У серпні 1649 р. Богдан Хмельницький доручив Сильвестру Косову сприяти затвердженню в сенаті Зборівської угоди, в якій, поміж іншими статтями, були пункти про повернення православним їхніх прав і привілеїв. Сильвестр Косов активно готувався до роботи в сенаті й у січні 1650 року разом з архімандритом Києво-Печерської лаври Йосипом Тризною, львівським єпископом Арсенієм Желіборським і Київським воєводою Киселем їздив до Варшави. Але сенатори – католики висловили протест проти участі Косова в роботі сейму. [1, с. 112]. Звісно, Сильвестр Косов добре розумів, що Сейм і не збирався виконувати умови Зборівського договору, що стосувались захисту інтересів православ'я, але він насправді мав їхати до Варшави, оскільки це вимагали як гетьман, так і Адам Кисель [2, с. 10].

Очевидно, що хоча варшавська місія Сильвестра Косова зазнала невдачі, оскільки митрополит і владики не дістали свої місця в Сенаті, однак його політична діяльність на цьому не завершилась. Він виступав разом з гетьманом як представник нової козацької держави. Про це неодноразово зазначали посли іноземних держав, а насамперед – представники Московського царства. Головними партнерами Косова в переговорах, що стосувались інтересів руських земель, були саме Богдан Хмельницький та Адам Кисель. При цьому перший

представляв інтереси короля і Речі Посполитої, а другий – Війська Запорозького і всієї козацької України. Варто зазначити, що набагато більше спільного було в поглядах Косова та Киселя, аніж Косова та Хмельницького.

По суті, останньою спробою знайти компромісний варіант вирішення проблем, стала таємна зустріч Богдана Хмельницького, Адама Киселя та Сильвестра Косова, що відбулась біля Черкас в серпні 1650 р. Головне питання, що обговорювалось – необхідність прийняття турецького протекторату. Гетьман настоював на його необхідності, в той час як Кисіль та Косів з цим не погоджувались [2, с. 12]. Всупереч всі порадам, гетьман все ж прийняв турецький протекторат, що пізніше призвело до початку українсько-польської війни та трагедії Берестечка, а також – підписання Білоцерківського договору. Це призвело до зміни поглядів Косова. Митрополит розриває будь-які стосунки з гетьманом. У липні 1651 р., коли війська князя Януша Радзівіла підійшли до Києва, столиця зустріла литовського командувача, що призвело до нового конфлікту з гетьманом. Пізніше гетьман нагадає йому, що митрополит не має боятись смерті, оскільки на небесах його у випадку мученицької смерті чекатиме нагорода.

Після перемоги Богдана Хмельницького в битві під Батогом в травні 1652 р. Адам Кисель буде змушений тікати з Києва, в Наддніпрянщині буде остаточно ліквідовано владу польського уряду, а політичний вплив Косова остаточно зійде нанівець. На цьому фоні не виявляється дивним, що гетьман не повідомив митрополиту про свої переговори з Москвою і навіть не запросив на поховання свого сина Тимоша. Богдан Хмельницький звинувачував Сильвестра Косова в передачі інформації польському королю. Слід зазначити, що пізніше взаємини гетьмана та митрополита дещо покращали, однак до дійсно близьких стосунків вони так і не повернулись.

Після підписання Переяславської угоди 1654 р. митрополит Сильвестр Косов не погодився присягнути на вірність московському цареві. Він також протистояв цареві через його зазіхання на церковні землі і просив короля Яна Казимира звільнити Київ від «московитів». Слід зазначити, що в тому проєкті договору, який подав сам гетьман, дуже активно захищались інтереси православної церкви, митрополита та всього духовенства.

Однак, за свідченнями сучасників, київські митрополити побоювалися, що Москва засумнівається в чистоті Київської православної церкви і почне масово хрестити їхню паству (так було навіть за часів московського патріарха Йосифа) [3, с. 255-256]. По суті, таку опозицію митрополита Косова можна розглядати, як боротьбу двох суспільно-політичних станів – козацького та шляхетського – за владу в новій козацькій державі. Протест митрополита проти Переяславської ради можна розглядати як заперечення всенародного характеру влади Війська Запорозького, а особливо – гетьмана. Особливо виразно це проявилось в суперечках митрополита з московськими воєводами. Так, в суперечках з Бутурліним, митрополит зізнавався, що нічого не знав про переговори. А коли московські воєводи спробували забрати частину землі у Софійського собору для побудови захисної фортеці, то наштовхнулись на спротив митрополита. Косов

навіть був звинувачений у співпраці з поляками та прагненні залишити Київ беззахисним.

Це була остання і запізніла спроба митрополита Сильвестра Косова захистити ідею двовладдя в Україні: після 1654 р. гетьман Богдан Хмельницький був фактично, не тільки морально, але й юридично, єдиним визнаним правителем України. Ще до цього українська церква визнала за ним право патронату. А тепер йому було надано (принаймні часткове) право висвячення. Вже 2 червня 1655 р., на славу Божу, гетьман видав універсал, яким підтвердив свій вибір. Він призначив Феодосія Сафоновича намісником Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря.

У 1654-1657 рр. Сильвестр Косов безуспішно намагався домогтися підтвердження прав Київської митрополії, зокрема її залежності від юрисдикції Константинопольського патріархату. У той час царський уряд неодноразово звинувачував митрополію у зв'язках з Янушем Радзивілом та уніатським духовенством. Однак у листі від 27 березня 1657 р. Богдан Хмельницький використав свій авторитет, щоб відмежувати Сильвестра Косова від його антимосковської позиції.

Висновки. Таким чином, відносини між Сильвестром Косовим і козацтвом навряд чи можна назвати простими і однозначними. Погляд Косова на київсько-варшавські відносини, як і багатьох тогочасних київських інтелектуалів, лежав не в площині конфронтації, а в площині братерського порозуміння і досягнення домовленості шляхом переговорів. Зрозуміло, що суспільно-політичні переконання Косова були далекими від тих, які пропагувала козацька старшина і навіть козацькі обиватели. Однак необхідність захисту прав Церкви вимагала поступок. У цьому, мабуть, і полягає трагедія цієї митрополичої постаті. Перед ним стояло надто багато складних викликів, а його політичні та дипломатичні маневри не були оцінені сучасниками та наступниками.

Список використаних джерел та літератури

1. Горовий А. В. Забутий митрополит Сильвестр Косов. Київ: Наш час, 2014. 112 с.

2. Оглоблин О. Проблема державної влади в Україні за Хмельниччини й Переяславська рада 1654 р. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. Нью-Йорк, Київ, Торонто: Українське історичне товариство. Українська Вільна Академія наук у США. Історична секція, 1995. С. 117-130.

3. Опарина Т. А. Украинское духовенство и Московский патриархат в середине XVII в.: контакты и конфликты (вопрос об отношении к киевскому благочестию в русских церковных кругах, circa 1651). Православие Украины и Московской Руси в XV–XVII веках: общее и различное. Москва, 2012. С. 255-256.

4. Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ, 2006. С. 315.

Розділ 2

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

УДК 94:82-6]:929(477)

Михайло ГАВРИЛЮК
(м. Київ)

Проблеми історичної реалізації українства в епістолярній спадщині Олександра Кониського та Михайла Драгоманова

В контексті міжособистісних зв'язків О. Кониського та М. Драгоманова розглянуто історичне середовище українського інтелектуального простору другої половини XIX ст. З'ясовуються впливи цих зв'язків на формування основних наративів «українського проєкту»

Ключові слова: Михайло Драгоманов, Олександр Кониський, епістолярна спадщина, світоглядні погляди.

Науковий керівник: *Іванова Л. Г.,* професорка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професорка.

Постановка проблеми. Бажання українців мати власний історичний поступ та обґрунтувати окремішність від Москви зародилося ще в Литовсько-Руській державі. Протистояння московщині продовжилося в контексті розквіту Козацької Держави і вистояло під час українського національного відродження. На шляху будови власної історичної концепції розвитку видатним діячам минулого довелося відчути на собі велику кількість заборон. Серед методів боротьби проти українства застосовувався як моральний, так і фізичний вплив. Поклавши власну кар'єру, здоров'я, сили та психологічний комфорт рушії як радикального, так у культурницького крил «Громади» зуміли сповістити світ про минувшину України. Учасники «Громадівського руху» застосовували всі доступні та «сучасні» способи для роботи з «аудиторією» щодо пояснення важливості боротьби. Адже творення нової генерації завше супроводжується постійним діалогом і полемікою, в ході якої народ обирає власний підхід до творення майбутнього, з врахуванням помилок минулого.

Метою доповіді є дослідження теоретичних поглядів з історії України Михайла Драгоманова та Олександра Кониського в контексті тогочасної епохи через аналіз їхньої наукової спадщини. У ході дослідження опрацьовано теоретичну спадщину мислителів, де містяться їх історичні візії; проаналізовано їхні погляди на історичну минувшину та сучасність українського народу з

проекцією на майбутнє; запропоновано синхронізацію історії України та Європи через призму аналізу праць обидвох громадівців.

Методологія і методи. У дослідженні ми послуговуємось порівняльним, історико-системним методами, що зумовили логічні та структурні пояснення процесів українського національного відродження та подальшої політизації модерного національного руху. **Наукова новизна** полягає у спробі розкрити історичну спадщину видатних постатей та учасників українського національного руху щодо проблемних питань сьогодення та зміцнення віковічних традицій державотворення українського народу.

Виклад основного матеріалу. Професійним істориком-універсалом, що використовував методику позитивізму та порівняльний історичний метод стає Михайло Драгоманов. При підготовці історичних праць він постійно наводить завуальовані приклади, які свідчать про різнорідність думок та світоглядних позицій між українцями та іншими народами. У власних логічних поясненнях вчений у праці «Про українців, турків і татар» спершу опирається на вагомий географічний чинник, який історично розділив українство та племена угрів та тих, хто насьогодні називає себе «росіянами». Доведення дослідника ми віднаходимо в уривках з праці: «Не поспіли впоратися з хозарами, коли це на зміну хозарам прийшли, теж зо сходу, інші степовики — печеніги 2, а потім половці 3, та й почали дуже тіснити Русь. Вона повинна була вибратися з степів та й відсунутися від Чорного моря. Від цих половців чинилася тоді слов’янам дуже велика кривда, і вони мусили з ними довго боротися. Про них переяславський, а потім київський князь Володимир Мономах казав, як поз’їздились усі князі, що не може орач слов’янин вийти у поле землю орати, бо прийде половчанин, уб’є орача, а худобу його і сім’ю забере собі. З цього вже добре видно, що то за лихі були ті половці і яку вони напасть чинили у нашій землі. Але з часом слов’яни усе ж таки стали потроху брати гору над половцями» [1].

Попри усе, назагал, О. Кониський відкрито не пропонує показати прямо історію українського народу та його складнощів в питанні державного будівництва. До прикладу учений та викладач у своєму творі «Юрій Горовенко» пише у літературно-ретроспективній манері про історичні реалії українців: «Юрко примоститься біля матері: вона гаптує, а він читає; трохи не слово в слово повиучував він українські книжки. Тьмяно горить лоєва свічка, а йому байдуже, він тілько для бліхтру перекидує листки, а читає по пам'яті. Як почне «Наймичку» або «Гайдамаки», так до сам кінця нігде ні словом не помилиться.

– Хто се, мамо, - п питає, — були Залізняк і Гонта?

– Гайдамаки, синку.

–А гайдамаки хто?

– Не скажу, не знаю.

– А хто ж знає? Наш вчитель знає? Я у його спитаю... можна?

– Краще не питай. Може, се такі люде були, що про їх не слід й знати» [2].

Йому притаманна була обережність і одночасне бажання бути активним учасником національного руху. Це неминуче змушувало замовчувати правдиві

історичні факти з історії України, тому він подає фактологічний матеріал дещо дозовано, легітимізація творів – це стає «стратегією О. Кониського». Тобто, прикметними рисами у творчості вченого стає висвітлення історії України у формі протидії фейковим матеріалам з історичної минувшини, які масово поширювалися у російській публіцистиці. Це питання лишається актуальним і у сьогоденні, адже історія України і донині потребує особливої уваги та пильного захисту від перекручень та спотворень, штучних «історичних» ідей як-то: три\єдності східнослов'янських етносів, з домінуванням російської етноспільноти. Бажання показати історію «самостійної України» було ілюстроване О. Кониським лише частково. Заслання та жандармський нагляд вплинули на емоційний стан українознавця та змусило його, використовувати культурницький метод як протидію імперським догмам та уніфікацію життя поневолених народів російської імперії. Внутрішні переживанні та емоційність у боротьбі за українську державність і досить добре описано у студіях дослідниці, україножилки та представниці козацько-старшинського роду – Г. Берло. У 1924 році вона опублікувала унікальне листування Олександра Яковича з громадівцями, що розкривають його суспільно-політичну позицію. Історикиня вказує, що через об'єктивні причини такі як: переслідування, загроза знищення російським окупаційним режимом мемуарної спадщини вченого, не змогла зберегти частину цього унікального листування. Втім, їй це не завадило відтворити образ О. Кониського в останні роки його життя та науково-педагогічну творчості [3, арк. 156а].

Головна теза публікації вченої, що зберігається в Інституті Рукопису НБУВ НАН України полягає в утвердженні думки про О. Кониського як обережного борця за український національно-визвольний рух. Отже, період, який ми використовуємо охоплює хронологічні межі від 23 жовтня 1895 р. по 7 березня 1900 р. Світоглядне кредо О. Кониського правдиво відтворено в таких віршованих рядках:

В дари принесу я коханому краю,
Не злото, не гроші – пісню голосну, –
Ту пісню старую про волю новую,
Про рівність, братерство [3, арк. 2].

Головним посилом О. Кониського до співвітчизників у його баченні модерного історичного процесу полягає у пораді: прагнути до соборності українських патріотичних сил в незалежності від станової приналежності та у необхідності боротьби за національні справи. Він знову нагадує у творчому заповіті молодому поколінню україножилів, що слід аналізувати помилки, які були зроблені їх попередниками. О. Кониський акцентував увагу прийдешнього покоління на необхідності розвивати національну культуру в його широкому розумінні: мовному, театральному, літературному, публічному вимірах. Основне світоглядне бачення завдань українського національного руху на той період.

Ще одне проблемне українського модерного руху, за світоглядними позиціями О. Кониського є байдужість до українського літературного слова.

Зокрема в листі до Г. Берло «поміж рядків» він емоційно пише про свої переживання:

«Коли прийде до Вас охота почитати якусь українську книжку – скажіть Андрію Прокоповичу Кучинському, він дасть з моєї книгарні; аби тільки Ви читали. От може заохотитись прочитати моїх «Грішників» і скажете мені Вашу щиру думку. Добре? Пишіть же до мене не вагаючись. Кожне. А тим паче Ваше, рідне слово з мого дорогого Київа – стане мені великою радостью» [3, арк. 1]. Він переймався думками українського національного розвитку, який повинен був стати авангардом для утвердження майбутніх трансформаційних процесів українського модерного руху. Маркером культурного вектору у поданій мемуарній документації постає українська книжка. Через цю українську книжку повинно відбутися творення нової історії на теренах України. О. Кониський, прагне донести ідею збереження історичної пам'яті. Одночасно, він закликав бути обережними і не стати жертвами жандармсько-репресивної машини.

З 1890-х рр. «фольклорний етап» завершується і розпочинається активна політизація українського руху, для якого властива формування цілого ряду політичних вимог до Петербурзького політикуму та задач для українського суспільства. Культурницьке українофільство продовжується, але втрачає свою реальну привабливість. Відповідно, радикалізація українофільства стає неминучою. Цей факт хвилює О. Кониського. Він намагається гуртувати біля себе молодь, щоб уберегти їх від небезпеки, що очікує їх в результаті прямої боротьби з російським самодержавством. Залізна рука царизму почала прибирати з офіційного публічного простору осіб, що пропонували радикальні методи боротьби за політичне майбутнє поневолених народів Російської імперії.

Висновки. Використання листів, дописів, оголошень, відозв М. Драгоманова та О. Кониського під час дослідження проблеми історичної реалізації державотворчості українства є основоположним елементом для розуміння політичного майбутнього української нації під час процесів націотворення. Осмислення та пошук історичного вибору України в компаративістському порівняльному аналізі дає можливість дослідити полярні погляди представників різних політичних напрямків минулого. Історичний вибір України – тема актуальна, яка обумовлена новими підходами у розкритті російської пропагандистської машини та стійкістю національної свідомості О. Кониського та М. Драгоманова при створенні «українського проєкту».

Список використаних джерел та літератури

1. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків / Михайло Драгоманов. – Київ: Дніпро, 1991. Режим доступу: http://litopys.org.ua/drag/drag07.htm

2. Кониський О. Оповідання. Повість. Поетичні твори. – К.: Наукова думка, 1990 р., с. 402-510. Режим доступу: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4323&page=2

3.т Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. Х, №14732 Берло Г. Листи Кониського Ол[лександра] Як[овича]. [Публікація].1924 р. Машинопис. Спр. 14732. Арк. 156-а-2.

4. Драгоманов М. П. Пропащий час: Українці під Московським царством, 1654-1876. Український історичний журнал. 1991. № 9. С. 131-143. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1991_9_131.

УДК 94(477)”192”:316.343.652

Тетяна ТЕРЕЩЕНКО
(м. Київ)

У колі мемуаристів 1920-х років: спогади Андроника Степовича (1856-1935) про київську «Стару громаду»

Розглянуто, як саме Андроник Степович (1857–1935), історик-славіст, літературознавець, перекладач творів слов’янських письменників, реконструював діяльність національно-орієнтованої частини київської інтелігенції в умовах політичної кризи кінця 1870-х рр.

Ключові слова: Андроник Степович, 1870-ті рр., Київ, Стара Громада, спогади.

Науковий керівник: *Будзар М. М.*, доцентка кафедри історії України ɸкультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка, кандидатка історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. відбувалася активізація соціально-політичного, культурного життя. Цей період викликає сталу зацікавленість дослідників, тому актуальною залишається проблема залучення нових джерел для його вивчення. Впродовж 1920-х років з’явилося досить багато споминів про громадівський рух в Україні та його окремих діячів. До прикладу, «Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора» [6], «З молодих років К. Михальчука (з портретом)» В. Міяковського [5], «Роля Драгоманова в суспільному рухові Росії и України» П. Тучапського [7] та ін. Саме в 20-х рр. XX ст. Андроник Степович, філолог-славіст, етнограф, педагог, пише свої мемуари про діяльність київської «Старої Громади» у 1870-ті рр., коли він потрапив у це інтелектуальне коло. Серед розлогих текстів, з фактами, підкріпленими документами, спомини А. Степовича про «Стару Громаду», створені в той самий час, але не призначувані до друку, привертають своєю щирістю, інтимною інтонацією, прагненням сказати про громадівців саме те, що є особисто цікавим для автора.

Історіографія та джерельна база. Хоча постать Андроніка Степовича останнім часом привернула увагу дослідників, зокрема в статтях Є. Ковальова [2], А. Кухто [3; 4], але його мемуарний доробок ще не вивчений. Спадщина А. Степовича, особливо 1920-х рр., незаслужено забута, не є предметом сталого зацікавлення науковців, тому потребує повернення до наукового обговорення.

Основою джерельних пошуків став фонд Степовича в ІР НБУВ (ф. 179). Спогади «Из воспоминаний о Старой Громаде», що стали основою дослідження, датовані 1920-ми рр. Це джерело дотичне ще двом текстам, створеним автором у

той самий час, – «З студентських настроїв 70-х років (уривок з споминів)», «З перших років Коллегії Павла Галагана», які зберігаються в тому ж фонді. Спогади залишилися в чернетці та планувалися як доповіді, вони є напрочуд індивідуалізованими, відтворюючи враження автора від днів юності – навчання в Колегії Павла Ґалаґана та початок навчання в університеті.

Мета дослідження – ввести до наукового обігу мемуарний текст А. Степовича як значуще джерело з історії Києва 1870-х рр. **Завдання дослідження** – проаналізувати, яке місце посіли спогади А. Степовича у колі мемуарних текстів 1920-х рр. про діяльність українських інтелектуалів у Києві у пореформений час, дослідити, як саме діяльність «Старої Громади» відтворено у мемуаристиці А. Степовича.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Андроник Іоаникійович Степович народився у 1856 р. на Полтавщині. У 1875 р. закінчив Колегію Павла Ґалаґана із золотою медаллю [3, с. 15]. У 1879 р. вступив до Київського університету на історико-філологічний факультет. У 1893-1906 рр. був директором Колегії Павла Ґалаґана, де з його ініціативи став виходити «Ежегодник Коллегии Павла Галагана» [4, с. 8]. Пізніше А. Степович викладав славістичні курси в Київському університеті, проте 1924 р. за рекомендацією партійних органів кафедру ліквідували як «неактуальну» інституцію.

Зауважимо, текст спогадів сугубо особистий, автор не вдається до якихось узагальнень історичних і історико-політичних, але переповідає власні враження. Зазначимо, що він говорить про втрату своїх матеріалів: «У меня хранилось много писем от разных деятелей «Старой Громады» и всяких других материалов и дневниковых записей, но, к сожалению, в 1918-20 и дневник с разными хронологическими данными, и всякие друг[ие] материалы исчезли бесследно, и мне приходится в этих воспоминаниях более всего полагаться на свою память…» [1, арк. 1].

Автор описує як самих громадівців, передусім тих, з ким він був більш близький, або тих, хто був найвідомішим з їхнього кола, та проблеми, обговорювані на їхніх зустрічах.

Серед усіх згаданих у спогадах осіб виокремимо декількох. До прикладу, у тексті йдеться про викладачів історії та російської словесності Колегії Павла Ґалаґана Василя Сиповського та Павла Житецького. Важливо наголосити, що саме Житецький вмовив молодого дослідника залишитися у Києві, а не їхати до Петербургу, як пропонував здібному учневі Сиповський: «…Он находил, что переселение в Петербург может заглушить во мне те местные симпатии и «малороссийские» изучения, которым я тогда предавался наряду со славянскими, что не следует отрываться от родной почвы, чтобы потом не заглохли семена местного народолюбия и пр[очее]» [1, арк. 2]. Не менш важливою постаттю у мемуарах є педагог Юрій Цвітковський, який забезпечив Степовича дахом над головою та дав роботу, щоб той зміг оплатити навчання в університеті. Саме тому він «скоро попал и в сотрудники по составлению словаря украинского членами старой громады…», де познайомився з багатьма її членами [1, арк. 2зв.]. Хоча

деякі учасники засідань «словарників» лише перелічені, теми зустрічей висвітлено в спогадах детально, тому що сам автор був присутній на них. Тобто Степович згадує початкові часи збирання словникового фонду фундаментального проєкту Старої Громади, роботу над яким продовжив і завершив пізніше Борис Грінченко.

Серед інших членів «Старої Громади» у спогадах привертає увагу особа композитора та громадського діяча Миколу Лисенка. Степович згадує, що «…Николай Витальевич Лисенко начал устраивать студенческий украинский хор, в который попал и я… Помню его тогда … приятным в обращении и заражавшим других своим увлечением народною музыкою» [1, арк. 3-4]. Лисенко пропонував почати видання українських пісень та перетворити оперету «Різдвяна ніч» з лібрето Михайла Старицького на основі повісті Миколи Гоголя на повноцінну оперу. Вперше ця опера в остаточній редакції була поставлена у Харкові у 1883 р.

Не менш відомим громадівцем, згадуваним автором, є історик Володимир Антонович. Мемуарист акцентує увагу на спроможності В. Антоновича висловлювати свої розміркування зі складних питань спокійно, без афектації, особливо коли обговорювалося «польське питання». Степович згадує його характеристику державного устрою Польщі, «в силу коего бесправною оказывалась вся огромная масса населения, возглавляемая тонким, как сливки на молоке, слоем шляхты, пользовавшимся почти безграничными правами» [1, арк. 6].

Згадує Степович про проблеми, обговорювані на засіданнях громади. Так, зокрема, дискутувалося мовне питання. Він пише, що зустрічі російською мовою, відповідно переконанню, що тоді домінувало в середовищі громади, – вона мала пов’язувати українську інтелігенцію з «общерусскою», але «…все, конечно, находили необходимым введение в народную школу «малорусского» как тогда говорили, языка в качестве языка преподавания и освобождения малорусской литературы от всяческих уз и препон, затрудняющих ее развитие…» [1, арк. 5зв.]. Не менш обговорюваною була проблема районування українських земель, виокремлення частин, більш відповідних «экономическим потребностям, историческим и этнографическим данным и пр[очее], чем это достигается при современном, иногда часто механическом, делении на уезды, губернии…» [1, арк. 5зв.].

Ще авто акцентує увагу на співставленні діяльності соціалістів (соціал-демократів) загально-імперського (російського) походження та представників українського національного руху. Він згадує, що у 1876/7 р. до Києва неодноразово приїжджав революціонер О. Михайлов, «благодаря влиянию которого многие из нашей украинской молодежи уклонились в сторону социалистических идей и стали равнодушные к национальному делу» [1, арк. 6зв]. Аналізуючи популярність соціалістичних ідей серед молоді Києва тих часів, А. Степович протиставляє соціалістів українофілам, власне, підкреслюючи, що для соціалістів не було важливе поняття «нація», для них мала вагу лише ідея соціальної справедливості, яка в їхньому трактуванні нівелювала ідею нації. Він

згадує про зміни настрої студентської молоді («…я и некоторые другие после двухлетнего брожения стали понемногу отходить от космополитичного социализма и примыкать более сознательно к национальной идее “старой громады”»), наголошуючи на значущій ролі світоглядної позиції старших членів «Громади», зокрема П. Житецького та Ю. Цвітковського, котрі зривали «пышный и цветистый покров с утопических проповедей, произносимых в социалистических кружках…» [1, арк. 6зв.–7]. Загалом А. Степович так підсумовує власні роздуми: «Все же наиболее уравновешенным и трезвым среди тогдашних кружков, была “старая громада” с ее прочным и солидным научным багажом, с ее ясными неутопическими целями…» [1, арк. 8].

Висновки. Спогади А. Степовича про «Стару громаду» проаналізовано в контексті тієї мемуарної літератури, що з’явилася в українській гуманітаристиці 1920-х рр.; виокремлено особливості манери «згадування» автора про українських інтелектуалів, серед яких він опинився ще з років навчання у Колегії Павла Ґалаґана та в Університеті Св. Володимира; відзначено його прагнення відтворити активну позицію цієї спільноти, яка навіть в умовах збільшення колоніального тиску імперії на національно-культурний рух прагне захищати його основи.

Список використаних джерел та літератури

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 179. Оп. 1. Спр. 148. Степович А. И. Из воспоминаний о «Старой Громаде». 13 арк.

2. Ковальов Є. Андроник Степович і пам’ять про Григорія Ґалаґана. Прилуки. Фортеця. 2019. Вип. 10. С. 34-41.

3. Кухто А. Д. Андроник Степович (1856 – 1935 рр.): життя та основні напрями творчої діяльності. Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. 2019. № 1. С. 14–22.

4. Кухто А. Київська приватна гімназія Андроника Степовича: створення та особливості функціонування. Київські історичні студії. 2020. Вип. 2 (11). С. 6–15. DOI: https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.1

5. Міяковський В. З молодих років К. Михальчука (з портретом). Україна. 1924. Кн. 4. С. 98–107.

6. Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора. Україна. 1928. № 6. С. 70–81.

7. Тучапський П. Роля Драгоманова в суспільному рухові Росії и України. Україна. 1926. Кн. 2–3. С. 100–114

УДК 94:687.5.01(44)«18»

Марина ОЛЕФИРЕНКО
(м. Київ)

Міський простір Одеси в умовах промислової індустріалізації в другій половині XIX-го – першій половині XX ст.:

історіографія проблеми

Розглянуто та проаналізовано історіографію еволюції економічного, етносоціального і суспільно-політичного простору Одеси в умовах промислової індустріалізації в другій половині XIX ст. – початку XX ст.

Ключові слова: індустріалізація, життєвий простір, соціальна структура, промисловий розвиток, економічний стан, політичний стан.

Науковий керівник: *Тицький С. І.*, професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент

Постановка проблеми. Розбудова та розвиток будь-якого міста, як у сучасному, так і в історичному контексті, залежить від економічних чинників, що є його основою і необхідною умовою для подальшого існування. Економічна база створює міцний фундамент та є основоположною складовою міста. Вивчення економічного розвитку у ретроспективній площині здійснюється у галузі економічної історії, що є невід'ємною частиною вищої економічної освіти. Дослідження розвитку країн та окремих міст протягом історії, є будівельним матеріалом їх економічної системи. Особливо цікавою є економічна динаміка Одеси у історичному контексті.

В сучасний час Одеса є мільйонним містом з високим рівнем економічного розвитку. Цікавість науковців та істориків триває вже кілька років, які саме економічні фактори сприяли швидкому процвітанню міста. Таким чином, актуальність дослідження даної теми є очевидною.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є дослідити українську історіографічну традицію вивчення процесу урбанізації України доби промислової індустріалізації на прикладі життєвого простору Одеси другої половини XIX – початку XX століття. Завданням роботи є дослідити стан вивчення українськими істориками економічного, соціального та політичного простору Одеси в другій половині XIX ст. – першій половині XX ст. та місце цієї наукової проблеми і українській історіографії XX – початку XXI ст.

Методологія і методи дослідження базуються на теоретичних засадах загальнофілософської концепції постмарксистського інтегрально-функціонального матеріалізму та універсальної циклічно-висхідної цивілізаційної концепції. Використані історико-порівняльний, історико-генетичний, біографічний методи та метод структурно-функціонального аналізу.

Наукова новизна. Вперше зроблена спроба комплексного компаративного аналізу української історіографічної традиції вивчення еволюції життєвого простору найбільшого міста України другої половини XIX ст. – першій половині XX ст. під впливом промислової індустріалізації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга половина XIX – перша половина XX століття стали періодом бурхливого розвитку промисловості, що суттєво вплинуло на життєвий простір людей. Зростання міст, поява нових

галузей промисловості, зміни в соціальній структурі суспільства – все це вимагало нового осмислення та дослідження цього періоду, відомого як індустріалізація.

Аналіз досліджень з даної теми показав, що історіографія еволюції життєвого простору в умовах промислової індустріалізації є досить обширною та різноманітною. Існує багато досліджень, які присвячені цій темі, але вони часто фокусуються на певних аспектах проблеми або окремих країнах. У нашому випадку, ми досліджували роботи які стосуються саме аналізу української історіографічної традиції вивчення еволюції життєвого простору найбільшого міста України другої половини XIX ст. – першій половині XX ст. під впливом промислової індустріалізації українського суспільства – Одеси.

Історіографія цієї теми доволі обширна та різноманітна. Основними напрямками досліджень є: еволюції економічного, етносоціального і суспільно-політичного простору. Проблема окремих сфер життєвого простору Одеси в умовах промислових індустріалізації має давню традицію дослідження в українській історичній науці. В результаті опрацювання історіографічного матеріалу вважаємо за доцільне виділити три етапи вивчення життєвого простору Одеси: 1) до 1917 року; 2) радянський; 3) сучасний етапи.

Тему еволюції життєвого простору Одеси в умовах промислової індустріалізації дореволюційного періоду досліджували такі автори: А. Г. Добролюбский, О. М. Лазаренко, М. І. Туган-Барановський, І. І. Мазур, О. В. Субботіна.

Робота А. Скальковского «Записки о торговых и промышленнных силах Одессы» (1865) присвячена опису торгівлі та промисловості Одеси середини 19 століття. У роботі автор: розглядає історію розвитку торгівлі та промисловості Одеси, описує основні галузі промисловості міста, аналізує торговельні відносини Одеси з іншими містами та країнами, вивчає вплив торгівлі та промисловості на розвиток міста [1].

Найбільш важливим дослідженням з теми еволюції життєвого простору Одеси в умовах промислової індустріалізації дореволюційного періоду є праця С. Бернштейна «Одесса: исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем» (1881). Ця книга описує історію та економіку Одеси в XIX столітті. Книга є аналітичним історичним нарисом розвитку Одеси, зокрема періоду другої половини XIX століття, що збігається з правлінням Олександра II. Особливу роль приділено торговельно-економічним відносинам. Наголошується на залежності благоденства Одеси від стану всього Новоросійського краю. Автор на основі даних статистики виводить найбільш сприятливі способи розвитку економіки в Одесі та на прилеглих до неї територіях, пропонує проекти щодо вдосконалення різних її галузей [2].

Кількість робіт з дослідження економічного простору Одеси зросло вже у радянський період. Серед авторів та їх праць можна виділити видання під редакцією С. М. Ковбасюка, дослідження В. Загоруйка у двох частинах.

Цікавим для дослідження є другий розділ книги «По страницам истории Одессы и Одесщины» В. Загоруйко. Автор наводить факти, що призвели Одесу за

50-60 років до економічного росту. Він пише, що в заселенні Одеси уряд стримував потік в місто корінного населення і створював привілеї для по- селення іноземців, особливо греків і албанців. Часто у книзі наводиться статистика економічного зростання Одеси, кількості населення [3].

Сучасні дослідники розглядають еволюцію життєвого простору Одеси в контексті глобальних процесів індустріалізації. Це дозволяє їм порівнювати досвід Одеси з іншими містами світу. Вони не просто описують еволюцію життєвого простору Одеси, але й дають їй критичну оцінку, аналізують як позитивні, так і негативні наслідки індустріалізації.

Важливим дослідженням є робота Тицкого С. І. «Всемирная история денег, кредита и банков» (1997). В цій книзі автор вперше дав короткий опис формування в Одесі елементів банківської системи індустріального типу [4].

Станко В. Н. в роботі «Історія Одеси» (2002) описує історію Одеси з найдавніших часів до наших днів. Автор використовує науковий підхід, що робить книгу цінним джерелом інформації для істориків [5].

Описує історію Одеси від її заснування до наших днів Макаров П. «Популярная история Одессы» (2019) [6].

Жданов Д. «Трамвайные истории Одессы» (2021). Ця книга описує історію розвитку трамвайного сполучення в Одесі [7].

Науковцями дореволюційного періоду дослідження етносоціального життєвого простору Одеси в умовах промислової індустріалізації в другій половині XIX ст. – початку XX ст. були: Скальковский А., Мурзакевич М., Дерибас Л., Лернер О. Їх роботи з даної теми є цінними, бо вони перші ґрунтовні дослідження історії Одеси, корисне джерело інформації про повсякденне життя в Одесі 19 століття; дослідження, що ґрунтується на архівних джерелах.

Говорячи про радянський період дослідження еволюції етносоціального простору Одеси виділимо роботу Берга Л. «Население Бессарабии: этнографический состав и численность» У виданні представлено характеристику населення, а саме його чисельність, етно-лінгвістичний склад та етнографічні особливості населених пунктів Бессарабії. Відображено загальну етнографічну картину даної території на початку XX-го століття. Проаналізовано динаміку та географічне розміщення народів (етносів), що населяють край [8].

Серед сучасних дослідників виділяють таких авторів: Бачинська О., Герлігі П., Дизанова А., Діанова Н., Калустьян Л., Армянская Х., Котлер И., Музичко О.

Зазначимо, що головною проблемою, яка не дає покращити дослідження науковців з даної теми, є використання результатів всеросійського перепису 1907 р. і статистичних матеріалів Одеської міської думи стосовно етнічного і класового складу населення Одеси. Мається на увазі, що при переписі 1907 р. визначали національностей по принципу: «хто як себе називав». В опитальному листі були такі варіанти «руський», «великорос», «малорос», «білорус» та інші національності. Через те, що багато людей, особливо українців, при цьому опитуванні, замість того, щоб назвати себе малоросом, називали себе руськими.

Коли історики, обробляли ці данні, то вони штучно приєднали великоросів до руських і назвали їх росіянами. Навіть сучасні дослідники використовують ці неправильні статичні данні. Ось у цьому полягає проблема більшості робіт усіх часів, що вивчають етнічний склад життєвого простору Одеси другої половини XIX ст. – першій половині XX ст.

Переходячи до вивчення теми політичного життєвого простору Одеси в умовах промислової індустріалізації, зазначимо, що дореволюційні досліджень писалися по гарячими слідами політичних подій і страждають фактологічність, тобто не мають спеціального аналізу. А от у радянський час вже були більш спеціальні дослідження, але здебільшого увага приділялася діяльності більшовиків на території Одеси, при цьому їхню роль радянські та українські історики збільшували та приписували їм дії соціал-демократів меншовиків. А діяльність інших революційних партій і контреволюційних партій спеціально мало досліджувалася.

Праці про Одесу радянського періоду зазвичай просякнуті ідеологією на основі вчень Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна. Вона була сформована у 30-ті роки XX ст. і її основи, хоч і піддавалися модернізації, залишалися незмінними.

Щодо сучасного дослідження цієї теми, до недоліків нової української традиції вивчення політичного простору Одеси можна віднести недостатню увагу науковців до діяльності соціал-демократів більшовиків. В зв'язку з цим діяльність більшовиків потребує нового неупередженого неідеалізованого аналізу, це потрібного для того, щоб відновити історичну справедливість.

Важливим універсальним джерелом інформації з історії життєвого простору Одеси в період індустріалізації є робота Самойлова Ф. О. «Одеса на зламі століть» (1998). Книга описує історію Одеси наприкінці XIX – на початку XX століття. Рецензована книга порівняно невелика за обсягом і традиційна за структурою. Вона охоплює головні аспекти історії Одеси з початку 90-х років XIX ст. до 1917 р. – економіку, соціальні відносини, суспільно-політичне життя і культурний розвиток. Такої історії Одеси ще не було ні в дореволюційній, ні в радянській історіографії. Незвичність цього історико-краєзнавчого нарису в деталізації сюжетів [9].

Висновки. Аналіз історичних джерел дозволяє зробити висновок, що еволюція життєвого простору Одеси в період промислової індустріалізації була складним та багатогранним процесом, який мав як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, індустріалізація призвела до значного зростання міста, його економічного та культурного розвитку. З іншого боку, вона також спричинила низку проблем, таких як забруднення навколишнього середовища, погіршення санітарно-гігієнічних умов життя, зростання соціальної нерівності.

Проте перш за все дослідники розглядали розвиток промисловості, торгівлі, освіти, та не звернули увагу на розвиток виробництва неречових товарів (медичні та освітні послуги, зв'язок, видавництво книг, журналів і газет).

Також вони не звернули увагу на формування в другій половині XIX ст. – першій половині XX ст. на етносоціальну складову життєвого простору Одеси,

Також, важливо зазначити, що етносоціальних простір Одеси не досліджувався з точки зору сучасної методології. Тому існуючі здобутки потребують радикально критичного переосмислення.

Не зважаючи на велику кількість робіт цього періоду, історики не звернули увагу на прояв у політичному просторі Одеси протиріччя між монархічною державною бюрократією і представниками інших класів та вплив на політичне життя протиріч між буржуазією, бюрократією, робітничим класом, найманою інтелігенцією і дрібною міською буржуазією.

Тому перед нами постала необхідність заповнити цю порожнину результатами нових досліджень. Бо вивчення історії життєвого простору Одеси в період індустріалізації має важливе значення для розуміння сучасних проблем міста та пошуку шляхів їх вирішення

Список використаних джерел та літератури

1. Скальковский А. Записки о торговых и промышленнных силах Одессы. СПб.: Тип. Безобразова, 1865. 105 с.

2. Бернштейн С. Одесса : исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем. Одесса : в тип. Л. Нитче, 1881. 145 с.

3. Загоруйко В. По страницам истории Одессы и Одесщины. Вып. 2. Одесса: Одесское областное издательство, 1960. 152 с.

4. Тицкий С. И. Всемирная история денег, кредита и банков. К.: Хрещатик, 1997. 838 с.

5. Історія Одеси / Колектив авторів. Головний ред. В. Н. Станко. Одеса: Друк, 2002. 560 с.

6. Макаров П. В. Популярная история Одессы; худож.-оформ. Д. О. Чмуж. Харьков: Фолио, 2019. 474 с.

7. Жданов Д. Трамвайные истории Одессы. Одесса: Фридман А. С., 2021. 80 с.

8. Берг Л. С. Население Бессарабии: этнографический состав и численность. Петроград.: Б. и., 1923. 59 с.: табл., 1 л. к. - (Труды Комиссии по изучению племенного состава населения России; 6).

9. Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Ярещенко О. Т. Одеса на зламі століть (кінець XIX - початок XX ст.): історико-краєзнавчий нарис. Одеса: Маяк, 1998. 231с.

УДК 94:316.342.2-055.2]929(73)

Катерина ДОВГА
(м. Київ)

Елізабет Кеді Стентон – лідерка суфражистського руху в США: політичний портрет

Розглядається суспільно-політична діяльність лідерки суфражистського руху Елізабет Кеді Стентон. Характеризуються основні політичні ідеї та праці лідерки а також її внесок в історію американського жіночого руху загалом.

Ключові слова: США, суфражизм, Американська жіноча суфражистська організація, «Жіноча біблія», «Декларація прав і постанов», З'їзд у Сенека Фолс, «Історія жіночого суфражизму», ліберальний фемінізм.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Жіноче питання в останній третині XIX ст. в Сполучених Штатах Америки ставало дедалі актуальнішим, зокрема завдяки поширенню руху аболіціонізму та подіям в Сенека-Фолс у 1848 р. Як будь-який інший рух, суфражизм в США мав своїх лідерок, однією з найвідоміших з них була Елізабет Стентон. Саме її ідеї, гучні виступити та громадська діяльність здійснили великий вплив на американський жіночий рух останньої третини XIX ст.

Джерельна база дослідження. Джерельну базу проблеми складають роботи Елізабет Кеді Стентон, зокрема «Жіноча біблія» [5], текст доповіді Стентон у Сенека Фоллс [3] та «Історія жіночого суфражизму» [4].

Історіографія проблеми. Питання діяльності Елізабет Стентон досліджували американські історики: Валері Брайсон [6], Зілла Езенштейн [2], Марі Джо Буле [1].

Метою дослідження є аналіз діяльності Елізабет Стентон, як активної представниці суфражистського руху США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Остання третина XIX ст. ознаменувалося так званим християнським рухом за реформу суспільної моралі, який чи не вперше дав американським жінкам можливість активно брати участь у суспільному а надалі і політичному житті країни. Елізабет Стентон як і більшість тогочасних активісток за жіночі права була під впливом цього руху, на меті якого було установлення соціальної справедливості. На початок XX століття людство робило великі кроки у науці, технічному забезпечені тощо, але жінки все ще залишалися без права голосу, не мали права на власне майно і загалом повністю залежали від чоловіків [1, с 44]. Зрозуміло, що для отримання такого важливого для них права голосу, суфражистки трансформували свій рух в політичну площину. Ще одним чинником активізації жіночого руху стає аболіціонізм, який був тісно пов'язаний з гендерним питанням.

Елізабет Стентон брала активну участь в русі за відміну рабства в США та була ініціаторкою того, щоб жінки також стали учасницями з'їздів аболіціоністів. Великим здивуванням для Стентон стало те, що жінок виключили з числа учасниць з'їзду, реакції лідерки довго чекати не довелося, згодом цю подію вона коментує наступним чином: «пропозиція включити до з'їзду жінок викликала таку бурю збудженого протесту, незрівнянну з тим, якби стало відомо, що Франція збирається вторгнутися на територію Англію» [1, с. 79].

Лише гучними промовами ця ситуація не закінчилася. У 1848 р. Елізабет Стентон разом з іншими активістками стає ініціаторкою архіважливого для всієї історії американського суфражизму з'їзду у Сенека Фоллс. Важливість цієї події полягає в тому, що саме на цьому з'їзді було створено перший юридичний документ про права жінок «Декаларія переконань і постанов».

Для чіткого розуміння ідей самої Стентон приведемо уривок з промови, яку вона проголосила на з'їзді: «Ми зібралися, щоб протестувати проти форми правління, яка існує без згоди керованих, – щоб проголосити наше право бути вільними, як вільна людина, бути представленими в уряді, який ми зобов'язані підтримувати, мати такі ганебні закони, як дати чоловікові владу карати і ув'язнювати свою дружину, забирати заробітну плату, яку вона заробляє, майно, яке вона успадковує, і, у разі розлучення, дітей. Якщо це можливо, ми будемо намагатися назавжди викреслити їх із наших збірників законів, вважаючи їх ганьбою для християнської республіки в дев'ятнадцятому столітті...» [3, с. 3]. На з'їзді було прийнято 11 резолюцій, а в 9 –й резолюції, яка була внесена за наполяганням самої Стентон йшлося про виборче право для жінок.

Елізабет Стентом була достатньо радикальною в своїх поглядах та діяльності. На відмінну від інших суфражисток, які дуже часто залучали до руху чоловіків, Стентон вважала це не зовсім коректним і мала на це підстави. Адже жінки активно допомагали аболіціоністам з надією, що потім їм таку ж підтримку нададуть чоловіки, тим не менш цього не сталося. Після Громадянської війни жіноче питання відійшло на другий план. Деякі радикальні погляди Стентон не тільки різнили її від інших лідерко руху, але й сприяли певному розколу всередині руху.

Неодноразово Стентон звертала увагу і на побутові проблеми жінок, зокрема на те, що велика кількість сімейних обов'язків часто не давала можливості жінкам брати участь в суспільному а тим паче політичному житті. У самої Стентон було семеро дітей, та вона не раз звертала увагу на те, як важко в таких умовах поєднувати материнство та політичну діяльність [4, с. 22].

Найбільш показовою та радикальною роботою Стентон вважається «Жіноча біблія», яка на той час, коли релігія все ще займала високий щабель в суспільстві, стала справжньою сенсацією. Авторка вважала релігію чи найбільшим ворогом жіночого руху: «індійські вдови, які спалювали себе на багатті разом з тілом чоловіка, туркені в гаремі, американські матері, яким відмовляють у хлороформі під час пологів, щоб покарати за первородний гріх Єви, всі вони жертви релігії» [5, с. 6]. Не зважаючи на те, що навіть деякі священники здійснювали підтримку жіночого руху, Стентон не вважала, що їхня підтримка є важливою, адже сама релігійна система є абсолютним антиподом жіночого руху. Так зване "божественне" походження чоловіків, яке виправдовує владу чоловіка над жінкою повністю спростовується в її праці «Жіноча біблія».

Питання права голосу для жінок було не єдиною вимогою суфражисток. Стентон наголошувала, що не можна весь рух зводити до однієї цілі: «Боротьба не закінчена до того часу, коли ми не станемо на рівних з чоловіком в церкві, на

робочому місці і не почнемо користуватися єдиним кодексом моралі обох статей» [2, с.112].

Часто Стентон відносять до представниць ліберально фемінізму, тим не менш вона не обмежувалася лише політичною та правовою діяльністю. Від права голосу, шлюбу, сім'ї до зручного одягу для жінок − все це було сферою інтересів суфражистки. Радикальні погляди та часто неординарні рішення того чи іншого питання Стентон неодноразово були розкритиковані, тим не менш це її не бентежило та не зупиняло у боротьбі за права жіноцтва.

Окрім суспільно-політичної діяльності, Стентон разом з іншими суфражистками написала два томи «Історії жіночого суфражизму», тим самим здійснивши великий внесок в історичну науку.

На превеликий жаль побачити, як реалізувалася одна з найважливіших цілей руху − отримання жінками права голосу, Стентон не судилося. Тим не менш до її смерті у 1902 році, було зроблено великі кроки вперед, внаслідок яких більшість юридичних прав жінки змогли отримати, зокрема і завдяки діяльності Стентон.

Висновки. Елізабет Кеді Стентон – одна з найвідоміших лідерок суфражистського руху в США. В своїй діяльності часто була радикальною та висловлювала не зручні для тогочасного суспільства ідеї. Стентон намагалася не зациклюватися на одній проблемі, адже розуміла, що лише надання права голосу не вирішить всіх проблем американок. Роботи, які були написані Стентон, зокрема сенсаційна на той час «Жіноча біблія» дозволили переосмислити жіночий рух та розширити коло проблем, з якими зіштовхувалася тогочасна жінка. Безумовно, що постать Елізабет Кеді Стентон стала однією з ключових у жіночому русі того періоду, а її ідеї не врачають своєї актуальності в сучасному жіночу русі.

Список використаних джерел та літератури

1. M. and Buhle, P. (eds) (1978) The Concise History of Woman Suffrage. \ Selectionsfrom the Classic Works ofStanton, Anthony, Gage and Harper. Urbana, Chicago a·nd london: University of Illinois Press.

2. Eisenstein, Z. (1981) The Radical Future ofLiberal Feminism. NewYork and London: Longman.

3. Report of the Woman's Rights Convention, Held at Seneca Falls, N.Y., July 19th and 20th, 1848

4. Stanton, Elizabeth Cady, 1815-1902; Anthony, Susan B. (Susan Brownell), 1820-1906; Gage, Matilda Joslyn, 1826-1898; Harper, Ida Husted, 1851-1931; Harper, Ida Husted, 1851-1931-History of woman suffrage;

5. The Woman's Bible. New York, European Publishing Company, 1895-98. 2 c. 23 cm.

6. Брайсон В. Политическая теория феминизма. Пер. с англ. О. Липовс-кой и Т. Липовской. Москва: Идея-Пресс, 2001. 304 с.

УДК 94:82-6]:929(410)«1819/1901»

Діана ІЩЕНКО
(м. Київ)

Епістолярна спадщина королеви Вікторії, як джерело дослідження вікторіанської доби

Аналізується листування королеви Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії Вікторії та короля Бельгії Леопольда І, як важливе джерело дослідження політичних та соціальних аспектів вікторіанської доби, а також роль обох монархів у взаємовідносинах між державами.

Ключові слова: вікторіанська доба, епістолярна спадщина, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, королева Вікторія, король Леопольд І.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. У вивченні вікторіанської доби одним із надзвичайно цікавих та значущих джерел є епістолярна спадщина. Зокрема, привертає увагу істориків переписка між королевою Вікторією та королем Леопольдом, яка не лише відображає їхні приватні взаємовідносини, але й окремі аспекти політичного, соціального та культурного життя Британії другої половини XIX ст., період, що в подальшому дістав назву вікторіанської доби, а також окремі проблеми міждержавних відносин.

Історіографія проблеми. Епістолярної спадщини Вікторії, королеви Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії на сьогодні залишається в досить обмеженому доступі, тому потребує більш грунтовного дослідження українською історичною наукою. Дослідженням проблеми в зарубіжній історіографії займається білоруська історикиня М. Глеб [2], британські дослідниці Р. Джефферс [3], Е. Серван [4].

Актуальність обраної проблеми полягає у недостатньому її дослідженні. Тому, **завданнями доповіді** виступають: аналіз змісту та контексту листування між королевою Вікторією та королем Леопольдом І; окреслення ключових питань, які порушувалися у листах, та їх важливість для розуміння вікторіанської епохи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XIX ст. епістолярний жанр був самостійним зі своїми нормами та канонами. Було прийнято писати довгі листи, в яких автори докладно викладали свої думки і почуття, оцінювали події, що відбувалися, розмірковували про своє життя і діяльність. Таким чином, аналіз листа як історичного джерела дозволяє отримати не тільки фактологічний матеріал, а й сформувати уявлення про світогляд його автора, ідей, переконання, як носія системи цінностей, поглядів і установок тогочасної епохи. [2 с. 187-188]

Дослідження епістолярної спадщини королеви Вікторії та короля Бельгії Леопольда І було здійснено за допомогою вибірки їхніх листів, у хронологічних межах: листопад 1823 року − грудень 1861 року.

Стиль листування до коронування Вікторії на британський престол з боку Леопольда відзначається емоційно-насиченими звертаннями до принцеси, як «Моя найдорожча дитино» «Моя найдорожча любов», «Моя ніжна, люба дитино» [1 с. 33-42, 46, 48, 50, 52, 61, 64, 68, 71, 73, 79, 81-82, 85, 88], що відображає теплі родинні почуття між дядьком і племінницею.

Починаючи з 19 жовтня 1837 року, король Бельгії починає звертатися до королеви «Моя дорога Вікторіє» [1 с. 94], що підкреслює зміну статусу його племінниці. Листи засвідчують його готовність підтримувати Вікторію як монарха іншої держави у справах управління монархією, а не просто як члена сім'ї. Такі зміни в звертанні відображають еволюцію їхніх відносин від родинних зв'язків до королівських обов'язків і відповідальності.

Також варто наголосити на тому факті, що в листі Леопольда до королеви Вікторії за 2 червня 1838 рік відбувається використання такого звертання, як «Все, що я хочу від вашої милостивої величності…»[1 с. 117]. На нашу думку, подібне шанобливе звернення у листуванні між монархами відображають не лише взаємоповагу, а й засвідчення дружніх стосунків між країнами. Вони також слугували важливим засобом дипломатичного протоколу, який відображав культурні та соціальні норми того періоду. Також варто відмітити, що таке звернення не було поширеним.

Стиль у листуванні до дядька з боку Вікторії після її коронації не зазнає суттєвих змін. У хронологічному інтервалі з 1823 по 1861 роки даний епістолярій представляє зацікавленість та турботу про благополуччя та долю свого дядька, що підкреслювало глибоке взаєморозуміння та близькість їхніх родинних відносин. Вона підтримувала з ним безперервне листування і відверто розповідала про свої думки та переживання, важливі події в суспільстві та світі, а також іноді потребувала порад з питань управління країною та сімейних справах.

Дослідивши листи Вікторії та Леопольда за змістом їх варто поділити на три етапи за змістом. На першому етапі з 25 листопада 1823 по 21 травня 1833 року епістолярій в основному складався з обговорення сімейних питань. Це була кореспонденція між дівчинкою і її дорослим родичем, в якій простежується дружні, теплі і відкриті відносини.

Наступний етап можна виокремити в хронологічному інтервалі між 21 травня 1833 року та 20 червня 1837 року, коли принцеса стає підлітком, обговорення в більшій мірі починають торкатися серйозних питань, хоча поки що сімейних. Шанси Вікторії на монарший престол ставали все більше реалістичними, тому поширеною стає тема навчання, виховання і підготовки до сходження на монарший престол. Так у листі за 18 жовтня 1834 року Леопольд зазначає: «Я сподіваюся, що ви потроху вчитеся; історія – це те, що, на мою думку, є найважливішим предметом для вас. Вам буде важко навчитися людських звичаїв інакше, ніж із цього важливого джерела знань» [1 с. 74]. Варто відзначити, що і сама принцеса виявляла потяг до навчання. Починаючи з 15 червня 1837 року і до 20 червня 1837 року Леопольд надає поради на майбутнє, підбадьорює, відповідає на її запитання з турботою теплом і прихильністю.

Із 20 червня 1837 року, на нашу думку, розпочинається третій етап у їхньому спілкуванні. Тепер обидві особи є монархами держав і їхнє листування набуває політичного характеру. Листи продовжують бути щирі, з'являється певна розсудливість. Їхні обговорення стосуються важливих питань державного управління, законодавчих ініціатив, а також зовнішньої політики. Стосунки між ними стають не лише дружніми, але й стратегічно важливими для їхніх країн. Проте Вікторія не припиняє ділитися з дядьком своїми почуттями про зацікавленість Олександром, Альбертом, їх коханням, народженням і вихованням дев'ятьох їхніх дітей і звісно обговорення сімейних справ. Водночас з'являється обговорення політичних справ стосовно таких країн, як Іспанія, Португалія, Османська імперія, Франція, Російська імперія, внутрішньої політики власних держав. Врешті-решт Вікторія відмовилася говорити про політику зі своїм дядьком трохи більше ніж через рік після того, як стала королевою, заявивши, що вона боїться змінити їхнє «теперішнє чудове та звичне листування на офіційне та жорстке обговорення політичних питань, яке не буде прийнятний для будь-кого з нас» [4 с. 23].

Леопольд у свою чергу намагався влаштувати долю племінниці і водночас подовжити свій вплив на неї в новому статусі монарха. Його племінник, принц Альберт Кобургський, майбутній чоловік Вікторії, був молодшим сином його брата, правлячого суверена Кобурга. Саме за пропозицією Леопольда Альберта відправили до Лондона, щоб познайомити його з Вікторією, і що важливіше, донести вплив Кобурга [3]. Це дозволило б Леопольдові залишатися впливовою фігурою в політиці та справах своєї племінниці, королеви Вікторії. Щоправда плани Леопольда впливати на королеву через її чоловіка зазнали поразки, оскільки Альберт не був готовий потрапити під опіку свого дядька, як на це сподівався Леопольд. До того ж вплив Леопольда почав обмежуватися іще до одруження Вікторії через достатньо довірливі відносини королеви Вікторії та її першого прем'єр-міністра, лорда Мельбурна [4 с. 25]. Попри обмежений вплив, Леопольд залишався важливою постаттю в житті Вікторії та Альберта. Він продовжував надавати їм поради з питань політики та подружнього життя, а його підтримка була важливою для збереження їхнього статусу та авторитету в Сполученому Королівстві та за його межами.

Висновки. Отже, у листуванні між королевою Вікторією та Леопольдом I з 1823 по 1861 роки прослідковуються відносини родинної прив'язаності племінниці та дядька, потреба в спілкуванні із старшою авторитетною близькою людиною, його порадах. Проаналізувавши листи Вікторії до короля Бельгії, можна припустити, що вона сприймала Леопольда I, не просто як старшого наставника, а як особу яка певним чином замінила їй померлого батька, Леопольд I став для неї з дитинства авторитетом, вона йому довіряла, прислухалася до його порад, але завжди мала і власні міркування, ділилася ними з дядьком. Водночас у більш дорослому віці листування виходить за межі родинного спілкування і набуває політичного характеру. У політичному аспекті листування між Вікторією та Леопольдом I відображало обмін думками щодо подій, які відбувалися у їхніх

країнах та у світі. Вони консультувалися один з одним з питань зовнішньої політики, міжнародних відносин та державних справах.

Для подальших досліджень цікавим може стати питання впливу листування на політичні рішення монархів.

Список використаних джерел та літератури

1. The Letters of Queen Victoria, Volume I (of 3), 1854-1861 A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861

2. Глеб М. В. Эпистолярное наследие как источник для изучения имперской идеи в Великобритании в последней трети XIX в. Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Вып. 1 / рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэдактар) [і інш.]. Мінск: БДУ, 2002. С. 187-191.

3. Jeffers Regina Coburg's Influence on Queen Victoria. 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: https://reginajeffers.blog/2016/04/15/coburgs-influence-on-queen-victoria/. Дата останнього звернення:01.03.2024

4. Serwan Emilee "The Independent Reign of Queen Victoria" [Електронний ресурс]. Providence College. 2018. Режим доступу до ресурсу: https://digitalcommons.providence.edu/history_undergrad_theses/7/. Дата останнього звернення: 01.03.2024

УДК 94:329.052(477)«18»

Тарас МАХОВСЬКИЙ
(м. Кам'янець-Подільський)

Обман як засіб досягнення цілей: характеристика діяльності народницьких організацій наприкінці XIX ст.

Досліджуються передумови, зміст та способи використання маніпулятивних технологій народницькими організаціями Наддніпрянської України наприкінці XIX ст. як методу боротьби з російським абсолютизмом.

Ключові слова: народники, маніпулятивні технології, соціально-політична історія, «Чигиринська змова».

Науковий керівник: *Федьков О. М.,* завідувач кафедри археології, спеціальних історичних та правничих дисциплін історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Друга половина XIX ст. в Російській імперії та в її українських губерніях відома в історичній науці як період реформ, суспільних рухів і творення політичної думки зокрема. З 60-х рр. XIX ст. на теренах Наддніпрянщини починають активно діяти народницькі організації, що ставили за мету просвіту населення з метою підготовки до майбутньої вседержавної, антимонархічної боротьби.

Задля досягнення своїх амбітних цілей представники політичних партій часом вдавалися до використання обману як інструменту маніпулятивного впливу на селянство, робітничий клас та інші соціальні групи. З одного боку, застосування обману з корисливих міркувань знецінювало моральний авторитет народників, додавало їм певних антигуманних характеристик. З іншого боку, було дієвим способом заохочення населення до активізації боротьби проти російського авторитаризму та способом захисту селянства від царських зазіхань.

Загалом, такі маніпулятивні технології (означимо їх словом «обман») таємних народницьких організацій ще не стали об'єктом спеціального наукового дослідження та є дискусійним питанням в історичній науці. Окремі аспекти вивчення діяльності народницьких організацій, форм і методів їхньої боротьби, зокрема, й використання маніпулятивних технологій, простежуємо у працях українських і зарубіжних дослідників (В. Антонов, О. Будніцький, В. Волковинський, В. Головченко, О. Квасов, І. Ніконова, А. Павко, С. Світленко, Н. Троїцький, О. Федьков та ін.). У наукових працях істориків ідеться переважно про такі засоби політичного впливу на населення, як терор і пропаганда. Остання, в свою чергу, часто ототожнюється з використанням маніпулятивно-агітаційного впливу.

Вважаємо за потрібне детальніше з'ясувати специфіку використання маніпулятивних технологій народницькими організаціями Наддніпрянської України в контексті боротьби з російським абсолютизмом. Окрім того, потребує осмислення ужиткова різновекторна специфіка обману з морального та прагматичного поглядів.

Обман як засіб залучення населення тогочасної Російської імперії, зокрема, й українських губерній, до революційних рухів вже використовувався, однак у період розгортання народницького руху в другій половині XIX ст. така практика набула нових обрисів і характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною причиною виникнення народницького руху, за спостереженнями С. Світленка, було проведення недосконалих та неоднозначних буржуазних реформ, що лише погіршили становище колишнього кріпосницького селянства. Основною ідеєю народницької ідеології, на думку дослідника, поставав демократичний рух, що суперечив авторитарному режиму Російської імперії [9, с. 45]. На думку В. Волковинського, реформи 60-х – 70-х рр. XIX ст. лише збурили та спричинили невдоволення у значної частини населення, що сприяло формуванню такого явища, як «ходіння в народ» [6, с. 25]. Революціонерам було вкрай необхідно заручитись підтримкою населення, адже успішна революція могла відбутися за умови високого рівня політичної свідомості домінуючої частки населення [7, с. 63].

Осередком народницького спротиву на теренах українських губерній Романівської імперії була Наддніпрянщина. Саме в Київської губернії відбувався основний «театр бойових дій». «Чигиринська змова» стала однією з перших спроб свідомого використання маніпулятивної інформації з метою агітації населення задля повстання проти російського абсолютизму.

Намагаючись заручитись підтримкою українського селянства, члени революційного народницького гуртка «Київська комуна» на чолі з Я. Стефановичем, Л. Дейчем та М. Бохановським підготували план залучення народу для боротьби проти російського абсолютизму. За спостереженням Д.Пойди, вони вдало використали хвилю обурення селянства, спричинену невдалою земельною реформою державних селян у 1866-1867 рр., що не покращила їхнього становища в контексті права власності на землю [8, с. 199]. Гуртківці сфабрикували документ «Найвищої таємної грамоти», в якому цар нібито закликав народ повстати для боротьби з поміщиками. Окрім того, очільники створили з українського селянства революційне товариство «Таємна дружина», що мало на меті боротьбу з поміщиками [8, с. 221].

Із документів Київської об'єднаної судової палати щодо дій «Київської комуни» на території Чигиринського повіту, дізнаємось, що ціллю організації, згідно зі «Статутом», була зміна існуючого порядку землеволодіння шляхом захоплення земель у поміщиків, духовенства та інших громадян, а також збройні виступи проти влади. Для успішної агітації населення та вступу нових членів до революційного гуртка народники використовували метод поширення маніпулятивних чуток. Вони зазначали, що імператор подарував селянам землю, а також надав гарантії на право користуватися нею без будь-яких платежів. Однак, йшлося далі, чиновники, духовенство і дворянство приховали від люду означену частину царського указу. Оскільки цар не спроможний змусити підлеглих виконати указ повністю, то просить селян в своїй «Таємній грамоті» «зі зброєю в руках завоювати дароване їм» царською милістю [3, арк. 3].

Таким чином, спровоковане обманом обурення селянства проти влади, духовенства та дворянства, але не царя, стало дієвим методом активного залучення селянства до революційної боротьби. Беззаперечно, такий метод спротиву царському режиму, попри його ефективність, був безпринципним і корисливим з боку народників. Підступно скориставшись неосвіченістю українського селянства, народники планували покращити життя простого люду в майбутньому. Таким чином використаний народниками обман став своєрідним «доброчинним» внеском інтелігенції задля блага народу.

Аналізуючи історичну ретроспективу, можемо стверджувати, що основною ідеєю народницького руху поставало повалення імперського устрою як явища загалом [7, с. 221]. Як доказ означеного вище, маємо судові свідчення учасника й одного з очільників «Таємної дружини», відставного унтер-офіцера Юхима Олійника. Революціонер стверджував, що хоча й усіх «дружинників» готували до антипоміщицького повстання, проте він чув від Я. Стефановича, що кінцевою метою боротьби народників була ідея повстання проти політиків та встановленої влади народу [4, арк. 6].

Важливим аспектом дослідження постає реакція російського уряду на дії революціонерів народників та селян-учасників «Таємної дружини». Зауважимо, що каральна система російського абсолютизму трактувала подібні вчинки народників як обман. Окрім того, «охоронці порядку» чимало уваги звертали на

аналіз соціальної структури селянства, щоб зрозуміти причини успіху «народницької брехні». У звіті Київського губернатора подано такі результати аналізу впливу агітації на селянство Чигиринського уділу: «селяни схильні вірити у всякі нісенітниці (чутки), що стосуються поземельних прав. Через це серед них достатньо легко «прививається» всяка злочинна пропаганда» [5, арк. 65 зв.]. Зі судового дізнання селян-учасників «Таємної дружини» відомо про певне пом'якшення покарань для окремих учасників, оскільки ті «діяли через обман та незнання ними про достовірність документів, пред'явлених їм державними злочинцями (народниками) [2, арк. 19 зв.].

Досить «різкою» та цікавою є оцінка подій «Чигиринської справи» революціонером С. Степняком, який у брошурі «Яків Стефанович» пише: «Він (Стефанович) задумав план грандіозної сміливості, практичності та безпринципності. Мета цього плану полягала в тому, щоб підняти народ на весь існуючий порядок та на самого царя. Я. Стефанович сам створив і вручив собі таємний царський маніфест, що закликав до загального народного повстання через повне «поневолення» царя дворянством і чиновниками. Такої безсовісної містифікації та зброї, щоб «хвилювати» розум, не придумав ніхто з разінського чи пугачовського товариства. Головний принцип «Плану Стефановича» – обман народу» [1, арк. 84 зв.]. Таким чином, навіть серед революціонерів-народників обман та пропаганда вважалися дієвими методами підготовки «фундаменту» боротьби з монархічним режимом Російської імперії. Однак, як засвідчує документ, вони поставились до обману з прихованою відразою та іронією.

Висновки. Таким чином, «Київська комуна» була одним із перших політичних гуртків, що використав обман як метод залучення населення до революційних рухів. Застосування маніпулятивних технологій відбувалось шляхом фальсифікації документів і підміни основної мети повстання з антимонархічного на антипоміщицьке. Народники сподівалися, що рух, за умови вдалого перебігу обставин, змінить свій вектор, і почнеться боротьба проти абсолютизму. Проте використані революціонерами методи залучення населення були аморальними та антисоціальними, що суперечить ідеї боротьби за права громадян. Народники скористалися неосвіченістю українського селянства задля «благої ідеї», за що й самі поплатились. Обурене відвертою брехнею населення пішло на співпрацю зі слідством. Як наслідок, Чигиринська змова потерпіла фіаско.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДІАК України Ф. 304. Харківське охоронне відділення, м. Харків. Оп. 1. Спр. 16. Дело об аресте Харьковского комитета РСДРП. Т. 2, Ч. 1. 13 мая 1903 г. – 10 августа 1903 г., 254 арк.

2. ЦДІАК України Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ Оп. 831. Спр. 269 . Ведомости о ходе производства дознаний в Киевском ГЖУ. 15 августа 1881 г. – 16 декабря 1881 г. 44 арк.

3. ЦДІАК України. Ф. 274. Київське губернське жандармське управління, м. Київ Оп. 1. Т. 1. Спр. 157. Заключение и приговор Киевской соединенной судебной палаты по

обвинению Стефановича Я.В., Дейча Л.Г., Бохановского И.В. и других лиц в создании народнической нелегальной организации в Чигиринском у. /«Чигиринское дело»/. 1877 г. 60 арк.

4. ЦДІАК України. Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ Оп. 837, Спр. 220. Переписка с Департаментом полиции, киевским губернатором и начальником ГЖУ о Разришении отставному унтер-офицеру Кабардинского полка Олейнику Е.А., сосланному в Сибирь под надзор полиции за создание среди крестьян Чигиринского у. Киевской губ. нелегальной организации «Тайная дружина» возратиться на жительство в с. Шабельники Чигиринского у. 10 июля 1887 г. – 28 августа 1887 г. 13 арк.

5. ЦДІАК України. Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ Оп. 57, Спр. 137. Всегосударственний отчет Киевского губернатора за 1877 г. 178 арк.

6. Волковинський В. М., Ніконова І. В. Революційний тероризм в Російській імперії і Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Київ: Старий світ, 2006. 416 с.

7. Геллер М. Я. История Российской империи. В трех томах. Москва: МИК, 1997. Том III. 304 с.

8. Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.). Днепропетровск, 1960. 488 с.

9. Світленко С. І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему. Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 41-49.

УДК 821.161.2:63-051]:929(1864/1913)Коцюбинський М. М.

Оксана ВАВШКО
(м. Кам’янець-Подільський)

Селянство в житті та творчості Михайла Коцюбинського

У статті зроблено спробу розглянути селянство в житті та творчості видатного українського прозаїка Михайла Коцюбинського.

Ключові слова: селяни, М. Коцюбинський, хлібороби, повість, оповідання.

Науковий керівник: *Федьков О. М.,* завідувач кафедри археології, спеціальних історичних та правничих дисциплін історичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Серед українських літературних діячів кінця XIX – початку XX ст. вирізняється постать «великого сонцепоклонника», видатного письменника Михайла Коцюбинського, якого вважають майстром психологічної прози. Твори митця вражають глибиною поставлених проблем, які існували в тогочасному суспільному житті. Особливе місце в житті та творчості прозаїка займали селяни – частина життєвого шляху письменника була безпосередньо пов’язана з сільською місцевістю, де він зростав, жив та працював, і за цей час не лише ознайомився з фольклором, звичаями та традиціями хліборобів, але й спостерігав за безправним та складним становищем чисельної верстви

українського народу. Усе побачене та пережите письменник правдиво, всебічно та майстерно описав у творах, котрі не втрачають своєї актуальності скрізь роки. Однак даний аспект життя та літературної діяльності – маловивчений, отже залишається актуальним завдання його дослідження.

Історіографія. Постать Михайла Коцюбинського активно розглядалась як і вченими-істориками, так і літераторами. Слід виокремити змістовну працю дослідниці української літератури Ніни Калениченко, яка присвячена життю та творчості митця та носить назву «Великий сонцепоклонник» [1]. Щодо статей, то слід виділити науковий доробок науковця-українознавця та громадського діяча Петра Кононенка на тему «М. Коцюбинський і тема землі й селянства в літературі» [3]. Діяльність митця в галузі етнографії окреслено у праці Олени Кравець [7].

Мета дослідження. Мета статті полягає в тому, щоб на основі досягнень історіографії, повістей та оповідань розглянути селянство в житті та творчості М. Коцюбинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєвий шлях Михайла Михайловича Коцюбинського з дитинства був пов'язаним з сільською місцевістю: «Дитячий вік мій (до 7 літ) пройшов у м. Вінниці, а відтак довелось жити то на селі, то знов у місті» [1, ст. 9].

Юнацькі роки минали переважно в місті, проте смерть батька змінила життєвий вектор – утримання великої родини стало справою митця. Щоб забезпечити рідних, М. Коцюбинський їде в с. Михайлівку, Ямпільського повіту працювати домашнім вчителем [2, ст. 24]. Подібна ситуація сталась і згодом, в 1891 р. письменник складає екстерном іспит на народного вчителя та їде в с. Лопатинці працювати вчителем дітей бухгалтера цукрового заводу К. Мельникова. Саме в цьому селі митець ознайомився з хліборобами, їх повсякденним життям та фольклором. Користуючись моментом, проводив і активну культурно-просвітницьку роботу серед селян – зокрема організував діяльність гуртків, вів бесіди, популяризував матеріали преси, власні твори, поширював книги [1, ст. 17]. Це підтверджують і спогади учнів Михайла Коцюбинського: «Нам дітям, він часто розказував про життя селян, про їх недолю, з'ясовував ненормальність становища, що існувало, й давав напрямок нашим думкам в той бік, куди минуло його серце» [8, ст. 47]. Така діяльність викликала реакцію жандармів та урядника. В 1896 р. письменник працював в селах коло Алушти, а саме Куру-Узень і Кучук-Узень, що дало поштовх до написання низки оповідань про молдаван та кримчан.

У 1884 р. Михайло Коцюбинський написав свій перший твір, у якому висвітлив злиденне, складне становище селянства та гостру потребу в поширенні освіти – «Андрій Соловейка, або вченіє світ, а невченіє тьма». Письменник протиставляє зовнішню привабливість сільської місцевості та гірку реальність: «ті зелені розкішні садки, ті низенькі біленькі стіни закривають собою багато гірких сліз, тяжкої нужди, багато безпросвітної темноти людської. Кожна хата має свою журбу, своє горе» [4].

Центральним героєм оповідання є сирота Андрій Соловейко, якому довелось зростати серед знущань, злиднів, побоїв та нелюбові з боку родини Шакулів. Саме на прикладі цього ліричного героя митець довів, що освіта може змінити життя людини на кращий лад. Похмурий, злий Андрій в ході опанування грамотою став веселим та розумним, з жалістю та болем в серці сприймає те, що відбувається в хліборобських родинах: «скільки то в селі, не кажу вже в селах, погибає отак дітей від темноти батьків, мамів, від того, що нема чоловіка, годного підтримати тих нещасних дітей словом любові, науки» [4].

Наприкінці твору герой повертається в село працювати вчителем, щоб на власному прикладі показати значення освіти, грамоти та її вплив на долю людини: «Бачте, люди, що зробила з мене наука? З пропащого, нечесного – вона зробила мене чесним, годним на добро, чоловіком. Розум, учення, грамота – велика сила. Як добре бути грамотним! Ніхто тебе не ошукає – сам усе знаєш. Неграмотному треба все в голові тримати, часом і забудеться, а грамотний записав — папір не голова — з нього не втече. Та грамотний і понятливіший до всього: чи ремесла якого навчитись — він швидше навчиться від неграмотного» [4].

У 1893 р. були опубліковані твори «Ціпов'яз» та «П'ятизлотник». У оповіданні «П'ятизлотник» автор основну увагу зосереджує на психологічному аналізі старих селян Хоми та Хими, а події подає через призму переживань та думок героїв. Яскравим образом в творі є монета «п'ятизлотник», яку Хима береже як найціннішу річ, щоб подарувати онучці. Але навіть важкі умови життя (радше виживання) селян, зокрема відсутність їжі «щороку не стає свого хліба, а сього року таки зовсім погано… І не дивниця, бо сього року недорід. Поля, звісно, обмаль: шнур під озимину, шнур під ярину, а шнур – толока, в кожній руці по шнурові. Ще як вродить, то потягне хліба до весни, а сього року жито вродило обрідне, ярину град вибив» не вбиває в хліборобів людяності та жалості до інших людей [6].

Старі вирішили пожертвувати єдиним скарбом заради осіб, які ще у гіршому та безправнішому становищі :«бо в долі тих голодних, про яких читав батюшка, вбачали вони свою власну долю, а уява малювала їм цілі села голодних людей, без крихти хліба, як їм, може, доведеться лишитись, коли не роздобудуть де хліба» [6].

Твір «Ціпов'яз» висвітлює антагонізм заможних та бідних на прикладі двох рідних братів Романа та Семена. В образі останнього уособлена важка доля бідного хлібороба, який немає земельного наділу: «Та й що варт селянин без землі? Усе одно, що пташка без повітря, риба без води. А землі з кожним роком усе меншає та меншає» [5, ст. 19].

Соціальна несправедливість є гострою тематикою, яка турбує селян – червоною ниткою в оповіданні проходить думка «Чого се одні мають що їсти, а другі плачуть з голоду? Відповіді не було ніякої» [5, ст. 8].

На прикладі ліричного героя Семена Михайло Коцюбинський показав, наскільки сильною була віра у царя в тогочасних хліборобів: «Тут треба подати «прошеніє», та до самого царя!», «Вибрати з громади чоловіка або двох, хай йдуть

аж у столицю, до самого царя, хай розкажуть йому всю нашу біду, всі наші потреби» [5, с. 22].

Найпопулярнішим твором Михайла Коцюбинського, що присвячений хліборобській тематиці є повість «Fata Morgana», яка має підзаголовок «З сільських настроїв», що присвячена змінах в українському селі на початку ХХ ст. та революційним подіям 1905 – 1907 рр. Слід зазначити, що і назва твору доволі символічна – «fata morgana» у перекладі з латинського означає «марево», «міраж». Червоною ниткою в повісті простежується як мрії та сподівання селян на краще стрімко руйнуються. Митець висвітлив наївність селянства та їх віру у краще в образі Андрія, який : «не покидав надії, що ось-ось не видко як наїдуть пани, усе полагодять і пустять фабрику» [5, с. 288].

Особливу увагу автор акцентує на ролі та місцю землі в житті селянства – цю щиру любов та повагу до наділів митець уособив в Маланці: ««Яка ти розкішна, земле. Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, заквітчати квітами. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишаєшся красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного приймаєш лише в яму» [5, с. 295].

Описуючи складне життя українського села, Михайло Коцюбинський яскраво описує злидні, в яких проживають люди: «У неї вже руки посохли від праці, вона вже жили висотала з себе, аби не здохнути, прости господи, з голоду» [5, с. 290]. Самі хлібороби визнавали усю тяготу та убогість такого життя: «Ти думаєш, що ти людина? Собака ти, та й вже. Яке наше життя? Собаче. Та ти сиди» [5, с. 297]. Низка соціальних проблем, масова біднота сільських жителів призводили до різних форм протестів, зокрема до погромів, страйків та пожеж. Мета була наступною – «щоб не було ні бідних, ані багатих, самі середні» [5, с. 354].

В повісті «Fata Morgana» прозаїк майстерно відобразив життя українського села кінця XIX – початку ХХ ст. , акцентуючи увагу на хліборобській верстві, знедоленій, скривдженій та безправній, котра марить землею та встановленням соціальної справедливості.

Висновки. Отже, з сільською місцевістю було пов’язане дитинство «великого сонцепоклонника». Подальший життєвий шлях митця був з’єднаний з містами, проте смерть його батька та необхідність подальшого утримання великої родини призвела до того, що Михайло Коцюбинський працював домашнім вчителем спершу в селі Михайлівка, а згодом в Лопатинцях. Роки перебування в сільських місцевостям багато чого дали письменнику – він ознайомився з усною народною творчістю українського народу, детально вивчив життя хліборобів. Скориставшись можливістю, проводив серед селян культурно-освітню діяльність, що мала просвітницький характер – існували гуртки, де митець проводив бесіди на науково-популярні теми, читав публіцистику, поширював книги, також і власні твори. Час, проведений у селі письменник використав майстерно – на основі записів фольклору написав ряд казок, оповідань та повістей.

У низці творів прозаїк правдиво відобразив життя українського села кінця XIX – початку XX ст. з усіма його гострими проблемами: злиднями, голодом, алкоголізмом, безземеллям, малоземеллям, відсутністю освіти та медицини, щирою наївністю хліборобів та вірою не лише в краще майбутнє, а також «доброго і милосердного царя».

Список використаних джерел та літератури

1. Калениченко Н. Л. Великий сонцепоклонник: монографія. Київ: видавництво художньої літератури «Дніпро», 1967 р. 250 с.

2. Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський: життя і творчість: монографія. Київ: видавництво Академії Наук Української РСР, 1956 р. 270 с.

3. Кононенко П. П. М. Коцюбинський і тема землі й селянства в літературі .У вінок Михайлу Коцюбинському: Зб. ст. і повідомлень. Київ: видавництво «Наукова думка», 1967 р. С. 30-048.

4. Коцюбинський М. М. Андрій Соловейко, або вченіє світ, а невченіє тьма. Твори в 2-х томах. Том І. Нью-Йорк, 1955. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikisource.org/wiki/Твори_(Коцюбинський,_1955)/1/Андрій_Соловейко,_або_вченіє_світ,_а_невченіє_тьма. Дата звернення (26. 02. 2024).

5. Коцюбинський М. М. Вибрані твори. Київ: видавництво художньої літератури «Дніпро», 1977. 498 с.

6. Коцюбинський М. М. П’ятизлотник. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2542. Дата звернення (27. 02. 2024).

7. Кравець О. М. М. Михайло Коцюбинський про народний побут. Київ: видавництво Академії Наук Українського РСР, 1963 р. 68 с.

8. Спогади про Михайла Коцюбинського: зб. / упоряд. М. М. Потупейко. Київ: Держлітвидав УРСР, 1962. 430 с.

УДК 94:32-055.2(477.4)«18/1905»

Даріна БІНЬКОВСЬКА
(м. Київ)

Жіноче питання у Наддніпрянській Україні (кінець XIX ст. – 1905 р.)

Розглядається проблема жіночого питання у дореволюційній Наддніпрянській Україні (кінець XIX ст. – поч. XX ст.) у контексті соціально-економічного та політичного розвитку, що суттєво вплинуло на статус та роль жінки у зазначений період. Особлива увага приділяється правовому, соціальному , економічному становищу жінки та демографічній ситуації в українських губерніях Російської імперії. В статті заявлені соціальні обмеження цього часу, з якими стикалися жінки у порівнянні з чоловіками. Дослідження проблеми допоможе краще зрозуміти складний процес формування та розвитку жіночого руху на території Наддніпрянської України у дореволюційний період, а також виявити його певні трансформаційні зміни.

Ключові слова: Російська імперія, жіноче питання, жіночий рух, правове становище жінки, законодавство, Наддніпрянська Україна, демографічна ситуація.

Науковий керівник: *Двірна К. П.*, доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Жіноче питання у дореволюційній Наддніпрянській Україні (кінець XIX ст. – поч. XX ст.) характеризувалося комплексом проблем, пов'язаних з нерівноправним становищем жінок у соціально-економічній, правовій та культурній сферах. Ключовими аспектами проблеми є нерівність у заробітній платі, обмеженні майнових прав, підпорядковане становище в сім'ї, патріархальні стереотипи та гендерна дискримінація, відсутність політичних прав жінок та ін. Невирішеність жіночого питання негативно впливало на розвиток українського суспільства. Жінки, які становили половину населення, не мали змоги повністю реалізувати свій природній потенціал.

Історіографія проблеми. Проблему жіночого питання у Наддніпрянській Україні дореволюційного періоду вивчали такі дослідники, як: Л. Смоляр [5], О. Гладун [4], О. Нестерцова-Собакарь [6], Н. Олійник [7], О. Кісь [11], Н. Аніщук [1], Т. Орлова [9], Л. Буряк [2] та інші. Л. Смоляр визначилася як засновниця «жіночої історії» в Україні. Її монографія «Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.)» [10], є фундаментальним дослідженням історії жіночого руху в тій частині України, яка входила до складу Російської імперії. Окрім самої історії жіночого руху, робота включає аналіз правового статусу жінок різних соціальних класів на українських землях, огляд демографічної ситуації, рівня освіти жінок та їх економічного становища у різних сферах зайнятості. Також варті уваги такі праці дослідників, як О. Нестерцової-Собакарь «Правове становище жінки на українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.» [6], Л. Буряк «Правовий статус жінки як об’єкт дослідження в українській історіографії другої половини XIX ст.» [3]. Ці роботи досить ґрунтовно розкривають правовий статус жінки в історії України та його врегулювання різними юридичними інструментами (кодексами, звичаями, традиціями) тощо.

Мета дослідження полягає в аналізі жіночого питання у дореволюційній Наддніпрянській Україні з кінця XIX століття до початку XX ст. Основні завдання включають наступне: вивчення соціального, економічного та правового статусу жінок, аналіз їхнього становища в суспільстві, їх ролі у громадському та політичному житті, а також дослідження їхнього впливу на соціальні трансформації цього періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд українського жіночого руху, а також інших явищ суспільно-політичного життя, варто проводити у контексті конкретно-історичних умов. Особливим періодом його становлення та розвитку став період кінця XIX – початку XX ст.

Правовий статус жінки є однією з ключових характеристик суспільного її положення. Дослідження правового становища надає необхідні факти для розкриття природи жіночного руху, визначає причини активності цього руху чи навпаки - занепаду, а також дозволяє розкрити різні аспекти ставлення царського уряду до жіночого питання.

Правове становище жінки в сім'ї регулювалося сімейним законодавством Російської імперії, статті якого виникли в епоху феодалізму та не відповідали життєвим реаліям ІІ пол. XIX століття. В дореволюційному російському праві дійсним визнавався лише релігійний шлюб. Вже в церкві, під час вінчання, жінці навівали через читання апостольських послань, що чоловік її господар і що вона повинна не лише підкорятися йому, але й боятися його [10, с. 21].

Дослідниця Л. Смоляр у своїй монографії «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні» зазначає такі дискримінаційні статті Ч.1., Т.Х «Зводу законів» щодо жінок, як: «103, 107,179, 2202, 2203 – статті, які були видані ще у XVIII ст. та поєднувалися з кріпосним правом. Саме ці статті і викликали найбільший протест жінок та прогресивних чоловіків. Згідно вказаних статей: 1) дружина мала підкорятися своєму чоловікові, шанувати його, необмежено слухатися, догоджати; 2) подружжя повинно було жити спільно. При переселенні чоловіка, при зміні місця його служби, або при іншій зміні постійного місця проживання чоловіка, жінка слідувала за ним; 3) право на окреме проживання та паспорт жінка могла отримати лише з дозволу чоловіка. Вона не могла видавати векселів, якщо не вела самостійної торгівлі; 4) жінка не могла наймthemся на роботу без дозволу чоловіка» [5, с. 78]. Ось на цих чотирьох параграфах закону, як на чотирьох китах, і трималося закріпачення жінки. Все це безумовно деморалізувало та пригнічувало жінку і в той же час слугувало причиною зневажливого відношення до неї суспільства. Залежність жінки спочатку від батьків, а потім від чоловіка стала важливою передумовою самоорганізації жінок.

Щодо політичних прав осіб жіночої статі згідно законодавства Російської імперії, які стосувалися і Наддніпрянської України, то за ним жінки їх не мали. Це пояснюється тим, що в самодержавній Росії політичні права мали лише чоловіки, а також тим, що соціальний статус жінки також впливав на її права. Так, власниці значного нерухомого майна мали право обирати собі уповноважених для участі у виборах, але ці уповноважені повинні були мати самостійний ценз.

У Наддніпрянській Україні, що входила до складу Російської імперії, жінки мали обмежені права, що закріплювалися статтями «Зводу Законів Російської імперії». Вони не мали виборчих прав, не могли займатися деякими видами діяльності, були залежними від чоловіків. Правовий статус жінки визначався її соціальним станом. Жінки з вищих і середніх соціальних класів мали більше прав, ніж жінки з нижчих. Обмеження прав жінок у Російській імперії були викликані консервативними поглядами на роль жінки в суспільстві. Вони вважалися не здатними до самостійного життя та діяльності, а повинні були займатися домашнім господарством і вихованням дітей. Ці обмеження були однією з причин

активізації українського жіночого руху у другій половині XIX ст. Жінки вимагали рівних прав з чоловіками, а також можливості для їхньої суспільної активності.

Демографічна ситуація в Україні в кінці XIX - початку XX ст. мала значний вплив на формування та прогрес жіночого руху. З одного боку, зростання чисельності населення призвело до посилення ролі жінки як матері та вихователь ки дітей. Жінки в цей період мали більше дітей, ніж у попередні роки. Це було пов'язано, зокрема, з такими факторами, як економічні потреби сім'ї, культурні традиції і т.д. З іншого боку, зростання частки міського населення відкрило для жінок нові можливості для освіти, праці та громадської діяльності. У містах жінки мали доступ до освіти, що дозволяло їм отримати професію та стати самостійними. Вони також могли працювати на фабриках, заводах та в інших галузях економіки. Крім того, жінки в містах мали більше можливостей для участі в громадському житті [10, с. 37].

Для більшості українських губерній була характерна перевага чоловіків над жінками, хоча спостерігалась деяка відмінність по губерніям. У шести губерніях переважало чоловіче населення над жіночим: Катеринославській (95,67 жінок на 100 чоловіків), Київській (99,9 жінок на 100 чоловіків), Подільській (99,82 жінок на 100 чоловіків), Таврійській (84,80 жінок на 100 чоловіків), Харківській (99,45 жінок на 100 чоловіків), Херсонській (92,56 жінок на 100 чоловіків). У Чернігівській губернії на 100 чоловіків припадало 100 жінок і лише в двох губерніях жінки складали більшість населення. Це стосувалося Полтавської (на 100 чоловіків припадало 104,32 жінки) та Волинської (102,62 жінки на 100 чоловіків) губерній [10, с. 38].

Важливим для оцінки демографічної ситуації Наддніпрянської України в кінці XIX - початку XX ст. також є визначення кількості шлюбів. За кількістю шлюбів українські губернії займали одне із перших місць як серед губерній Російської імперії, так і серед ряду європейських країн. Так, якщо в середньому в кінці XIX ст. по всій Російській імперії було укладено 1,04 шлюби на кожні 100 жителів, то для українських губерній цей показник становив 1,08. Найвищим рівнем шлюбності характеризувалися Катеринославська та Херсонська губернії (1,15 шлюбів на 100 жителів), високим він був у Полтавській, Харківській, Чернігівській губерніях, де на 100 жителів укладалося 1,10 шлюбів, і дещо нижчим 1,04 у Волинській, Київській, Подільській, Таврійській губерніях [10, с. 40]. З цього можна зробити такий висновок: високий рівень шлюбності в українських губерніях, що складали Наддніпрянську Україну в складі Російської імперії мав неоднозначний вплив на розвиток жіночого руху. З одного боку, він сприяв тому, що жінки більшою мірою були зосереджені на сімейному житті й вихованні дітей, що, відповідно, обмежувало їхню участь у громадській діяльності. З іншого боку, шлюб і сім'я також могли стати для жінок джерелом сили та мотивації для боротьби за свої права.

У другій половині XIX - на початку XX ст. в Наддніпрянській Україні відбулися значні соціально-економічні зміни, які мали суттєвий вплив на становище жінок у суспільстві. Їхнє становище покращилося, але залишалося

нижчим, ніж у чоловіків. Це було пов'язано з низкою факторів, зокрема з розвитком промисловості, урбанізацією та поширенням освіти.

Селянки перебували у складному становищі: виключно важкі умови праці, безправність, закріпачення в сфері побуту, практично постійний стан вагітності, поширення захворювань через післяпологові ускладнення, важка фізична праця, висока смертність дітей. Що стосується промисловості, то жіноча праця в цій сфері становила незначний відсоток (із 1000 працюючих – 86 жінок). Жінки були задіяні там, де рівень кваліфікації був незначним, а заробітна плата нижчою, при тому оплата праці - вдвічі менша за однакову з чоловіками роботу (середня заробітна плата робітниць - 10 крб. на місяць). Тривалість робочого дня становила в середньому 18 годин, а стосовно умов праці, то вони перебували на низькому рівні. Законодавча політика в галузі охорони праці не захищала найманого працівника. Важливу роль у соціально-економічній сфері та правовому становищі жінок відіграли аграрні реформи, зростання промислового виробництва, формування громадянського суспільства, послаблення цензури і як наслідок - розширення сфери професійної праці жінок [8, с. 288].

У процесі реформування в другій половині XIX ст. на Наддніпрянщині жінки отримали широкий доступ до некваліфікованої праці і робочих спеціальностей. В той же час робітниці і селянки були позбавлені елементарних громадянських прав. Для робітниць та селянок жіноче питання більше поєднувалося з загальним робітничим та селянським питаннями. Соціальний гніт став вирішальним критерієм в боротьбі за зміну умов життя, без урахування нерівності за ознакою статі [7, с. 213].

Висновки. Дослідження жіночого питання у Наддніпрянській дореволюційній Україні кінця XIX – початку XX ст. є ключовим для розуміння суспільно-політичних процесів того часу. Особливістю цього періоду щодо вирішення проблем жіноцтва було: недосконаліть правового поля, застарілість законодавства, нестабільність демографічної ситуації, складне соціально-економічного становище, відмінність між містом та селом. Щодо недосконалості правового поля та застарілості законодавства, то слід зауважити, що це ставило жінок у невигідне становище, обмежуючи їх права та можливості. Консервативні погляди на роль жінки в Російській імперії заперечували її здатність до самостійного життя та діяльності.

Демографічна ситуація в Україні кінця XIX - початку XX століть мала неоднозначний вплив на розвиток жіночого руху. За статистикою жінки становили майже половину населення України. Такий високий відсоток жіночого населення мав як позитивні, так і негативні наслідки для розвитку жіночого руху. З одного боку, він створював передумови для формування організацій, а з іншого - міг призвести до конкуренції між жінками за обмежені ресурси та негативно позначатися на їхніх правах. Також слід не забувати і про складність соціально-економічного становища жінок та відмінність їх у місті та селі. Жінки працювали в сільському господарстві, промисловості, торгівлі та сфері послуг. Проте, у сільському господарстві, де вони складали більшість, лише незначна частина

володіла самостійним заняттям. У промисловості ж їхня представленість була меншою, особливо в галузях, що потребували значної фізичної сили. Натомість, жінки домінували в легкій промисловості, де не було таких вимог до фізичної витривалості. Подальший розвиток капіталістичних відносин початку XX століття вплинув на демографію народонаселення Середньої Наддніпрянщини, міграційні процеси, концентрацію працюючих у містах, більшість яких була з сільської місцевості.

Дослідження заявленої теми є нині актуальною науковою проблемою, оскільки її вивчення сприятиме глибокому розумінню жіночого руху в цілому, а водночас - допоможе розкрити еволюцію ідей та стратегію боротьби за жіночі права в історичному контексті розвитку України.

Список використаних джерел та літератури

1. Аніщук Н. В. Правове становище українських жінок в історичному минулому. Право України. 2002. № 3. С.155-157.

2. Буряк Л. І. Жіночий образ в українській історіографічній традиції на рубежі XIX-XX ст. Сумська старовина. 2010. № XXX. С.164-177.

3. Буряк Л. І. Правовий статус жінки як об’єкт дослідження в українській історіографії другої половини XIX ст. Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 190-211.

4. Гладун О. М. Нариси з демографічної історії України XX століття: Монографія. Київ: НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж. ім. М. В. Птухи, 2018. 224 с.

5. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні : Монографія / за ред. Л. О. Смоляр. Одеса : Астропринт, 1999. 440 с.

6. Нестерцова-Собакарь О. В. Правове становище жінки на українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. : Монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 233 с.

7. Олійник Н. В. Жіноче питання в умовах соціально-економічного реформування суспільства у другій половині XIX - на початку XX ст. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 20 трав. 2011 р. / Сум. держ. ун-т. Суми, 2011. С. 211—213.

8. Олійник Н. В. Становище жінок Наддніпрянської України в др. пол. XIX – на поч. XX ст. Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : матеріали IV Всеукр. студент. наук. - тех. конф., м. Тернопіль, 19-20 квіт. 2011 р. / Терноп. нац. тех. ун-т ім. І. Пулюя. Тернопіль, 2011. С. 288-289.

9. Орлова Т. В. Історіографічний огляд здобутків науковців діаспори минулого століття у вивченні українського жіночого руху. Гілея: найковий вісник. 2009. Вип. 24. С. 131-138.

10. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України ІІ пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.

11. Українські жінки у горнилі модернізації: стат. зб. / за ред. О. Р. Кісь. Харків: КСД, 2017. 304 с.

УДК 930.1:329(=161.2)(470+571)"18/19"

Анатолій ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ
(м. Кам'янець-Подільський)

Сучасна історіографія квестії взаємовідносин українських марксистських організацій та селянства в губерніях Російської імперії (наприкінці XIX – на початку XX ст.): стан розробки і перспективи досліджень

Повідомлення присвячене аналізу сучасної історіографії, яка стосується проблеми взаємин українських соціал-демократичних організацій/партій та селянської верстви у Наддніпрянській Україні протягом останнього десятиріччя XIX ст. – 1914 р.

Ключові слова: українська соціал-демократія, сучасна історіографія, політична партія, РУП-УСДРП.

Науковий керівник: *Федьков О. М.,* завідувач кафедри археології, спеціальних історичних та правничих дисциплін історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Українське селянство було й залишається одним із пріоритетних лейтмотивів наукового диспуту вітчизняних вчених-істориків. З проголошенням державної незалежності України склалися якісно нові конкретно-історичні умови поступу української історичної науки. Негація постулатів марксистсько-ленінської парадигми, впровадження модерних теоретико-методологічних засад, безперешкодний доступ до архівосховищ – відкрили небачені перспективи перед сучасними дослідниками, що з великим ентузіазмом взялися до студіювання раніше табуйованих і заангажованих радянською історіографією сюжетів.

Одним з найбільш помітних зрушень, що відбулося у цей період стало зародження систематизованого вивчення суспільно-політичних рухів, що викристалізувалися на початку XX ст. в українських губерніях Романівської імперії, зокрема соціал-демократичного. Попри це, вітчизняні науковці досліджуючи діяльність національних партій (у тому числі марксистських) переважно зосереджувалися на еволюції програмових засад, створенні партійних осередків, політичній активності партій загалом. При цьому недостатній фокус приділявся їх організаційній діяльності в українському консервативному селі та зворотній реакції хліборобів на агітаційно-пропагандистські практики політичних партії, що зумовлює теоретичну актуальність історіографічної розвідки.

Не меншою є емпірична значущість дослідження, адже значні геополітичні потрясіння на сучасному етапі розбудови Української держави сколихнули весь комплекс ідеологічних, політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх проблем українського народу. Чи не єдиним стабілізаційним чинником патової ситуації, спричиненою зовнішньою агресією є розвинутий аграрний сектор економіки, процвітання якого неможливе без плідної взаємодії політичної верхівки та українських хліборобів.

Мета дослідження полягає у критичному аналізі сучасних наукових студій присвячених квестії взаємин українських соціал-демократичних партій та селянства у Наддніпрянській Україні протягом останнього десятиріччя XIX ст. – 1914 р.; встановити на цьому ґрунті стан і перспективи подальших досліджень проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беззаперечним здобутком сучасної вітчизняної історіографії стала поява узагальнюючих праць, присвячених історії політичних партій у Російській імперії. Серед наукових студій цього характеру необхідно виділити вагомі напрацювання А. Павка [11; 12], В. Яремчука [17] та І. Михальського [7; 8]. Перший на основі критичного аналізу раніше недоступних архівних документів та досягнень попередньої генерації істориків (у тому числі його сучасників), стисло схарактеризував процес ґенези, оформлення і подальшої еволюції українських політичних партій/організацій, які з різною інтенсивністю діяли в українських губерніях наприкінці XIX – на поч. XX ст., а також епізодично змалював регіональний вимір функціонування українських марксистських партійних утворень (РУП-УСДРП, Спілка та ін.) [11, с. 47-57, 67-80, 125-139, 201-217; 12, с. 181-272]. Так, наприклад, характеризуючи протистояння РУП з російськими і юдейськими партіями (РСДРП, ПСР, Бунд та ін.) А. Павко зауважує, що у промислових центрах України рупівці не витримували жорсткої конкуренції з боку російський та єврейських с.-д. організацій, тому здебільшого результативну агітаційно-пропагандистську діяльність проводили на селі [11, с. 130].

У науковому доробку І. Михальського дано ґрунтовну характеристику джерельної бази з історії українських політичних утворень. Істориком обґрунтовано теоретико-методологічні засади вивчення квестії та здійснено класифікацію джерел різноманітного походження (партійного та непартійного – виділено найважливіші). Окремо критичному огляду піддається практична діяльність українських партій серед українського селянства (автор навів кількісні показники у вигляді таблиць) [7, с. 47-78].

У монографії В. Яремчука здійснена успішна спроба компаративного аналізу політичної діяльності перших українських партій Східної і Західної України. При цьому, автор посилену увагу звертає на регіональній специфіці функціонування українських політичних партій/організацій, їх взаємодії з сільським пролетаріатом та звершеннях – здобутих у громадсько-політичному житті Романівської імперій [17, с. 161-210].

Важливим внеском у вивчення суспільно-політичної історії України відзначився В. Головченко, який вперше у вітчизняній історіографії висвітлив суперечливий процес зародження, оформлення і наступної еволюції української соціал-демократії в імперії Романових до 1914 р. [2]. У монографії автор приділив значну увагу політичній діяльності національних марксистських партій (РУП-УСДРП, Спілки) [2, с. 38-51, 67-99] і організацій (Братства тарасівців, Української соціал-демократії) [2, с. 12-13, 17-18] у селах підросійської України; змалювавши їх прагнення залучити у ряди партії неофітів хліборобського сегмента – з метою

підбурювання до визвольної борні супроти непосильної ноші «в'язнів тюрми народів».

З історії політичних рухів різноманітного ідеологічного спрямування на Лівобережній Україні варто виділити вагомі напрацювання С. Наумова [9; 10]. У них автор на основі архівних матеріалів (Лівобережжя) дослідив процес ґенези й подальшого розвитку регіональних структур українських с.-д. рухів в Російській імперії [9, с. 41-75, 100-142; 10, с. 98-139, 170-220]. С. Наумов детально змальовує дані про стан і динаміку місцевих осередків українських марксистських партій/організацій, їх кількісний склад, структуру, практичну діяльність в українському селі та роль у суспільно-політичному житті імперії загалом [9, с. 185-209; 10, с. 275-303].

Важливе місце серед наукових праць вказаної проблематики займають студії О. Федькова [14; 15; 16]. Так, автором вперше у вітчизняній історіографії обґрунтовано класифікацію марксистських партійних утворень і визначено чіткі критерії їх поділу на інтернаціональні (РСДРП, УСД Спілка, СДКПіЛ) та національні (РУП-УСДРП) [16, с. 73]. Крім цього, вказаний дослідник на основі масивної джерельної бази (документи архівних фондів України й архівних установ РФ) та аналізу величезного багажу наукових текстів; реконструював суперечливі процеси виникнення й діяльності соціал-демократичних партій і спілок в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. [14, с. 36-41, 59-63]. Детально автор розглядає історичний поступ Української соціал-демократичної спілки (1904-1912 рр.), яка виникла внаслідок розколу РУП – спричиненого як ідейними розбіжностями, так і залаштунковими інтригами російських с.-д. [15; 16]. Зокрема, українській соціал-демократичній спілці РСДРП вдалося налагодити широку агітаційно-пропагандистську діяльність у селах Наддніпрянської України (конкуруючи з українськими політичними партіями, особливо РУП-УСДРП), а кількість її прихильників на піку діяльності, згідно з підрахунками О. Федькова налічувала орієнтовно 7 000 с.-д., що свідчить про неабияку популярність серед селян та сільського пролетаріату [15, с. 264]. Науковий доробок вченого виступає взірцем для подальших наукових розвідок присвячених ролі національних та інтернаціональних марксистських партій у громадсько-політичному житті українського села.

Історіографічний доробок, присвячений питанням організації виборчого процесу у Російській імперії, а також парламентерській діяльності депутатів українських губерній, представлений працями А. Глушковецького та В. Милька – вченими прослідковано намагання УСДРП переконати селян бойкотувати І Державну Думу; описано діяльність українського с.-д. Пантелеймона Блонського, який провадив жваву агітацію у селах Кам'янецького повіту, яка справляла на селян велике враження [1, с. 40, 44-45]; описано передвиборчу кампанію українських с.-д. (УСДРП) в українському селі у Думи II-IV скликань, які намагалися переконати хліборобів віддати голос за кандидатів партії, проте агітація не увінчалася успіхом [1, с. 58-60, 114; 6, с. 88].

Різним аспектам, які певним чином пов'язані з темою дослідження, присвячені дисертації вітчизняних науковців: В. Дубінськикий [3, с. 80-100] (проаналізував аграрні програми українських марксистських організацій – орієнтація, яких спрямовувалася на вирішення проблем українського селянина); В. Лук'яненко (розглянув аграрну кризу в Російській імперії під кутом сприйняття хліборобів) [5, с. 54-66]; А. Заводовський [4] – висвітлив ґенезу української соціал-демократичної преси, яка розповсюджувалася агітаторами по селах Наддніпрянської України; С. Ткач [13, с. 64-69, 88, 101, 114-117] – схарактеризував діяльність українських с.-д. партій у селах Подільської губернії.

Попри вагомий масив наукової літератури присвяченій суспільно-політичним рухам (або їх аспектам) в українських губерніях Російської імперії означена проблема не знайшла яскравого вираження, що зумовлює необхідність подальшої розробки проблеми взаємин українського селянства та с.-д. партій в історичних студіях дослідників.

Висновки. Таким чином, квестія взаємовідносин селянського прошарку та українських соціал-демократичних партій/організації у сучасному вітчизняному науковому дискурсі не отримала належного висвітлення. Окремі аспекти проблеми змальовані у ґрунтовних монографічних та дисертаційних дослідженнях вчених-істориків. Визначне місце у розв'язанні складного клубка завдань пов'язаних з діяльністю українських марксистських партійних утворень в українському селі займають науковці –В. Головченко, І. Михальський, С. Наумов, А. Павко, О. Федьков, В. Яремчук та ін. Обґрунтована О. Федьковим класифікація марксистських організацій і спілок виступає фундаментом для подальших наукових розвідок присвячених означеній проблематиці. Комплексний аналіз напрацювань сучасної генерації вчених дозволяє ствердити, що наразі існує потреба у створенні узагальненої історичної праці, яка висвітлюватиме діяльність національних марксистських організацій в українському селі.

Список використаних джерел та літератури

1. Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних думах Російської імперії: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2010. 400 с.

2. Головченко В. І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків: Майдан, 1996. 190 с

3. Дубінський В. А. Аграрне питання Наддніпрянської України в українській громадсько-політичній думці у 1890-ті – 1917 роки. : к. і. наук: 07.00.01; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2009. 196 с.

4. Заводовський А. А. Преса української соціал-демократії та українське питання в Російській імперії на початку ХХ ст. : к. і. наук: 07.00.01; Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. Кам'янець-Подільський, 2006. 201 с.

5. Лук'яненко В. П. Аграрне питання в громадсько-політичній думці України на початку ХХ ст. : к. і. наук: 07.00.01; Донецький національний університет імені Василя Стуса. Донецьк, 2009, 242 с.

6. Милько В. І. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 396 с.

7. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. Луганськ: Альма-матер, 2003. 343 с

8. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Дис. д-ра іст. наук: 07.00.06; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 380 с.

9. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. ХІХ ст. – лютий 1917 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. 344 с.

10. Наумов С. О. Регіональні структури українського політичного руху: становлення і діяльність, 90-і рр. ХІХ ст. – лютий 1917 р. (на матеріалі Лівобережжя) : д. і. наук: 07.00.01; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2007. 488 с.

11. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні, зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець ХІХ століття – лютий 1917 р. Монографія. Київ: Іван Федоров, 1999. 248 с.

12. Павко А. І. Становлення та діяльність політичних партій і організацій в Україні наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. : д. і. наук: 07.00.0; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2001. 516 с.

13. Ткач С. А. Політичні партії та організації в суспільному житті Подільської губернії на початку ХХ ст. : к. і. наук: 07.00.01; Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам’янець-Подільський, 2016. 321 с.

14. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки: монографія. Кам’янець-Полільський: Абетка-Нова, 2007. 248 с.

15. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка в суспільному житті Наддніпрянської України початку ХХ ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01; Київ: Ін. іс. України НАН України , 2017. 581 с.

16. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейнополітичної ідентичності: монографія. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

17. Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899-1918 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.

УДК 930.85:37.06(477)«1842-1912»

Софія МАЛИШКО,
Наталія МІЩАНЧУК
(м. Дніпро)

Українська культура у просторі і часі: внесок Миколи Лисенка у розвиток мистецької освіти в Україні

У статті акцентовано увагу на основні напрями педагогічної діяльності Миколи Лисенка. Робиться спроба визначити особистий внесок митця у розвиток мистецької освіти України.

Ключові слова: мистецька освіта, Музично-драматична школа Миколи Лисенка, педагогічна діяльність, українська культура.

Наукові керівники: *Корсунський В. О.*, завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат педагогічних наук, доцент; *Посунько О. М.*, завідувачка кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Мистецька освіта – специфічна галузь педагогіки, вплив якої особливо відчутний у переломні, кризові періоди життя суспільства. Їй належить вагома роль у націєтворчих процесах. Відсутність власної державності, асиміляційна політика російської імперської влади у другій половині XIX – на початку XX ст. актуалізували соціальну функцію мистецької освіти в Україні. Провідні діячі українського національного руху часто вдавалися до єдино можливих просвітницьких практик, забезпечуючи через освіту реалізацію завдань по збереженню духовної спадщини народу [15, с. 46]. Тож серед представників українського освітнього руху другої половини XIX ст. помічаємо І. Франка, Б. Грінченка, М. Коцюбинського та багатьох інших діячів культури. Дотичним до мистецької освіти був і відомий український композитор, диригент, активний громадський діяч Микола Лисенко (1842-1912).

Історіографія та джерельна база роботи. Викладацька діяльність М. Лисенка неодноразово потрапляла у поле дослідницького інтересу істориків та мистецтвознавців. Так, побіжно теми педагогічних поглядів митця торкалися автори біографічних нарисів [12], розвідок з історії української педагогіки [14-15]. Широке висвітлення в історіографічній традиції дістала й діяльність Музично-драматичної школи М. Лисенка (1904-1918) [8]. Разом з тим детальнішої розробки потребує питання особистого внеску Миколи Віталійовича у розвиток національної мистецької освіти. Джерельну базу роботи складають епістолярні матеріали композитора [13], спогади та щоденники сучасників [11, 16], рекламні оголошення, рецензії на звітні концерти учнів Музично-драматичної школи [1-6].

Мета дослідження полягає у спробі визначення особистого вкладу М. Лисенка у розвиток мистецької освіти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітня діяльність М. Лисенка, завжди була тісно пов’язаною з його творчими зацікавленнями та громадською активністю. Перші педагогічні спроби композитора відносимо ще до студентських років. Мистецькою педагогікою цікавився М. Лисенко ще перебуваючи на навчанні у Лейпцизькій консерваторії (1867-1869). Так,

дізнавшись від батьків про відкриття у Києві 1868р. першої музичної школи, він виражає сумнів у доцільності існування подібного навчального закладу, який, на його думку, пропагуватиме виключно західноєвропейську музичну культуру. Вже тоді митець мав стійкі переконання щодо необхідності організації національної мистецької освіти на народній традиції [13, с. 61].

У цілому аналіз педагогічної діяльності М. Лисенка дозволяє виділити кілька напрямів. Перш за все, це безпосередньо музичне викладання. Після повернення 1869 р. до Києва, композитор працював викладачем гри на фортепіано у вище згадуваній київській школі, відкритій місцевим відділенням Російського музичного товариства. Відомо також про його вчителювання в Інституті шляхетних дівчат (1881-1906), приватних музичних школах Н.А. Тутковського (1898-1904) та С.М. Блуменфельда (1893-1908). В останній, до речі, після смерті її засновника, композитор протягом 1907-1908 н. р. виконував також і обов'язки директора [14, с. 8]. Окрім того, М. Лисенко практикував приватне викладання, даючи уроки гри на клавішних інструментах дітям із заможних київських родин. Так, його ученицями, наприклад, були доньки землевласника Я. Тарновського та цукрозаводчика Л. Бродського [9, с. 70]. Займався в композитора і майбутній директор Першої Київської чоловічої гімназії М. Стороженко [16, с. 335].

Педагогічні ідеї М. Лисенка знаходили вияв і в його концертно-хоровій діяльності. Маючи справу переважно з музикантами-аматорами, композитор у ході концертних турне Україною 1893, 1897, 1899, 1902 рр., підготовки до ювілейних заходів з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві, шевченківських святкувань, окрім простого розучування хорових творів, значну увагу приділяв просвітницькій роботі в царині музикознавства, популяризації української музичної традиції [13, с. 211, 380]. Незаперечним був педагогічний авторитет митця у середовищі західноукраїнських композиторів кінця XIX – початку XX ст. Своїм учителем у справі опрацювання українських народних пісень М. Лисенка вважали О. Нижанківський, С. Людкевич та Ф. Колесса [11, с 57; 13, 192, 269]. З останнім Миколу Віталійовича пов'язували розлогі епістолярні діалоги, в яких композитор ділиться своїми роздумами з теорії музикознавства та мистецької педагогіки [10].

Ще одним напрямом педагогічної діяльності М. Лисенка стала організаційна робота щодо відкриття власної музично-драматичної школи. Авторська освітня установа задумувалася композитором як вищий навчальний заклад, що надаватиме консерваторську музичну та театральну освіту [7, с. 7]. Відмінною рисою школи став її яскраво виражений український характер, свідчення про який знаходимо у структурі навчального закладу, кадровій політиці, просвітницькій діяльності установи, задіяності педагогічного колективу та учнівського загалу в українські культурні проєкти та перформанси. Так, на музичному відділенні школи з осені 1908 р. існував клас гри на бандурі, у якому викладав козар І. Кучугура-Кучеренко [5, с. 1]. Були внесені зміни і до програми драматичного відділення. Замість курсу з історії російського театру учні з вересня 1906 р. слухали лекції І. Стешенка по історії українського театрального мистецтва, до

того ж українською мовою [2, с. 3; 3, с. 3]. Дуже ретельно ставився М. Лисенко і до підбору викладацького складу, запрошуючи на педагогічні посади професіоналів з українською позицією, таких як: М. Старицька, М. Леонтович, О. Мишуга, І. Сікорський тощо [5, с. 1]. Колектив Музично-драматичної школи М. Лисенка став постійним учасником заходів, організованих київською «Просвітою» [6, с. 1]. Численні анонси, огляди, репортажі, вміщені на шпальтах щоденної україномовної громадсько-політичної газети «Рада», що виходила в Києві у 1906-1914 рр., описують звітні концерти учнів школи, їх участь у благодійних заходах, святкових урочистостях та інших культурно-просвітницьких заходах [1, с. 3; 4, с. 4].

Висновки. Викладацька, культурно-просвітницька, концертно-хорова діяльність М. Лисенка справила значний вплив на розвиток мистецької освіти України. Педагогічні ідеї митця, втілені в авторській музично-драматичній школі, сприяли формуванню когорти українських фахівців у музичній та театральній галузі.

Список використаних джерел та літератури

1. [Вечір учнів музично-драматичної школи М. Лисенка]. Рада. 1911. № 37. 16 лют. С.3.

2. [З школи М. Лисенка]. Рада. 1906. № 2. 16 вер. С.3.

3. [На курсах української драми]. Рада. 1906. № 1. 15 вер. С.3.

4. [Лук'янівський театр]. Рада. 1907. № 29. 4 лют. С.4.

5. [Об'ява про викладацький склад Музично-драматичної школи М. Лисенка]. Рада. 1908. № 192. 22 серп. С.1.

6. [Товариство «Просвіта]. Рада. 1906. № 62. 25 лист. С.1.

7. Условия приема в Музыкально-драматическую школу Н.В. Лысенка. Киевская старина. 1904. Июль-август. Приложение. С. 7-9.

8. Антонець Н.Б. Музично-драматична школа Миколи Лисенка у вимірі становлення національної освіти в Україні: напередодні 120-річчя створення. Вісник науки та освіти. 2023. № 11(17). С. 496-509.

9. Антонець Н.Б. Штрихи до педагогічного портрета Миколи Лисенка. Рідна школа. 2009. № 11. С. 69-73.

10. Колесса Ф. Кілька слів про збиранє і гармонізованє українських народних пісень з доданєм листів Миколи Лисенка. Артистичний вісник. 1905. № 2–3 С. 16–20; № 4. С. 35–39; № 5. С. 51–53.

11. Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка. Львів: Вільна Україна, 1947. 64 с.

12. Коляда І., Коляда Ю., Вергун С. Микола Лисенко. Харків: Фоліо, 2019. 128 с.

13. М.В. Лисенко. Листи. Київ: Мистецтво, 1964. 536 с.

14. Михайличенко О. Музично-педагогічна діяльність українських композиторів та виконавців другої половини XIX - початку XX ст. (історичні нариси). Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2005. 102 с.

15. Сідлецька Т.І. Становлення і розвиток мистецької освіти в Україні. Знання. Освіта. Освіченість: Зб. матеріалів І Міжнародної наук.-практ. конференції. Вінниця: ВНТУ, 2012. С. 46-52.

16. Стороженко М. В. З мого життя / упоряд. і вст. ст. В. Ульяновського. Київ: Либідь, 2005. 432 с.

УДК 94:336.226.233]:355.01(100)«1914/1918»

Дмитрій НІКОЛАЙЧУК
(м. Київ)

Страхування під час Першої світової війни: у розрізі діяльності київської комісії інспекторів акціонерних страхових товариств

Окреслено окремі аспекти та принципи роботи акціонерних страхових товариств та їх об'єднавчих форм з початком Першої світової війни, форм взаємодії як між собою та методів співпраці з страхувальниками в нових економічних реаліях, які були спричиненні початком війни.

Ключові слова: Перша світова війна, страхування, акціонерні страхові товариства, комісія, товариство.

Постановка проблеми. З початком повномасштабної військової агресії РФ українці опинилися у нових реаліях життя в умовах воєнного стану та війни. З однієї сторони за два роки війни ми пристосувалися до нових викликів і стоїмо на своїй землі, але водночас є сфери життя яким у супереч своєї специфіки важко адаптувати роботу до нових реалій. Мова йде про страхування. До 24 лютого 2022 р. підписуючи різного роду договори зі страхування ми не звертали особливої уваги на пункт про військові дії, воєнний стан і нас лише турбували стихійні лиха, форс-мажори чи нещасні випадки. Але виявилося що люди які застрахували своє майно, не можуть відшкодувати збитки завданні військовими діями, що додало зневіри серед українців до страховиків та страхової справи загалом, і це в умовах дії законодавства про страхування й активний ріст страхового ринку, в умовах коли люди розуміють не лише значення слова «страхування», а й розуміють його економічну та соціальну складову.

На початку Першої світової війни страхування в Україні мало дві форми: взаємне страхування та акціонерне. За природою свого утворення та на думку земських діячів акціонерне страхування передбачало фінансову вигоду, а взаємне страхування – взаємодопомогу один одному [1, с.1-12]. Варто зауважити, що так зване акціонерне страхування – це по суті приватні підприємства (на той час це форма організації – товариства), які з урахуванням ситуації у страховій справі намагалися отримувати максимальні прибутки – по прикладу будь-якого сучасного приватного підприємства чи установи. Відтак опинившись у 1914 р. в нових для себе реаліях роботи вони почали шукати нові, не типові форми взаємодії.

Станом на 1914 р. на території українських губерній Російської імперії діяла особлива форма організації акціонерних страхових товариств – комісії інспекторів акціонерних страхових товариств, які діяли у Києві, Одесі, Харкові.

До складу таких комісій входили по одному представнику від кожного акціонерного страхового товариства, які перебували у комісії. Членами комісії могли бути призначені завідуючі відділень страхових товариств, страхові інспектори, або ж інші особи які мали рівні повноваження, але при цьому членами комісії не могли бути страхові агенти. Водночас існувала процедура заміщення членів комісії, а також запрошення із правом «дорадчого голосу» третіх осіб, які вважалися експертами з того чи іншого питання. Фактично було два пріорітетні напрямки їхньої роботи: 1) налагодження, по можливості, однакових заходів роботи страхових товариств; 2) обговорення й вивчення питань пов’язаних із страхуванням від вогню. Саме комісії інспекторів й стали на початку Першої світової війни важливим інструментом вибудування оптимальних заходів не лише для збереження взятих зобов'язань, а й відновлення та продовження роботи здавалося не у таких уже і далеких територіях від зони бойових дій.

Зміни у суспільно-політичному та військовому житті держави на пряму впливали на функціонування та вибір підприємницької стратегії страхових товариств, що потребувало швидкого прийняття управлінських рішень для уникнення надмірної збитковості. Ще до висування Австро-Угорщиною ультиматуму Королівству Сербія (23 липня 1914 р.) 21 та 22 липня 1914 р. відбулося екстрене засідання Київської комісії, на якому було прийнято ряд заходів для «охорони інтересів страхових товариств київського району», що вимагало негайного впровадження без підтвердження правлінь товариств таких кроків: 1) прийом нових і поновлення існуючих страхових операцій здійснювати лише готівковою, а страхові збори мають надсилатися одночасно із розрахунковим листом; 2) у Київській, Подільській та Волинській губерніях при страхуванні сільськогосподарської продукції залишати 25 % на власні ризики страховика; 3) урегулювати різницю між надходженнями і витратами; 4) проводити щотижневі засідання комісії для обговорення поточної ситуації [2, арк. 33-33зв.]. А з початком бойових дій на території України та з появою уже прямої загрози знищенню застрахованого майна, страховим товариствам потрібно було вирішувати ряд функціональних питань для подальшого безперервного надання послуг (умови страхування у зоні бойових дій, страхування у кредит, страхування аграрної продукції, тощо).

З початком Першої світової війни всі страхові акціонерні товариства Російської імперії намагаються активно співпрацювати між собою. Одним із першочергових та головних питань яке об’єднує «акціонерників» в умовах активних бойових дій – надання кредитів і здійснення виплат за страхування частинами. Спільне рішення щодо питання припинення надання кредитів мало для всіх акціонерних товариств важливе значення, адже у іншому разі ті чи інші товариства отримували б перевагу над конкурентами.

У серпні-вересні 1914 р. з метою обговорення нагального питання та створення спільної стратегії Київська, Одеська, Віленська комісії інспекторів страхових товариств, Московський та Петроградський комітети акціонерних страхових товариств висловили бажання скликати в Петрограді (Санкт-Петербурзі) з'їзд інспекторів страхових товариств імперії, на яких будуть враховані особливості окремих страхових районів, всіх видів страхування [2, арк. 49-49зв.]. Але організація з'їзду затягувалася, тому уже 14 жовтня 1914 р. Одеська комісія інспекторів страхових товариств підняла питання про проведення у Києві обласного з'їзду із представників Київської, Одеської та Віленської комісій [2, арк. 53]. Інспектори Віленської комісії відстоювали позицію відмови від страхування у кредит, що на погляд інспекторів з Києва неприпустиме у страховому бізнесі: «страхова справа – справа комерційна і без кредиту розвиватися не може» [2, арк. 53]. Зі сторони Київської комісії також не було зроблено практичних кроків до організації з'їзду, до того ж на загальних зборах комісія висловила позицію про недоцільність єдиних правил для всіх регіонів, хоча заявила підтримку щодо розгляду «дуже складного питання» лише з резолюції керівників страхових товариств членів комісії [2, арк. 75зв].

Така позиція Київської комісії щодо страхування у кредит цілком зрозуміла – регіон страхування комісії знаходиться безпосередньо у зоні бойових дій, а подальші заходи щодо налагодження страхової справи тому підтвердження – Київська комісія не могла дозволити надавати всім без винятків страхування у кредит, але і відмовитися від напрацьованих роками методів роботи теж не була готова, а тому повинна була гнучко діяти в умовах війни й діяльності інших страхових установ. Тим більше в умовах, коли губернські земства заявили про їхню відповідальність за пожежні збитки, які відбулися у зоні військових дій [2, арк. 118], вимагало від акціонерних страхових товариств чий район діяльності знаходиться поблизу бойових дій вживати практичних кроків для утримання клієнтів.

Висновки. Намагання страхових товариств вибудувати спільну стратегію в умовах воєнного стану фактично зазнало невдачі. Страхування, будучи поза державним управління, у більшій мірі розвивалося за принципами ринкової економіки й, створюючи однакові «правила гри» для всіх компаній під час складної військово-політичної ситуації, могло призвести до порушення цих норм і як наслідок конфлікту інтересів, що досить добре усвідомлювалося як членами комісій, так і керівниками страхових товариств. При цьому варто відзначити, що бути осторонь від поточної ситуації у краї інспекторські страхові комісії не могли, а тому кожна комісія окремо запроваджувала як дієві, так і хибні заходи із стабілізації страхової справи у своєму регіоні діяльності.

Список використаних джерел та літератури

1. Белоусов И. Страхование и война. Пермь: Типо-лит. [Перм.] губ. правления, 1914. 12 с.

2. Державний архів Київської області (далі- ДАКО). Ф.482. Оп. 1. Спр.18. Протоколы заседаний Киевской комиссии инспекторов страховых обществ,1914 г.

УДК 930:329-055.2(477)«19»

Марія ШЕРШЕНЬ
(м. Київ)

Перспективи та виклики для жіночого руху в Україні на початку XX ст.: історіографія питання

Науковий керівник: *Перепелюк О. М.,* доцентка кафедри історії та етнології України УДУ імені Михайла Драгоманова, докторка філософії (історія та археологія).

Постановка проблеми. На початку XX ст. жіночий рух в Україні переживав значні трансформації, які визначали його подальші перспективи. Суспільство поступово виходило з традиційних рамок і жінки почали активно висувати свої вимоги стосовно виборчих прав, освіти, та рівних можливостей на ринку праці. Однією з ключових перспектив було зростання свідомості серед жінок про їхні права.

Вивчення розвитку жіночого руху на початку XX століття є важливим і цінним аспектом для розуміння соціокультурних та політичних змін того часу. Розуміння його впливу та розвитку має допомогти сучасним громадянам усвідомити та оцінити досягнуті успіхи та визначити подальші напрямки боротьби за гендерну рівність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми формування уявлень про розвиток жіночого руху стала предметом дослідження для таких істориків як Возняка М. [2], Богачевської М. [1], у її зарубіжній монографії короткий виклад якої міститься в перекладі під назвою «Дума України жіночого роду» (Київ, 1993), а повний переклад вийшов у світ під заголовком «Білим по білому» (Київ, 1995). Вагомий внесок у вивчення розвитку жіночого руху в Україні зробила Маланчук-Рибак О. [5] зі статею «Історіографія та історіософія українських жіночих студій», а також Ковальчук О. [3]. Наукові дослідження щодо проблем українського жіноцтва здійснюються відомою ученою з Львова, Оксаною Кісь [4]. У її праці «Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.)» вона вивчає еволюцію жіночих студій в Україні. Ця монографія є першим комплексним історико-етнологічним дослідженням положення жінок в українському сільському середовищі, заснованим на гендерному підході. Авторка проводить аналіз правового, соціально-демографічного та світоглядного контексту життя української селянки, розглядає джерела та сутність традиційного стереотипу щодо жіночості. У своїй роботі вона зазначає: «жінки також були залучені у підтримання системи гендерних нерівностей, оскільки і самі

засвоювали патріархальні ідеологію та цінності, а також передавали їх у спадок дітям» [4].

Суфражистки та інші активістки виступали за визнання голосу жінок у політиці, що відкривало нові перспективи для їхньої участі в управлінні країною. Зміна ставлення до освіти та роботи також дозволяла жінкам активніше долучатися до різних сфер життя. Ще в другій половині XIX – початку XX ст. з'явилася концепція «самодопомоги», що передбачала надання підтримки у пошуку роботи жінкам. Так створювались економічно доступні гуртожитки та їдальні, було організовано надання медичної допомоги, облаштовано дитячі притулки, а деякі навіть засновували жіночі навчальні заклади та гуртки самоосвіти, а вже на початку XX ст. жіночий рух у Наддніпрянській Україні активно виступав у центрі захисту громадянських та політичних прав.

Під час революційних подій на початку XX ст. гендерна рівність певним чином закріплюється у суспільстві на офіційному рівні. Інтелектуальна еліта серед жінок значною мірою сприяла цьому процесу, визнаючи необхідність подолання довгострокових гендерних норм та традицій у вітчизняному суспільстві для досягнення рівноправ'я. Так у Конституції УСРР 1929 р. у ст. 66 зазначається: «Право обирати і бути обраним до рад мають, незалежно від статі, віри, раси, національності, осілості тощо, такі громадяни Української Соціалістичної Радянської Республіки, що їм до дня виборів минуло 18 років» [5, с. 22].

Загалом жіночий рух на той час став істотною силою, яка визначала соціокультурні та політичні трансформації. Його динаміка та внесок інтелектуальної еліти серед жінок визначили початок шляху до гендерної рівності, що визнає необхідність зміни стереотипів та традицій українського суспільства. Ці перспективи в розвитку жіночого руху стали важливим етапом у формуванні сучасного гендерного ландшафту та визначенні прав жінок у XXI.

Висновки. Отже, аналізуючи наявні дослідження, можна простежити на початку XX ст. перехід від емансипаційного руху до гендерного. Бачимо, що жіночий рух набув значущих обертів і відкрив перспективи для боротьби жінок за свої права, виходячи за межі традиційного соціального статусу.

Список використаних джерел та літератури

1. Богачевська М. Дума України – жіночого роду. Київ: Воскресіння, 1993. 57 с.

2. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаху. Львів, 1908.

3. Ковальчук О., Потапюк Л. Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX століття). Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2017. Вип. 5. С. 60–70.

4. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008.

5. Маланчук-Рибак О. Історіографія та історіософія українських жіночих студій. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том CCXXXIII. Праці Історично-філософської секції. Львів, 1997.

Розділ 3

УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-ТІ – 1940-ВІ РОКИ)

УДК 94:341.324(477)«1941/1944»

Юрій ЛЕВЧЕНКО
(м. Київ)

«Окупаційний режим» чи «режим окупації» України 1941-1944 рр.: питання термінології та радянської ідеологічної міфотворчості

Стаття присвячена розкриттю походження історичного терміну «окупаційний режим» та його ідеолого-політичному трактуванню за радянської доби. Мета дослідження показати, що термін «окупаційний режим» є штучним ідеологічним конструктом, який мав завдання спрощено пояснити яким був режим «німецько-фашистської» окупації України в 1941-1944 рр., без поглибленого його розкриття. У досліджені використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння та конкретизації. Зроблено аналіз терміну «окупація» та значення слова «режим», пропонується використовувати термін «режим окупації» у чітко окресленому понятті режиму (способу правління, умов життя) встановленого на захопленій території противника в ході війни або збройного конфлікту. Відповідно, режим окупації України у 1941-1944 роках, може трактуватися, як: німецько-румунський, нацистської Німеччини та диктаторської Румунії, грабіжницький, експлуататорський, терористичний, антиукраїнський і т. п.

Ключові слова: окупація, воєнна окупація, окупаційний режим, режим окупації, Україна, 1941-1944 роки.

Постановка проблеми. Радянська історична наука ґрунтована на марксистсько-ленінській методології породила безліч історичних міфів, стереотипів та кліше для фальсифікації минулого й ідеологічно правильного трактування події так, щоб вони доводили закономірність виникнення комунізму та СРСР, як провідної країни, що поширить його по всьому світу. За таких умов, історія перетворилась на інструмент Комуністичної партії, що обґрунтовував її ідеологію та політику. Так, виникли міфи про: повалення самодержавства під час Жовтневої революції; громадянську війну «червоних» та «білих»; перемогу соціалізму та створення Радянського Союзу – країни пролетарів, робітників та селян; боротьбу зі «шкідниками», «шпигунами» та іншими антирадянськими елементами, що заважають побудувати світле майбутнє; Велику Вітчизняну війну; боротьбу із західним «загниваючим» імперіалізмом тощо. У такій картині світу жили «радянські народи» не знаючи справжньої «своєї» історії, яка всіляко

фальсифікувалась та заборонялась радянською владою, адже «іншої» історії ніж диктувала офіційна ідеологія та політика «Партії» просто не могло існувати. Це ж сталося з трактуванням подій Другої світової війни, де ідеолого-політичний диктат розчленував її окремі незв'язані між собою періоди «до» та «після» Великої Вітчизняної війни, а також підмінив нею розуміння Другої світової війни. Встановлення тодішньою владою чітких рамок дослідження та розкриття подій Німецько-радянської війни призвів до появи сотні міфів про: провідну роль Комуністичної партії у війні, всенародну боротьбу радянського народу проти німецько-фашистських загарбників чорні дні німецької окупації тощо. Особливе місце відводилось проблемі окупації, адже вперше за двадцять років значна європейська частина Радянського Союзу (Українська та Білоруська РСР) майже чотири роки перебувала поза впливом радянської влади. Тому, з перших днів «визволення» Української РСР були чітко окреслені теми про які було дозволено говорити й досліджувати – фашистський терор, масові вбивства, грабунки, тотальна експлуатація та вивезення на каторжну працю до Німеччини. Це робилося з ідеологічною метою, щоб була, хтось не сказав, що «под немцами» жилось краще ніж за «совєтской власти». А щоб уникнути незручних питань – як жилось «радянським народам» під німецькою окупацією у 50-х роках ХХ ст. був створений символічний термін «окупаційний режим», мета якого була дати просту характеристику режиму який запровадили німці на захоплених територіях. Варто наголосити, що для радянської влади цей термін був зручним з ідеолого-політичних причин, однак для українців які жили в окупації він встановив чіткі межі в темах про які можна було вільно говорити, а які стали «табу» навіть в особистому спілкуванні.

Історіографія питання. У другій половині 40-х років ХХ ст. в працях українських радянських істориків був поширений термін-характеристика – «тимчасова окупація» [2, 24]. На початку 50-х рр. ХХ ст. провідними радянськими істориками та партійними діячами формується та утверджується офіційна радянська концепція «Великої вітчизняної війни», що впроваджує термін «німецько-фашистський окупаційний режим», для характеристики окупації 1941–1944 років до історії війни у всіх республіках [12, 13]. На початку незалежності та формування україноцентричної концепції Німецько-радянської війни (тоді ще Великої вітчизняної війни) цей термін перейшов до історичної науки де протримався до середини 0-х ХХІ ст. [9, 18, 21]. З 10-х років поширюється термін «нацистський окупаційний режим» переважно для позначення політики яку проводили німці на окупованій українській території [1, 7, 15]. Однак, в переважній більшості в українській історичній науці для позначення періоду 1941–1944 років використовується спрощений радянський термін – окупаційний режим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція «Великої Вітчизняної війни» існувала в історичній науці СРСР понад сорок років та мала загальносоюзний характер для висвітлення у всіх республіках, в тому числі й УРСР. Ідеологічний та партійний (політичний) диктат вимагав розкривати теми війни у чітко визначених межах «героїчної боротьби радянського народу під

проводом комуністичної партії та геніального керівництва товариша Сталіна проти німецько-фашистських загарбників». Відповідно, ті теми Другої світової та Німецько-радянської війн, що не відповідали ідеологічним і партійним установкам замовчувалися, фальсифікувалися або просто заборонялися для висвітлення.

За таких умов проблема окупації та характеристика режиму встановленого Третім рейхом та його союзниками на захопленій «радянській території» розкривалась через теми: масового терору та масового знищення радянського населення; розчленування території СРСР; діяльність німецьких окупаційних органів влади в упокорені та контролю захопленими територіями; ліквідації «соціалістичних» перетворень та здобутків радянської влади; економічного грабунку; запровадження примусової рабсько-кріпосницької праці селян та робітників; депортація радянських громадян на роботу в Німеччину; руйнування та грабунку національних багатств окупованих територій [10, с. 438-446; 12, с. 15-64; 17]. Власне, це були єдині офіційно дозволені тодішньою владою теми для розкриття та дослідження. Всі інші напрями німецької окупації належали до категорій «небажаних» для висвітлення, політично «складних», ідеологічно «суперечливих» або «не дисертабельних». У цьому ж напрямі українські історики радянської доби розкривали «німецько-фашистську» окупацію України повторюючи загальносоюзний контекст: територіальний поділ України на окремі окупаційні одиниці; опис органів окупаційної влади; ліквідація соціалістичних здобутків; безправне становище українців під владою окупантів; колонізаторська політика німців та румунів; терор та звірства загарбників(масові розстріли цивільних, розстріли заручників, «табори смерті», знищення військовополонених, спалення німецькими карателями сіл, голод як засіб знищення міського населення); розграбування національних багатств (грабунок цивільного населення, вивезення культурних цінностей); руйнування та грабунок промисловості (заводів і фабрик); спроби налагодження діяльності окремих підприємств для ремонту військової техніки; експлуатація цивільного населення через запровадження примусової праці; експлуатація сільського господарства на користь Німеччини (вилучення продуктів у населення, колгоспах та радгоспах, земельна «реформа» А. Розенберга, як спроба встановлення німецького «кріпацтва» у селі); примусове вивезення працездатного населення на каторжну працю в Німеччину; тотальний грабунок та руйнування промисловості та сільського господарства під час відступу німецьких військ; підрахунок збитків завданих окупантами за період окупації [13; 19, с. 291-336; 23, с. 353-381]. Всі інші теми окупації розглядалась через проблему колабораціонізму, як елемент співпраці «антирадянських елементів» та «українських буржуазних націоналістів» з німцями [8, 11]. Крім цього, тогочасні українські історики обов’язково додавали уточнення, що встановлений режим в окупованій Україні був таким самим, як і на інших захоплених територіях Радянського Союзу [19, с. 17].

Додержуючись загальнорадянського трактування та ідеологічно-партійного диктату радянські історики змальовували події окупації як страшний і трагічний період де життя зупинилося на довгі чотири роки. Щоб уникнути незручних питань

було запроваджено словосполучення «окупаційний режим», в якому прикметник «окупаційний» (похідний від терміну «окупація») у поєднанні зі словом «режим» давав спрощену характеристику режиму встановленого німцями (фашистами) на захопленій території («режим» який? – «окупаційний»), вкладаючи в це словосполучення смислове навантаження всіх вищеперерахованих (офіційно дозволених та ідеологічно трактованих) тем окупації. Наприкінці існування СРСР навіть була спроба перетворити «окупаційний режим» в офіційний термін історії Великої Вітчизняної війни [3, с. 508-509]. Наприклад, у словнику-довіднику «Велика Вітчизняна війна» (1985 р.) зустрічаємо визначення: «…Окупаційний режим на захопленій радянській землі, окупанти встановили так званий «новий порядок» – режим терору і насильства, зруйнували державну самостійність і територіальну цілісність радянських республік. Порушуючи прийняті міжнародною конвенцією зобов'язань окупаційний режим Німеччини переслідував повне поневолення радянських людей і пограбування окупованих районів. Він здійснювався німецькою адміністрацією, службами СД та СС, гестапо, військовослужбовцями регулярних частин. Окупаційний режим поставив людей у безправне становище, позбавляв їх усіх соціальних та політичних здобутків. Насаджуючи «новий порядок», гітлерівці розраховували налякати населення окупованих районів і зламати його волю до опору. Сотні тисяч людей було знищено, кинуто до в'язниць та концтаборів. Спалені села та міста, шибениці та рови, наповнені трупами розстріляних мирних жителів, мисові грабежі та насильства, голод і каторжна праця, примусові мобілізації населення для відправлення до Німеччини – ось що був гітлерівським «новим порядком»» [4, с. 315-136].

Попри те, що у незалежній Україні в 1990-х рр. сформувалась україноцентрична концепція розкриття тем і подій Великої Вітчизняної та Другої світової війн, а з 10-х рр. XXI ст. – нацистсько-радянської війни, почали зникати радянські ідеолого-політичні нашарування в розкритті подій окупації, все ж деякі радянські стереотипи продовжують непомітно існувати й до сьогодні, викривлюючи своїм спрощеним трактуванням наші знання про той складний період. Зокрема, радянський термін-словосполучення «окупаційний режим» досі використовується в наукових працях та підручниках історії.

Для кращого розуміння термінології детальніше розглянемо значення терміну «окупація» та значення слова «режим». Згідно з «Юридичною енциклопедією» (2002 р.), «Сучасною українською енциклопедією» (2007 р.), «Політичною енциклопедією» (2012 р.), та «Великою українською енциклопедією» окупація (від лат. occupatio – заволодіння, зайняття; від італ. occupare – займати, захоплювати) – тимчасове зайняття збройними силами території противника у воєнний або мирний час [14; 16, с. 510; 20, с. 163; 25, с. 256–257]. Також, існує термін «воєнна окупація». Згідно з «Українською дипломатичною енциклопедією» (2004 р.) та «Вікіпедією» - це тимчасове захоплення військами воюючої сторони у збройному конфлікті міжнародного характеру території супротивника в період ведення воєнних дій [6; 22, с. 205]. Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної

української мови» (2004 р.) «…Режим – 1. Державний лад, спосіб правління. 2. Точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку і т. п. 3. Система заходів, правил запроваджуваних для певної мети. 4. Певні умови, необхідні для забезпечення, функціонування, існування чого-небудь» [5, с. 1021]. Отже, поєднання терміну «окупація» та слова «режим» передбачає, що мова має йти про спосіб правління та умови життя в які потрапило цивільне населення території, яке в ході воєнних дій потрапило під контроль збройних сил/військ супротивника в ході війни. Відповідно, питання характеристики встановленого режиму в умовах окупації залишається відкритою. Тому, запропонований термін – «режим окупації» дає можливість дослідникам самостійно схарактеризувати режим на території України, що був встановлений німцями та румунами. Своєю чергою, радянський стереотип «окупаційний режим» прив'язаний до терміну окупація, з вже закладеною характеристикою, яка немає жодного змістовного навантаження.

Висновки. Отже, терміни «окупаційний режим» та «режим окупації» у характеристиці подій періоду 1941-1944 рр. в Україні не є синонімічними. Перший радянський витвір закільцьований на терміні окупація, другий, не маючи чіткої прив'язки до терміну окупація надає змогу історикам-дослідникам на основі опрацьованих історичних досліджень та досліджуваних документів зробити власні висновки яким був режим окупації в 1941-1944 рр. і обґрунтувати його. Відправною точкою для цього можуть слугувати наступні характеристики: відповідно до країни-окупанта – німецько-румунський; відповідно політичного режиму країни-окупанта – нацистської Німеччини та диктаторської Румунії; відповідно до економічної політики – грабіжницький; відповідно до національної політики – антиукраїнський; відповідно до політики упокорення – терористичний та ін. Тут варто наголосити, що ці характеристики є загальними для всієї України, однак в період 1941-1944 рр., вона була поділена на шість окремих окупаційних утворень з різною окупаційною політикою, і відповідно характеристика режиму, наприклад у сфері культурної політики в дистрикті «Галичина», губернаторства «Буковина» і Райхскомісаріаті «Україна» буде різною. За таких умов термін «режим окупації» може сприяти появі нових історичних досліджень з порівняння окупаційної політики між німецькою та румунською зонами окупації України або між окремими окупаційними утвореннями.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрієць А., Мокляк В. Нацистський окупаційний режим на Полтавщині: система примусового утримання та знищення військовополонених та цивільного населення німецькою окупаційною владою : довідник. Полтава: АСМІ, 2016. 63 с.

2. Багема В. Злочини німців і народна боротьба на Ровенщині. Київ-Харків: Укрдежвидав, 1945. 34 с.

3. Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия / глав. ред. М. М. Козлов. Москва: Советская энциклопедия, 1985. 831 с.

4. Великая Отечественная война1941–1945: словарь справочник / под общ. ред. М. М. Кирьяна. Москва: Политиздат, 1985. 527 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1140 с.

6. Військова окупація. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: http://surl.li/oohyv (дата звернення 10.03.2024).

7. Голиш Г., Лисиця Л. Повсякденність українського села в умовах нацистського окупаційного режиму 1941–1943 рр. (на матеріалах Лівобережної Черкащини). Український селянин. 2022. Вип. 27. С. 11–18.

8. Дмитрук К. Під чорними сутанами: правда про зв'язки ієрархії уніатської церкви з фашистськими загарбниками. Київ: Товариство «Україна», 1975. 47 с.

9. Дробов П. В. Тарнавський І. С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941–1943 рр.). Донецьк: ДонНУ, 2008. 218 с.

10. История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941–1945: в 6 т. / ред.: Ю. П. Петров и др. Москва: Воениздат, 1961. Т. 3: Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.). 658 с.

11. Мануїльський Д. З. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Київ: Українське державне видавництво, 1946. 24 с.

12. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941–1944 гг.) / ред. Е. А. Болтина. Москава: Политиздат, 1965. 338 с.

13. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: збірник документів і матеріалів / ред. П. М. Костриби. Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1963. 488 с.

14. Окупація. Українська велика енциклопедія. URL: http://surl.li/supnm (дата звернення 10.03.2024).

15. Олійник Ю. В. Нацистський окупаційний режим в Україні у 1941–1944 рр. (на матеріалах генеральної округи «Волинь-Поділля») : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2010. 266 с.

16. Політична енциклопедія / редкол Ю. Левенець, та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.

17. Преступные цели – преступные средства: документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) / общ. ред. Е. А. Болтин, Г. А. Белов. Москва: Политиздат, 1968. 384 с.

18. Рекотов В. П. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні: історико-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 1997. 222 с.

19. Советская Украина в годы Великой отечественной войны 1941–1945. Документы и материалы : в 3-х т. / сост.: Д. Ф. Григорович и др. Киев: Наукова думка, 1985. Т. 1: Украинская ССР в первый период Великой отечественной войны (22 июня 1941 г. – 18 ноября 1942 г.). 519 с.

20. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007. Т. 10: Не–Пе. 414 с.

21. Удовик В. М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2005. 236 с.

22. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Л. В. Губерський. Київ: Знання, 2004. Т. 2: М–Я. 812 с.

23. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: в 3 т. / редкол.: П. Т. Тронько, П. М. Костриба, П. М. Шморгун. Київ: Політвидав України, 1967. Т. 1: Радянська Україна в період відбиття віроломного нападу фашиської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому в війні (червень 1941 р. – листопад 1942 р.). 552 с.

24. Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941–1943). Чернігів: Деснянська правда, 1947. 277 с.

25. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2022. Т 4: Н–П. 720 с.

УДК 94 (4)(438)«1918-1925»

Микола ПРИХОДЬКО
(м. Київ)

Консолідація спортивних організацій в перші роки незалежності Польщі (1918-1925 рр.)

Висвітлено процес об`єднання спортивних організацій в відновленій після Першої Світової війни суверенній Польщі, знакові об`єднавчі з`їзди. Окреслені ідеологічні засади діяльності видання «Спортивний огляд», який був першим і найбільш популярним спортивним часописом Польщі. На прикладі організації «Сокіл» продемонстровано особливості процедури консолідації організацій.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, спортивні змагання, Галичина, Польща.

Науковий керівник: *Журба М. А.,* завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Перші роки після завершення Першої Світової війни стали для польського народу моментом стрімких змін і початком роботи по створенню дієвих структур у всіх галузях як державного, так і громадського життя. До цього розділені між трьома імперіями поляки отримали завдання консолідації вже існуючих організацій, асоціацій, товариств та інших громадських об`єднань польської громади. Не став винятком і спортивний сектор, в якому найбільш значуще місце посідали легкоатлетичні, гімнастичні організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли 11 листопада 1918 року Польща відновила свою незалежність, у багатьох спортивних дисциплінах вже існували організаційні структури, проте часто спонтанний характер їх діяльності, розрізненість, слабка комунікація на рівні центр-осередок та в першу чергу існування трьох окремих об`єднань в межах бувших імперії вимагали рішучіших змін.

Одним із подібних кроків, ще менш ніж за два місяці до відновлення незалежності Польщі, був 1-й Конгрес польських спортивних і гімнастичних асоціацій який відбувся у Варшаві. На даному заході були підняті питання модернізації галузі, уніфікації, особлива увага зверталася на соціально-виховне,

національне, оздоровче та пропагандистське значення спорту. Одночасно присутніми представниками спортивних товариств було вирішено, що необхідно консолідувати польські спортивні та гімнастичні організації, а також створити верховну інституцію по координації спортивного руху, яка б представляла польський спорт на міжнародній арені. Відповідно до Програми та Уставу З`їзду польських спортивних асоціацій, згідно абзацу першого, в з`їзді приймали участь офіційні делегати від усіх асоціації спортивних і гімнастичних члени товариств і інституцій запрошених Виконавчим комітетом організаторів даного З`їзду, окремо запрошені особи [1]. Дані рядки свідчать про тотальність, всепольський характер заходу на який були запрошені усі без винятку організації. Окрім того, результатом З`їзду стали програми майбутніх змагань в категоріях: веслярські змагання, змагань із плавання, змагання із тенісу, змагання із фехтування, легкоатлетичні змагання [2]. Таким чином, зібрання представників розрізнених асоціацій і об`єднань спортсменів, які до цього існували у складі різних державних утворень змогли консолідуватися та створити чітку програму майбутніх загальних спортивних змагань новоствореної польської держави.

Найбільш сприятливі умови для заснування польських спортивних клубів в період імперської розробленості існували на Галичині, яка після 1867 р. мала політичну та культурну автономію. Проте і тут власного представництва польської спортивної громади на міжнародних заходах не було, галицькі спортсмени задовольнялися лише створенням польських секцій в австрійських спортивних товариствах. Восени, 11 жовтня 1919 року, на базі Краківського медичного товариства було створено в незалежній Польші спортивне товариство – Польське легкоатлетичне товариство, а 20–21 грудня, було створено Польський футбольний союз, спочатку в Кракові, а з 1928 року у Варшаві. На бувших землях, що входили до Німецької імперії була утворена – Польська асоціація гребних товариств в Познані в грудні 1919 року. У країні тривав процес консолідації організаційних структур польського спорту, що реалізувалося у 1922 році, коли представники семи спортивних товариств створили Асоціацію польських спортивних товариств – установу, яка мала керувати розвитком аматорського спорту, координувати діяльність усіх спортивних товариств і співпрацювати з державними органами.

Усі знакові спортивні події перших років незалежності були відзеркалені на сторінках часопису «Спортивний огляд» («Przegląd Sportowy»), першого і найстарішого спортивного щоденника в Польщі, який виходив у Кракові в 1921–1925 рр., а з 1925 року у Варшаві. Даний часопис окрім поширення інформації про спортивні заходи в країні формував і ідеологічну складову польського спортсмена, акцентував на патріотичному характері польського спорту, його важливості для держави. Так, в номері 1, за травень 1921 року зазначалося: «На далеких полях битв пролилися останки героїчної крові кращих синів Вітчизни – на прикордонних курганах біліють кості тих, хто більше за життя любив свою Матір-батьківщину; великі жертви, дорогі нашому серцю, вони викликали ріки сліз, але не марно, бо вони досягли свого, бо з крові, сліз і білих кісток з'явилося Воскресіння - світанок мирного майбутнього»[3]. Свою місію редакція журналу зафіксувала в наступних

рядках: «Для нас, активістів фізкультурної справи, настав час теоретичної роботи. Ми не обійшли його увагою і роботою даного видання розпочинаємо його з повним усвідомленням важкої й обтяжливої, але й вдячної справи» [4].

Для більш детального усвідомлення особливостей процесу об`єднання організацій в післявоєнний період увага фокусується на найбільш масштабній та чисельній спортивній організації Польші, яка почала діяти ще у 19 ст. у всіх регіонах проживання розділеного народу. Так, у 1919 році з метою об'єднання польського сокільства до Міністерства внутрішніх справ було передано Статут Союзу гімнастичних товариств «Сокіл» («Sokół») у Польщі. Він був офіційно затверджений Міністерством внутрішніх справ 29 листопада 1920 р.

На перший установчий з'їзд нової консолідованої сокільської організації прибули два представники від галицьких товариств – доктор Вижиковський зі Львова, та доктор Ровінський з Кракова. Від Великопольщі в заході прийняли участь Тадеуш Повідський, Водняковський, Дірська з Остшешува, Себель з Яроцина і Гаврих з Корніка. Від Конгресової Польщі прибули представники Варшавського, Лодзінського, Домбровського та Люблінського округів. Головував на зборах президент Сроковський. В результативній частині документів засідання зазначалося, що: «Представники сокільських товариств колишніх трьох імперій одностайно висловлюються за злиття цих трьох товариств на польських землях в одну організацію» [5]. Окрім того, декларувалося, що: «збори представників управ трьох сокілських союзів постановляють замість Міжсоюзного Комітету, який існував до війни таємно створити Міжсоюзний Відділ» [6], який на думку делегатів мав підготувати формальну базу до фактичного об'єднання трьох Союзів в один і виконувати функції тимчасового управителя, керівником цього Відділу був призначений Бернард Хшановський з Познань. Важливими були і обговорення, які стосувалося цілей і завдань об`єднаного Сокільства. Більшістю було ухвалено, що: «Сокільство» має скинути «первосвященицьку мантію», яку воно носило в роки неволі, і лише тепер воно зможе всебічно розвиватися, служачи єдиному своєму призначенню» [7]. А досягнення даної мети мало бути реалізовано шляхом виконання наступних трьох пунктів: 1) «започаткувати широкий рух для розвитку фізичної сили нації, використовуючи нашу власну систему і методи, і охопивши як молодь, так і дорослих усіх суспільних верств»; 2) надати державі найбільшу кількість людей, здатних захистити державний кордон і національні надбання; 3) розвивати вміння виконувати громадську роботу [8]. Таким чином, зважаючи на дані завдання, можемо констатувати, що новий об`єднаний Сокіл позиціонував себе вже, як не лише спортивну організацію, але й як фундамент розвитку громадянського суспільства та основу підготовки боєздатних бійців, на тлі досвіду Першої Світової війни та Польсько-більшовицької.

Висновки. Отже, подібні тенденції превалювали у більшості спортивних організацій Польші в окреслений період. Тривав активний процес єднання до цього багато років функціонуючих окремо структур в єдиний організм. З`ясовано, що дана робота відбувалася у формі – загальнопольських з`їздів делегатів регіональних осередків. Була охарактеризована роль спеціалізованої періодичної преси в питанні

інформування спортивного загалу тодішньої Польщі, щодо вагомих подій у даній галузі. З`ясовано, що на тлі Першої світової війни, польські змі окрім профільної тематики видань просували також мотиви патріотичного виховання молоді, вдало комбінуючи об`єми інформації спортивного та патріотично-виховного характеру. На прикладі найбільш масової спортивної організації Польщі, було продемонстровано процес консолідації окремих регіональних організацій в новий об`єднаний загальнопольский союз. Висвітлено процес об`єднання та базові постулати нової організації, її завдання, серед яких також декларувалося патріотичне виховання, окрім спортивної складової діяльності товариства.

Список використаних джерел та літератури

1. Programy I regulaminy zjazdu polskich zrzeszeń sportowych z dnia 20-22 września 1918 [Programs and regulations of the congress of Polish sports associations of September 20-22, 1918],Warszawa,druk „Rola" Jana Buriana, s.4 [in Polish]

2. Programy I regulaminy zjazdu polskich zrzeszeń sportowych z dnia 20-22 września 1918 [Programs and regulations of the congress of Polish sports associations of September 20-22, 1918],Warszawa,druk „Rola" Jana Buriana, s.5-8 [in Polish]

3. Przegląd sportowy [Sports review], Kraków,№1 21 maja 1921, s.1[in Polish]

4. Przegląd sportowy [Sports review],Kraków,№1 21 maja 1921, s.1 [in Polish]

5. Sokól,organ związku sokolów polskich w państwie niemieckim [Sokół, the organ of the association of Polish sokols in Germany], Poznań, Kwiecień, 1919, №4,s.1[in Polish]

6. Sokól,organ związku sokolów polskich w państwie niemieckim [Sokół, the organ of the association of Polish sokols in Germany], Poznań, Kwiecień, 1919,№4,s.1[in Polish]

7. Sokól,organ związku sokolów polskich w państwie niemieckim[Sokół, the organ of the association of Polish sokols in Germany] ,Poznań, Kwiecień, 1919, №4,s.1[in Polish]

8. Sokól,organ związku sokolów polskich w państwie niemieckim [Sokół, the organ of the association of Polish sokols in Germany], Poznań, Kwiecień,1919,№4,s.1[in Polish]

УДК 94:070.22]:929«1926»Петлюра С. В.

Тарас СЕРГІЙЧУК
(м. Київ)

Висвітлення вбивства Симона Петлюри на сторінках еміграційного тижневика «Тризуб»

Науковий керівник: *Срібняк І. В.*, завідувач кафедри всесвітньої історії історико-філософського факультету Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Часопис «Тризуб», котрий видався з 1925-го по 1940 рік українською еміграцією у Парижі та виходив кожного тижня, був

заснований самим Симоном Петлюрою незадовго до його загибелі. Тижневик висловлював позицію тих кіл української еміграції котрі були близькі до очолюваного Петлюрою Державного центру УНР в екзилі. В основному це були люди котрі брали участь ще у Визвольних змаганнях 1917-1921 рр. та були особисто знайомі з Головним Отаманом. На сторінках часопису висвітлювалися міжнародні політичні події, життя української еміграції в різних країнах світу, публікувалися різноманітні культурознавчі матеріали. Також, на його сторінках була відображена дискусія про майбутнє України та українського національно-визвольного руху між різними українськими політичними групами. Трагічна новина про загибель Голови Директорії викликала бурхливу реакцію на сторінках тижневика, викликавши полеміку в тому числі щодо майбутнього як державного центру УНР так і українського визвольного руху загалом.

Вбивство Голови Директорії УНР Симона Петлюри єврейським анархістом Самуїлом Шварцбардом, крім свого явного політичного резонансу стало справжнім психологічним шоком для української еміграції. Виявилося, що навіть в країнах Заходу українські діячі не можуть почувати себе в повній безпеці. Воно стало одним з перших гучних політичних вбивств міжвоєнного періоду, і сколихнуло не тільки українську громадськість, а й привернуло увагу світової спільноти. Справа про вбивство Петлюри Шварцбардом перетворилася на політичний процес над самим Петлюрою. На захист вбивці, який буцімто мстився за єврейські погроми в Україні, виступили Ромен Роллан, Альберт Ейнштейн, Максим Горький, Олександр Керенський, Анрі Барбюс. Політична лівиця в самій Франції та інших країнах Заходу надала широкий розголос справі про вбивство Головного Отамана і забезпечила публічну підтримку Шварцбарду. Зрештою процес закінчився виправданням вбивці та його звільненням. До сих пір точаться суперечки, чи був Самуїл Шварцбард більшовицьким агентом який виконував замовлення радянських спецслужб, чи справді являвся месником за страждання свого народу, винуватцем яких нібито за його думкою був С. Петлюра.

Вперше, згадка про вбивство С. Петлюри на сторінках тижневика “Тризуб” з’явилася тільки в номері за 6 червня 1926 р. тобто лише через 11 днів після того як пролунали постріли на вулиці Расін. Це сталося через страйк в друкарні, через що номер вийшов у скороченому обсязі із запізненням. Редакційна передовиця починалася словами: «Вбито великого чоловіка, жива – велика ідея». В номері була вміщена інформація про похорони Головного Отамана, котрі відбулися 30 травня в Румунській Православній церкві в Парижі. Повідомлялося, що на похорони зібралася, крім родини покійного, велика кількість як українського громадянства, передусім з уряду та армії УНР, так і представників «чужих держав яким була близька ідея визволення українського народу». Повідомлялося, що поховали небіжчика, після урочистої ходи, на паризькому цвинтарі Монпарнас. У кінці похорон звучав «Заповіт» Шевченка, промов ніхто не оголошував [1].

Вже наступний номер тижневика був майже повністю присвячений пам’яті Головного Отамана. У своїй передовиці редакція висловлювала надію, що ця трагедія дасть поштовх до діяльності українській еміграції та допоможе згуртувати

її сили закордоном. Як приклад цього наводилися спільні дії та заходи у всіх куточках світу для вшанування пам'яті Петлюри. Вказувалося на те, що майже вся українська преса за майже поодинокими винятками, визнавала значення покійного для української справи та закликала дати відсіч ворогам. «Перед ворожим наскоком на всю українську справу, перед загрозою з боку ворога тяжкого самому святая святих нашого народу зникли дрібні розходження» - заявляла редакція тижневика[2].

Детальну характеристику Петлюрі дав незмінний редактор Тризубу О. Лотоцький у статті під назвою «Заповіт Симона Петлюри», аналізуючи його постать предусім через ретроспективу його політичної боротьби. Він називав покійного «живим символом державної незалежності України», вважаючи що «упав він жертвою злочину скерованою вправною рукою ворога нашої незалежності» вочевидь натякаючи на Радянський Союз, який на його думку стояв за Шварцбардом (взагалі версія про радянський слід у вбивстві Петлюри була прийнята безапеляційно майже всіма авторами Тризубу котрі висказувались на дану тему). Лотоцький у своїй статті намагався використати загибель Петлюри, як черговий привід нагадати українській еміграції що їй варто не вигадувати нові концепції, а триматися державницьких традицій УНР, котрі уособлював сам Симон Петлюра. Також, Лотоцький закликав утворити широку громадську організацію котра могла би стати громадською базою для уряду УНР і вважав, що це було б найкращим даром на могилу Петлюри. Свою статтю він завершив оптимістичним твердженням, що "Петлюра-Мученик стає більш страшний та ненависний ворогам нашої національно державної справи, ніж коли він був між нами [3].

З військової точки зору постать Петлюри проаналізував військовий міністр УНР, генерал-хорунжий В. Сальский у статті під назвою «Вождь з ласки Божої». Сальський проводив ретроспективу діяльності Петлюри від моменту коли того обрали головою Генерального військового комітету на хвилі українізації армії під час революційних подій 1917 року, до моменту коли він вже в якості Головного Отамана військ УНР та голови Директорії перейшов разом з українськими військами Збруч у листопаді 1920 року. Сальський був великим прихильником особистості С. Петлюри та залишався йому лояльним до самого кінця, тому стаття загалом дуже схвально (можна навіть сказати де в чому некритично) характеризувала діяльність небіжчика [4].

У тому ж номері «Тризубу» було вміщено уже детальний опис похорон Симона Петлюри. Привертає увагу той факт, що у вказаному переліку з шестидесяти дев'яти вінків покладених на домовину Петлюри від різних людей та організацій не було жодного від галицьких організацій чи діячів, хоча свої окремі вінки поклали наприклад представники Кубані та навіть політичні противники Петлюри, як наприклад українські монархісти. Факт прохолодного ставлення галицьких політичних кіл до загибелі Петлюри відзначався і в замітці в тому ж номері «Тризубу» присвяченій вшануванню пам'яті небіжчика в Берліні, у якій говорилося про відсутність представників Західної України на урочистій панахиді та що «не було теж нікого з окруження Петрушевича». Незважаючи на це в номері

все ж була поміщена ухвала УНДО (Українського національно-демократичного об'єднання) у якій було висловлено співчуття щодо смерті Петлюри та названо його носієм «великої національно-державної ідеї та виразником визвольної боротьби української нації», проте було згадано і Варшавський договір 1920 р. який вочевидь і був причиною такої холодної реакції західноукраїнських політичних кіл на гибель Голови Директорії [5], [6].

У номері також містилася реакція на гибель Петлюри осередків української еміграції в різних країнах Європи: Польщі, Чехословаччині, Румунії, Німеччині у вигляді звернень, резолюцій і листів до редакції. Серед української громадськості цих країн було оголошено жалобу та проводилися панахиди в пам'ять Петлюри. Прикметним є повідомлення про згоду на участь в панахиді Павла Скоропадського, колишнього Гетьмана України, скинутого за безпосередньої участі небіжчика. У своєму листі, уривок з якого був поміщений в «Тризубі» Скоропадський зізнавався що «незважаючи на розбіжність наших шляхів – бачив завжди в ньому щирого українського націоналіста. Перед одвертою могилою схиляю голову». Також наводилася цікава звістка, з посиланням на польські газети, про урочисті молебні проведені українськими організаціями в пам'ять Петлюри у Києві та Харкові. Повідомлялося навіть про спроби провести демонстрації, котрі однак були швидко придушені радянською міліцією [7].

У наступному номері «Тризубу» була поміщена офіційна відозва від уряду УНР в екзилі. У ній заявлялося, що Петлюра загинув «від зловорожої руки найманого ворогами України убивці». В ній знову пригадувалася роль Симона Петлюри в боротьбі за українську державність та який важкий тягар падав на його плечі за життя. В цій же відозві була поміщена інформація про покладення обов'язків Голови Директорії та Головного Отамана військ УНР на Голову Ради Міністрів УНР Андрія Левицького, згідно закону від 12 листопада 1920 р. [8]. Редакція «Тризубу» коментуючи відозву Уряду, заявляла що «стверджуючи спадкоємність та неперериваємість легальної влади Української Народної республіки розбиваються розрахунки Москви» котра на їх думку вбивством Голови Директорії хотіла знищити саму УНР. Редакція ще раз закликала українське громадянство до лояльності уряду УНР, вочевидь розуміючи, що зі смертю фігури такого масштабу як Петлюра, легітимність Державного Центру УНР буде падати в очах української громадськості закордоном [9].

Висновки. Отже, проаналізувавши вищенаведені матеріали, ми можемо з певністю сказати, що вбивство Петлюри стало справжнім "громом серед ясного неба" для української еміграції. Гибель Голови Директорії на вулицях мирного Парижу, у демократичній Франції сколихнула всю українську громадськість і викликала бурхливу міжнародну реакцію. Значення і масштаб особистості Симона Петлюри визнали всі українські політичні кола, навіть ті котрі належали до інших ідеологічних таборів, чому яскравим прикладом була участь колишнього Гетьмана України Павла Скоропадського у панахиді по небіжчику в Берліні. Ніхто з авторів тижневика не піддавав сумніву політичний характер вбивства і те, що за цим стояла більшовицька Москва. Редакція та автори тижневика закликали у своїх

статтях, присвячених пам'яті Петлюри, згуртуватися навколо Державного центру УНР як єдиного легітимного центру української державності, який продовжував діяльність небіжчика. Уже в 1927 р. «Тризуб» присвятив цілу серію спеціальних випусків судовому процесу над Шварцбардом.

Список використаних джерел та літератури

1. Похорон С.В. Петлюри. Тризуб. Париж. 1926. Ч. 34. С. 2.
2. Редакційна передовиця. Тризуб. Париж. 1926. Ч. 35-36. С. 1-3.
3. Лотоцький О. Заповіт Симона Петлюри. Тризуб. Париж. 1926. Ч. 35-36 . С. 6-12.
4. Сальський В. Вождь з ласки Божої. Тризуб. Париж. 1926. Ч. 34-35. С. 13-17.
5.Відгомін смерти С. Петлюри в Берліні. Тризуб. Париж. 1926. Ч. 34-35. С. 50.
6. Ухвала УНДО. Тризуб. Париж. 1926. Ч. 34-35. С. 51.
7. З України. Тризуб. Париж 1926. Ч. 34-35. С. 50.
8. Від Уряду Української Народньої Республіки. Тризуб. Париж 1926. Ч. 37-38. С. 3-6.
9. Редакційна передовиця. Тризуб. Париж. 1926. Ч. 37-38. С. 6-7.

УДК 94:323.1(430:477)«193»

Алла ТАРАНЕНКО
(м. Київ)

Німецька спільнота України і колективізація (початок 30-х рр. ХХ ст.)

Досліджено особливості реакції жителів німецьких поселень України на здійснення більшовиками колективізації на початку 30-х рр. ХХ ст. Визначено нові форми поведінки німців, поява яких була зумовлена примусовим залученням селян до праці в колгоспах. Розглянуто деталі організації виробничих процесів всередині колгоспної системи.

Ключові слова: Україна, німці, колективізація, радянська влада.

Науковий керівник: *Журба М. А.,* завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.

Постановка проблеми. На початку 1930-х рр. волею сталінського тоталітарного режиму Україну було використано в антигуманному соціалістичному експерименті з викачування матеріальних ресурсів із її основного виробника – селянства. Колективізація стала масовою кампанією, яка не оминула німецьке селянство Волині та півдня України.

Метою доповіді є характеристика становища жителів німецьких поселень України в умовах колективізації на початку 30-х рр. ХХ ст.

Історіографія проблеми. Для досягнення поставленої мети нами були використані праці істориків О. Акуніна [1; 2], Б. Чирка [7], В. Шабельнікова [8] та інших дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наступ більшовиків на селян України на початку 30-х рр. ХХ ст. став ключовим у сталінській політиці, що ґрунтувалася не на економічних інтересах, а на принуках та погрозах. Щоб досягти поставленої мети, Й. Сталін вирішив обрати тактику гри на об'єктивно існуючих у суспільстві соціальних суперечностях. Наполягаючи на непопулярних надзвичайних заходах, він звинуватив у провалі хлібозаготівельної кампанії не все селянство, а лише «куркулів» [9, с. 112]. Тож, процес колективізації вносив зміни всередину соціальної структури селянства. Оскільки колгоспна система як «соціалістичний» спосіб господарювання не могла співіснувати з прошарком заможних хазяїв, більшовики вдалися до політики їх ліквідації [7, с. 76].

Німці намагалися чинити опір владі, яка позбавляла розбагатілих селян майна. Жінки, які традиційно не брали участі у громадському житті села, змушені були долучитися до спротиву. На початку березня 1930 р. під час заворушень німецьких колоністів Фрідріх-Енгельсівського району місцеві жінки рішуче вимагали звільнення арештованих осіб та повернення із заслання розкуркулених сімей, закликали владу надати право голосу «позбавленцям», а головне – ліквідувати колгоспи [7, с. 77].

Попри затятий опір колективізації, якщо вірити офіційним радянським звітам, її темпи в німецькому селі перевищували загальноукраїнські. Окремі німецькі райони завершили колективізацію протягом 1931 р. В місцях компактного проживання німців було створено 639 колгоспів [8, с. 230].

Незважаючи на зазначені «успіхи», влада повсякчас підвищувала хлібозаготівельні плани. Мешканка села Калинівка Люксембурзького району нарікала: «Повідомляю, що план хлібозаготівлі в Новокрасновській сільраді виконаний на 93,2 %, всі продукти, весь фураж, всі фонди, що тільки називається зерном вивезли геть [...] Для коней ми маємо силос, але для людей, я не можу собі уявити, де взяти хліба [...] Душили селян по горлу. Побили їм морди, посадили їх у холодну [так у побуті називали приміщення для тимчасового утримання арештованих – Авторка]. Такими методами вони [...] мучили людей [6, арк. 371-372].

Вимагаючи від селян дедалі більшої кількості зерна, влада таким чином поступово розпочала прирікати німців на голодну смерть. Пошлемося на відомий більшості дослідників історії українських німців шокуючий лист жителя німецького села Морозове Хортицького району, що влітку 1933 р. надійшов до редакції «Центральної німецької газети», і який ще 1994 р. з'явився у збірнику архівних документів, після чого багато разів цитувався різними науковцями: «В нашому селі раніше було 103 родини, а зараз залишилось тільки 18. Я сам задушив та з'їв свою трьохрічну доньку. Після цього у мене нема більше бажання жити. Все це приніс з собою радянський лад – за це ми можемо йому дякувати» [5, с. 171].

До колективізації більшість німців, подібно до селян інших національностей працювало на власних сімейних ділянках. Типове господарство могло забезпечити роботою щонайменше двох дорослих членів родини та кількох дітей. Кожен член сім'ї виконував, як правило, різноманітні господарські обов'язки. Після колективізації характер праці змінився. Німецькі сільські сім'ї зберегли частку своїх земель, але в більшості випадків це були значно менші наділи, ніж ті, якими

вони володіли до колективізації. Тепер більшу частину дня забирала обов'язкова праця на колгоспних полях [1, с. 268].

Для пересічного німця-селянина проблема забезпечення себе та своєї родини засобами до існування завжди залишалась на першому місці. Передача землі колгоспам викликала руйнацію природного стану виробника, а саме – стимулів до відтворення виробництва; селянське господарство перетворювалось з товарного на суто споживче [2, с. 49]. Якщо завдяки заходам непу селяни були зацікавлені в результатах своєї праці, то в колгоспах спостерігалася кардинально протилежна тенденція, адже держава позбавила колгоспників можливості розпоряджатися результатами докладених зусиль. Грошової оплати праці в колгоспах не існувало. Умовною одиницею визначення затрат праці окремих членів колгоспу був трудодень, що відповідав одиниці простої некваліфікованої одноденної праці робітника. Наприкінці року, після здійснення колгоспом обов'язкових поставок продукції й розрахунків із державою, залишки матеріальних ресурсів розподілялися в натуральній формі між членами колгоспу в залежності від кількості зарахованих їм трудоднів [4, с. 267]. На колгоспних полях, розпочинаючи з 12-16 років, поряд з батьками працювали діти. Їм також призначались трудодні, як правило, половину від норми дорослого. Таким чином, сім'я могла збільшити загальну кількість трудоднів і, відповідно, обсяг зерна, який вона одержувала за кожний трудодень [1, с. 268-269].

Там, де домінував колгосп, старі способи організації праці змінювалися на інші й ставали у більшості випадків щоденною рутиною, коли більша частка продуктивного часу витрачалася на обробку колгоспних полів [1, с. 269]. Жителька менонітської колонії Орлов С. Тьюз охарактеризувала означену ситуацію наступним чином: «Раніше кожен був сам собі начальником, а тепер кожен буде іти лише настільки, наскільки його штовхають, але ні на крок далі. Нині люди роблять під примусом те, що раніше робили весело. Вони стали настільки залежними, що їм доводиться вказувати, коли, що і як робити» [10, с. 70].

Усі колгоспники зобов'язувалися входити до складу бригади, на чолі якої перебував бригадир – зазвичай цинічна й владна людина, яка мала відповідати за дотримання «соціалістичної дисципліни». Одна із головних функцій бригадира полягала в тому, щоб кожного ранку зганяти людей до колгоспу на роботу. Жоден колгоспник не міг використовувати свій робочий час за межами колгоспу без дозволу правління колгоспу. Щоб пропустити хоча б один робочий день з поважної причини, необхідно було брати дозвіл у керівництва. Без його розпорядження не дозволялося робити перерви навіть на споживання їжі. На своїй присадибній ділянці селянин мав право займатися трудовою діяльністю тільки за умови повного виконання робіт у колгоспі. Правлінню колгоспів надавалося право відміняти вихідні й примушувати селян працювати понаднормово [4, с. 268].

Конфіскація майна, низький рівень заробітків призвів до втрати людьми самоповаги та почуття відповідальності [1, с. 269]. В умовах колективізації відбулися зміни в моральних орієнтирах німецького селянства: те, що вважалося неприйнятним в традиційному розумінні, стало необхідною умовою для виживання. Оскільки примусово зігнані в колгоспи селяни не відчували себе там господарями, у їх середовищі набули розповсюдження крадіжки колгоспного майна [3, с. 359-360].

Висновки. Колективізація, що на початку 1930-х рр. охопила німецькі поселення України, була негативно сприйнята їх жителями, які розпочали вдаватися до протестів. Проте німецькі селяни, під тиском влади та з огляду на можливість померти голодною смертю, все ж змушені були вступити до колгоспів. Примусова праця в колгоспах, що відбувалася під наглядом керівництва і результати якої майже не винагороджувалися, породжувала у селян апатію до роботи та поведінку, протилежну традиційним моральним цінностям.

Список використаних джерел та літератури

1. Акунін О.С. Селянство півдня України в кінці 20-х – на початку 30-х років XX століття: побутовий, морально-психологічний та соціальний аспекти. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2006. Випуск 15. С. 265-272.
2. Акунін О.С. Становище селянства півдня України в 20-х – першій половині 30-х років XX ст.: морально-психологічний аспект. Наукові праці. Історичні науки. 2007. Том 74. Випуск. 61. С. 49-52.
3. Іваненко В.В., Романець Н.Р. Зміна духовних орієнтирів і соціальної поведінки селянства в умовах суцільної колективізації та Голодомору (на матеріалах Дніпропетровщини). Наддніпрянська Україна. 2008. № 6. С. 355-363.
4. Лехан Л.Б., Дацюк Т.К. Відсторонення селянина-колгоспника від управління виробництвом (30-і рр. XX ст.). Український селянин. Випуск 12. 2010. С. 267-269.
5. Німці в Україні 20 –30-ті рр. XX ст. Збірник документів державних архівів України. Київ, 1994. 245 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 117.
7. Чирко Б.В. Німецьке село в Україні в умовах сталінської економічної політики (1930-ті роки). Гілея. 2016. Вип. 113 (10). С. 74-79.
8. Шабельніков В.І. Національні меншини українського села в умовах колективізації та змін адміністративного управління в Україні (кінець 20-х – початок 30-х рр. XX ст.). Вісник Донецького національного університету, серія Б: гуманітарні науки. 2012. Випуск 1-2. С. 229-235.
9. Ситник О.М. Ідеологічна політика більшовиків стосовно українського селянства упродовж 1920-х – початку 1930-х рр. Український селянин. Випуск 12. 2010. С. 112-116.
10. Letters from Susan: A Woman's View of the Russian Mennonite Experience (1928 – 1941). North Newton, 1988. 159 p.

УДК 94:355.716-045.65(450)«1919/1920»

Мілана СРІБНЯК
(м. Київ)

Полонені українці у таборі Азінара, Італія (1919 – перша половина 1920 рр.): організація національного життя в очікуванні репатріації

У статті висвітлюються проблема перебування полонених українців – колишніх вояків російської імператорської армії в таборі Азінара в Італії.

Ключові слова: Азінара, військовополонені, Перша світова війна, табір, українці, репатріація.

Науковий керівник: *Кудряченко А. І.*, директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Постановка проблеми. Проблема перебування полонених українців у таборах Італії під час та після закінчення Першої світової війни вже довший час є об'єктом наукових зацікавлень як італійських [1], так і українських [2] істориків. Досить активно розробляється й історія окремих таборів, зокрема Кассіно [3] і Азінара [4]. Для реконструкції обставин життя і повсякдення полонених українців авторкою були використані документи, що зберігаються у ЦДАВО України, а також матеріали часопису «Шлях», що видався заходами Української військово-санітарної місії з питань репатріації у Німеччині. На його шпальтах час від часу публікувалися листи секретаря Українського комітету в Азінарі Р. Микольченка, які й склали основний джерельний компонент цієї розвідки.

Завданням даної статті є реконструкція деяких аспектів життєдіяльності полонених українців, які продовжували перебувати у таборі Азінара після завершення Першої світової війни в очікуванні своєї репатріації.

Виклад основного матеріалу. Одним з наслідків воєнних дій на італійсько-австрійському фронті було потрапляння у полон вояків протиборчих армій, у т.ч. й українців-галичан, які своїй переважній більшості брали участь у війні саме на цій ділянці фронту. Для їх утримання на теренах Італії була створена досить розгалужена мережа багатонаціональних таборів, причому для розміщення полонених використовувалися будівлі колишніх фортець, каземати, військові табори. Частина полонених утримувалася на відлюдних островах (з метою їх надійної ізоляції), із вже непотрібними фортифікаційними спорудами.

До їх числа належав табір Азінара (Asinara), в якому спочатку були скупчені полонені зі складу австро-угорської армії, у т.ч. й українці (наддністрянці). Умови перебування у цьому таборі протягом Першої світової війни були дуже складними – достатньо сказати, що тут тільки за 1915 р. з 36 тисяч полонених зі складу австро-угорської армії через тиф загинуло 24 тис. таборян, решта ж перехворіла на малярію [5]. Щоправда, ближче до завершення війни санітарна ситуація в таборі була нормалізована, так само як і стан харчування, після чого спалахів пошесних хвороб вже не спостерігалося. Невдовзі після завершення Першої світової війни до табору Азінара було переведено ще близько 6 тисяч полонених вояків зі складу російської армії (у т.ч. 2310 українців), які перед цим утримувалися в австрійському полоні та були залучені до проведення військових роботах в Тіролі [6].

Слід відзначити, що італійська влада не вважала за доцільне створювати табори за національною ознакою, разом з тим не заперечувала – що стало особливо помітним під кінець війни – проти виокремлення національних секцій (блоків) в таборах, як то мало місце й в Азінарі. Але створити таку секцію стало можливим після тривалого листування декого з таборян з українськими громадськими організаціями та редакціями часописів (зокрема – з редакторами журналу

«L'Ukraine»), які у свою чергу намагалися донести пропозиції полонених офіцерів до італійських урядових чинників. Зрештою це допровадило до позитивного результату – у кінці 1918 р. офіцерам-українцям було дозволено створити свою організацію (блок Сессі в Азінарі). До її складу увійшло 34 офіцера, провід цим українським гуртком здійснював четар М. Самбірський (Самборський) [7]. За оцінками останнього станом на середину лютого 1919 р. у таборі нараховувалася близько 1000-1500 українців (солдатів та офіцерів) [8], і українці-наддніпрянці були відокремлені від росіян.

Саме на цей час припала активізація у таборі діяльності емісарів генерала А. Денікіна, які прибули до Азінари для проведення вербування таборян до складу Добровольчої армії. Розпочавши в таборі масштабну агітаційну акцію офіцери-денікінці домоглися ліквідації української секції у таборі. Відносному успіхові їх пропагандистських заходів сприяло й те, що старшини-українці були у лютому 1919 р. частково репатрійовані, і за їх відсутності вже ніщо не заважало денікінським агітаторам отруювати свідомість полонених українців.

Але попри це українське національне життя у таборі не згасло – протягом травня-вересня 1919 р. в ньому діяв український аматорський гурток (у складі 25 таборян), члени якого власними зусиллями облаштували в одному з бараків сцену, виготовили декорації, зібрали реквізит та деякі речі для театрального гардеробу. Невдовзі заходами гуртка було розпочато проведення театральних вистав, які привернули увагу таборового загалу. Весь прибуток від реалізації вхідних квитків передавався на потреби хворих українців, яким не вистачило місця для розміщення у таборовому шпиталі (таких було пересічно 20 осіб, і вони перебували в окремих шатрах) [9].

Також таборян обнадіювали вістки про прибуття до Італії українських дипломатів (дипмісії Д. Антоновича та надзвичайної військової місії в справах репатріації на чолі з О. Севрюком), до яких вони адресували свої звернення із своїм виразним бажанням приєднатися до лав Армії УНР. На тлі військових здобутків останньої влітку 1919 р. антиукраїнська акція дещо вщухла, водночас стало можливим активізувати національну та культурно-просвітницьку роботу серед полонених українців. Проте зволікання української дипломатії із організацією репатріації суттєво вплинуло на настрої таборян, наслідком чого у жовтні 1919 р. до Добровольчої армії виїхало 1500 полонених (у т.ч. й 300 українців-наддніпрянців) [10].

Проте і після цього у таборі продовжували залишатися кількасот українців, готових виступити зі зброєю в руках на захист України. Найактивніші з них об'єдналися в Український комітет (грудень 1919 р.) на чолі з Р. Микольченком, заходами якого у таборі були засновані кооперативна крамниця, чайня (буфет – авт.), читальня, хор; розпочала свою роботу й бібліотека (книги до неї були передані Військовою місією О. Севрюка та деякими полоненими) [11].

Завдяки енергійним зусиллям членів згадуваного комітету в таборі стало можливим підготувати і провести святковий вечір із вшанування Т.Шевченка (9 березня 1920 р.), на якому були присутні італійські офіцери комендатури на чолі з

капітаном де Філіппі (de Filippi). Після його завершення останній висловив «у довшій промові своє спочуття і зацікавлення, а потім перший проголосив „a viva Ukraina libera”» («Хай живе вільна Україна!»), чим викликав у присутніх на святкуванні таборян бурхливі радісні емоції. З цього моменту «почали українці завойовувати симпатії італійців», що додавало моральних сил таборянам [12]. Того ж місяця розпочали свою діяльність для неписьменних та малописьменних українців школа грамоти та аматорський театр [13].

Ці успішні спроби культурно-національної самоорганізації українців у таборі були досить болісно сприйняті частиною полонених росіян та малоросів, яких дедалі більше дратували здобутки Українського комітету. Прагнучи підважити вплив останнього росіяни заснували т.зв. «Центральний комітет», який мав би стати головним репрезентантом інтересів полонених зі складу колишньої російської армії на Азінарі. 7 квітня 1920 р. згадуваний комітет звернувся з листом в редакцію часопису «Шлях» (Зальцведель, Німеччина), де містилося прохання надіслати «що небудь [...] з рідної мови, яку небудь вістку з білого світу», від якого вони вже довший час «відрізані», а відтак просив про безоплатне надіслання газети «Шлях», що полегшило би їх «гірку долю», яку вони «мусили терпіти» [14].

З огляду на те, що Центральний комітет представляв інтереси чотирьох тисяч «руських» полонених в Азінарі (третина з яких походила з України), редакція «Шляху» вважала необхідним організувати регулярне надіслання газети. Як з’ясувалося дещо пізніше – вже після отримання редакцією з листа секретаря Українського комітету Р. Микольченка – це було помилковим рішенням, бо члени згадуваного комітету в своїх розмовах називали «весь український рух сумабродством, а всіх українських провідників, реакціонерами і буржуями, а всі українські місії поза кордоном – подлими аґентами». В силу цього стосунки між росіянами і українцями на Азінарі були безнадійно зіпсовані, хоч донедавна вони «жили у добрій злагоді, разом боролися проти спільного ворога (офіцерів) (тут йдеться про денікінських агітаторів – авт.), разом обмінювалися думками, утворювали спільний кооператив і бібліотеку у московській мові» [15].

Підступність росіян виявлялася й в тому, що маючи у своєму розпорядженні достатні кошти (завдяки діяльності кооперативу) Центральний комітет – на думку Р. Микольченка – «дійшов до тієї нахабності, що став попрошайничать до ріжних українських товариств[...], називаючи себе теж українською орґанізацією». Більше того, отримуючи номери «Шляху» члени Центрального комітету приховували їх від загалу таборян, унеможливлюючи в такий спосіб отримання ними об’єктивної інформації про події в світі [16].

Розкладова діяльність Центрального комітету призвела до зменшення кількості членів української громади до 300 осіб, а бо частина таборян підпала під вплив більшовицьких гасел. Але ті, хто залишився в складі української організації, непохитно протистояли руїнницьким впливам росіян. Наскільки гострим було це протистояння свідчить один з епізодів таборового повсякдення, коли двоє українців (Артеменко і Костенко) необережно завітали до однієї з секції табору, в якій утримувалися винятково росіяни, кожен з яких мав на кашкеті «кокарду на

червоному фоні серп і молоток». Очевидно що їх прихід не сподобався збільшовиченій масі таборян, які вирішили «провчити» «зухвалих» українців шляхом колективного нападу на них [17].

Вороже налаштована юрба росіян (13 осіб) оточила українців, і їх опір спричинив бійку. Під час неї один з українців (Артеменко) втратив свідомість від ударів, але Костенко продовжував триматися навіть після п'яти отриманих ним ран на голові. Коли один з росіян вирішив повалити його на землю і впритул до нього наблизився – українець вихопив складаний ніж та завдав ним своєму візаві удар в живіт. Крик болі росіянина, як і пролита ним кров – миттєво витверезили нападників, які стрімко розбіглися, ще раз засвідчивши в такий спосіб мерзенність своєї вдачі. Пораненому росіянину було надано першу медичну допомогу (бійка сталася неподалік шпиталю), а над українцем проведено слідство, результати якого мали бути оголошені пізніше [18].

Найголовнішим у всьому цьому було те, що спроби росіян паралізувати роботу Українського комітету залишилися марними, що зокрема виявилося в відновленні діяльності аматорського драматичного гуртка, який отримав у своє розпорядження наново облаштоване приміщення для таборового театру. Завдяки цьому упродовж березня-червня 1920 р. була підготовлена ціла низка вистав (без плати за відвідування), у т.ч.: «Назар Стодоля» Т. Шевченка (виставлялася сім разів), «Наталка-Полтавка» (вісім разів) і «Москаль-Чарівник» І. Котляревського, «Чортове весілля» і «Гаркуша» М. Стороженка, «Хата» Б. Грінченка (всі – чотириразово); крім того, силами гуртка і народного хору було проведено шість концертів [19].

Успішно працювала й школа грамоти, яку відвідувало 60 осіб (з них 18 неписьменних і 30 малописьменних). Всі вони до липня 1920 р. навчилися читати, писати і рахувати. Проведення культурно-просвітницької роботи у таборі значною мірою було уможливлено успішною діяльністю кооперативної крамниці, як за рахунок своїх прибутків (за посередництвом Українського комітету) покривала всі видатки на ці потреби (школа, театр, допомога хворим полоненим у шпиталі та ін.) [20].

18 червня 1920 р. полонені українці приймали у себе в таборі голову Військової місії УНР у справах репатріації отамана Івана Коссака. З цієї нагоди у таборовому театрі була виставлена п'єса О. Стороженка «Гаркуша», а після її завершення український хор виконав для гостя і присутніх кілька народних пісень. Кульмінацією стало оголошення І. Коссаком інформації про запланований на 24 червня ц.р. від'їзд полонених українців додому, під час якого ними вже мав опікуватися Український Червоний Хрест [21].

Висновки. Отже, перебуваючи у досить складних умовах на острові Азінара полонені українці зуміли розбудувати своє національне життя, використовуючи при цьому винятково власні та доволі обмежені грошові ресурси (шляхом внесення паїв до таборового кооперативу). Завдяки його прибуткам стало можливим організувати роботу школи, аматорського театру, поліпшити харчування хворим таборянам. Їх досягнення були тим більш значущими тому, що були здобуті у гострому протистоянні з росіянами, частина яких спочатку схилялася до підтримки А. Денікіна, а вже невдовзі почала виказувати свої симпатії більшовикам. Після півторарічного очікування члени українського громади табору Азінара були

репатрійовані заходами військової місії УНР, довівши в такий спосіб свою відданість Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Migliavacca G. Prigionieri di guerra in territori italiani durante la prima guerra mondiale. Pavia, 1982. 80 p.; Tavernini L. Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento italiani 1915-1920 Annali / Museo Storico Italiano Della Guerra, 2003. № 9-11, p.57-81; Tortato A. La prigionia di guerra in Italia (1915-1919). Milano, 2004. 288 p.; Residori S. «Nessuno è rimasto ozioso»: campi di concentramento e prigionieri austro-ungarici in Italia durante la Grande Guerra (1915-1918). Doctoral Thesis. Verona, 2017.

2. Срібняк І. Полон в Італії // Літопис Червоної Калини: історико-літературний часопис. (Скрипторій історичної прози, т. VIII, 1998). Львів, 1998. № 13-15(79-81). С. 344-357; Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919-1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність. К., 2000. С. 52-74; Патер І. Галичани на сербському та італійському фронтах і в таборах військовополонених // З історії західноукраїнських земель. Львів, 2013. Вип. 9. С. 39-60.

3. Срібняк І. Табір полонених українських старшин у Кассіно (Італія) у 1919-1920 рр. // Вісті комбатанта. Торонто – Нью-Йорк, 1998. № 3. С.79-83; Nardone C. Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella Prima Guerra Mondiale. I prigionieri dell'esercito austro-ungarico tra reduci e caduti, tra filosofi, letterati e artisti. Cassino (Italiano), 2018. 447 p.; Срібняк І. Візуалізація повсякдення полонених старшин-українців табору Кассіно (Італія) очима ілюстраторів таборових видань, 1919 – перша половина 1920 рр. // Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва. К., 2019. № 2. С. 36-59.

4. Ferrari C. Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1916. Roma, 1929; Gorgolini Luca. I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale. Milano, 2011. 154 p.; Bordone Tommaso. L'isola del diavolo: quando l'Asinara era una stazione sanitaria. https://www.storicang.it/a/lisola-diavolo-quando-lasinara-era-stazione-sanitaria_15792

5. Грицай О. Невольники // Воля. Відень, 1920. 6 травня. Т. II. Ч. 4. С. 149.

6. Листи й дописи. Азінара, 9 травня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 30 червня. Ч.48-49(133-134). С.4.

7. ЦДІА України, м. Львів, ф.368, оп.1, спр.80, арк.2-3.

8. ЦДІА України, м. Львів, ф.581, оп.1, спр.196, арк.37.

9. Романюк О. З італійського полону... // Шлях. Зальцведель, 1919. 12 листопада. Ч.73. С.6. (Тут же містився перелік членів українського аматорського гуртка в Азінарі, до якого належали: Антонишин, Іванець, Ямняк, Брич, Зубрин, Томенко, Чорнобільський, Крикунець, Гнатів, Химчак, Дійчук, Бурачинський, Фаєрман, Бойко, Аксель, Сьокало, Зінченко, Кайтанович, Спинул, Романюк, Малиновський, Мандзій, Шевчик, Стоколоса і Козик).

10. Шлях. Зальцведель, 1920. 2 червня. Ч.40-41(125-126). С.5; Листи й дописі. Азінара, 9 травня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 30 червня. Ч.48-49(133-134). С.6.

11. ЦДАВО України, ф.4186, оп.2, спр.13, арк.146.

12. Листи й дописі. Азінара, 9 травня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 30 червня. Ч.48-49(133-134). С.6.

13. Листи й дописі. Азінара, 21 червня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 10 липня. Ч.51(136). С.4.
14. Шлях. Зальцведель, 1920. 24 квітня. Ч. 30(115). С. 3-4.
15. Листи й дописі // Шлях. Зальцведель, 1920. 2 червня. Ч.40-41(125-126). С.5.
16. Листи й дописі // Шлях. Зальцведель, 1920. 2 червня. Ч.40-41(125-126). С.5.
17. Листи й дописі. Азінара, 9 травня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 30 червня. Ч.48-49(133-134). С.6.
18. Листи й дописі. Азінара, 9 травня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 30 червня. Ч.48-49(133-134). С.6.
19. Листи й дописі. Азінара, 21 червня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 10 липня. Ч.51(136). С.4.
20. Листи й дописі. Азінара, 21 червня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 10 липня. Ч.51(136). С.4.
21. Листи й дописі. Азінара, 21 червня 1920 р. // Шлях. Зальцведель, 1920. 10 липня. Ч.51(136). С.4.

УДК 94:327:271.21(560)(560)«1930/1949»

Анна КОРОСТЕЛЬОВА
(м. Київ)

Становище та міжнародний напрямок діяльності Константинопольського патріархату в системі Турецької республіки (1930-1949 рр.)

У доповіді висвітлено становище та міжнародний напрямок діяльності Константинопольського патріархату в системі Турецької республіки у 1930-1949 рр.: період між заключенням греко-турецького пакту 1930 р. та інтронізацією патріарха Афінагора в рамках розгортання Холодної війни 1949 р. Проаналізовано вплив греко-турецьких взаємин на питання Патріархату в міжнародній площині. Висвітлено позиції урядів зацікавлених країн щодо ролі і місця Фанару в процесі розгортання Холодної війни. Охарактеризовано особливості внутрішньополітичної ситуації в Турецькій республіці та їх вплив на функціонування Константинопольського патріархату.

Ключові слова: Константинопольський патріархат, Турецька республіка, Ліга Націй, греко-турецький пакт, Друга світова війна, «Холодна війна».

Науковий керівник: *Гончар Ю. Б.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Діяльність церковних інституцій в тій чи іншій країні є завжди невіддільною від дії зовнішніх та внутрішніх факторів. Протягом першої половини ХХ ст. до таких факторів можна віднести наслідки двох світових воєн, котрі призвели не тільки до перевлаштування міжнародної системи, а й прямо

вплинули на місце та роль Церкви в державі. Прикладом такої трансформації є Константинопольський патріархат, питання довкола якого напряму залежало від внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації в Туреччині та міжнародних тенденцій. Тож метою дослідження є висвітлення становища та векторів міжнародної діяльності Константинопольського патріархату в системі Турецької республіки 1930-1949 рр.

Історіографія та джерельна база даного дослідження представлена напрацюваннями турецької [6] та грецької [2; 8] історичних наукових шкіл. Конфронтаційна за своїм характером греко-турецька історіографія висвітлила особливості становища Константинопольського патріархату та основні вектори міжнародної діяльності. Джерельна база ґрунтується на британських [7; 9] й американських [1; 3; 4] періодичних газетах та висвітлює погляди Західних країн на питання Патріархату в міжнародній площині. Важливим став і турецький збірник документів часів президентства Ісмета Іньоню, який окреслив особливості поглядів та тенденцій турецького уряду в контексті розгортання Холодної війни [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Конфронтаційний характер греко-турецьких взаємин протягом багатьох років безпосередньо впливав на становище Константинопольського патріархату. Внаслідок цілої низки воєн, революцій, локальних конфліктів та конференцій Патріархат, як ретранслятор грецької общини в Стамбулі, втратив важливі привілеї, прономії та позиції як в Турецькій державі, так і на міжнародній арені. Довгоочікувана стабілізація греко-турецьких взаємин, декларована 30 жовтня 1930 року двостороннім Пактом дружби, на певний час унормувала становище Патріархату та відкрила шлях до міжнародного вектору діяльності.

Так, за тодішнього патріарха Фотія II відбулась важлива подія: Анкара дозволила грецькому прем'єр-міністру Е. Венізелосу відвідати Фанар, що стало першим в історії прецедентом офіційного візиту представника грецького уряду до Патріархії [2, с. 130-131]. Сам Патріархат також активно розвивав свої міжнародні ініціативи в релігійній площині. Прикладом цього може слугувати налагодження взаємин з Папським престолом та англіканською церквою. До прикладу – у 1930 році в Константинополі пройшла лекція Ламбера Бодуена, монаха-бенедиктинця [9, с. 12].

Однак, незважаючи на доволі позитивні перетворення греко-турецьких взаємин та активізацію Фанару, Пакт про дружбу 1930 року остаточно не вирішив питання місця Патріархату в Турецький республіці. [8, с. 74]. Хоча турецьким урядом і були надані гарантії членам Патріархії, що унеможливили їх включення до греко-турецького обміну населенням, ситуацію дестабілізував ультиматум Туреччини щодо недоцільності використання титулу «патріарх» та необхідності замінити його на «архієпископ» [2, с. 131-132]. Зрештою, дане питання так і залишилось дискусійним та невирішеним.

Вже з середини 1930-х рр. зовнішня політика Туреччини почала поступово орієнтуватися на зближення з західними країнами. Туреччина була прийнята до «західного табору» - у 1932 році вступила до Ліги Націй [2, с. 157]. Нові міжнародні реалії дозволили новому патріарху – Веніаміну I, ще більше

активізувати міжнародну екуменічну діяльність: так, у 1936 році Фанар відвідали архієпископ Кентерберійський та делегат від Папського престолу [7 с. 20], [1, с. 8].

Початок Другої світової війни докорінно вплинув на становище Патріархату. Незважаючи на принципову позицію невтручання до політичних та воєнних конфліктів, інституція Патріархату не залишилась поза увагою міжнародної спільноти: преса неодноразово намагалася отримати коментарі щодо ставлення Патріархату до учасників конфлікту. Питання довкола Патріархату загострювалось підписанням в червні 1941 року Пакту про дружбу між Туреччиною та Німеччиною, нейтралітет першої протягом перших півтора року війни [2, с. 157-159] та окупація Греції нацистськими військами, адже, на думку сучасників, після окупації Греції Патріархат лишився без протекції.

За таких умов Західні держави та церковні інституції підняли питання захисту Патріархату. Відомо про чергове відвідування Фанару делегацією від Папського престолу наприкінці жовтня 1941 року [4, с. 9] та звернення англійського єпископу Гібралтару до урядів США і Великої Британії з закликом підтримати Патріархат. Однак жодна з Великих держав належним чином не відреагувала на це, адже турецький уряд, посилаючись на домовленості в Лозанні 1923 року, категорично засуджував такі ініціативи, трактуючи їх як втручання до внутрішньополітичних справ Туреччини.

Кардинально позиція Туреччини почала змінюватись вже ближче до завершення Другої світової війни та в умовах розгортання Холодної війни. Страх перед включенням до сфери впливу Радянського союзу охопив Турецьку республіку, посилюючи її занепокоєння щодо територіальної цілісності. На політичному рівні така переорієнтація – зближення з західним табором, та в особливості з США – розглядалася Туреччиною як можливість досягнути визнання з боку союзницьких країн та превентивно убезпечити себе від можливого поширення комуністичної ідеології всередині країни.

Незважаючи на те, що в зовнішньополітичній площині Анкара проводила орієнтовану на Захід політику, ймовірність проникнення радянського впливу через Константинопольський патріархат починала поступово турбувати турецький уряд, особливо після погіршення радянсько-турецьких відносин. Так, британський посол в Москві повідомляв в Лондон про те, що «здається малоймовірним, щоб радянська зовнішня політика оминула своєю увагою Константинопольський патріархат» та наголошував на доцільності використання Патріархату в якості «інструменту проти реакції Радянського Союзу у всьому православному світі».

Треба сказати, що ще під час Другої світової війни, у грудні 1944 року, американський уряд робив спроби взяти на себе «особливу роль» по відношенню до Константинопольського патріархату, проводячи зустрічі американського дипломата з представником Священного Синоду та грецької общини. Однак Фанар, побоюючись негативної реакції Анкари, висловлював небажання приймати «іноземну допомогу» або притримуватись певної орієнтації в питаннях міжнародної політики [2, с. 169-171], зважаючи на вже згадані домовленості в Лозанні.

Проте завершення Другої світової війни кардинально змінило позицію Туреччини в даному питанні. Комплекс факторів – певна демократизація в країні, прагнення зблизитися з Союзниками та загроза проникнення радянського впливу –

сприяв послабленню реакції Анкари на «іноземне втручання». Більше того, таке втручання заохочувалося турецьким урядом і здавалося абсолютно необхідною вимогою часу.

В той же період Туреччина почала проводити більш поміркована політику щодо Патріархату і спільно з Грецією та США прагнула перетворити Патріархат на потужний та ефективний центр протидії Московській церкві [6, с. 1044-1045].

Тодішній константинопольський патріарх Максим V не ототожнювався урядами США, Туреччини та Греції з людиною, яка могла б стати на захист Патріархату та втримати церковну інституцію від загрози поширення комуністичного впливу. Тож, уряди зазначених країн почали активно підбурювати патріарха до добровільної відмови від патріаршого престолу. Причиною цього було активне поширення чуток щодо прорадянської орієнтації патріарха. Паралельно з цим розпочались активні пошуки нового очільника Фанару.

Ще в травні 1947 року американська періодика повідомляла про те, що очевидним кандидатом на місце патріарха є архієпископ американський Афінагор, який зможе виступити опонентом «пропагандистській машині Радянської Росії, що підпитується політичним комунізмом та панславізмом». Однак, як зауважує газета «The New York Times», «жодної офіційної підтримки архієпископу Афінагору американці не висловлювали», хоча «уряд Туреччини підтримує його з ентузіазмом», а самі турки називають Афінагора «неофіційним послом Туреччини в США» [3, с. 9].

Незважаючи на доволі однозначний вибір кандидатури патріарха, однією з найважливіших проблем для Афінагора було його американське громадянство. Однак толерантність Анкари до архієпископа була настільки великою, а політична ситуація сприятливою, що турецький уряд висловив свою готовність зняти вимогу наявності у кандидата на патріарший престол турецького громадянства, мотивуючи тим, що Афінагор народився на теренах Османської імперії [2, с. 201].

Таким чином, всього за два десятиріччя після укладення Лозаннських домовленостей виник прецедент, за яким Анкара допускала втручання іноземних держав до справ Патріархії, а грецький уряд, на відміну від до-лозаннських вимог невтручання Туреччини до справ Фанару, вступивши в союз з Туреччиною, вимагав від останньої залучення до справ Патріархії з метою реалізації спільних інтересів.

До Стамбулу Афінагор прибув 26 січня 1949 року. Американський консул в Стамбулі Пол Хаттон відзначив, що новообраний патріарх всіляко обходив протокол. Так, представники Фанару звертались до нього грецькою мовою, однак, на подив всім, Афінагор відповідав не тільки грецькою, а й турецькою мовою. Висловивши подяку церковним діячам, своєму оточенню та турецькій владі, патріарх не оминув увагою і США, підкресливши свою особисту радість від повернення на батьківщину та транслюючи братські вітання американського президента президенту Туреччини і всьому турецькому народу.

В офіційній інтронізаційній промові Афінагор висловив свою зовнішньополітичну концепцію. Новообраний патріарх вчергове натякнув на загрозу поширення радянської ідеології, яка проявляється «гонінням серед народів, охопивши в свій час Західну Європу та Римо-католицьку церкву» і підкреслив, що

«тепер є народи, які ненавидять своїх сусідів та загрожують їм вимиранням» [2, с. 207-209].

Характерним проявом налагодження двостороннього діалогу між Константинопольським патріархатом та Турецькою республікою стала зустріч президента Туреччини Ісмета Іньоню та Афінагора в Анкарі. Під час цієї зустрічі патріарх передав президенту особисте послання від президента Трумена. В листі американський президент відмітив цінні заслуги прелата США «в нестабільний та складний період в міжнародних справах». В свою чергу Афінагор запевнив президента Іньоню в персональній лояльності та готовності дотримуватися законів «дружньої країни» [2, с. 210]. Протокольна служба президента Іноню зафіксувала, що патріарх спілкувався з турецьким президентом турецькою мовою, а сам Ісмет Іньоню зауважив, що йому «приємно чути від кожного турецького громадянина, який відвідав США, про його високі якості та відданість турецькій батьківщині» [5].

Висновки. Стабілізація греко-турецьких відносин у 1930 році вплинула безпосередньо і на становище Константинопольського патріархату. Так, від 1930 року і до початку Другої світової війни Константинопольський патріархат проводив активну міжнародну діяльність та укріпляв церковний екуменічний рух. Однак питання Патріархії в системі самої Турецької республіки залишалось невирішеним.

Друга світова війна сприяла пожвавленню зацікавленості Патріархатом з боку західних держав. Однак тяглість проблематики статусу Патріархії в Туреччині не дозволила повною мірою реалізувати західну програму підтримки - турецький уряд виступав проти таких ініціатив, оскільки і надалі окреслював Фанар як внутрішню інституцію Туреччини.

Лише розгортання «Холодної війни», поширення комуністичної ідеології та загроза проникнення до Патріархату проросійських церковників, заклали серед турецького політикуму ідею про необхідність залучення міжнародної підтримки для стабілізації питання довкола Патріархату. Таким чином, Туреччина усвідомила важливість інституту Патріархату у міжнародній площині.

Зрештою, саме розгортання «Холодної війни» заклало основи якісно нової моделі міжнародної політики, що безпосередньо відобразилось на становищі Константинопольського патріархату в системі Турецької республіки та його значенні в міжнародній політиці.

Список використаних джерел та літератури

1. “Apostolic Delegate and Ecumenical Patriarch Converse”, Reading Times, July 11, 1939, p. 8.

2. Μάμαλος, Γεώργιος–Σπυρίδων. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918-1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός. Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2009, 379 σ.

3. “New York prelate in orthodox race”, The New York Times, May 09, 1947, p.9.

4. “Papal Diplomat Visits Orthodox Patriarch”, The Catholic Advance, October 31, 1941, p. 9.

5. “Rum Ortodoks Patriği Athenagoras’ı Kabulde”, Konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşiler / İsmet İnönü; Haz. İlhami Turan; Yayın Bilgisi, Ankara: TBMM, 2003-2004.

6. Serçe Uğur. Religion and the Cold War Politics: The Election of Athenagoras as Patriarch. Gaziantep University Journal of Social Sciences 21(2), April 2022, P. 1043-1055.

7. “The Archbishop of Canterbury”, The Daily Telegraph and Morning Post, April 19, 1939, p. 20., c. 20.

8. Τσίρης Χρυσόστομος Θ. Η επίδραση των ελληνοτουρκικών σχέσεων (1923-2000) στην εκκλησιαστική πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου: από την ίδρυση του σύγχρονου Τουρκικού Κράτους ως τα τέλη του 20ου αιώνα. Θεσσαλονικη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας. Τομέας Ιστορίας, Δόγματος, Διορθοδόξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων, 2018, 338 σ.

9. “Union of the Catholic Churches”, The Observer, February 16, 1930, p. 12.

УДК 94:352/353(477)«1918/1920»

Сергій БОНДАР
(м. Київ)

Українське церковне будівництво доби перших національно-визвольних змагань

Розкриваються особливості суперечностей та закономірностей основних тенденцій церковного будівництва доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр.

Ключові слова: Василь Зеньківський, Олександр Лотоцький, Православна церква, Українська Держава, Всеукраїнський Церковний Собор, Найвища Церковна Рада, Всеукраїнська Православна Церковна Рада

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Українська православна церква переживала досить складні та суперечливі події Перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. З одного боку у пастви та білого духовенства виникала потреба до відродження старих українських звичаїв церковного життя та будівництва української церкви не лише за назвою, а й за духом. З іншого боку, старі імперські чорносотенні сили з російського єпископату з усіх сил пручалися українському національному відродженню. В розв’язанні цієї колізії приймала участь держава та її орган, який відповідав за питання релігії, а саме Міністерство ісповідань.

Метою дослідження є аналіз суперечностей та закономірностей в основних тенденціях церковного будівництва доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах проголошення універсалів Української Центральної Ради та творення Української Народної

Республіки для українського православ'я розпочався абсолютно новий етап існування. Якщо до цього церква знала головним чином дві моделі взаємодії з державною, перша з яких передавала формування ідеологічного апарату того чи іншого державного утворення на базі православної церкви, а друга являла собою церкву як соціальну інституцією, що була антагоністом державі та правлячому релігійному культу, то з початком революції та відділення церкви від держави починається новий незнаний досі період церковного життя в Україні. З початком перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років церква не є державною, а отже привілейованою, проте в умовах УНР не зазнає утисків та зазіхань на її внутрішнє життя та суспільну діяльність.

Великий вплив на позицію щодо церковного питання з боку української Центральної Ради мали не лише ліві погляди членів партій, що складали більшість, а й саме ставлення російських шовіністів з церковних кіл до національного відродження духовного життя. Більшість єпископів російської православної церкви за своїм етнічним походженням були росіянами. Тому і в ідеологічних засадах церковних ієрархів було не скільки православного як імперського та російсько-шовіністичного. Такий антагоністичний порядок денний до порядку денного, висунутого революцією та національно-визвольними змаганнями українського народу, мав на перший погляд не перспективний характер [6, с. 22 - 24], [7, с. 286].

Категоричними противниками української автокефалії в самій Україні насамперед були правлячі єпископи українських єпархій та єпископат загалом. В Києві це насамперед митрополит Володимир (Богоявленський) та його близький соратник єпископ Чигиринський Нікодим (Кротов). На різких антиукраїнських позиціях стояли насамперед – архієпископ Харківський і Охтирський Антоній (Храповецький) та Евлогій (Георгиевский) з Волині. Таким чином, окрім архієпископа Олексія (Дородніцина), проукраїнське духовенство немало єпископів серед своїх лідерів [7, с. 284].

Проте навіть в умовах байдужості з боку держави та протидії з боку єпископату український патріотичний клір мав чисельні здобутки. Так, для прикладу, Святішій Синод своїм рішенням від 10 липня 1917 року оголосив, що «не встречает препятствий введению в местностях с малорусским населением малорусского языка в церковной проповеди и церковно-приходских школах». З травня 1917 року почалася підготовка видання Святого Письма українською мовою.

За час існування Російської імперії концепція глави держави, який водночас є главою церкви і набував рис непогрішимості, панувала в російському православ'ї продовж двохсот років. Саме тому для багатьох ієрархів церкви події революції стали світоглядною катастрофою. Для них падіння монархії було радше не політичним падінням, а релігійною, моральною та етичною трагедією. Тому розгляд та аналіз подій революції оцінювався не тільки через площину політичних, а й через площину морально-догматичних та традиційних церковних уявлень. Для російської монархічно-церковної свідомості було складно визнати право виборних органів влади, визначати правила взаємовідносин між органами влади, що обиралися простими людьми [8, с. 6].

Необхідність реформування системи управління була зрозуміло для ієрархів церкви ще з дореволюційних часів. Надмірний синтез державних та церковних

структур обмежував канонічність православ'я і позбавляв його усієї повноти та глибини церковного життя. Найбільш яскраво це виділялося на відсутності легітимного голови у Російській православні церкві, а саме патріарха. Все це робило церкву заручником державного апарату. Цікавим епізодом в житті російської православної церкви стало анкетування церковних ієрархів обер-прокурором, що проходило у липні 1905 р. Метою анкетування було з'ясування поглядів владик з наступних питань: 1) про склад майбутнього Собору; 2) реформа єпархіального та церковного управління судів; 3) про чин шлюбу для духовних осіб; 4) оновлення парафіяльного життя; 5) вдосконалення богословської освіти; 6) про порядок скликання єпархіальних нарад; 7) про місіонерську роботу та зв'язки з іншими християнськими конфесіями.

На думку ієрархів церкви, церковне життя в російській імперії грузло та буксувало під всевладдям обер-прокурора. Таке проникнення державних структур в церкву отримало неофіційну назву – прокуроро-папізмом. [3, с. 157-158] Як наслідок справи, що стосувалися церковного управління, ставали частиною компетенції не лише церковної влади, а й державної.

З відлученням церкви від держави виникла ще одна проблема, яка полягала в тому, що відділені від держави єпархії були надто великі, щоб ефективно забезпечувати рівень духовної опіки своєї пастви. Такий стан речей потребував глибокого реформування структури церкви, реалізація якого полягала в утворенні митрополичих округів. Посилення ролі єпископату та зростання його чисельності було перш за все спрямовано на посилення управлінських функцій та посилення їх впливу щодо парафіяльного кліру.

Важливе місце також займало питання переміщення єпископів з однієї кафедри на іншу, що йшло в розріз з канонами [3, с. 159]. Також повинна була відмінитися практика призначення єпископів та поновитись практика їх виборів. Також мала бути відроджена практика помісних соборів.

З початком революційних подій церква, що сприйняла їх через призму релігійних уявлень, в значній мірі бачила однією з головних подій відновлення патріаршества, як видимого глави російської православної церкви. Проте така різка зміна ситуації не могла не бентежити значного сегменту православного кліру. Для адаптації православної свідомості до нових умов та узгодження і єднання позицій різних груп мав скликатись собор, як єдиний легітимний орган церковної влади [3, с.168].

Черговою важливою віхою в діяльності Архієпископа Олексія (Дродніцина) та церковному житті українського православ'я стала робота в організації та діяльності Всеукраїнського Церковного Собору. Безпосередньою організацією та проведенням собору займалася новостворена Предсоборна Рада. Очолив її єпископ Катеринославський і Маріупольський Агапіт, а товаришем голови було обрано О. Маричивем [4, с.138-140]. Організація собору потребувала 60 тисяч карбованців. У зв'язку з тим що державне фінансування підготовки та проведення з'їзду було відсутнє, 4 грудня 1917 року архієпископ Олексій (Дородніцин), від імені Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради, звернувся до ігумені Києво-Покровського монастиря з проханням надати позику Церковній Раді на організацію собору в розмірі 1 тисячі карбованців, передавши їх священнику Володимиру Хоменку, що був скарбником [4, с.158] Надаючи гроші, єпископ

Никодим зауважив, що дає гроші не Церковній Раді Олексія (Дродніцина), а справжній Предсоборній Раді єпископа Катеринославського і Маріупольського Агапіта. На прохання Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Михайлівського монастиря виділити на організацію з'їзду 5 тисяч карбованців отримала згоду з такою ж резолюцією єпископа Никодима. Це яскраво свідчить про те, що підготовка до з'їзду йшла в складних умовах ідеологічного протистояння між проукраїнськими та проросійськими силами. [4, с. 158-159].

Незважаючи на вищевикладене, українізація православ'я відбувалася мляво і поступово. Планувалося, що 28 грудня 1917 року буде проведено церковний собор та буде скликано Всеукраїнську православну церковну раду, проте через військово-політичні події проведення православного собору було перенесено на січень 1918 року, зважаючи на брак коштів [4, с.158-159].

Кошти на проведення Собору було знайдено за сприяння митрополита Володимира. [1] Розпочав роботу собор у січні 1918 року. Перша сесія Собору мала 9 пленарних засідань. Очолив Всеукраїнський Церковний Собору єпископ Пимен (Пєгов). З початком роботи Собору домінуючою силою його стала Всеукраїнська православна церковна рада, що ставила своєю метою автокефалію української церкви. Єпископи ж не виявляли активності в її роботі, оскільки до Києва наближалися більшовики. Чи не єдиним підсумком першої сесії Собору було її закриття до травня. Крім перенесення роботи Собору на травень, була прийнята постанова, в якій йшлося про перехід на українську мову як мову офіційного діловодства та про окремі організаційні і фінансові питання. Втім значення цієї постанови для повсякденного життя церкви була мізерною [1], [2, с. 213-218].

Наступна сесія Всеукраїнського Церковного Собору відбулася в нових політичних реаліях, а саме в умовах Української Держави Павла Скоропадського. Консервативний, а почасти реакційний, політичний режим гетьмана Скоропадського надихав проросійських єпископів. На передодні відкриття другої сесії Собору проросійському єпископату, всупереч процедурі, вдалося «обрати» нового Київського митрополита – Антонія (Храповецького) з Харкова, а патріарх Московський Тихон та Священний Синод Російської православної церкви затвердили його на цій посаді. Такі дії проросійського духовенства в Україні та з боку московських архієреїв викликали обурення та незгоду українського уряду. Тому відкриття другої сесії Всеукраїнського Церковного Собору стало справою вже державною і супроводжувалася вона протистоянням міністра ісповідань Української Держави Василя Зеньківського. На потребу організації цієї сесії гетьман виділив 1 117 600 карбованців. Відкриття другої сесії Всеукраїнського Церковного Собору відбулося 7 (20) червня 1918 року. Втім хід сесії та її наслідки були дискусійними. Єпископи, будучи противниками самої ідеї автокефалії, на цій сесії першочергово боролися з нею, а не впорядковували справи церкви у відповідності до нових суспільно-політичних умов. Міністр ісповідань Зеньківський зі свого боку, з надією на поступові еволюцію світогляду ієрархів української церкви в бік української справи, уникав прямого тиску на єпископів. Всеукраїнська православна церковна рада ж на цій сесії опинилася в меншості. На другій сесії було вирішено питання вищого церковного управління та прийнято постанову з 17 пунктів, яка закладала принципи українського церковного самоуправління. Згідно цих рішень українська церква підпорядковувалася Московському патріарху. 24 червня (7 липня) 1918 року проросійською більшістю Всеукраїнського Церковного Собору було позбавлено мандатів членів Всеукраїнської православної церковної ради. Тож друга сесія Всеукраїнського

Церковного Собору хоч і надала формальної структури українському православ'ю, все ж закріпила позиції антиукраїнського духовенства. Такий поворот зняв з порядку денного питання богослужіння українською мовою і статус її як можливої мови богослужіння був зведений нанівець. 27 червня (11 липня) 1918 року другу сесію Всеукраїнського Церковного Собору було закрито. [1],[2, с. 213 - 218]

Третя сесія Всеукраїнського Церковного Собору розпочала свою роботу 15(28) жовтня 1918. Головним питанням тієї сесії було насамперед обговорення ставлення Московського патріарха та Всеросійського Собору до « Положення про вище церковне управління в Україні». 1(14) листопада 1918 року Міністр ісповідань Української Держави Олександр Гнатович Лотоцький підняв перед собором питання автокефальної церкви, однак у зв'язку з формуванням нового уряду з новим Міністром ісповідань питання автокефалії не знайшло підтримки. 30 листопада (12 грудня) на соборі виступив Гетьман.

Православна церква отримала першість серед інших конфесій. Крім того на третій сесії Всеукраїнського Церковного Собору було прийнято рішення про те, що єпископи та митрополити мають обиратися собором та затверджуватися Московським патріархом без урахування побажань чи протестів світської влади. Також, на думку Собору, саме митрополит мав замість Міністра ісповідань представляти церкву в державі. Крім того було вирішено, що саме церковнослов'янська мова має бути мовою богослужіння в українській церкві. Завершилася робота 3 сесії 4 (17) грудня 1918 року у зв'язку з припиненням існування Української Держави [1], [2, с. 213-218].

Тим часом 14 листопада 1918 року з початком антигетьманського повстання відбулася корінна зміна у долі української церкви та перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 р. І хоча прямого взаємозв'язку між федеративною грамотою Павла Скоропадського і антигетьманським повстанням немає, оскільки Директорією УНР було утворено за день до її проголошення. [3] Все ж сам факт її проголошення став підсумком тривалої політики гетьмана, що полягала в намаганні всидіти на двох стільцях. З одного боку, він прагнув до розбудови української держави, здійснюючи конкретні кроки в державному будівництві та творенню української церкви. З іншого боку, його поступальність та нерішучість на цьому шляху в поєднанні з маріонетковим характером Української Держави по відношенню до Центральних держав (насамперед Німеччини та Австро-Угорщини) створювало враження серед колишніх царських чиновників, генералів та єпископату церкви про тимчасовість існування Української Держави як такої та швидке повернення до єдиної та неділимої Росії з новим державним ладом. Такі настрої були підігріті Гетьманом шляхом підтримки кількох білих армій та творенню офіцерських дружин, які організаційно трималися окремо від збройних сил Української Держави. Попри позитивну оцінку постаті Павла Скоропадського, яка ґрунтується на його внеску в освіту та культуру України та творенню Національної академії наук України, що склалася у вітчизняній історіографії доби незалежності України, слід пам'ятати, що саме Павло Скоропадський передав 19 листопада загальне командування над всіма збройними силами Української Держави Федору Келлеру. Келлер був найбільш реакційним монархістом серед російських генералів, і саме тому, отримавши усю повноту військової та цивільної влади, почав затримувати українських діячів та повертати царські порядки. В умовах гетьманату ідея заснування української церкви у вигляді самоврядної організаційної структури зазнавали еволюції і, так

само як і політика гетьманату в решті сфер, не мали твердого та незворотного характеру.

Список використаних джерел та літератури

1. Всеукраїнський православний церковний собор (ВПЦС) / В. І. Ульяновський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-30050

2. Еволюція автокефального руху в Україні (1917-1936 рр.) / О.А. Поцулко // Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 2. С. 213-218.

3. Бойко О.Д. Протигетьманське повстання 1918 [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Protyhetmanske_povstannia (останній перегляд: 01.03.2024)

4. Ульяновський В.І. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради): Навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 200 с.

5.Євсєєва Т. М. Російська православна церква в Україні 1917-1921: Конфлікт національних ідентичностей у православному полі /. червоний. О П. Reєnt. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2005. 362 с.

6. Іван Власовський .Нарис історії Української православної церкви : [в 4 т. 5 кн.]; Укр. Православ. Церква Київ. Патріархату. Київ: [б, в], 1998. Т4, ч1. Репр. вид. 1998. 384 с.

7. Дорошенко, Дмитро Іванович. Історія України 1917-1923 рр.: [в 2 т.] / Дмитро Дорошенко ; [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ: Темпора, 2002. (Vita Memoriae) Т. 1: Доба Центральної Ради. 2002. 319 с.: іл.

8. Іван Власовський .Нарис історії Української православної церкви : [в 4 т. 5 кн.] / Іван Власовський; Укр.Православ. Церква Київ.Патріархату. Київ: [б, в], 1998. Т. 4, ч. 2. Репр. вид . 1998. 384 с.

УДК 327(439:477.87)"1919/1920"

Олексій ЧУХОМЕЦЬ
(м. Київ)

Закарпаття в контексті зовнішньої політики Угорщини 1919-1920 рр.

В статті аналізується проблематика Закарпаття в зовнішньополітичних діях та планах Угорщини між Сен-Жерменським (1919 р.) та Тріанонським (1920 р.) мирними договорами. Досліджуються дипломатичні, економічні та військові аспекти даних дій к контексті зазначеного краю та обумовлюються їх причини.

Ключові слова: Закарпаття, Угорщина, зовнішня політика, військові плани, Франція, Польща, Чехословаччина.

Науковий керівник: *Іванова Л. Г.*, професор кафедри історії та етнології України історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професорка.

Постановка проблеми Проблематика Закарпаття під час укладення Версальської мирної системи в Європі була досліджена значною кількістю вітчизняних науковців, які охоплювали внутрішні - та зовнішнополітичні аспекти приєднання даного краю до Чехословаччини. Разом з тим необхідно відмітити, що в значній мірі поза увагою залишаються дії Угорщини відносно даного краю в часовий проміжок між Сен-Жерменським договором (1919 р.) та Тріанонським договором (1920 р.). Не бажаючи миритись з територіальними втратами, угорський уряд розпочав розпочав активну зовнішньополітичну діяльність, прояви якої в певній мірі стосувалися також і Закарпаття.

Історіографія проблеми. Вивчення теми дослідження здійснювалось як вітчизняними, так і закордонними науковцями. Особливу увагу необхідно приділити угорським дослідникам. Зокрема, необхідні в рамках дослідження дані про зовнішньополітичну діяльність угорського керівництва є в наукових працях істориків Б. Анг'яла [6], Ф. Бороша [7] О. Лайоша [10] та Г. Ромсикса [11]. Також додаткова важлива інформація міститься в працях таких дослідників, як А. Орде [5], Д. Домбровський [2] та В. Гиря [1].

Мета статті полягає в аналізі зовнішньополітичної діяльності Угорщини в контексті Закарпаття, її основні аспекти, реакцію інших країн на дану діяльність та її наслідки для об'єктів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи політику Угорщини відносно Закарпаття після Першої Світової війни, необхідно зауважити, що дане питання для різних угорських урядів було важливе насамперед в контексті збереження територіальної цілісності держави перед територіальними прагненнями Чехословаччини, Румунії та Югославії. Ще керівництво Угорської республіки на чолі з М. Кароєм передбачало негативні наслідки майбутнього мирного договору та майбутні територіальні втрати. В такому контексті прийняття в грудні 1918 р. для Закарпаття «народного закону № X про автономію Руської Крайни» насамперед зовнішньополітичне значення та мало продемонструвати країнам Антанти піклування уряду про угорські меншини всупереч критиці зі сторони сусідніх держав. Зокрема, міністр у справах менших О. Ясі так охарактеризував надану автономію: «У моїх очах автономія Руської Крайни мала більше моральне, ніж практичне значення. …, я хотів укласти угоду принаймні з найслабшою стороною, щоб довести серйозні й чесні наміри Народної Республіки щодо національного самоврядування. Щоб, коли мова йде про мирний договір, ми могли показати Антанті, що ми серйозно ставимося до своїх обіцянок і що ми можемо вирішити проблему навіть у старих кордонах. …» [8, с. 336]. Про прагнення зберегти Закарпаття в складі Угорщині свідчить і надісланий спонсорований угорським політичними колами меморандум до Антанти 5 серпня 1919 р., в якому такі проугорські русинські діячі, як М. Куткафалві, І. Продан, М. Балог та інші висловлювались на користь угорського управління: «...Русинський вопрос найліпше так можно би допорядіти... як уже ош тисячу роков руснаки все готові билі ід уграм пристаті, так у сем ділі й тепер ізповнят свою волю» [1, с. 55-56].

Проте дані дії не змінили намірів країн Антанти, які у вересні 1919 р. під час перемовин в Сен-Жермені передали ряд територій Угорщини (Бачки, Словаччини, Трансільванії, Хорватії, Бургенланду) сусіднім країнам. В тому числі Закарпаття було передано Чехословаччині в якості автономної одиниці під назвою Підкарпатська Русь. За таких умов угорське керівництво прагнуло до сприятливого для себе перегляду кордонів, задля чого були активізовані дипломатичні перемовини насамперед з країнами – переможницями – Великобританією, Францією та Польщею.

Необхідно відмітити, що для періоду 1919-1920 рр. в зовнішній політиці Угорщини був характерний авантюрний підхід, який визначався переоцінкою економічних та дипломатичних важелів впливу, висування надмірної кількості територіальних вимог та спробами підіймати заворушення в сусідніх країнах, які утримували відторгнуті території. В умовах встановлення післявоєнного порядку даний підхід був протилежний намірам ключових держав Європи по збереженню миру та спокою на континенті, тим самим частково знецінюючи своє репутацію як занадто постраждалої країни [11, с. 86].

Одним із проявів авантюрної політики в зовнішньополітичних відносинах варто вважати перемовини Угорщини з Великобританією та Францією. Маючи спершу позитивні зв’язки з англійським урядом та посадовцями (Д. Л. Джордж, верховний комісар Т. Холер та ін.), які визнавали важкий економічний стан Угорщини та угорських меншин на відторгнутих територіях [9, с. 169-170], угорські політичні кола були незадоволені неготовністю англійців зберегти ряд територій за королівством, що призвело в березні 1920 р. до перемовин з французькою стороною [11, с. 88-90].

Під час даних перемовин вперше була порушена проблема територіальної приналежності Закарпаття. Французька делегація на чолі з міністром іноземних справ М. Палеологом наполягала, що в випадку надання прав на деякі угорські залізниці, річного порту в Будапешті, ряду промислових заводів та концесії на будівництво каналу "Дунай-Тиса" деякі умови договору могли бути пом’якшені. Сподіваючись, що це буде стосуватися і територіальних питань, угорський посередник Ч. Хамлош передав в квітні М. Палеологу записку від угорського уряду, в якому в обмін на економічні преференції пропонувався список бажаних територій: південна Словаччина, прикордонні частини Трансільванії, Бачку, Банат а також Закарпаття. Проте французька сторона, як і англійська, не була готовою до територіальної ревізії на користь Угорщини, прагнучи насамперед укладення вигідних економічних та політичних відносин [5, с. 477-478].

Зрештою, незважаючи на прагнення залучити Францію на свою сторону, Угорщина була змушена підписати 4 червня Тріанонський договір, котрий фактично дублював невигідні умови Сен-Жерменського договору [4, с. 33]. Єдиним наслідком французо-угорських перемовин став наданий угорському урядові документ від прем’єр-міністра Франції О. Міллєрана, в якому зазначалось, що установлені кордони не є остаточними та можуть бути переглянуті в майбутньому. Фактично даний документ, названий пізніше в історичній літературі

"лист Міллєрана", сформував в угорського уряду враження про тимчасовість прийнятих в Тріаноні домовленностей, що додатково посилювало угорські ревізіоністичні прагнення [5, с. 487].

Незважаючи на укладення мирного договору, до кінця 1920 р. угорський уряд прагнув використати польську-радянську війну для перегляду південних кордонів, включаючи Закарпаття. Активно велись польсько-угорські перемовини, які стосувались насамперед підтримки Другої Річі Посполитої військовою амуніцією та потенційно військами. Прагнучи посилити дану позицію та користуючись антическими настроями польського уряду, угорське керівництво прагнуло залучити уряд Ю. Пілсудського до підривної діяльності в Підкарпатській Русі. Зокрема, в травні 1920 р. проугорський посадовець А. Штефан за дорученням М. Хорті зустрівся з польським генералом К. Сосновським, де було порушено питання приєднання Закарпаття до Угорщини [2, с. 66]. Також під час перемовин передбачалось створення на території Польщі словацького легіону кількістю до 10 тис чоловік, який мав вести боротьбу проти чеської влади з півночі [7, с. 120-122], серед яких мав бути і один батальон, створений з проугорських русинів [12, с. 407]. Усього протягом 1919-1920 рр. було розроблено до 4 військових планів угорською стороною, які передбачали захоплення прикордонних міст Словаччини та Підкарпатської Русі при підтримці польських військ [10, с. 91-98].

В липні-серпні 1920 р., під час наступу радянських військ на територію Польщі та проголошення чехословацьким урядом нейтралітету, Угорщина сподівалась через військову допомогу Польщі одержати за домовленістю з союзниками прикордонні території ЧСР, в тому числі Підкарпатську Русь. Будапешт запропонував союзним комісарам використати угорські війська проти Червоної армії, перекинувши їх до Польщі або поставивши для охорони гірських перевалів в Закарпатті [10, с. 100-103]. Деякі французькі представники, зокрема посол в Угорщині Моріс Фуше, були не проти підняти дане питання серед решти очільників країн Антанти [5, с. 480]. Паралельно перемовинам угорське керівництво розпочало підготовку по захопленню прикордоння Закарпаття. Для цього в серпні була спланована операція "Сутінки" (угор. «Pirkadás»), під час якої до 50 тис. угорських військових мали захопити прикордонні міста Ужгород, Мукачево та Берегове [6, с. 52-53].

Водночас проти даних домовленостей виступив уряд Великобританії, який не хотів посилювати економічні та політичні важелі впливу Франції в регіоні [3, с. 37]. Аналогічну позицію зайняли Чехословаччина, Румунія та Югославія, які з метою упередження угорського ревізіонізму розпочали перемовини щодо створення військового союзу, котрий протягом 1920-1921 рр. оформився у вигляді “Малої Антанти” [5, с. 482-484]. Зрештою, кінцем угорських намірів став успіх польсько-українських військ в битві за Варшаву 25 серпня 1920 р., завдяки якій угорська військова підтримка через територію Закарпаття стала не потрібною [7, с. 207-209]. В таких умовах, коли усі важливі держави Європи були проти агресивного ревізіонізму, угорське керівництво було змушене розпочати процес пристосування до умов Тріанонського договору. Одним із проявів цього, зокрема,

була особиста відміна М. Хорті нападу угорських диверсантів на чехословацьке прикордоння наприкінці 1920 р. [11, с. 93]

Висновки. Короткочасний період між укладенням Сен-Жерменського та Тріанонського договорів визначався постійними намаганнями угорського уряду переглянути можливі територіальні втрати як через дипломатичні, так і військові засоби. В контексті Закарпаття угорський уряд розглядав край як один із багатьох втрачених територій, користь від якої полягала в створенні кордону з союзною Польщею. Повернути край передбачалось або через домовленість з французьким урядом, або шляхом військового втручання за підтримки Польщі та внутрішніх антических рухів краю. Незважаючи на певну підтримку даних дій зі сторони Польщі, Великобританія та Франція не погодились на територіальний перегляд, фактично змусивши угорську сторону підписати Тріанонський договір і визнати, зокрема, входження краю до складу Чехословаччини. Хоча під час польсько-радянської війни в травні-серпні 1920 р. ревізійні прагнення відносно Підкарпатської Русі набули найбільшої ваги, проте успішна для Другої Річі Посполитої битва при Варшаві остаточно зруйнувала угорські наміри по ревізії кордонів. Водночас відверто ворожа політика Угорщини сприяла формуванню міцнішого політико-військового союзу між країнами Малої Антанти, в рамках якого Підкарпатська Русь відігравала роль географічної ланки між Чехословаччиною та Румунією.

Список використаних джерел та літератури

1. Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): монографія / Серія «Studia Regionalistica», № 4; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво «Карпати», 2012 – 200 с.

2. Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938-1939 / Д. Домбровський. - Київ: Темпора, 2012 –392 с.

3. Химинець Ю. Мої спостереження Закарпаття. Спогади. – Нью-Йорк: Накладом Карпатського Союзу, 1984 – 187 с.

4. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець; [Редколег. Ю.Остапець, Р.Офіцинський, Л.Сорко, М.Токар, С.Черничко; Відп. за вип. М.Токар]. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010 – 720 с.

5. Orde A. France and Hungary in 1920. Revisionism and Railways. Bela K. Kiraly, Peter Pastor and Ivan Sanders (eds.), War and Society in East Central Europe, vol.VI, Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon, New York: Columbia University Press, 1982 – pp. 475-492

6. Angyal B. Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938 - Nostra Tempora, 6, 2002 – pp. 475-492

7. Boros F. Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970 – p. 337 – Режим доступу:

8. Fedinec C. „...önbizalmat jelentene...”: Kárpátalja a revíziós időszak magyar politikai retorikájában. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig: Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014 – pp. 335-352.

9. Gábor B. Britain and Central Europe. 1918–1933/ Oxford: Clarendon, 1999 – p. 340

10. Lajos O. Tervek a Felvidék visszafoglalására 1920-ban. Közép-Európai Közlemények, No. 51., 2020 – pp. 89 – 114 - Режим доступу: https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/33454

11. Romsics G.· A magyar külpolitika útkeresése,1919–1923. KORUNK (KOLOZSVÁR) 31:5, 2020 – pp. 85-98 – Режим доступу: https://epa.oszk.hu/00400/00458/00666/pdf/EPA00458_korunk-2020-05_085-098.pdf

12. Szakál I. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918-1938). Kárpátalja története. Örökség és kihívások : Monográfia. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola; "RIK-U" Kft., Beregszász; Ungvár, 2021. pp. 399 - 448.

УДК 327(477+470)"1918/1919"

Анастасія БІЛИК
(м. Кам’янець-Подільський)

До питання мирних переговорів Директорії УНР та РСФРР (листопад 1918 – лютий 1919 рр.)

У доповіді розкривається складний та суперечливий процес мирних дипломатичних переговорів між урядом Директорії УНР та Російською соціалістичною федеративною радянською республікою з листопада 1918 р. до лютого 1919 р.

Ключові слова: Директорія, УНР, РСФРР, переговори, конфлікт, уряд, війна.

Науковий керівник: *Яблонська Д. Р.*, асистентка кафедри всесвітньої історії Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор філософії в галузі історії.

Постановка проблеми. Доба Української революції 1917-1921 рр. була досить важливим періодом в історії нашої країни. У 1918 р. утворюється Українська Народна Республіка, яка не мала чіткої зовнішньополітичної концепції та єдиного погляду на пріоритети у міжнародних справах, але мала на меті утворити незалежну державу. З самого початку на перешкоді головної цілі стояв радянський уряд з яким були досить напружені стосунки та які супроводжувалися постійними збройними конфліктами.

Аналіз дипломатичних переговорів УНР з радянським режимом задля мирного врегулювання складної ситуації є одним із ключових етапів в історії української революції першої половини ХХ ст. та є досить *актуальним* в сучасних подіях. Відповідно *метою* є розкриття перетрактації уряду УНР та більшовицькою владою з листопада 1918 р. по лютий 1919 р.

Історіографія проблеми. Дана проблема у тій чи іншій мірі висвітлена у працях ряду вітчизняних істориків, а саме: В. Лозового [4], І. Дацків [3], О. Лупандін [5; 6], М. Дорош [2] та ін. Наша розвідка є суттєвим доповненням наявних напрацювань із використанням збірника документів, що проливає світло на ряд маловідомих фактів з історії української революції 1917-1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після державного перевороту та скидання влади Гетьманату П. Скоропадського 14 листопада 1918 р. до влади приходить новий уряд – Директорія УНР [5]. Так, однією з головних проблем нової влади було запобігання загрози з боку радянської Росії, яка у 1918-1919 рр. була досить сильною в порівнянні з УНР, що могло привести до втрати української державності [2, с. 4].

Згідно Брестського договору Москва була зобов'язана укласти мир з УНР та визнати мирний договір між нею та Центральними державами, однак із виконанням цих зобов'язань Раднарком зволікав та згідно зі своєю зовнішньополітичною стратегією продовжував надавати військову допомогу Народному Секретаріату, а згодом – Тимчасовому робітничо-селянському урядові, які лише на ній і трималися [1, с. 4].

На початковому етапі свого існування Директорія УНР намагалась вирішити конфлікти з радянським режимом мирним шляхом. Першою спробою вирішити конфлікт були переговори, які відбулись між делегаціями РСФРР з Українською Державою (Д. Мануїльським і Х. Раковським) про нейтралітет більшовиків під час повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Зміст переговорів полягав у тому, що радянська Росія мала визнати самостійність УНР і його демократичний лад в країні. В свою чергу український уряд мав забезпечити легальне існування партії комуністів і також свій нейтралітет у боротьбі радянської Росії з її зовнішніми ворогами [2, с. 5].

Оскільки проблему миру з УНР ленінський уряд цинічно зводив до урегулювання внутрішньо-українського конфлікту й відставки Директорії, московські переговори зайшли в глухий кут і на початку лютого 1919 р. були припинені. Але незважаючи на численні спроби Української Народної Республіки налагодити діалог з Москвою, жорстка політика більшовиків робила будь-які переговори марними. Невдалі радянські спроби силою нав'язати Україні більшовицький режим змусили керівництво УНР шукати альтернативні шляхи [3, с. 112].

Зрозумівши, що знайти спільного рішення вони не зможуть, уряд радянської Росії вирішив розпочати збройний конфлікт. З метою створення «правової» мотивації для приєднання України, Раднарком сформував на своїй території маріонетковий радянський центр. Керівництво більшовицької Росії на чолі з В. Леніним цілеспрямовано й активно готувалося до прямої зовнішньої агресії проти України, а всі військові дії Червоної армії на території України та й інших новостворених держав колишніх імперських земель описували як громадянські війни [4, с. 170].

Лише після захоплення Харкова 3 січня 1919 р. більшовиками, український уряд усвідомив серйозність ситуації. Міністр закордонних справ УНР В. Чехівський у нотах від 31 грудня 1918 р., 3 і 4 січня 1919 р. до Раднаркому РСФРР висловив стурбованість діями радянської Росії. Крім того, чітко визначив які регулярні війська РСФРР здійснюють наступ на Україну, а саме: 9-та Курська, 4-та Брянська та 17-та стрілецькі дивізії [6, с. 160].

За даними української сторони, попереду регулярних військ діяли партизанські загони, які отримували зброю та підпорядковувалися військовому командуванню РСФРР. Українські міста Валуйки, Куп'янськ, Білгород, Новгород-Сіверський та інші вже були окуповані [6].

Своєю чергою нарком закордонних справ РСФРР заперечував претензії українського уряду щодо перебування військових формувань РСФРР на території України. Уряд РСФРР запевняв, що не має наміру зазіхати на самостійність України. Проте, це твердження стосувалося лише України у формі радянської соціалістичної республіки, а не Директорією УНР. Російська сторона звинувачувала УНР у репресіях проти рад та насильницькому придушенні прагнень трудових мас України до встановлення радянського ладу [7].

Незважаючи на декларування більшовиками права націй на самовизначення, ліквідація української державності була невід'ємною частиною їхнього плану із встановленням влади над всією територією колишньої Російської імперії. Для досягнення цієї мети використовувалися різноманітні методи, від військових до дипломатичних.

Попри логіку ситуації, українське керівництво не вжило жодних заходів для захисту власної території, не бажаючи загострювати конфлікт. Цю позицію частково пояснювали сподівання голови Директорії В. Винниченка на мирне врегулювання ситуації та досягнення порозуміння з більшовиками. Він щиро вірив у силу дипломатії та розумів, що чисельної армії в Україні, яка б змогла протистояти агресору немає [7]. Такої ж думки дотримувався і В. Чехівський, який вважав, що застосування зброї є злочином, а мирний вихід із ситуації цілком можливий [1, с. 12].

Радянський уряд погодився на переговори, але різними методами намагався їх затягнути. Також відсутність зв'язку між українською делегацією та Директорією завело переговори у глухий кут. І вже 2 лютого 1919 р. більшовики окупували Київ, що змусило Директорію переїхати до Вінниці. Ця подія ознаменувала безперспективність мирних переговорів з більшовиками [6, с. 18].

Наступною спробою мирно врегулювати конфлікту стала пропозиція голови РНК та наркома закордонних справ УСРР Х. Раковського провести переговори у Харкові та вести їх із радянським урядом в України, а не з РСФРР. Однак, УНР відкинуло цю ідею та вважало перспективнішими переговори з Антантою. Тому 10 лютого 1919 р. українсько-російська перетрактація в Москві остаточно припинилася [6, с. 18].

Висновки. Отже, на початку збройного протистояння між більшовицькою Росією та Директорією УНР була непоодинока спроба дипломатичних переговорів та намагання вирішити конфлікт мирним шляхом. Однак, все це було безрезультативно. Намагання взяти під контроль Україну більшовики вдавалися до різних маніпуляцій – затягування та зривання переговорів, безпідставні звинувачення українського уряду в неправомірності дій та багато іншого. Все це є гарним прикладом того, що з російською стороною неможливо домовитися, а

також повчальним уроком для сучасного воєнного протистояння з Російською Федерацією.

Список використаних джерел та літератури

1. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: документи і матеріали: У 2-х т., 3-х ч. / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. 688 с.

2. Дорошко М. Відносини директорії УНР з урядом радянської Росії в кінці 1918 – 1919 рр.: незасвоєні уроки історії. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 117(2). С. 3-7.

3. Дацків І. Дипломатичні стосунки Директорії УНР із радянськими урядами Росії та України. Український історичний журнал. 2009. № 3 (486). С. 108–122.

4. Лозовий В. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Київ; Кам'янець-Подільський, 2005. 224 с.

5. Лупандін О. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.

6. Лупандін О. Українсько-російські відносини (квітень 1918 - початок 1919 рр.): дипломатичний аспект // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 років / Голов. ред. В.Ф. Верстюк. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. Вип. 10. С. 152-171.

7. Соловйова В. З історії дипломатичних відносин Директорії УНР і радянської РСФРР у 1919 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. Ш: Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. Бердянськ-Запоріжжя, 1998. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://istznu.org/index.php/journal/article/download/949/893/. – Дата доступу: 17.02.2024.

УДК 94:328.13-025.14(477+470)"192"

Юлія ФАСТОВЕЦЬ
(м. Київ)

Роль та значення об'єднання народних комісаріатів РСФРР з народними комісаріатами УСРР в 1920-х роках

Проаналізовано причини та наслідки об'єднання народних комісаріатів РСФРР із народними комісаріатами УСРР, що почалося в 1919 р. та продовжилося в 1920-х рр. Встановлено, що одним із основних наслідків процесу об'єднання наркоматів стало формування інституту уповноважених РНК РСФРР при РНК УСРР, одним із основних завдань якого став нагляд за дотриманням постанов та рішень РКП(б) та РНК РСФРР на території УСРР.

Ключові слова: об'єднання народних комісаріатів, інститут уповноважених, УСРР, РСФРР.

Науковий керівник: *Шарпатий В. Г.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. 1919 рік визначив політичний курс внутрішнього життя української республіки шляхом політичного зближення із РСФРР загалом та народних комісаріатів зокрема. На державному рівні була закріплена необхідність проведення об'єднання таких комісаріатів, як: воєнного, народного господарства, народного комісаріату шляхів, народного комісаріату фінансів та праці, згідно з протоколом Політбюро ЦК РКП(б) від 28.05.1919 б/н [4]. Згодом Політбюро ЦК РКП(б) затвердило директиву для ЦК КП(б)У, згідно з якою вважати наркомів РСФРР – союзними наркомами, а наркомів УСРР – їхніми обласними уповноваженими. Під час перебування на території України військ А. Денікіна, процес об'єднання комісаріатів був призупинений. Лише після звільнення республіки від білого режиму, більшовики повернулися до кампанії об'єднання наркоматів.

Історіографія проблеми. Окреслена проблематика станом на сьогодні частково висвітлена в наукових публікаціях вітчизняних науковців (О.Р. Купчик, В. В. Сокирська, І. Ю. Стрельникова, В. О. Цимбал та ін.), однак основним джерелом для аналізу стають архівні матеріали та нормативно-правові акти 1920-х років. Аналіз спеціальної літератури дозволяє встановити потребу в детальному аналізі передумов та причин об'єднання народних комісаріатів обох республік, що є метою цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. 27 січня 1920 року було прийнято рішення Всеукраїнський Революційний Комітетом «Про об'єднання діяльності УСРР та РСФРР» [1]. У рішенні наголошувалося, що декрети та постанови уряду УСРР змінювалися відповідними декретами та постановами уряду РСФРР щодо питань функціонування таких народних комісаріатів, як: фінансів, пошти та телеграфу, шляхів сполучення, праці, ВРНГ та наркомвійськ УСРР.

Вибір цих народних комісаріатів для об'єднання був спричинений загальним характером політичного управління для кожної республіки та вирішенням загально-державних питань відповідної сфери.

IV Конференція КП(б)У, яка проходила 17–23 березня 1920 року, у резолюції «Державні відносини Радянської України і Радянської Росії» [5], визнала, що об'єднання деяких народних комісаріатів РСФРР із відповідними комісаріатами УСРР було зумовлене тогочасними суспільними потребами, зокрема об'єднання військових комісаріатів продиктоване воєнним часом (наслідками Першої світової війни, денікінської окупації тощо), об'єднання комісаріатів зовнішніх справ спричинене необхідністю УСРР боронитися від впливу міжнародного імперіалізму та необхідністю налагодження стійких міждержавних відносин між УСРР та РСФРР; об'єднання народних комісаріатів шляхів сполучення, пошти й телеграфу диктувалися необхідністю підтримки зв'язку між республіками, швидкого обміну інформації та зв'язку; об'єднання народних комісаріатів праці також не стало виключенням, адже опора більшовиків на соціальну основу своєї влади –

пролетарів та меншою мірою на селян – диктувало необхідність уніфікації економічно-соціального устрою, створення профспілок тощо.

Унаслідок об'єднання наркоматів виникла також потреба в управлінні та керуванні їхньою діяльністю на території УСРР.

Під час об'єднання наркоматів РСФРР із відповідними наркоматами УСРР відбувалося злиття керівного складу, однак зважаючи на брак досвідчених управлінців серед вихідців з української республіки (що більшовики пояснювали низькою зацікавленістю українців у політичному житті країни, нестачу в політично грамотних та освічених комуністах), кадровий потенціал народних комісаріатів УСРР поповнювався більшою мірою за рахунок представників із РНК РСФРР.

З метою легалізації цього процесу РКП(б) запропонувала створення так званого інституту уповноважених відповідного комісаріату РНК РСФРР на території УСРР. Такі уповноважені повинні були виконувати рішення та вказівки з центру, слідкувати за належним виконанням доручень РНК РСФРР та РКП(б) українськими РНК та КП(б)У на території республіки.

При цьому, право затвердження кандидата на посаду уповноваженого РНК РСФРР при РНК УСРР залишалося за РНК РСФРР із подальшим інформуванням ВУЦВК, перед яким уповноважені мали звітувати про свою роботу. Варто зазначити, незважаючи на те, що ВУЦВК був вищим органом державної влади УСРР, права зупиняти дії уповноважених РНК РСФРР на території УСРР він не мав [6, с. 344].

Наступним кроком в утвердженні статусу уповноваженого РНК стала постанова РНК УСРР від 25.01.1921 «Про уповноважених РСФРР при Раднаркомі УСРР» [2]. У постанові було зазначено, що особи, призначені наркомами РСФРР з правом керування самостійними галузями управління на території УСРР, приступають до виконання своїх обов'язків з моменту підтвердження цього призначення відповідною постановою ВУЦВК. Варто зазначити, що ВУЦВК у цьому питанні лише формально виконував свої обов'язки, затверджуючи, обраних раніше РКП(б) та РНК РСФРР кандидатів на відповідні посади уповноважених наркомів. Крім цього, постанова затвердила назву таких уповноважених, а саме: Уповноважений (такого-то) комісаріату РСФРР при РНК УСРР [2].

Варто згадати також постанову ВУЦВК «Про уповноважених центральних установ» від 13.04.1921, яка дозволяє детальніше визначити коло осіб, яких віднесено до уповноважених, серед яких на першому місці виокремлюють власне-уповноважених, які відряджені для виконання поставлених доручень; на другому перебувають інструктори; на третьому місці – інспектори, які оцінюють діяльність місцевих органів РНК УСРР [3]. Зазначена постанова також підкреслює, що ВУЦВК може лише формально розглядати кандидатури уповноважених, яких відправили центральні РНК, що, на нашу думку підкреслює, другорядність українського республіканського законодавства у виконанні та прийнятті політичних рішень та першість загальноросійського в цьому питанні.

Висновки. Об'єднання наркоматів РСФРР із наркоматами УСРР мало на меті встановлення безпосереднього контролю центру за органами виконавчої влади на території УСРР. Діяльність об'єднаних наркоматів у цілому була під пильним контролем уповноважених РНК РСФРР при РНК УСРР, які здійснювали контроль за виконанням рішень та директив, отриманих із центру. Формування інституту

уповноважених РНК РСФРР при РНК УСРР поступово закріплювалося на державному рівні, майже виключаючи можливість українському уряду оскаржувати рішення РКП(б) та РНК РСФРР. У подальшому плануємо дослідити особливості об'єднання кожного вищезазначеного наркомату РСФРР із відповідним наркоматом УСРР.

Список використаних джерел та літератури

1. Про об'єднання діяльності УСРР та РСФРР / Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919-1920 роки / Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції. - 1-е вид. (офіціальне). Харків: Шоста радянська друкарня, 1921. Ч. 1 (26 грудня 1919 – 10 лютого 1920 року). С. 10. URL: http://surl.li/susss (дата звернення: 19.02.2024).

2. Про уповноважених РСФРР при Раднаркомі УСРР / Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. / Рада Народних Комісарів УСРР, Народний Комісаріат Юстиції УСРР. - 2-е офіц. вид. Харків: Вид-во НКЮ, 1921. Ч. 1 (1-29 січня 1921 року). С. 18-19. URL: http://surl.li/susti (дата звернення: 19.02.2024).

3. Про уповноважених центральних установ / Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. / Рада Народних Комісарів УСРР, Народний Комісаріат Юстиції УСРР. 2-е офіц. вид. Харків: Вид. Народ. Комісаріата Юстиції, 1921. Ч. 6 (2-10 квітня 1921 року). С. 179-180. URL: http://surl.li/susti (дата звернення: 19.02.2024).

4. Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 3. Д. 9. Л. 1, 4. URL: https://sovdoc.rusarchives.ru/sections/government/ /cards/56683 (дата звернення: 30.01.2023).

5. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17-23 березня 1920 р. Стенограма. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 528 с.

6. Сокриська В. Відносини між РСФРР і УСРР (1919-1929 рр.): політико-економічний та адміністративно-територіальний дискурс: дис. … д-ра іст. наук: 07.00.02; Уманський державний педагогічний університет імені П. Тичини; Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка. Умань; Тернопіль, 2018. 648 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11455/1/Dis_Sokyrska.pdf (дата звернення: 01.04.2023).

УДК 94:355.1]:929«1879/1926»Петлюра С. П.

Дарина СТОЦЬКА
(м. Кам'янець-Подільський)

Симон Петлюра: будівничий українського війська

На основі аналізу джерел та літератури досліджується місце і роль Симона Петлюри в будівництві українського війська.

Ключові слова: армія УНР, Симон Петлюра, українське військо.

Науковий керівник: *Олійник С. В.*, доцент кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. У 1917 році український народ отримав змогу побудувати свою державу. Однак державотворчі прагнення прийшлося виборювати у нерівній боротьбі з противниками української державності. Важливим чинником який би міг забезпечити успіх було українське військо, до будівництва якого долучилася низка осіб, зокрема і С. Петлюра.

Історіографія питання. Історія української революції 1917-1921 років тісно пов'язана із діяльністю цілого ряду осіб, серед яких одне з чільних місць посідає С. Петлюра, який взяв важливу участь у будівництві українського війська. Ця сторінка вітчизняної історії знайшла відображення в монографічних працях (С. Литвин, В. Сергійчук) [5; 8], публікаціях у періодичних і неперіодичних виданнях (В. Верстюк, М. Коропатник; С. Литвин) [3; 4; 6] та замітках в мережі інтернет [7].

Постановка завдання. Простежити на конкретних прикладах багатогранність діяльності Симона Васильовича Петлюри щодо будівництва українського війська, його особисту роль в цьому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. До весни 1917 р. Симон Петлюра був відомий у вузькому колі партійної, революційної інтелігенції, а потім його ім'я стало одним із символів українського національно-визвольного руху.

Перша світова війна започаткувала у діяльності С. Петлюри військовий аспект. У нього поступово визрівало переконання необхідності «залучення армії на бік українського національно-політичного руху» [7]. Ця ідея почала втілюватися в життя з весни 1917 року. Він виступав ініціатором та організатором проведення в Мінську українського з'їзду Західного фронту, на котрому був обраний головою фронтової ради а та, в свою чергу, делегувала його на І-й Всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся в Києві на початку травня 1917 року [7]. С. Петлюра набував авторитету серед політичних і військових кіл. Незабаром він увійшов до складу Генерального секретаріату та став секретарем з військових справ українського уряду. Сучасники тих подій пізніше згадували, що «на чолі військової організації, особливо в переходову добу, треба було поставити такого українського діяча, який разом із зрозумінням значення військової справи, єднав би в собі глибокий український патріотизм і вірність національній справі. І такою людиною був власне Симон Петлюра» [5, с. 63]. Це рішення виявилося вдалим. Вже в червні на ІІ Всеукраїнському з'їзді було зроблено значні кроки щодо українізації колишньої російської армії [4, с. 279]. Але фактичне втілення цієї ідеї ускладнювали боязнь багатьох лідерів Центральної Ради розгортанням українізації викликати протидію з боку російського Тимчасового уряду та антиукраїнське ставлення останнього.

У відозвах Українського Генерального Військового Комітету, головою якого було обрано С. Петлюру піднімалися питання формуванням національної армії. Він також багато уваги приділяв пропаганді і втіленні в життя гасла єдності армії і народу. У одній із них, від 3 жовтня 1917 року зазначалася потреба у волонтерській допомозі від усіх небайдужих українців. Зокрема, було вказано наступне: «Допоможіть же, брати, і Ви нам в сій справі. Зігрійте любов'ю Вашою синів і

братів Ваших, що на фронті в Українських дивізіях боронять наш край і життя своє оддають для нього; покажіть їм, що Ви пам'ятаєте про них. Допоможіть тим жінкам солдатів, що спинились зараз без помочі і не мають змоги впоратись з хазяйством. Збирайте зокрема для наших Українських дивізій подарунки, і все, що Ви дасте і пожертвуєте, все це ми перешлемо нашим воякам-братам на фронті…Налагодьте і організуйте се діло широко по селах, містечках по всій нашій Україні» [1, с. 186-187].

У жовтні 1917 року Симон Васильович, після повернення з фронтових українських з'їздів, зауважував про значні поліпшення в українській армії, як у її структурі, так і в сфері піднесення бойового духу воїнів: «Українські солдати…змінилися дуже за скілька місяців революції. Між ними зміцнилося дуже почуття організації і єдности і збільшилась свідомість в національних та політичних справах. Організації українських вояків на фронті стали міцніші, а також вимоги і тон організованих вояків підвищились значно. Українські вояки вірять твердо, що їх справедливі домагання мусять бути справджені, що нема вже повороту з дороги до їх мети – Вільної України» [1, с. 188-189]. Необхідно зазначити, що С. Петлюра також приділяв увагу комунікації з народом, інформування останнього про перебіг подій та стан речей у військовій сфері.

Симон Васильович особисто переймався нагальними питаннями війська, часто спілкувався з воїнами та нерідко наголошував про їхні потреби всьому народові та владним структурам України. Він щиро піклувався про становище армії та всіляко намагався поширити такі настрої серед українців, залучити їх до національної боротьби. Такими діями С. Петлюра сприяв не лише підбадьоренню військових, а й поширенню відчуття єдності серед народу. В сукупності це допомагало українській справі. Варто зазначити, що він також закликав українців до безпосереднього захисту України, називаючи це необхідністю, зокрема у зв'язку з проголошенням державності. С. Петлюра у своїх зверненнях наголошував, що такі дії потрібні не лише їм, а й нащадкам українського народу. Зокрема в листопаді 1917 року він зазначав наступне: «Треба всім нам зрозуміти, що настала страшна година, бо ворог може зруйнувати наш край, розділити його на дві частини і роз'єднати нас, знищити права наші і покласти край вільному розвитку нашого народу. Щоб запобігти страшному лихові, щоб врятувати нашу Україну, треба захищати її… Коли ж не будемо нічого робити в цій державі, то неславно загинемо і загубимо Україну» [2, с. 331]. С. Петлюра постійно нагадував українцям, що вони дуже завдячують своїм воїнам, а отже формував почуття національної відповідальності. Яскравим прикладом такої діяльності може слугувати його виступ після військового параду з нагоди проголошення Акту Злуки у січні 1919 року, в якому Симон Васильович зазначав: «Громадяни, кілька хвилин тому ви бачили наше рідне військо, яке з сьогоднішньої урочистости пішло одразу в бій, щоб боронити від ворога вашу землю, ваші хати, вашу честь, вашу майбутність… Громадяни, будьте гідні свого війська і дбайте про нього» [2, с. 366]. Сучасники тих подій зазначали, що «Він майже весь час проводив на фронті і дуже часто сам, без жодної охорони, їздив на позицію, де підбадьорював вояків своїми простими, повними глибокої віри в перемогу розмовами з ними... Характерною рисою його вдачі був творчий оптимізм. Він бачив лише майбутню Україну, боротись за яку закликав до останньої краплі крові» [3, с. 123].

С. Петлюра зробив рішучі і важливі кроки на шляху реформування регулярної армії, відновлення дисципліни у війську. Ним було скасовано наказ Криленка про виборність командного складу, ліквідацію звань та нагород в армії. Він затвердив шати всіх відділів військового секретарства, видав ряд наказів про повну українізацію корпусів, дивізій, управлінь установ. За його ініціативи було започатковано Український Генеральний Штаб [6, с. 9-11]. У той час коли український уряд після утвердження більшовиків в Петрограді не приймав належних дій по захисту української державності, лише Петлюра, передбачаючи, що справа йде до справжньої збройної, кривавої війни, поспішав організувати військо, здатне протистояти ворогові [6, с. 19]. За його участі позитивно вирішилося питання створення Куреня Січових Стрільців, а військо отримало на свої потреби значні кошти. Завдячуючи С. Петлюрі українське військо поповнилося талановитими воєначальниками, серед яких був викладач Військової академії М. Юнаків. Воєнно-політична активність С. Петлюри йшла в розбіжність з планами державної політики М. Грушевського, В. Винниченка, і 18 грудня 1917 року він покинув урядовий пост [6, с. 22-25].

Після успішного антигетьманського повстання, ставши головою Директорії та Головним Отаманом армії УНР Симон Васильович одним із пріоритетних своїх завдань вважав будівництво і розбудову українського війська.

Висновки. Таким чином, створена у ході революційних подіі 1917 року українська держава практично одразу змушена була боронити себе від численних ворогів. За таких обставин першочерговим завданням стало будівництво українського війська. Це була не поста справа, маловідома і навіть незнайома для тогочасних керманичів. Серед них особливу роль у цьому відгравав С. Петлюра, котрий завдяки своїй харизмі та вміннями у сферах комунікації, звертав суспільну увагу на становище воїнів, нагадував про важливість захисту українських земель, втілював в життя гасло єдності армії і народу. Окрім того, Симон Васильович докладав значних зусиль щодо формування сильної боєздатної армії. Завдяки йому було закладено і розвинуто ті основи, що дали змогу, попри чисельну і матеріальну перевагу ворогів, тривалий час боронити українську державність, і надихати нащадків тих українців боронити сьогодні незалежність України.

Список використаних джерел та літератури

1. Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Т. IV. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006 р. 704 с.

2. Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Т. V. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2016 р. 632 с.

3. Верстюк В.Ф. Симон Петлюра: Політичний портрет (До 125-річчя від дня народження). Український історичний журнал. 2004. №3. С. 112-126.

4. Коропатник М.М. Українська революція 1917-1921 років: Погляд із сьогодення. Сіверянський літопис, Чернігів. Вип. 1-2, 2018. С. 273-288.

5. Литвин С.Х. Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001р. 638 с.

6. Литвин С. Симон Петлюра і українське військо. Протистояння більшовицькій агресії (листопад – грудень 1917 р.). Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць. Фастів. Поліфаст, 1999. С. 7-29.

7. Оніпко Т.В., Оніпко Т.А. Симон Петлюра і українське питання в роки Першої світової війни [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://surl.li/rfjxa (дата останнього звернення: 24.02.2024.)
8. Сергійчук В.І. Симон Петлюра. 2-е вид. доповн. Київ: ПП М.І. Сергійчук, 2009. 668 с.

УДК 94:341.485:612.391]:316.3(477)

Антон БАЧЕНКО
(м. Київ)

Значення Голодомору 1932-1933 рр. для сучасного українського суспільства

Досліджено значення Голодомору 1932-1933 рр. для сучасного українського суспільства. Визначено причини Голодомору, які полягали у прагненні сталінського режиму знищити непокірне населення України, та обґрунтовано думку чому трагічні події геноциду українського народу мають залишатися у пам'яті громадян.

Ключові слова: Голодомор 1932-1933 рр., пам'ять, суспільство, Україна

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Голодомор 1932-1933 рр., що був штучно організований сталінською владою і спрямовувався проти української нації можна вважати одним з найжахливіших злочинів в історії всього людства. Наслідки Голодомору за своєю трагічністю без сумніву дають право історикам віднести його до найбільш трагічних подій в світовій історії. Голодомор 1932 – 1933 рр. – це історична подія, що жагучим болем відгукується в серцях нинішніх поколінь українців.

Мета дослідження – встановити значення Голодомору 1932-1933 рр. для сучасного українського суспільства.

Історіографія проблеми. Проблеми Голодомору 1932-1933 рр. торкалося чимало істориків, серед яких варто виокремити Роберта Конквеста, Джеймса Мейса, Станіслава Кульчицького та Василя Марочка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо проблема Голодомору в Україні 1932-1933 рр. була зовсім відсутня у радянській історіографії. Саме тому ця широкомасштабна трагедія була невідомою серед широких кіл молодого українського громадянства навіть впродовж перших років нової української державності. Голодомор 1932-1933 рр. має дуже важливе значення для сучасного українського суспільства вже тому, що ця величезна трагедія нашого народу повністю показала всю злочинну суть сталінського тоталітарного режиму [4, с. 25-

45]. Страшний геноцид українського народу призвів практично до винищення частини української нації злочинним сталінським режимом. Нашому сучасному суспільству необхідно добре пам'ятати трагічні уроки цієї жахливої трагедії та намагатися робити з неї правильні висновки.

Масове фізичне знищення українського селянства штучним голодом було свідомим терористичним актом сталінської політичної системи проти мирних людей. Розпочавши винищення населення України голодом, комуністичний тоталітарний режим мав на меті знищити усіх непокірних [1, с. 30]. Проблема осмислення та сприйняття Голодомору сьогодні в Україні також покладена у кілька площин буття української нації. Насамперед потрібно усвідомити, що ця сторінка історії – це не сльози, а гіркий досвід взаємовідносин ідеологічних парадигм, чи їх конфлікту. Окрім демографічних втрат, наслідки яких безумовно позначились на сучасному генофонді української нації, науковці відзначають значну колективно-психологічну травму народної свідомості. Більшість дослідників характеризують українців як постгеноцидну націю. Сьогодні творцями історії стає молоде покоління українців. Покоління, чия свідомість формувалась в контексті незалежної держави, покоління, яке сьогодні є якісно іншим від існуючих еліт, покоління, яке саме стає елітою та здатне впливати на суспільні процеси. Сьогодні ми повинні забути, що хтось має нас жаліти чи вирішувати наші проблеми [2 , с. 20-22]. Кожен українець повинен згадати свою шляхетну та героїчну історію боротьби. Із поразок необхідно виносити лише досвід, а досвіду в нас достатньо щоб почати вже сьогодні здобувати своє гідне місце в глобальному світі.

Наше сучасне українське суспільство повинно зрозуміти, що таких трагічних сторінок власної історії як голодомор 1932-1933 рр. не слід забувати. Тільки пам'ятаючи своє минуле яким трагічним воно не було б, наше суспільство зможе формувати життєві людські цінності і в майбутньому [3, с. 35]. Сьогодні не викликає сумніву твердження, що сталінський тоталітарний режим вчинив жорстокий злочин проти української нації, внаслідок якого мільйони українських селян було вимерено штучно організованим голодом [5, с. 50]. Навіть якщо розглядати штучно організований голод поза національним контекстом, таке знищення також є злочином проти людяності. Наше суспільство повинне дати належну правову оцінку цьому страшному злочину сталінського режиму та робити все можливе аби у майбутньому таких трагедій більше не повторювалося. Також варто зазначити, що для юридичної оцінки та засудження вбивства селян голодом не варто знаходити нових термінів (геноцид, класоцид), а слід звернутися до міжнародного права, в якому крім геноциду, є й інші категорії злочинів проти людяності, зокрема такий як винищення. В міжнародному праві під ним розуміють свідоме широкомасштабне або систематичне вбивство значної кількості людей, зокрема шляхом позбавлення їх доступу до продуктів харчування та ліків. Спільними для геноциду та інших злочинів проти людяності є те, що їх скоєння тягне за собою широкомасштабні або систематичні порушення природних прав та основоположних свобод людини і є підставою для відповідальності винних держав, посадових та приватних осіб згідно з нормами національного та міжнародного права. Отже, масове знищення українців в 1932-1933 рр. є тяжким міжнародним злочином, незалежно від того кваліфікувати його як геноцид чи як винищення.

Сьогодні навіть противники визнання Голодомору геноцидом погоджуються з тим, що голод в Україні спровокувало свавільне вилучення у селян вирощеного ними врожаю та інших сільськогосподарських продуктів на підставі надмірних хлібозаготівельних планів, встановлених державою за рішенням вищих партійних органів СРСР. Реалізація таких планів неминуче прирікала село на голодну смерть. Тож планування надмірного вилучення в селян виробленої ними сільгосппродукції є рівнозначним плануванню Голодомору, іншими словами, план винищення українських селян було замасковано під надмірні плани хлібозаготівель. Голодомор був складовою превентивної каральної політики спрямованої проти української нації як такої, оскільки її відродження загрожувало єдності та власне існуванню радянської імперії. Голодомор планувався та здійснювався проти української нації, оскільки саме вона була суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати зафіксоване в радянських конституціях право на самовизначення шляхом виходу з СРСР та утвердження незалежної держави. Після того як Верховна Рада ухвалила 28 листопада 2006 р. Закон про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні, де він кваліфікується як геноцид, а апеляційний суд 13 січня 2010 р. підтвердив висновки слідства про те, що Голодомор був актом геноциду, створено надійне правове підґрунтя для того, щоб подію кваліфікувати саме як геноцид.

Висновки. Трагедія Голодомору сталася тому, що у 20-30 рр. ХХ ст. сталінський режим розглядав Україну як потенційну небезпеку для самого існування комуністичної імперії, тому що там були колосальні селянські повстання. Для того, щоб вирішити українське питання раз та назавжди і було влаштовано Голодомор руками неукраїнського уряду, який був насаджений Кремлем. Суспільство має усвідомлювати страшні наслідки цієї трагедії. Трагедія голодомору об'єднує українців, тому що протягом незалежності України поступово відкривалася правда про Голодомор, поступово українська громадськість та влада доходили до розуміння того, чим була ця трагедія. Підсумовуючи, можна сказати, що сучасне українське суспільство повинне дбати про збереження пам'яті про цю страшну трагедію, щоб наступні покоління нашого народу не забували про цей страшний злочин комуністичного режиму.

Список використаних джерел та літератури

1. Вакулишин С. М. Голодова катастрофа в Києві. Київ: Геопринт, 2005. 79 с.
2. Гришко В. Москва сльозам не вірить. Київ: Юніверс, 2003. 242 с.
3. Конквест Р. Жнива скорботи. Київ: Либідь,1993. 275 с.
4. Кульчицький С. В. Сталінський нищівний удар. Київ: Темпора 2013. 316 с.
5. Кульчицький С. В. Ціна великого перелому. Київ: Україна, 1991. 432 с.

УДК 94:323.3:63-051(477)«1934/1953»

Лада МУСІЄНКО, Оксана МАХАРИНСЬКА
(м. Біла Церква)

Становище українського селянства в умовах сталінського тоталітаризму: зріз родинної мікроісторії Шевченків та Дишлових

У дослідженні акцентовано увагу на життя окремої української селянської родини у період сталінської модернізації (1929-1939 рр.). Хочемо поглянути на історичну епоху, поставивши в центр уваги людину, її щоденні проблеми та переживання, середовище, що оточувало. Метою дослідження є висвітлення становища українського селянства в роки утвердження сталінського тоталітарного режиму в СРСР на прикладі життя родин Дишлових та Шевченків.

Ключові слова: Дишлеві, репресії розстріл, паспортна система, «трійка», українське селянство, Шевченки

Актуальність дослідження пов'язана із зміною державних пріоритетів, поширенням гуманізму в суспільстві та владних структурах. Якщо в радянські часи окрема людина була лише засобом досягнення цілей держави, то в сучасній Україні людина є основною цінністю. До того ж у працях істориків на зламі XX і XXI століть відбувся відхід від «масової історії». Натомість виник новий напрям історичної науки – «історія повсякденності», що досліджує історію на мікрорівні, тобто життя окремих людей, родин чи соціальних груп [5].

У дослідженні акцентовано увагу на життя окремої української селянської родини у період сталінської модернізації (1929-1939 рр.). Хочемо поглянути на історичну епоху, поставивши в центр уваги людину, її щоденні проблеми та переживання, середовище, що оточувало.

Метою дослідження є висвітлення становища українського селянина в 30-ті роки XX століття, тобто в роки утвердження сталінського тоталітарного режиму в СРСР на прикладі життя сімей Дишлових та Шевченків.

Джерельною базою дослідження є писемні історичні джерела, що збереглися в сімейному архіві родини Мусієнків: посвідчення, довідки, лист, стаття газети «Рідн Прибужжя». Також записані усні свідчення внучки селян, які жили в цей період в селі Бране Поле Богуславського району Київської області та селі Калуга Березнегуватського району Миколаївської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із адміністративних заходів державних органів влади щодо селянства стала паспортна система, запроваджена з грудня 1932 року. Вона передбачала видачу внутрішніх паспортів для населення міст і новобудов. Натомість жителі сільської місцевості паспортів не отримали, тому не могли уже вільно переїхати в місто жити чи влаштуватися там на роботу. Така система існувала до 1958 року. Якщо селянинові потрібно було поїхати в місто (у відрядження, до лікарні тощо), то сільська рада видавала довідку. У родині Шевченків збереглися такі документи: довідка Шевченку

Василю Панасовичу, видана 1946 року для поїздки в Київ до лікарні [7] та Тимчасове посвідчення Шевченко Галини Василівни, видане 1948 року на термін 1 рік [9]. Ця паспортна система суперечила основним положенням, задекларованими в Конституції 1937 року про рівність усіх громадян та демократичні свободи.

У серпні 1937 року було створено позасудовий каральний орган, що мав назву «трійка». Він складався з начальника підрозділу НКВС, секретаря обкому партії і прокурора. Варто зазначити, що сам факт існування цього органу суперечить чинному на той момент законодавству: законом не передбачалося будь-яких судових систем, крім безпосередньо суду. Трійки могли вирішувати долю людей на власний розсуд та застосовувати найвищі міри покарання, такі як смертна кара, зазвичай, розстріл. Також застосовували ув'язнення та відправлення людей до таборів на термін від 8 років до 10 років. За даними професора Донецького університету В. Нікольського, опублікованими в 2003 році, органами державної безпеки в Україні впродовж 1937 року було заарештовано 159 573 особи [4]. Серед репресованих були представники різних національностей та різних соціальних станів. Причинами для арешту та отримання статусу «ворога» могли стати досить банальні у наш час речі: анекдот про владу, критичні коментарі щодо управління, висловлення власної думки, яка не співпадає із думкою керівництва тощо.

Саме це і стало причиною арешту, а згодом, як виявилося, і розстрілу Дишлового Трохима Никифоровича (1888-1937). Селянин Трохим Никифорович у 1937 році мав дружину та шестеро дітей. Сім'я проживала в селі Калуга Березнегуватського району Миколаївської області. Родина не вважалася заможною, мала середній достаток. То ж працювати, аби забезпечити всіх членів родини, треба було сумлінно. Арешт відбувся в ніч з 8 на 9 жовтня 1937 року. Після цього життя сім'ї значно змінилася. Фекла, дружина Трохима, залишилася сама на господарстві та мала самотужки дбати про дітей. Арешт також мав значний вплив на життя дітей в родині, наприклад, найстаршого сина - Дишлового Станіслава Трохимовича, 1922 року народження, - виключили з технікуму. Підтвердженням того, що зміни й справді не оминули родину, є спогади Лідії Станіславівни, дочки Станіслава: «І його вночі цього ж дня забрали. А діти ж не знали, що його розстріляли, ну забрали - то забрали. І з 1937 по 1956 рік вони мовчали, боялися, бо це вважалося тоді, що у тебе батько «ворог народу». І вчиться не будеш. Менші діти зосталися з мамою, а старші порозходилися, хто куди. Важко їм було, бо вважалися дітьми репресованого. Доньку відправили в Норильськ.»

Історія арешту Дишлового Трохима почалася з його слів щодо здачі хлібозаготівельного плану на зборах колгоспників. Згадує Лідія Станіславівна, внучка Трохима: «То він сказав: «А чим же будемо сіяти, як весь врожай забирають? Ми не можемо чотириста пудів здати одразу. Ми здамо двісті, а через тиждень ще двісті». Крім уже зазначеного нами факту про недопустимість критики влади, дані слова дають зрозуміти, що плани для колгоспів були зависокі або принаймні тяжкі для виконання. Тієї ночі в селі арештували 12 чоловіків [8].

Сім'я арештованого Трохима намагалася знайти інформацію про його долю. Родина не знала, що сталося з годувальником сім'ї після нічного арешту. Дані

листа, надісланого Дишловим Адольфом Трохимовичем (іншим його сином) до Лідії Станіславівни 7 лютого 1993 року, дають зрозуміти, що пошуки тривали [6]. З листа стає відомо, що ще один син, Дишловий Георгій Трохимович, подавав звернення в архіви та державні установи 1956 року з проханням надати інформацію щодо свого батька. І відповідь прийшла (цитата з листа): «Ваш батько, чоловік засуджений неправильно, реабілітований, помер 1944 року» Із родини зняли тягар «ворогів народу». За спогадами Лідії, факт реабілітації батька справив на Станіслава сильне враження та розчулив чоловіка наскільки, що той плакав. Думки перейшли в інший напрямок: де похований батько? Де його прах?

Та правду родина дізнається значно пізніше. У лист було вкладено газету «Рідне Прибужжя» за 16 і 19 січня 1992 рік. У статті газети «Убивали. И не по шестнадцать…» оприлюднені списки людей, зокрема селян, що були страчені в зазначені дати 1937 року. Кількість убитих на одну ніч лякає. Наприклад, в ніч з 15 на 16 серпня було розстріляно 32 людини, з 17 на 18 серпня – 31, а з 22 на 23 серпня – 27 [8]. У статті зазначено, що рішення про розстріл приймали «трійки», і це лиш підтверджує факт жорстокості цього карального органу.

У статті є інформація про те, що Дишлового Трохима Никифоровича та інших його односельців було розстріляно в ніч з 8 на 9 жовтня 1937 року. Тобто розстріл відбувся в ту ж ніч, що і затримання. Та ніч виявилася рекордною за кількістю жертв – 33 особи були розстріляні. Інформацію для газети надала пошукова група одеського відділу «Меморіалу» [8].

Так, завдяки даним, що надавав «Меморіал» для газет, родини репресованих могли дізнатися про долю їхнього родича, місце поховання. Виявилося, що прах Дишлового Т. Н. знаходиться в Миколаєві: «розстріляних заривали в балці біля річки», - читаємо в листі [6].

Приклад родини Дишлового Трохима Никифоровича, на жаль, не є винятком, а, скоріше, правилом ставлення радянської влади до народу. І знову хочемо згадати Конституцію 1937 року, де були записані усі можливі демократичні свободи: слова, друку, зібрань, мітингів, походів, демонстрацій, совісті [2]. Вони декларувалися, але грубо порушувалися.

Висновки. Репресії 1937-1938 рр. були спрямовані тоталітарним режимом проти українського народу: проти національної інтелігенції, проти селян – проти всіх, хто ще думав, заперечував, висловлював свою думку. При цьому органи державної влади порушували закони, встановлені ними самими ж. Ці репресії дуже болісно переживала кожна родина і в кінці 1930-их років, і в подальшому. Адже вони накладали тінь на всіх членів сім'ї репресованого. Правду рідні дізнавалися згодом, після смерті Й. Сталіна та початку лібералізації політичного режиму в другій половині 1950-их років. Але і ця правда виявлялася неповною або ще однією брехнею. Завдяки діяльності громадської організації «Меморіал» в кінці 1980-их – на початку 1990-их років у різних містах України, а в нашому випадку, міста Одеси, рідні дізналися долю свого батька та дідуся. На жаль, діячі СРСР та УРСР не були покарані за ці злочини

З 1991 року Україна відродила демократичну правову державність. Конституція України 1996 р. забезпечує усі права і свободи громадянам. Знаючи про становище українців в СРСР, ми більш цінуємо демократичні надбання сучасної України, розуміємо важливість боротьби проти російського імперського зла.

Список використаних джерел та літератури

1.Сборник Население СССР (Численность, состав и движение населения). 1973 [Архівовано 18 квітня 2021 у Wayback Machine], Москва, «Статистика», 1975.

2.Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, 1937: Видавництво ЦВК УРСР "Радянське будівництво і право", 1938. Ч. 1. № 1-29 250с. URL:http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001249 (дата звернення 22.07.2023)

3.Васильєв В. Україна в добу “Великого терору”: 1936–1938 роки/ З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2010. С. 370-373.

4.Кульчицький С.В. Проблема колективізації сільського господарства в сталінській «революції зверху». Проблеми Історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т історії України. К., 2004. Вип. 12. С. 21-69

5.Лисак В.Ф. Повсякденне життя українських селян у 1950-1960-х рр. (Історіографія проблеми). URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54674/23-Lisak.pdf?sequence=1 (дата звернення: 30.09.2023)

6.Письмо Дышлового А.Т. (село Котлярово Октябрьского района Николаевской области) к Мусиенко Л. С (город Белая Церковь),15 февраля 1992 г.

7.Справка №388 Шевчеко Василю Панасовичу, 1895 р.н., про місце проживання.Видана на відрядження на лікування до м.Києва (20 серпня 1946 р.). 1 арк. Родинний архів Мусієнків.

8. Стаття з газети «Рідне Прибужжя» за 16 та 19 січня 1992 року «Убивали. И не по шестнадцать… »

9. Тимчасове посвідчення видане Богуславським районом Київської області №12/23. Шевченко Галина Василівна. (10 сентября 1948 г.)

УДК 94:323.12]:329.21

Михайло ЖОЛОБ
(м. Київ)

Чорносотенний антисемітський наратив на сторінках особової справи репресованого НКВС Ш. С. Яблочника

На основі мікроісторичного підходу до аналізу подій, на прикладі матеріалів справи репресованого співробітниками НКВС у 1938 р. Ш. Е. Яблочника показано особливості успадкування антисемітських упереджень прихильників самодержавної влади Російської імперії співробітниками карально-репресивних органів СРСР.

Ключові слова: антисемітизм, репресії, НКВС, Україна.

Постановка проблеми. З метою дестабілізації світового порядку наразі рашистський режим вдається до пропагандистських випадів проти єврейського населення Ізраїлю, а також намагається посіяти антисемітські настрої в Україні. Факт просування відповідних наративів вказує на те, що сучасна російська влада є ідейною спадкоємицею політичних режимів Російської імперії та СРСР, які плекали серед населення ненависть до євреїв. Тож, сучасні події актуалізують потребу звернення до проблеми використання прибічниками сталінського ладу антисемітських ідей для зміцнення свого становища.

Мета розвідки – вдаючись до мікроісторичного аналізу подій, на прикладі матеріалів справи репресованого співробітниками НКВС у 1938 р. Ш. Е. Яблочникова показати особливості успадкування антисемітських упереджень прихильників самодержавної влади Російської імперії співробітниками карально-репресивних органів СРСР.

Історіографія. Для обґрунтування визначеного у меті твердження нам стали в нагоді матеріали публікації А. Давидюка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час Великого терору репресій зазнали окремі представники єврейської спільноти України, яких сталінський режим звинувачував в участі у сіоністських організаціях, зокрема в Гехолуці. Керівником надуманої антирадянської організації правого Гехолуца вінницькі співробітники НКВС обрали Шльому Ельовича Яблочника – викладача фізики Вінницького педагогічного інституту. 5 лютого 1938 р. Ш. Яблочник змушений був підписати протокол допиту, підготовлений слідчими на 45 сторінках машинопису.

Ш. Е. Яблочник вимушено обмовляв себе у тому, що, будучи керівником осередку сіоністської організації Гехолуц, для єврейської молоді Красилова проводив заняття з вивчення давньоєврейської мови [2, с. 847]. Ще однією «провиною» цієї особи стало те, що Ш. Е. Яблочник нібито брав участь в інформуванні закордонних представництв Гехолуца про незадовільне економічне становище євреїв СРСР [2, с. 848]. Під тиском слідчих Ш. Е. Яблочник вигадав функціонування на Поділлі розгалуженої мережі сіоністських осередків, кожен з яких налічував від 10 до 30 членів та керувався спеціально підготовленим інструктором. У Вінниці нібито існували дві конспіративні квартири і така ж кількість квартир поштового зв'язку, діяла нелегальна друкарня, яка множила листівки, що закликали євреїв до розгортання боротьби проти радянської влади шляхом підтримки сіоністського руху та активної участі в ньому.

Показовим видається «зізнання» Ш. Е. Яблочника в участі у нараді сіоністів на «російському кладовищі» у Вінниці [2, с. 847-848]. Ця одіозна вигадка свідчить про обізнаність слідчих із наклепницькою інформацією, що містили так звані «Протоколи сіонських мудреців», – сфальсифікована співробітниками царської таємної поліції антисемітська книга, яка розповсюджувалася чорносотенцями під час демократичної революції 1905 – 1907 рр. у Російській імперії. «Протоколи» мали перенести відповідальність за політичні й соціальні проблеми, які існували всередині імперії, на місцеві єврейські громади, посіяти у суспільстві вороже ставлення щодо їх членів та дискредитувати єврейський національний рух [4]. Насправді «Протоколи» були створені на основі одного із розділів роману Дж. Ретклiффа «До Седану!» [3], який називався «Єврейський цвинтар у Празі та рада

представників 12 колін Ізраїлевих». Цей розділ було перероблено у промову «Рабина про гоїв», яка нібито прозвучала під час таємної зустрічі засновників сіоністського руху на празькому цвинтарі у 1897 р. [1, с. 28]. Ідеї модерного антисемітизму, активними популяризаторами яких напередодні розпаду Російської імперії були віддані захисники «віри, царя і вітчизни», ще довго після повалення самодержавста продовжували визначати негативне суспільне ставлення до євреїв. Таким чином, слідчі, проводячи паралель між «подією на празькому цвинтарі» і «дійством на російському цвинтарі у Вінниці», сподівалися викликати у гіпотетичного читача матеріалів «зізнання» обурливі емоції. Парадоксально, що створенню негативного образу притягненого до кримінальної відповідальності Ш. Е Яблочника мала послугувати апеляція саме до того стереотипу сприйняття особи єврейської національності, який офіційно засуджувався більшовицькою владою.

Висновки. Вдавшись до аналізу матеріалів особової справи безпідставно звинуваченого співробітниками НКВС викладача фізики Вінницького педагогічного інституту Ш. Е. Яблочника у належності до сіоністської партії, нам вдалося встановити факт запозичення співробітниками карально-репресивних органів дещо спотворених антисемітських наративів, що напередодні відомих подій 1917 р. циркулювали в середовищі прихильників російського самодержавства. Це свідчить, що репрезентована більшовиками влада, навіть попри нещадну критику царського режиму та наявність всередині комуністичної партії значної кількості членів єврейської національності, все ж успадкувала негативне ставлення прихильників самодержавства до євреї.

Список використаних джерел та літератури

1. Бурцев В. Л. «Протоколы сионских мудрецов». Доказанный подлог. Москва: Директ-Медиа, 2014. 153 с.

2. Давидюк А. Вінницький «Гехолуц»: міфи і реальність. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. Кн. 1. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. С. 839-853.

3. До Седана! Роман сэра Джона Редклиффа [Герман Гёдше], 1871. URL: http://varshavskycollection.com/collection/lib-0646-2015/

4. Протоколи сіонських мудреців. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Протоколи_сіонських_мудреців

УДК 94:233(477.51-21)«1928»

Андрій БОРОВСЬКИЙ
(м. Київ)

Боротьба сталінського режиму з релігією в Україні: на прикладі закриття синагог Ніжина у 1928 році

На прикладі закриття радянською владою п’яти синагог у Ніжині, що відбулося у 1928 році, показано особливості боротьби сталінського режиму з релігійним життям населення України.

Ключові слова: релігійне життя, синагога, антирелігійна політика, Україна.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Актуальність проблеми. Захопивши в Україні владу, більшовики розпочали наступ на релігію та конфесійні організації. Під молот комуністичного режиму потрапляли не лише православні церкви, але й релігійні громади національних спільнот. Радянська влада не залишила поза своєю увагою й іудейські об'єднань віруючих.

Мета – на прикладі закриття радянською владою п'яти синагог у Ніжині, що відбулося у 1928 р., показати особливості боротьби сталінського режиму з релігійним життям населення України.

Історіографія проблеми. Питання боротьби сталінського режиму з релігійним життям населення України досліджувало чимало істориків серед яких варто виокремити Л. Бабенко [1] та А. Киридон [3]. Процес закриття більшовиками культових споруд, у тому числі синагог, що на межі 20 – 30-х рр. XX ст. набув поширення в Україні, став об'єктом наукового пошуку М. Журби та М. Жолоба [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконуючи настанови комуністичної партії у сфері боротьби з релігією, співробітники адміністративного відділу Ніжинського окружного виконавчого комітету у жовтні 1927 р. порушили перед Адміністративним відділом НКВС питання закриття частини синагог, які перебували у користуванні іудеїв Ніжина, надіславши на адресу комісаріату клопотання такого змісту: «Загальні умови сучасного соціального розвитку працюючого населення міста природнього тягнуть його в бік покращення свого культурно-політичного рівня, і врешті примушують висовувати перед владою реальні вимоги задоволення культурно-освітніх запитів. Унаслідок цього в Ніжині спостерігається великий наплив до міських шкіл, головним чином вищого типу, як міського дитячого і юнацького населення, так і населення оточуючих сіл, через що за браком відповідної площі для шкільних помешкань існуючі школи тепер надзвичайно перевантажені, а тому ніяк не можуть стати на шлях нормальної роботи. З іншого боку в Ніжині до цього часу нема жодної єврейської політосвітньої установи чисто національного характеру, й вимоги єврейського робітничого населення в цьому напрямку окрвиконком задовольнити не може за відсутністю відповідних приміщень… Обговоривши зазначене питання, президія окрвиконкому ухвалила: аби утворити нормальні умови роботи для існуючих шкіл Ніжина й мати можливість розширити шкільну мережу міста, а також задовольнити зазначені вимоги єврейського працюючого населення, порушити клопотання перед НКВС про закриття 5-ти єврейських молитовних будинків, які реально можливо пристосувати для зазначених потреб» [4, арк. 7].

Спершу НКВС негативно відреагував на таку ініціативу свого місцевого органу, оскільки в отриманих матеріалах були відсутні документи, які б містили підписи віруючих під текстом відмови від користування синагогами. У листі до адміністративного відділу Ніжинського окружного виконавчого комітету від 21 лютого 1928 р. Адміністративний відділ НКВС наголошував на тому, що питання

про закриття культової споруди слід порушувати тільки в тому разі, коли релігійна громада сама відмовиться від користування нею [4, арк. 2].

Проте під час другого розгляду справи щодо вилучення із користування віруючих 5 синагог, в Адміністративному відділі НКВС вирішили «піти на зустріч» ініціаторам закриття культових споруд у Ніжині. У висновку НКВС йшлося: «В Ніжині є 10 єврейських молитовних будинків з загальною кількістю віруючих в 585 чол. Зазначена кількість віруючих не має змоги додержувати у відповідному вигляді передане їм майно, ремонтувати, провадити виплату державних оподаткувань і ці будинки щороку все більш руйнуються і потребують капітального ремонту. Настирлива потреба в заснуванні в Ніжині низки шкіл, клубів та інших культосвітніх установ, за браком для цього відповідних помешкань, Ніжинський окрадмінвідділ прохати про закриття цих молитовних будинків. Останні 5 молитовних будинків своєю місткістю зможуть цілком задовольнити потреби 585 віруючих євреїв Ніжина. На підставі зазначеного НКВС вважає за можливе задовольнити клопотання Ніжинського окрадмінвідділу закрити 5 зазначених синагог і передачу помешкань під культосвітні потреби трудящого єврейського населення Ніжина»» [4, арк. 3].

Висновки. Готуючись до кампанії з масової ліквідації релігійних громад шляхом вилучення із їх користування культових споруд, що охопить Україну на межі 20 – 30-х рр. ХХ ст., радянська влада випробовувала процедуру позбавлення віруючих можливості організовувати спільні молитовні зібрання у спеціально відведених для цього будівлях на беззахисних іудейських общинах. Спираючись на «ініціативу знизу» та обґрунтовуючи свої рішення у сфері державно-конфесійних відносин потребою задоволення культурних запитів місцевого населення, НКВС ще напередодні масштабного сталінського наступу на релігійні організації, що співпав із колективізацією, безапеляційно відмовляв віруючим у їх праві на користування богослужбовими спорудами.

Список використаних джерел та літератури

1. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. 549 с.

2. Журба М. А., Жолоб М. П. Піднесене і земне: релігійні громади етнічних меншин в умовах комуністичного режиму в Україні (20 – 30-і рр. ХХ ст.). Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 312 с.

3. Киридон А. М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917 – 1930-х років. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 384 с.

4. Центральний державний архіві вищих органів влади та управління України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1152. Листування з адміністративним відділом Ніжинського окрвиконкому про закриття п’яти синагог у м. Ніжині та передачі церкви релігійним громадам. 21.02.1928 – 24.09.1928. 41 арк.

УДК 94(520-25)«190/195»

Олександр ЛОБЗАКОВ
(м. Київ)

Трансформація Токіо у першій половині XX століття

На основі комплексного аналізу досліджень істориків висвітлено трансформацію Токіо та його історію у першій половині XX століття. Здійснено спробу описати комплексний розвиток столиці Японії і таким чином сприяти популяризуванню японської урбаністики в Україні.

Ключові слова: японістика, трансформація, Токіо, реконструкція, відбудова.

Науковий керівник: *Мальований О. О.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Токіо – це столиця Японії та величезний мегаполіс, одне з найбільших міст на планеті. В його межах, на даний момент, проживає понад 14 млн жителів, а разом з Токійською агломерацією, яка включає Токіо та прилеглі префектури, - населення складає 40,8 млн.

Токіо розташований у витоку Токійської затоки та є частиною регіону Канто на центральному узбережжі острова Хоншю – найбільшого в Японському архіпелазі. Мегаполіс є економічним центром Японії, а також в ньому розташовується японський уряд та резиденція імператора. Незважаючи на те, що світ знає Токіо лише як місто, насправді він складається з 23 районів, а його управління більше нагадує префектурне, ніж міське, з губернатором та асамблеєю, які мають перевагу над муніципальними органами влади, які складають мегаполіс.

Однак, місто не завжди було таким. До XVII ст. Едо, як тоді називали Токіо, був маленьким рибальським селом, однак в 1603 році воно стало політичним центром Японії після заснування в ньому резиденції тогочасного уряду Японії – шьоґунату Токуґави. До середини XVIII ст. Едо став одним із найбільш густонаселених міст світу з населенням понад один мільйон людей. Після реставрації Мейджі в 1868 р. столицю імперії в Кіото було перенесено в Едо, а місто було перейменовано на Токіо, що означає «Східна столиця». У 1923 р. Токіо було суттєво пошкоджено Великим землетрусом Канто, а пізніше місто було серйозно пошкоджено під час бомбардувань союзників під час Другої світової війни у відповідь на напад Японії на Перл-Гарбор. Починаючи з середини 20-го століття, Токіо зазнав швидкої реконструкції та розширення, що сприяло епосі так званого японського економічного дива, під час якого економіка Японії стала другою за величиною у світі після економіки Сполучених Штатів.

Токіо є наглядним прикладом такого міста, яке відбудувавшись після нищівного стихійного лиха - землетрусу, та бомбардувань запалювальними бомбами, стало одним з найбільших та найкомфортніших міст для проживання у світі. Безперечно, Японія та її столиця мають зовсім інше географічне та політичне положення у світі, ніж Україна, однак варто перейняти японський досвід урбаністики та реконструкції міста, так як це актуально в теперішньому часі, коли

Російська Федерація здійснює бомбардування наших міст та містечок, які згодом ми маємо реконструювати та відбудувати, у той же час і покращити.

Історіографія проблеми. Дослідження історії Токіо та його трансформації важливе для розуміння того, як події буремного ХХ ст. вплинули на сучасний вигляд міста, а також дозволяє прослідкувати витонченість японських урбаністів та архітекторів, які спланували місто так, щоб воно було комфортним для його жителів та гостей. Вітчизняним архітекторам варто переймати не тільки європейський чи американський досвід містобудування, в що входить його планування та інше, а й японський. Розгляд історії Токіо та його трансформації дозволяє також виявити ключові моменти розвитку міста, зокрема його перетворення з феодальної столиці в мегаполіс епохи модернізації та індустріалізації. Важливим аспектом дослідження є також аналіз впливу природних катастроф, таких як землетруси та тайфуни, на формування та розвиток міста.

Дослідження історії Токіо також розкриває важливі аспекти культурного розвитку міста. Архітектурні пам'ятки, мистецтво та література Токіо відображають не лише його історію, але й культурні та соціальні тенденції кожної епохи. Крім того, вивчення історії Токіо дає можливість розглянути вплив глобалізації на місто, його участь у світових подіях та культурному обміні. Також аналіз трансформації Токіо дозволяє краще зрозуміти, як місто адаптувалося до сучасних викликів, таких як зростання населення, зміни в економіці та технологічний прогрес. Вивчення стратегій урбаністичного розвитку та збереження культурної спадщини Токіо є важливим для розробки ефективних моделей розвитку інших мегаполісів у світі.

Вивчення наукової літератури з досліджуваної теми виявило, що в Україні донині відсутні глибокі праці, присвячені саме історії Токійської префектури. Тому в процесі опрацювання наявної літератури виникала необхідність вирішувати окремі питання, пов’язані з поглибленням у японське містобудування та планування, а також щодо вивчення тих чи інших особливостей у відбудові міста після Великого землетрусу Канто й бомбардувань Другої світової війни.

Внаслідок особливого розвитку українців, як європейської нації, яка протягом свого існування боролась і бореться за свою ідентичність, державу та існування окремо від будь-кого, то провідні українські діячі періоду Українських визвольних змагань не досліджували Японію, а були сфокусовані на більш близьких до духу та розвитку країн, які оточують Україну: Польщу, Австрію, Німеччину, Францію та Великобританію. Однак, це не означає те, що їх досвід марний щодо вивчення історії Японії. Якраз досліджуючи світову історію в комплексі можна відслідкувати ті тенденції та приклади на які спиралась Японія й Токіо у своєму розвитку. Вона є прикладом симбіозу східних та західних ідей. Також хочеться додати, що всупереч тому, що провідні українські науковці не досліджували Японію, піонером у цій справі є Воблий Б. І., який написав працю «Світ і українсько-японські взаємини 1903-1945: Історичний огляд та спостереження» [1] в 1972 році, де описані саме взаємини українців та японців.

У період з 1920-1991 років на історію Сходу звертали увагу певні науковці та державні установи, однак цього було недостатньо для комплексного вивчення історії Японії й Токіо.

Після здобуття Україною незалежності, українські наукові інституції здобули право досліджувати ті теми що раніше були заборонені чи обмежені. Це відкрило нові можливості для дослідження історії, культури, мови та інших аспектів Сходу, а також сприяло розвитку наукових зв'язків з іншими країнами та міжнародною співпраці. Українськими науковцями доби незалежності, які досліджують японістику є Бондаренко І.П.[2], Капранов С.В. [3], Резаненко В. Ф. [4], Рубель В.А. [5]

Активно досліджують японістику, зокрема історію Токіо, в усьому світі. Це такі науковці як: Едвард Сайденстікер, Пол Вейлі [7], Маріус Б. Янсен [8] та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Японія на початку ХХ ст., ще починаючи з 1868 року, активно "вестернізовувалась", тобто запозичувала все більше рис європейських країн та США, а з тим й вестернізувався Токіо. Його монументальна архітектура, на кінець ери Мейджі й початку ери Тайшо, в 1912 р., все більше була схожа на академічну європейську, ніби як з книжок, однак у той же час, зберігала унікальні традиційні японські риси, такі як стриманість у використанні декору, естетику простоти та гармонії з природою. Такий синтез західних та східних елементів створював унікальний стиль, який можна відчути в будівлях та мистецтві того періоду. Наприклад, готель Хотерукан був більше схожий на Діснайленд, ніж на готель, настільки химерним та помпезним він був. Проіснувавши всього 4 роки, він був втрачений у Великому землетрусі Канто, однак він підсумовував досягнення не тільки ери Мейджі, а й показав пік розвитку монументального будівництва в еру Тайшо [6, с. 273-274].

У 1923 р. Токіо й інші міста в Японії були зруйновані Великим землетрусом Канто. Такі руйнування були спричинені особливістю будівництва у Японії. Хоча, монументальні будівлі зводилися з більш стійких та вогнетривких матеріалів, то житлові будинки зводилися переважно з дерева, паперу та соломи. Землетрус мав магнітуду 7,9 бала за шкалою Ріхтера та розпочався вночі, коли вулиці та будівлі були освітлені гасовими лампами. Це спричинило такі великі руйнування, а потім пожежу. Вціліли лише храми, замок та інші подібні будівлі у Токіо. Близько 140 тисяч людей були вбиті, а 2 мільйони залишились без домівок. Цей землетрус спричинив великі зміни у плануванні Токіо.

Новий міністр внутрішніх справ Гото Шімпей, який керував відновленням Японії, й зокрема Токіо, запровадив у місті більшу кількість каналів, вулиць, парків, кілька нових магістралей, які мали запобігти поширенню нових пожеж [6, с. 321-322].

Протягом 1939-1945 років Токіо був серйозно змінений через події Другої світової війни. Японія приєдналася до війни у вересні 1939 року, внаслідок чого Токіо та інші міста в Японії стали мішенями для стратегічних бомбардувань союзних сил. Початково бомбардування проводилися з повітря, а згодом, з появою стратегічних бомбардувальників, таких як B-29, місто було обстріляне з повітря із великої висоти. Найбільш руйнівними були бомбардування у березні 1945 року, які відомі як «Бомбардування Токіо». Ці атаки призвели до масових знищень та великої кількості жертв серед цивільного населення. Після завершення війни у 1945 році, Токіо, так само як і інші міста Японії, ставав свідком швидкого відновлення та відбудови. У період американської окупації, відновлювались насамперед стратегічні та важливі об'єкти: залізниці мости, заводи та фабрики,

лікарні й поліцейські відділки. Житлова забудова та монументальні будівлі зводились не з таким розмахом, як у попередні роки [7, с.681-695].

Токіо є одним з найбільших мегаполісів у світі, переживши грандіозні руйнування у XX столітті, від землетрусу до руйнівних бомбардувань. Вони були завадою для розвитку міста, однак правильне розподілення ресурсів, запозичення західних й східних ідей у містобудуванні та вдалі рішення зробили місто таким, яким воно є наразі.

Висновки. Токіо пережило значні зміни у XX ст., від вестернізації в кінці XIX – на початку XX ст., до відновлення після Великого землетрусу Канто 1923 р. та стратегічних бомбардувань у 1939-1945 рр. під час Другої світової війни. Місто швидко відновилося після катастроф, зберігаючи унікальний синтез східних та західних елементів у своїй культурі та архітектурі. Така історія стала символом міста, його стійкості та здатності адаптуватися до негативних випробувань.

Україна має взяти до уваги досвід Японії та Токіо для відновлення тих міст та містечок, сіл, які були пошкоджені та зруйновані внаслідок російської агресії.

Список використаних джерел та літератури

1. Воблий Б. І., Світ І. Українсько-японські взаємини 1903-1945: Історичний огляд та спостереження. Нью-Йорк, 1972.
2. Бондаренко І.П. Японська література XX століття. Підручник. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 520 с.
3. Капранов С.В. «Ісе моногатарі» як пам'ятка японської релігійно філософської культури доби Хейан. Київ, 2004. 168 с.
4. Резаненко В. Ф. Проблеми методології далекосхідної орієнталістики. За ред. Срібняка І. В. Київ: НаУКМА, 2011.
5. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Колоніальний Схід (кінець XIX — друга третина XX ст.): Навч. посіб. — Київ: Либідь, 2010. — 520 с.
6. Seidensticker Edward. Tokyo from Edo to Showa 1867-1989. The Emergence of the World 39's Greatest City. 615 p.
7. Jansen Marius. The Making of Modern Japan. Belknap Press, 2002. 936 p.

УДК 930:343.322(100)«1939/1945»

Максим УРАКІН
(м. Київ)

Колабораціонізм в роки Другої Світової війни у модерному історіографічному дискурсі

У доповіді висвітлюються стан та сучасні підходи до розуміння істориками питання колабораціонізму у роки Другої світової війни, окремо представлено матеріали присвячені питанням колабораціонізму на території окупованих нацистами українських земель. Визначено відмінності у підходах до питання співпраці та зрадництва між представниками російсько-радянської та української історіографії.

Ключові слова: колабораціонізм, історіографія, німецько-радянська війна, Друга світова війна.

Науковий керівник: *Журба М. А.,* завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.

Постановка проблеми. Історія колабораціононізму (співпраці) населення окупованих нацистами територій України до останнього часу залишалась заідеологізованою і, особливо в радянську добу, піддавалась жорсткій державній цензурі. Перші публікації, які стосувалися питань співпраці радянських громадян з нацистським окупаційним режимом, з'явились майже одразу після відновлення радянської влади на території Української РСР [2].

Для праць радянського періоду характерним є заниження даних, що стосувалися кількості радянських людей, які погодились на співпрацю з нацистами та наголошення на тому, що причинами колабораціонізму є зрада за продовольчий пайок та особисті преференції. Крім того наголошувалось на тому, що до співпраці з нацистами долучались українські буржуазні націоналісти, колишні злочинці та представники «колишніх» соціальних верхів [3; 10]. Вони свідомо виступили проти радянської влади та пішли на співпрацю з ворогами людства. Жодного слова про їх психологічний стан, про співпрацю, як можливість вижити в умовах окупації в радянській літературі не можливо було знайти. Вивчення соціально-економічних, побутових проявів співпраці з окупантами дослідники радянської доби уникали. Це йшло в розріз з прийнятою на вищому партійному рівні ідеологемою про «всеохоплюючий патріотизм та загальну участь у боротьбі з німецьким фашизмом радянського народу».

Виклад основного матеріалу дослідження. Значні зміни в підходах до висвітлення питання колабораціонізму в роки німецько-радянської війни почали відбуватися в період перебудови та гласності другої половини 1980-х рр. Поступово, крок за кроком, представники історичної науки на основі нововідкритих архівів переосмислювали розуміння сутності колабораціонізму в окупованій нацистами Україні [21]. Однак цей процес відбувався досить повільно.

Перегляд підходу до колабораціоналізму в добу незалежності (пострадянський період) проходив в межах витравлення радянськості із свідомості українців. Розуміння колабораційної діяльності через призму бачення в ній зради комунізму та СРСР, це був суто радянський підхід. Це підхід переможця у війні. Підхід нав'язаний компартійними органами своєму населенню, як єдино правильний. Підхід, який обезличував українців, перетворюючи їх на частину радянсько-«русского» народу-переможця. І таким чином, позбавляв українців можливості вибору варіанту поведінки в умовах окупації. Населенню Української СРР залишалась тільки одна, єдино правильна модель поведінки – геройська боротьба з ворогом. Можливо для росіян таке розуміння колабораціонізму залишалось дійсно найбільш зрозумілим імперським підходом до німецько-радянської війни та її наслідків. Але для українців, які в СРСР вбачали окупаційну владу, ні. Тому і ломка старого радянського бачення «зради», «співпраці» та «пособництва» в Україні про ходило доволі повільно. Про це свідчить, навіть опублікована в 1999 р. монографія завідуючого відділом історії України періоду Другої світової війни

Інституту історії України НАН України М. В. Коваля [14]. Описуючи формування нацистами органів місцевого самоуправління, дослідник використовує радянські ідеологічні штампи: «покидьки, зрадники, нелюди, німецькі прислужники, так звана українська допоміжна поліція». «Про таких у народі вмить з'явилася влучна приказка: «Підібрав собі німчура всіх отих старшин: той п'янюга, той бандюга – на один усі аршин»» [14, с. 126-127].

Михайло Коваль вказує і на факт того, що до колабораціонізму українців підштовхувала політика багатьох представників партійно-радянських органів, беззаконня, особливо на виконавському рівні. Вказується і на фактах співпраці колишніх комуністів з окупантами. Саме прояви колабораціонізму дозволили нацистам реалізовувати власну політику пограбування України та її народу.

В іншій своїй роботі М. В. Коваль, аналізуючи причини співпраці населення окупованих територій Української РСР, наголошує на тому, що на зміну орієнтації основної маси людей мали вплив військові невдачі і поразки Червоної армії на початку війни. Крім того значна частина людей «вбачали у приході німців порятунок від більшовиків». Автор наголошує на тому, що реальна обстановка на окупованій нацистами території України ілюструвала крах радянської пропагандистської машини. Лозунги, які друкувались в пресі, оголошувались на мітингах та зборах, озвучувались по радіо, виявились тільки пропагандистськими кліше. Єдність радянських людей навколо комуністичної партії була лише в пропагандистській риториці. Навіть партійно-радянські функціонери, які опинились на окупованій території давали підписку про відмову від боротьби з окупантом та ставали до роботи в окупаційній адміністрації [15, с.128-129]. М.В. Коваль зазначає, що колабораціоналізм на боці ворога, в умовах суспільного катаклізму, був частиною внутрішньої, громадянської війни, що набула, відкритої форми [15, с. 131].

Інше бачення колабораціонізму українців у Я. Грицака. Дослідник наголошує на тому, що українці вимушені були йти на співпрацю з нацистами для забезпечення власного виживання в умовах окупації. Самі керівники рейху не прагнули зробити ставку на місцеву українську адміністрацію та допомогову поліцію. Створена на окупованих територіях управлінська система, для окупанта, тимчасове явище, яке немає самостійності у прийнятті рішень. [9, с. 169, 171]

У роботах іншого дослідника історії України в роки Другої світової війни О. В. Потильчака окремі матеріали присвячені і питанню економічного колабораціонізму. [25; 26; 16] Зокрема, аналізуючи причини колабораціонізму в економічній сфері часів німецько-фашистської окупації України, дослідник наголошує на тому, що він став вагомою стороною життя українського суспільства в 1941-1944 рр. і був спричинений цілою низкою чинників. А саме, поширеним серед населення на початку німецько-радянської війни невдоволенням політикою радянської влади; репресіями передвоєнного часу; масованою нацистською пропагандою; національними прагненнями частини свідомих українців які сподівались опершись на військову силу рейху збудувати власну державу, а також в поширеності серед населення України уявлення про справедливість, пунктуальність та раціональність німецької нації [25, с.23].

Окремий напрям досліджень з історії колабораціонізму складають публікації з проблем військової співпраці з окупантом. І. Дерейко, аналізуючи участь українців

і представників інших національностей у організованих нацистами мілітарно-поліційних формувань, наголошує на їх неоднорідності національного складу та наявності міжнаціональних суперечностей. Для дослідника колабораціонізм – це добровільна, досить часто вимушена співпраця з окупантом [11].

Інший дослідник мілітарної складової колабораціонізму А. В. Боляновський, зосередив свою увагу на німецькій політиці щодо залучення місцевого населення окупованих радянських територій до власних військових формувань у 1941-1945 рр. Дослідник доводить, що однією з причин співпраці населення з нацистами у військовій сфері стала незавершеність громадянського конфлікту на території СРСР від часів революції 1917 р. Узурпація влади більшовиками упродовж міжвоєнної доби підживлювала громадський конфлікт між прибічниками і ворогами більшовицького режиму. Автор наголошує на тому, що у середині 1941 р. на території СРСР, яку окупували німецькі війська, антибільшовицькі настрої спалахнули з новою силою, і їх політичні і військові діячі Рейху різних рівнів намагалися використати для перемоги у війні. [1, с. 781]

Дослідниця історії організації нацистами на території України інформаційного простору, ведення пропаганди та контрпропаганди О.А. Салата, у своїх публікаціях розглянула і питання залучення нацистами до діяльності засобів масової інформації місцевої інтелігенції [28]. «Кадровий склад для редакцій газет добирався з числа української інтелігенції, - зазначає дослідниця, - переважна частина якої залишилась на окупованій території з вірою у можливість створити й розбудувати нову власну державу» [27, с. 190] Отже, це був свідомий крок зі сторони патріотичної частини української еліти. Вона робить висновок, що українська інтелігенція, не зважаючи на тимчасову окупацію німецькою армією території України, іноді співпрацювала з «новою» владою, з метою продовження своєї мистецької та наукової діяльності та збереження національної культури та традицій [27, с. 189].

Аліна Іваненко, яка опрацювала значний масив документів галузевих архівів СБУ, досліджуючи питання співпраці з нацистами в галузі юстиції, наголошує на тому, що значна частина колишніх суддів і працівників органів юстиції царських часів погодились на роботу суддями, адвокатами та нотаріусами. «Колишні» спеціалісти в радянський період, або були усунуті від роботи в радянській системі, або обіймали другорядні посади юрисконсультів у різноманітних радянських установах, що не відповідало їх кваліфікації. [12, с. 104] На її думку, у кожного шлях до співпраці з ворогом був складним і неоднозначним. Вибір людей пришвидшували горе та втрати, яке отримувала людина від радянського режиму [13, с. 372]

Окремий блок публікацій складають дослідження присвячені проблемі діяльності репресивно-каральних радянських органів у питання притягнення до відповідальності та переслідування «зрадників Батьківщини», «пособників окупантів». Більшість науковців наголошують на тому, що при розгляді даної категорії справ слідчі та судді застосовували до колаборантів політико-правові штампи та заздалегідь підготовлені вироки. Справи розглядалися за спрощеною процедурою. Свідчення підганялись під підготовлений вирок. [4; 5; 19; 20; 29; 30; 33;]

В. Шайкан наголошує на тому, що радянське керівництво справедливо карало військових злочинців та колаборантів, але, разом з тим, існував «звинувачувальний ухил у діяльності радянських репресивних інституцій – незаперечний факт, адже в поле репресій потрапила значна кількість безвинних людей, долі яких скалічили» [36, с. 227]. Посадові особи не враховували морально-психологічний та фізичний стан людини, яка опинилась в окупації. «Колабораціоналім, - робить висновок В. Шайкан, – це результат не лише злочинів жорстокого гітлерівського режиму, а й сталінського» [36, с. 227].

У 2010 році побачила світ монографія В. С. Орлянського та О.С. Тедеєва, яка розкриває особливості діяльності місцевих органів управління на Запоріжжі в період німецької окупації. В першому розділі роботи автори намагалися розкрити питання української колаборації у роки Другої світової війни. В розділі вказуються причини колабораціонізму. Зокрема, наголошується на тому, що однією з головних причин, які спонукали місцеве населення до співпраці з окупантом була власно образа на державну владу та її довоєнну політику та дії на початку радянсько-німецької війни [22, с. 7-8].

Можна погодитись з молодим львівським дослідником Андрієм Усачем, який у публікації «Місцеві колаборанти та Голокост в Україні: перспективи і виклики дослідження» наголошував, що проблему колабораціонізму в окупованій нацистами Україні не можна розглядати без звернення до попереднього життя кожної окремої людини, навіть не групи людей, у їх підрадянській дійсності. Сформовані в радянську довоєнну добу поведінкові моделі, використовувались людьми і в умовах окупації. Модель поведінки, модель життя змінювалась в залежності від ситуації. В умовах підокупаційної дійсності одна і та ж людина, могла «почергово бути спостерігачем, потім рятівником, потім винуватцем, потім жертвою і навпаки» [35, с. 45]. Дослідник стверджує, що колабораціонізм не можна розглядати, як автоматичну участь у Голокості. Колаборанти були і рятівниками євреїв, навіть отримували звання Праведників народів світу. [35, с. 46] Саме поведінковий аспект, на нашу думку, є одним із визначальних моментів життя в окупації та долучення до співпраці з новою владою.

Про питання економічної, військово-політичної співпраці населення з німецькими окупантами, зокрема, і питання добровільного виїзду на роботу в Німеччину, участі у мілітарно-поліційних формуваннях писав завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України О. Лисенко [18]. Він наголошував на тому, що «по лінії відомства Заукеля Батьківщину залишило чимало добровольців, які потрапили в чари німецької пропаганди про райські умови й побутування у цивілізованій Німеччині. Та швидко вичерпавши кредит довіри, нацисти вдалися до примусових наборів». [17, с. 26]

Подібні думки висловлюють у своїх дослідженнях з питання примусового вивезення на роботу до Німеччини українських остарбайтерів і С.Д. Гальчак та Т. В. Пастушенко. [6; 23] Дослідники наголошують на тому, що поставлені в важке економічне становище та піддавшись впливові нацистської пропаганди місцеві жителі на початок 1942 р. добровільно погодились на виїзд на роботу до Німеччини. Короткий період добровільного виїзду до Німеччини тривав лише

кілька місяців на початку 1942 р. Згодом його змінили облави, арешти та примусові депортації [23, с. 46].

Уманський дослідник В. В. Гордієнко у статті «Відновлення діяльності православної церкви в Україні в період окупації 1941-1944 рр.» розглянув питання релігійно-церковного відродження в окупованій Україні. Він наголошує на тому, що політика «релігійної свободи» проводилась нацистами тільки в перший період окупації під гаслом «захисту християнської культури, віри та церкви від більшовизму. Релігійний фактор використовувався з метою контрпропаганди, виявлення осіб готових, через свої релігійні переконання, співпрацювати з новим режимом. Крім того в Україну не допускались священники пов'язані з націоналістичним підпіллям. Автор наводить приклади агітації нових священників за знищення комуністів, євреїв і партизан [8, с. 53-54].

Про відродження релігійного життя в період німецької окупації пише і А. І. Петрова. Вона наголошує на повній залежності православних та римо-католицьких священників від німецької влади. Окупанти жорстко контролювали духовне життя в Україні. Священники обов'язково повинні були проходити перевірку на лояльність та отримувати дозвіл на відправу церковної служби та релігійних обрядів [24, с. 80].

В останнє десятиліття вітчизняні історики звернули увагу на дослідження сексуальних стосунків українських жінок у період німецької окупації. Про цю сторону життя жінок в окупації пишуть О. Стяжкіна, В. Гінда, А. Скоробагатов. [7; 32; 34] Зокрема, у статті В. Гінди йде мова про жінок, які спали в окупацію з німецькими солдатами намагаючись у такій спосіб вижити. Дослідник вважає жінок, які потрапили у відповідну ситуацію, жертвами, які отримали значну психологічну травму і потребують реабілітації [7].

Висновки. Отже, історія колабораціонізму в роки нацистської окупації в цілому в Європі та в Україні до останнього часу залишається актуальною для дослідження як вітчизняними, так і закордонними істориками. Складність вивчення теми полягає в її політизованості, дискусійності в підходах до розуміння термінології, багатоаспектності проблеми. В дослідженнях присвячених колабораціонізму складно поєднуються його політична, юридична, моральна, культурно-релігійна та особистісно-ціннісна складова. Тому виходили публікації різні за напрямами, наповненням та ідеологічними оцінками. Тривалий час в історіографії формувались демократичний – західний та цензурований – радянський підходи. Таку ситуацію зумовлювали кілька причин. По-перше, упередженість і тендеційність, яка пронизувала роботи радянських, а згодом і російських істориків. Апріорі публікації мали, визначені компартійним режимом, політичні штампи, особливі підходи до формування понятійного апарату, а висновки авторів містили заздалегідь підготовлені оцінки, як самого явища, так і його окремих складових. По-друге, вивчення питання гальмувалось обмеженістю джерельної бази, закритістю архівів, тенденційністю спогадів учасників подій. По-третє, опрацювання теми ускладнювала її заполітизованість, зумовлена використанням напрацювань істориків політиками з власною метою. Тема колабораціонізму в роки німецько-радянської війни завжди викликала жваве громадське обговорення та суспільний резонанс.

Список використаних джерел та літератури

1. Боляновський А.В. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939-1945 рр.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. 880 с.

2. Буденная Л. Г. Комсомол в подпольной партизанской борьбе против немецко-фашистских захватчиков. Июнь 1941-1944 гг. (На материалах Винницкой, Житомирской и Хмельницкой обл.): дис. ... канд. ист. наук. К., 1969. 263 с.

3. Василевич Б. Колаборанти / Про злочинну діяльність українських буржуазних націоналістів на окупованих територіях західних областей України 1942-1944 рр. Жовтень. 1973. №4. С. 108-112.

4. Вронська Т.В. До питання про мораль воєнного часу. Сторінки воєнної історії України. Вип. 6. 2002. С. 191-193.

5. Вронська Т.В. Режимно-обмежувальні заходи органів влади на визволеній території України під час Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки. Сторінки воєнної історії України. Вип. 1. 1997. С. 125-143.

6. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьому райху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця, 2003. 344 с.

7. Гінда В. Жіноче тіло як один з ресурсів виживання на окупованих нацистами територіях [Електронний ресурс]: http://www.historians.in.ua/index.php/zabuti-zertvy-viyny/979-volodymyr-hinda-zhinoche-tilo-iak-odyn-iz-resursiv-vyzhyvannia-na-okupovanykh-natsystamyterytoriiakh

8. Гордієнко В.В. Відновлення діяльності православної церкви в Україні в період окупації 1941-1944 рр. Гілея. 2015. Вип. 92 С. 52-56.

9. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996.

10. Даниленко С.Т. Дорогою ганьби та зради. Київ, 1972.

11. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). Київ, 2012.

12. Іваненко А. До питання кадрового забезпечення роботи юридичних установ рейхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941-1944 рр.). Військово-історичний меридіан. 2019. №4(26) С. 96-105.

13. Іваненко А.О. Місцеві судові установи, адвокатура та нотаріат у системі окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941-1944 рр.): соціально-правові виміри: монографія. Чернігів: ПАТ «ПВК Десна», 2020. 486 с.

14. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 336с.

15. Коваль М.В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. Київ: Вища школа, 1995. 194 с. С. 128-129.

16. Кучер В.І., Потильчак О.В. Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: монографія. Київ – Біла Церква: Білоцерківдрук, 2011. 368с.

17. Лисенко О. Депортації періоду Другої світової війни: історія і сучасність. «Міжнаціональна злагода: спільне минуле – спільне майбутнє (проблеми вшанування пам'яті жертв трагедії етносів України)». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 18 січня 2002 р. Київ: Інформаційний сервіс, 2002. С. 23-30.

18. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах другої світової війни. Київ: Книга Пам'яті України, 1996. 568с.

19. Нікольський В. Статистика соціального складу репресованих радянськими органами державної безпеки у 1943-1957 рр.. (За документами архіву СБ України). З архівів ВУЧЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2003. №1. С. 103-129.

20. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Монографія. Донецьк, 2003. 624с.

21. Омельчук Д.В. Колабораціонізм в Україні (1941-1944 рр.). Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки», 4-5 травня 1995 р. Частина 1. Київ: УДПУ. С. 1986-1988.

22. Орлянський В.С., Тедеєв О.С. Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941-1943 рр.): Монографія. Київ: Центра учбової літератури, 2010. 322с.

23. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). Монографія. Київ, 2009.

24. Петрова А.І. Характерні риси та особливості окупаційного режиму в рейхскомісаріаті «Україна» (на матеріалах Хмельницької та Вінницької областей). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. ХУІІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2010. С. 75-82.

25. Потильчак О.В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви. Київ: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1997. 29с.

26. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Київ НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. 205 с.

27. Салата О.А. Творчість української інтелігенції на сторінках окупованої періодики 1941-1942 роках. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 43. С. 188-197.

28. Салата О.О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941 р. - 1944 р.): автореф. дис. … д-ра іст. наук.. Донецьк, 2010.

29. Сергійчук В. Боротьба за волю, а не коляборація. (Закінчення). Визвольний шлях. 2001. Кн. 4. квітень. С. 43-57.

30. Сергійчук В. Боротьба за волю, а не коляборація. (Ч.1). Визвольний шлях. 2001. Кн. 3. Березень. С. 49-62.

31. Скляренко Є. «Підсумкова доповідь про бойову й агентурно-оперативну роботу 4-го управління НКДБ УРСР в 1941-1945 рр. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1995. №1/2. С. 15-27.

32. Скоробагатов А. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). Харків, 2006. 376с.

33. Стецкевич В. «Каратимуть за те, що народ був під німцями і мусив якось жити». Дзеркало тижня. 2005. №23. 18 червня.

34. Стяжкіна О. В радянській провінції: освоєння (від) мови. Донецьк, 2013. 295 с.

35. Усач А. Місцеві колаборанти та Голокост в Україні: перспективи і виклики дослідження. «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти» (Вибрані доповіді IX і X круглих столів до Міжнародного дня пам’яті жертв Голокосту). Київ: Український центр вивчення історії Голокосту; КВІЦ, 2018. С. 41-49.

36. Шайкан В. Репресивно-каральні дії радянської влади проти колаборантів в роки Великої вітчизняної війни. Сторінки воєнної історії України. 2012. № 15. С. 217-229.

УДК 94:355.716-045.65(477-25)«1943/1944»

Назар ЧЕКИШ
(м. Київ)

Організація НКВС СРСР стаціонарного табору для військовополонених у Києві (1943-1944 рр.)

На основі аналізу доступних документальних джерел з'ясовуються деталі прийняття рішення та перших кроків НКВС СРСР з організації стаціонарного табору для військовополонених у Києві восени 1943-го – на початку 1944 р.

Ключові слова: військовополонені, Дарниця, Київ, Сирець, стаціонарний табір для військовополонених, Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР, Управління у справах військовополонених та інтернованих.

Науковий керівник: *Іванова Л. Г.*, професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Хижацька анатомія Московської імперії-деспотії, що на початку 1920-х рр. еволюціонувала в більшовицький тоталітарний СРСР – в роки Другої світової війни та по її завершенні проявилася в огидній, антигуманній формі радянського військового полону, що сформувався як спосіб політичного терору, ідеологічної індоктринації та економічного визиску громадян іноземних держав, які в силу обставин війни опинилися під владою кремлівського диктатора. Серед них полонені вояки Вермахту та його союзників. Місцями концентрації, ізоляції, утримання та трудової експлуатації останніх були сотні стаціонарних виробничих таборів по всій території СРСР. Дослідники проблеми підрахували, що тільки в Українській РСР у 1943-1954 рр. органи НКВС (МВС), до компетенції яких було віднесено напрям роботи з військовополоненими, організували принаймні 44 такі табори з лімітом контингенту понад 300,000 осіб [11, с. 359-370].

Історіографія питання. Й досі чимало конкретних аспектів проблеми радянського військового полону часів Другої світової війни та повоєнного періоду залишаються малодослідженими. Особливо це стосується її регіонального зрізу, що в багатьох локаціях ще й тепер залишається поза увагою істориків. До таких, зокрема, належить і тема розміщення контингентів і використання праці військовополонених у господарстві визволеного від німецьких військ Києва восени 1943-го – навесні 1944 р. В загальних рисах обставин організації та функціонування київських «таборів для німецьких військовополонених» торкалися у своїх працях Анатолій Чайковський [19] та Діана Алексєєва-Процюк [1]. Більш предметно питання організації та функціонування таборів для військовополонених у Києві та столичному регіоні в 1943-1945 рр. вивчав Олександр Потильчак [12-15; 17]. Дослідник, зокрема, розглядає початковий період організації стаціонарного табору для військовополонених у звільненому Києві, аналізує передумови та причини цього процесу, його характерні тенденції та риси. Водночас, перші кроки

влади з організації київського стаціонарного табору для військовополонених № 62 дослідник простежує досить фрагментарно, майже пунктиром [14, с. 145-152]. Зважаючи на цю обставину автор доповіді ставить за мету, на основі аналізу доступних документальних джерел, з'ясувати деталі прийняття рішення та перших кроків НКВС СРСР з організації стаціонарного табору для військовополонених (далі – СТВ) у Києві ще восени 1943-го – на початку 1944 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передісторія київського стаціонарного табору НКВС СРСР для військовополонених № 62 сягає своїм корінням в історію створення та функціонування відповідного фронтового приймально-пересильного табору (далі – ФППТ). У переліку таборів НКВС СРСР для військовополонених, підписаному заступником наркома внутрішніх справ СРСР, комісаром державної безпеки 2-го рангу Богданом Кобуловим і датованим 1 березня 1943 р. знаходимо Новохоперський фронтовий приймально-пересильний табір № 62, дислокований на залізничній станції Некрилове Воронезької області РРФСР (начальник табору – капітан держбезпеки Буда Олександр Петрович) [8, прим. 17, арк. 7зв.]. Табір, що призначався для концентрації полонених німецької армії у смузі Південно-Західного фронту, був розрахований на утримання військовополонених рядового складу та на початку квітня 1943 р. мав лімітну чисельність 4,000 бранців [5, с. 110-111].

Після переможного для Червоної армії завершення Курської битви та звільнення Харкова відкрилися перспективи швидкого очищення від німецьких військ Лівобережної України та виходу на рубіж Дніпра. У зв'язку з цим Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС СРСР (далі – УПВІ НКВС СРСР) передбачало надходження нових контингентів ворожих бранців і готувалося до цього. 26 вересня 1943 р. наказом № 001575 за підписом заступника наркома внутрішніх справ СРСР, комісара державної безпеки 2 рангу Сергія Круглова, Новохоперський табір № 62 виключили зі списків ФППТ і перевели в категорію стаціонарних [6, с. 114]. Іншим наказом № 001598 від 1 жовтня 1943 р. були ліквідовані табірні відділення колишнього ФППТ, а їхнє «майно та господарський інвентар» передали на укомплектування нових фронтових приймально-пересильних таборів [8, прим. 69, арк. 1].

Вже за кілька днів після звільнення столиці України Києва від німецьких військ УПВІ НКВС СРСР заходилося передислоковувати сюди реорганізований у стаціонарний табір із Новохоперська. Наказ НКВС СРСР № 001743 про передислокацію СТВ № 62 до Києва з'явився 13 листопада 1943 р. [3, арк. 20]. Для зміни «прописки» табору потрібен був час. Необхідно було перевезти майно, штат співробітників, знайти приміщення для розміщення контингенту, охорони і табірних служб. Місцем нової дислокації СТВ № 62 стало селище Сирець у передмісті Києва, відтак табір стали називати «сирецьким». Не особливо напружуючись з пошуком підходящої локації табір обладнали на території та в приміщеннях колишнього німецького шталагу для радянських військовополонених, неподалік Бабиного яру.

Цей організаційний період затягнувся до лютого 1944 р. Ознакою ж його завершення (в основному) став початок розширення мережі табірних відділень СТВ № 62. Відповідно до наказу НКВС СРСР № 00184 від 26 лютого 1944 р. «для забезпечення безперешкодного прийому військовополонених від частин Червоної Армії» у складі Сирецького табору УПВІ мало організувати табірне відділення в Дарниці з лімітною наповнюваністю 2000 осіб [9, прим. 25, арк. 1]. На виконання цього рішення Москви керівництво НКВС УРСР, в особі наркома, комісара державної безпеки 2-го рангу Василя Рясного, на початку березня 1944 р. звернулося з листом до секретаря ЦК КП(б)У Олексія Кириченка в якому просило передати НКВС приміщення колишнього дарницького німецького табору для радянських військовополонених. Як з'ясувалося, ще в грудні 1943 р. Виконком Київської міської Ради постановив передати ці приміщення Санітарному управлінню Першого Українського фронту для розміщення в них евакуаційного шпиталю. Намагаючись перевернути ситуацію на свою користь, НКВС УРСР доводив партійному керівництву республіки, що розміщення шпиталю для лікування радянських воїнів у приміщеннях дарницького табору наразі неможливе, оскільки потребує значних капіталовкладень для переобладнання останнього, а ось військовополонених армії ворога в цих приміщеннях утримувати цілком можливо. В ЦК КП(б)У уважно вивчили це питання і, зрештою, задовольнили прохання НКВС УРСР [2, арк. 1-2]. Тим більше, що цього вимагали не лише завдання розміщення значних мас військовополонених армії ворога, але й плани використати їх працю на відбудові промислових об'єктів столиці України.

У червні 1944 р. начальником сирецького СТВ № 62 було призначено полковника державної безпеки Ігоря Борисовича Шумського [16, с. 253]. Саме на долю цього чекіста зі стажем випало керувати роботою з забезпечення трудовими ресурсами бранців реалізації грандіозних завдань з відбудови економіки та міського господарства Києва. Відтак, влітку 1944 р. на СТВ № 62 чекала масштабна реорганізація, пов'язана з розширенням сфери експлуатації праці військовополонених. Так, 21 липня 1944 р., наказом НКВС СРСР № 00877, центральне управління табору переводили з передмістя Сирець до Києва, а лімітна чисельність його контингенту зросла до 18,500 осіб. Це реалізували за рахунок надходження свіжих контингентів військовополонених і створення в структурі СТВ восьми нових табірних відділень (№ 4-11) загальною лімітною наповнюваністю 14,500 бранців [9, прим. 116, арк. 1-1зв.]. Причини такої бурхливої організаційної розбудови київського табору стають зрозумілими після ознайомлення з постановою Ради народних комісарів (далі – РНК) УРСР № 1102/0039сс від 29 серпня 1944 р. Серед іншого тут йшлося про необхідність залучення до відбудовчих робіт у Києві 7000 німецьких військовополонених. За рішенням уряду полонені надходили у розпорядження Наркомату житлового цивільного будівництва (далі – НЖЦБ) УРСР. 2000 із них мали бути використані на відновленні урядових об'єктів, готелів та будівлі Київського університету імені Тараса Шевченка; 4500 осіб – на відбудові вулиці Хрещатик, а 500 – на реконструкції Інститут електрозварювання та машинопрокатної бази [4, арк. 46].

У період про який ідеться масштабні відбудовчі плани господарських інстанцій були основані на реальних можливостях НКВС задовольнити їх потреби в робочій силі військовополонених, адже напередодні – 16 серпня 1944 р. до Києва з фронту доправили близько 37,000 полонених. Наступного дня режим вчинив публічне та відверте порушення міжнародного гуманітарного права – десятки тисяч бранців були вишикувані в колони та проведені «парадом» по центральній частині Києва. Це був «перформенс» подібний тому, який сталінська влада влаштувала в Москві у червні 1944-го. Потім учасників «параду військовополонених» розвезли по СТВ Донбасу, Запоріжжя, Чернігова та Миколаєва, а 7,500 залишили відбудовувати Київ [7, арк. 12, 18]. Саме на цей трудовий ресурс і розраховувала влада плануючи організацію нових табірних відділень СТВ № 62.

Нарком житлового і цивільного будівництва УРСР у листі на ім'я тодішнього голови РНК УРСР Микити Хрущова повідомляв, що станом на 21 вересня 1944 р. вже обладнали табірне відділення на 2,500 осіб у приміщенні лазні по вулиці Великій Житомирській та розпочали готувати для прийому бранців ще два відділення: на 2,000 осіб з локацією у приміщенні міського ломбарду та на 1,500 осіб в приміщеннях колишнього Михайлівського Золотоверхого монастиря [4, арк. 46].

Один за одним у вересні-жовтні 1944 р. НКВС СРСР видає накази про створення нових табірних відділень СТВ № 62. Зокрема, 6 вересня 1944 р. у складі київського табору було створено відділення № 12 лімітною наповненістю контингенту 1,500 військовополонених. Цей трудовий ресурс розраховували використати на будівництві житла для працівників НКДБ УРСР та на роботах Управління військового постачання НКВС Київського округу [10, прим. 41, арк. 1]. 18 вересня 1944 р. з'явився наказ про організацію табірного відділення № 13 на вагоноремонтному заводі у Дарниці, розрахованого на утримання і трудове використання 1,000 військовополонених [10, прим. 52, арк. 1-1зв.]. 21 жовтня 1944 р. НКВС СРСР своїм наказом санкціонував організацію у Києві табірного відділення № 14. Його тисячний контингент планувалося «працевлаштувати» на відновленні приміщень Київського артилерійського училища та Київської ТЕЦ [10, прим. 116, арк. 1-1зв.].

Організація та облаштування нових табірних відділень СТВ № 62 тривала і взимку. Зокрема, двома наказами НКВС СРСР від 15 грудня 1944 р. створювалися табірні відділення: № 16 з контингентом 500 військовополонених для відбудови приміщень Академії наук УРСР; № 17 з контингентом у 1,000 осіб при заводі «Більшовик» [10, прим. 114, арк. 1зв.; прим. 115, арк. 1].

Дослідник проблеми О. Потильчак підрахував, що на початок 1945 р. у складі київського СТВ № 62 НКВС СРСР знаходилося 17 табірних відділень загальним лімітом контингенту понад 22,000 осіб [11, с. 207-208]. Реальна ж чисельність військовополонених у цих табірних відділеннях була меншою. За статистикою НКВС СРСР, станом на 20 лютого 1945 р. у таборі № 62 та його відділеннях

утримувалося 14,431 військовополонений, а на 10 квітня 1945 р. – 12,797 бранців [18, арк. 31].

Аналізуючи передумови та причини створення НКВС СРСР київського СТВ № 62 та його перших відділень О. Потильчак підкреслював, що такий крок був викликаний «[…] суто внутрішніми потребами ефективного функціонування радянської системи полонення та евакуації військовополонених із прифронтової зони у глибокий тил. Лише згодом, коли фронт відступив на Захід, а питання повоєнної відбудови стали першочерговими, розширення табірної мережі відбувалося виключно для задоволення потреб міського господарства у робочій силі» [14, с. 151]. Наше ж дослідження організаційного періоду в історії цієї табірної установи переконують, що висновки вченого потребують деякої корекції, зокрема в частині причин такого кроку. На нашу думку, від самого початку режим думав не скільки про ефективність системи полонення та евакуації військовополонених з фронту у тил, а готувався до ефективного трудового визискування останніх.

Висновки. Підводячи попередні підсумки зазначимо, що прийняття НКВС СРСР рішення про організацію у Києві стаціонарного табору для військовополонених було частиною загального процесу підготовки табірної мережі УПВІ до очікуваного прийому нових контингентів військовополонених Німеччини та її союзників, що розгорнулась після переможного для Червоної армії завершення Курської битви. Основна мета – використання робочих рук іноземних бранців на відбудові зруйнованої війною промисловості, інфраструктури та комунального господарства Києва та столичного регіону.

Особливістю організаційного періоду розбудови сирецького (київського) СТВ № 62, що тривав з листопада 1943-го по березень 1944-го року, було використання для розміщення контингентів бранців і табірної інфраструктури локацій і приміщень колишніх німецьких таборів для радянських військовополонених на Сирці та в Дарниці. Надалі розширення мережі виробничих табірних відділень київського СТВ № 62 відбувалося зусиллями та ресурсами тих господарюючих суб’єктів, що їм передавалися військовополонені для трудового використання.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексєєва-Процюк Д.О. Використання праці іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939-1953): нормативно-правові та організаційні засади. Київ: ПП «Посвіт», 2011. С. 108-110.

2. Докладная записка и справки о состоянии и размещении военнопленных, 26 февраля 1944 – 19 сентября 1944, Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 982, арк. 1-2.

3. Журнал дислокации лагерей, спецгоспиталей для военнопленных и рабочих батальонов для интернированных бывшего УПВИ МВД УССР за 1943-1951 годы, 5 октября 1959 – 14 октября 1959, ГДА МВС України, ф. 83, оп. 1, спр. 228.

4. Листування з Раднаркомом СРСР, наркоматами та центральними установами СРСР та УРСР (30 липня 1944 р. – 25 листопада 1944 р.), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) ф. 2, оп. 7, спр. 839.

5. Перечень лагерей НКВД для содержания военнопленных и спецконтингентов , подлежащих расширению или организации вновь в 1943 г., с производством строительных работ НКВД СССР, Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы, под. ред. М. Загорулько. Москва: Логос, 2000. С. 110-111.

6. Приказ народного комиссара внутренних дел СССР № 001575 Об организации новых фронтовых приемно-пересыльных лагерей, Русский архив: Великая Отечественная война. Иностранные военнопленные второй мировой войны в СССР. Т. 24 (13), под общ. ред. Владимира Золотарева. Москва: ТЕРРА, 1996. С. 114.

7. Письмо на имя т. Сталина, информации, сообщения о реагировании трудящихся Киева в связи с конвоированием через город военнопленных немцев, 16 августа 1944 – 17 августа 1944, ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 940, арк. 12, 18.

8. Приказы НКВД СССР за 1943 год с № 0033 по № 001854, 8 января 1943 – 28 декабря 1943, Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України), ф. 45, оп. 1, спр. 110.

9. Приказы НКВД СССР за 1944 год с № 006 по № 00890, 18 января 1944 – 27 июля 1944, ГДА МВС України, ф. 45, оп. 1, спр. 121.

10. Приказы НКВД СРСР за 1944 год с № 00908 по № 001530, 29 июля 1944 – 30 декабря 1944, ГДА МВС України, ф. 45, оп. 1, спр. 123.

11. Потильчак О. В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954). Київ: Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2004.

12. Потильчак О. В. Використання праці німецьких військовополонених на відбудові міського господарства Києва у 1944 році", Історія слов'янських народів: Актуальні проблеми дослідження. Слов'янські народи у Другій світовій війні. Зб. наук. праць. Вип. 6. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. С. 169-172.

13. Потильчак О. В. Радянські табори для військовополонених у визволеному Києві (1943 – поч. 1945 р.). Військово-історичний альманах. 2004. № 1. С. 60-69.

14. Потильчак О. В. Радянські табори для військовополонених у визволеному Києві (1943-1944 рр.). Пам'ять століть. 2005. № 2. С. 145-152.

15. Потильчак О. В. Забутий некрополь: Поховання іноземних військовополонених у Білій Церкві в повоєнний період (1945-1949 рр.). Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини: зб. наукових праць, за ред. Віктора Карпова. Київ: Національний військово-історичний музей України, 2012. С. 731-737.

16. Потильчак О. В. Ігор Борисович Шумський (1898-1974): сходинками службової кар'єри керівника УПВІ НКВС Української РСР. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ 2011. № 1(36).

17. Потильчак О. В. Радянські режимні установи для військовополонених у Білій Церкві (1945-1949): забута історія", Київщина: історія рідного краю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Четверті краєзнавчі читання імені Лаврентія Похилевича». Біла Церква: КНЗ КОР КОІПОПК, 2023. С. 75-86.

18. Справки и переписка по вопросам трудового использования военнопленных, интернированных и мобилизованных немцев в угольной промышленности, 15 февраля 1945 – 10 декабря 1945, ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр 1830.

19. Чайковский А. С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.). Киев: Парламентское изд-во, 2006.

Розділ 4

УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ.

УДК 94:614(477)«194»

Віталій САХАНЧУК
(м. Київ)

Заходи з організації охорони здоров'я індустріальних працівників України у 1940-х рр.

У матеріалі окреслено масштаби збитків, заподіяних німецькою окупацією закладам охорони здоров'я України під час Другої світової війни. Проаналізовано основні досягнення та недоліки медичного обслуговування працівників промислових підприємств України у перші повоєнні роки.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, охорона здоров'я, медична допомога.

Науковий керівник: *Вєтров І. Г.,* доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Загальні збитки системі охорони здоров'я України внаслідок бойових дій та окупації обчислювався в 6,6 млрд руб. Було знищено і зруйновано 40 тис. лікарень, поліклінік та інших медичних установ [1, с. 110]. Серед населення широко поширювалися паразитарні тифи, захворювання системи травлення, гострі дитячі інфекції, туберкульоз, шкірні та венеричні захворювання. Різко зросла загальна смертність, особливо серед дітей.

На момент визволення територій практично не існувало організованої цивільної системи охорони здоров'я, тому невідкладну медичну допомогу населенню надавали армійські санітарні загони.

Складність завдань потребувала чіткого визначення змісту діяльності органів охорони здоров'я, розробки конкретних заходів, спрямованих на відбудову матеріально-технічної бази, лікувально-профілактичних, санітарно-гігієнічних та протиепідемічних закладів, з'ясування кількісних і якісних потреб у медичних кадрах, налагодження роботи лікарень, поліклінік, амбулаторій, фельдшерсько-акушерських пунктів та інших медичних структур тощо. На вирішення цих завдань і спрямовувалася діяльність Наркомату охорони здоров'я УРСР, який відновив свою роботу в квітні 1943 р.

Упродовж 1943-1945 рр. Наркомат здоров'я УРСР розширював мережу міських лікарень винятково за рахунок пристосування приміщень не лікарняного призначення, а також ущільнення тих лікувальних установ, що збереглися. Наркомату охорони здоров'я доручалося: а) до 1 січня 1944 р. відновити

лікарняну мережу в Сталінській області (6500 ліжок) і Ворошиловградській (3500 ліжок), а також необхідну мережу поліклінік, пунктів охорони здоров'я та інших установ галузі; б) надіслати у IV кварталі 1943 р. для постійної роботи у Сталінській області 250 лікарів; в) передати у цей період медико-санітарній мережі Сталінської та Ворошиловградської областей м'якого інвентаря на суму 1 тис. руб та медикаментів, перев'язувальних засобів, медичних інструментів, бактерійних препаратів і дезінфекційних засобів на суму 100 тис. руб [2, с. 179, 180].

Масового характеру набувала робота загонів Червоного Хреста у справі створення санітарно-епідемічних структур на підприємствах важкої промисловості. Так, на Харківському заводі № 75 у 1944 р. загалом діяло 20 санітарних постів, які об'єднували 1 169 членів. До донорства було залучено 312 виробничників. Проведено 60 лекцій і бесід з санітарно-оборонної тематики. На Маріупольському заводі імені Ілліча працювало 60 первинних цехових організацій (6 129 членів). Ними було підготовлено за нормами ГСО («Готовий до санітарної оборони») – 1 865 осіб, інструкторів ГСО – 13 724 [3, с. 245].

Починаючи з 1946 р., будь-яке розширення міської лікарняної мережі могло здійснюватися за рахунок відновлення зруйнованих лікарняних споруд і зведення нових. Ситуація з фінансування медичної сфери України стала покращуватися у 1947 р., коли міністром охорони здоров'я УРСР було призначено Л. Медведя.

На 1 січня 1947 р. в Україні було обладнано 65 госпіталів для інвалідів війни, яких забезпечувало 10 протезних заводів, 21 протезна майстерня в обласних центрах і великих містах. У 1947 р. у капітальне будівництво галузі охорони здоров'я вкладено 25,9 млн руб., у 1948 р. – 31,2 млн руб (хоча планувалося вкласти 38 млн. руб.).Звичайно ці кошти були явно недостатніми для забезпечення нагальних потреб, оскільки галузь фінансувалася за залишковим принципом (питома вага коштів на капітальне будівництво, виділених для галузі у 1948 р,. становила лише 0,3 % від усіх капіталовкладень на будівництво в УРСР), що вкрай негативно позначалося на всіх аспектах її функціонування [4].

Оновлене Міністерство розпочало впроваджувати в життя постанову Ради Міністрів СРСР від 17 вересня 1947 р., про медичну реформу, сутність якої полягала у об'єднанні амбулаторій та поліклінік з відповідними лікарнями. Для виконання цієї постанови Міністерство охорони здоров'я СРСР ухвалило наказ від 24 жовтня 1947 р. № 431 «Про заходи з покращення лікувально-профілактичного обслуговування населення», де були визначені основні принципи об'єднання [5, с. 151].

По містах і окремих міських поселеннях забезпеченість лікарняними ліжками у 1948 р. становила від 6,1 до 14,4 ліжка на 1000 душ населення. До найбільш забезпечених міськими лікарняними ліжками належали Закарпатська (14,4), Чернівецька (14,4), Тернопільська (13,1), Станіславська (13,0), Вінницька (12,2) і Одеська (12,0) області. Найменше забезпеченими були Ворошиловградська

(6,1), Запорізька (6,9), Дніпропетровська (7,0), Сталінська (7,1) та Київська (7,1) області [6].

У деяких медзакладах якість лікування перебувала на дуже низькому рівні, спостерігалася недостатня культура обслуговування хворих, допомога хворим надавалася невчасно.

Спостерігалися незадовільна робота аптек, недостатнє забезпечення автотранспортом станції швидкої допомоги, недостатнє виділення будівельних матеріалів і фінансування лікарських закладів, а також будівництво лікарень і амбулаторій при великих промислових підприємствах.

Для надання допомоги Сталінському і Ворошиловградському облздороввідділам у III кварталі 1950 р. було направлено на постійну роботу у Сталінську область 120 лікарів і 200 осіб медперсоналу, у Ворошиловградську – 80 лікарів і 140 осіб середнього медичного персоналу. По Сталінській області розгорнуто 1 145 додаткових інфекційних ліжок, по Ворошиловградській – 485 додаткових ліжок для госпіталізації інфекційних хворих.

Органами харчового санітарного надзору у Ворошиловградській області перевірено 81 045 харчових об'єктів, закрито 398, серед них остаточно – 62. Накладено 1 731 штраф за порушення санітарного режиму у харчових об'єктах і у 18 випадках справи передано до прокуратури.

По Сталінській області органами санітарного нагляду закрито 599 харчових об'єктів, з них остаточно – 69. Накладено 1 441 штраф на суму 121 423 руб. [7].

У Дніпропетровську, Кам'янець-Подільську, Житомирську, Сумську, Херсонську, Миколаївську, Ровенську області у серпні виїжджали співробітники Міністерства охорони здоров'я УРСР для організації і перевірки протиепідеміологічних заходів.

В роки Другої світової війни на великих промислових підприємствах були організовані медично-санітарні частини, що об'єднували всі лікувально-профілактичні заклади й обслуговували робітників та службовців.

У повоєнні роки кількість медико-санітарних частин стала швидко збільшуватися. У Сталінській області всі великі шахти мали гарно обладнані і укомплектовані досвідченими кадрами лікарні, на 66 шахтах створено підземні здоровпункти. Змонтовано десятки нових рентгенівських кабінетів, обладнано багато фізіотерапевтичних, хірургічних і очних кабінетів [8, с.16].

На Ждановському (Маріупольському) металургійному заводі «Азовсталь» до кожного цеху був прикріплений лікар. Кожний цех розглядався як лікарська дільниця. Прикріплений до цеху ординатор щоденно вивчав умови праці і побуту працівників, технологічні особливості виробництва і таким чином мав точне уявлення про всі елементи зовнішнього середовища, на котрі необхідно впливати в інтересах здоров'я робітників. Ретельно складена санітарна документація допомагала знаходити нові ефективні методи запобігання хворобам.

Велику роль у покращенні здоров'я робітників і службовців відігравали створені на підприємствах ради соціального страхування професійних спілок. З їхньою допомогою профспілки проводили роботу з державного страхування.

Виробничникам профкоми надавали путівки до профілакторіїв, санаторіїв, будинків відпочинку.

Та вже в ті «скромні» часи зловживання навколо безкоштовних «благ» не були рідкістю. Масово траплялись випадки, коли на лікування їхали особи за підробленими довідками, де зазначалось, що вони працюють на заводах як робітники або інженерно-технічні кадри. Як наслідок, із наданих у 1948–1949 рр. 590 путівок справжнім робітникам, що потребували лікування, дісталося лише 165 [10, с. 107].

Особливо швидкими темпами відбудовувалась і розширювалась мережа дитячих лікувально-профілактичних і акушерсько-гінекологічних закладів, збільшилася кількість лікарів-педіатрів і акушерів-гінекологів. У 1945-1950 роках було повністю відновлено дитячі установи і пологові будинки, що постраждали від нацистської окупації. Повсюдно зростала кількість пологових койок, дитячих стаціонарів. На кінець п'ятирічки число дитячих і жіночих консультацій, поліклінік та інших лікувально-профілактичних закладів перевищило довоєнний рівень [11, с. 198].

На початок 1950 років в медичних установах України працювали 48 626 лікарів і майже 136 400 середніх медичних працівників, що значно перевершувало їх кількість у довоєнні роки. Так, у 1950 р. порівняно з 1940 р. кількість лікарів збільшилася на 71 %, середніх медичних працівників на 52 %, лікарняних ліжок на 28% [1, с. 111].

Кількість санаторіїв цілодобового перебування і пансіонати з лікуванням (для дорослих і дітей) в СРСР становила: 1939 р. – 249, 1945 – 110, 1950 – 255, зокрема, дитячих санаторіїв – 95, 62, 95; санаторіїв-профілакторіїв – 13, 18, 23; будинків відпочинку і пансіонатів – 185, 46, 128.; туристичних баз у 1939 р. – 18; 1945 р. – не було, 1950 р. – 8 [11, с. 226].

Якщо у 1940 р. в СРСР налічувалося 20 тис. наукових медичних кадрів , то у 1950 р. – 22 939, серед них – кандидатів медичних наук 8 769, докторів – 2 508.

Розвиток аптечного господарства потребував розширення і створення наукової бази. У зв'язку з цим у 1944 р. був створений Центральний аптечний науково-дослідний інститут, а з метою посилення керівництва аптечним господарством у 1945 р. створено Головне аптечне управління Наркомздраву СРСР.

Вже на кінець 1946 р. кількість аптек перевершила довоєнну. До 1950 р. кількість аптек збільшилось до 12 285, а аптечних пунктів до 33 007, тобто перевищило довоєнний рівень у 4 рази. В аптечну систему прибуло близько 22 000 молодих фахівців [11, с. 254].

У 1950 р. тільки підприємства, що входили до складу Головного управління хіміко-фармацевтичної промисловості, виробили лікувальних засобів на 23% більше, ніж передбачалось четвертою п'ятирічкою [11, с. 237].

У цей період було значно збільшено виробництво сульфаніламідних препаратів – високоефективних засобів проти низки інфекційних захворювань.

Основні виробничі потужності були створені у повоєнні роки, що дало змогу до 1950 р. збільшити їх випуск порівняно до 1945 р. понад у 3 рази [11, с. 237].

У 1950 р. у загальному виробництві лікувальних засобів на частку антибіотиків припадало лише 5,6%, що не задовольняло потреби населення [11, с. 238].

Створення мережі медичних установ і самовіддана праця лікарів, медичного персоналу, громадського активу забезпечили планомірне зниження захворюваності і травматизму серед працівників промислових підприємств. Значному покращенню медичного обслуговування сприяло проведення щорічних обов'язкових медичних оглядів.

Одним із показників здоров'я населення є дані про його природній приріст. Якщо у 1940 році на 1 тис. людей в СРСР народилося 31,2, померло 18 і природній приріст склав 13,2, то у 1950 році – народилося 26,7, померло – 9,7, природній приріст склав 17, що свідчить про певні досягнення у медичному забезпеченні [12, с. 22].

Особливих успіхів система охорони здоров'я досягла у боротьбі з дитячою смертністю. Якщо смертність дітей віком до одного року в СРСР на 1 тис. народжених у 1940 році становила 182, то у 1950 – 81[12, с. 25].

У системі медико-гігієнічного виховання була організована і активно проводилася широка робота з пропаганди гігієнічних знань, умінь та навичок серед населення.

Висновки. Поступове відновлення довоєнної лікувально-профілактичної мережі та її подальший розвиток в роки четвертої п'ятирічки, збільшення кількості лікарів та середнього медичного персоналу, організаційне та структурне реформування системи медичних закладів позитивно позначилося на рівні охорони здоров'я населення, дало можливість ліквідувати низку важких інфекційних хвороб, значно зменшити кількість інших захворювань серед різних категорій населення, зокрема і працівників індустріальних підприємств.

Список використаних джерел та літератури

1. Романюк І. М., Школьнікова Т. Ю. Стан системи охорони здоров'я України в перші повоєнні роки. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. пр. Вип. 51. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018.

2. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сб. док. в 5-ти т. Т. 3. 1941-1952 гг. Москва, 1968.

3. Срібна М. Санітарно-епідемічна робота товариства Червоного Хреста на звільнених українських територіях (1944–1945 рр.). Сторінки воєнної історії України: Зб.наук. статей / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2021. Вип. 23.

4. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3397. Арк. 21, 22.

5. Финансирование просвещения и здравоохранения. Сборник постановлений, распоряжений и инструкций. Москва: Госфиниздат, 1949.

6. ЦДАВО України. Ф. 342. Оп.14. Спр.429. Арк. 112.

7. ЦДАГО України. Ф.23, оп. 1. Спр.876. Арк. 235.

8. Там само. Ф.1. Оп.24. Спр.410. Арк.136.
9. Бакулев А. Забота советского государства о здоровье трудящихся. Москва: Профиздат, 1954.
10. Хойнацька Л.М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943-1950 рр.). Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2003.
11. 60 лет советского здравоохранения. Гл. ред. Б. В. Петровский. Москва: Медицина. 1977.
12. Виноградов Н.А. Охрана здоровья населения СССР. М.: Знание, 1966.

УДК 94:322(477.8)«1945/1953»

Юлія МАРТИНЧУК
(м. Київ)

Релігійна політика радянської влади на західноукраїнських землях в перші повоєнні роки

Релігійна політика радянської влади на західноукраїнських землях проводилася в дусі комуністичної ідеології та поширення тотального контролю партії на усіма сферами життя суспільства, в тому числі й духовною. Руйнувалися традиційні основи західноукраїнського суспільства і нав'язувалося власне бачення влаштування церкви – існування лише РПЦ та знищення інших конфесій. Незважаючи на зусилля тоталітарного режиму українцям вдалося зберегти свою ідентичність та відродити національну церкву.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, православні, репресії, Львівський собор 1946 р.

Науковий керівник: *Дробот І. І.*, завідувач кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Восени 1939 р. західноукраїнські землі, внаслідок вступу СРСР у Другу світову війну та окупації Другої Речі Посполитої, увійшли до складу Радянського Союзу. Одразу радянська влада розпочала руйнування традиційних релігійних структур та установ на всій «приєднаній» території. На всіх, хто чинив опір чекали переслідування та репресії. Процес ліквідації Української греко-католицької церкви та підпорядкування православних Російській православній церкві зайняв лише декілька років. Основним завданням дослідження є проаналізувати процес ліквідації греко-католицької церкви та підпорядкування православних єпархій на західноукраїнських землях Російській православній церкві.

Аналіз останніх досліджень. Антирелігійна політика радянської влади на західноукраїнських землях в перші повоєнні роки знайшла відображення в

історичній літературі. Важливе значення для висвітлення радянської політики мають праці П. Бондарчука та О. Шамрая [3], Боцюрківа Б.[4, 5], Барана В.[1], Бендаса Д. [2], Панченко П. [11], Фенича В. [12], які детально розглядають становище УГКЦ в 1940-х рр., аналізують процес її ліквідації та існування в умовах тотальної заборони. Становищу православної церкви, зокрема в Закарпатті присвячені праці Волошина Ю. [6], Данильця Ю. [7], Міненко Т. [9]. Згадані дослідники з критичних позицій аналізують політику радянської влади досліджуваного періоду в релігійній сфері, розкривають особливості процесу ліквідації українських церков. Згадані праці написано з використанням широкого кола архівних документів. Запропоноване дослідження спирається на цю базу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серйозною перешкодою радянізації західних областей для радянської влади стали релігійні структури, насамперед греко-католицької церкви. Підпорядкування церкви Ватикану, який був налаштований проти радянської влади, вирішило долю і церковної структури та її вірян. Тоталітарний режим взяв курс на ліквідацію УГКЦ.

На кінець 1945 – початок 1946 року на обліку перебувало 2290 греко-католицьких храмів у Галичині та 330 церков у Закарпатській Україні [3, с. 90]. Останній довоєнний перепис 1930 року у Підкарпатській Русі дає статистику релігійних конфесій: 112,034 православних і 359,201 греко-католиків [5, с.189]. Велика кількість прихожан, які часто вороже сприймали радянську владу становили загрозу радянським впливам у Західній Україні.

Насамперед, у квітні 1945 р. було заарештовано верхівку УГКЦ – митрополита Й. Сліпого, єпископів М. Будку, І. Ляшевського, М. Чарнецького, Г. Хомишина. Потім була розгорнута пропагандистська кампанія за перехід віруючих у Російську православну церкву. Західні регіони заполонили відозви, листівки й послання. Наприклад, звернення Патріарха Московського і всієї Русі Алексія «Пастирям і віруючим греко-католицької церкви, жителям західних областей Української РСР» кількістю 10 тис. примірників було надіслано до нещодавно призначеного єпископа Львівського і Тернопільського Макарія (Оксіюка). Попередньо текст звернення узгодив В. Молотов [3, с. 91]. Головним мотивом послання була апеляція до подій XVI ст., укладення Берестейської унії та заклик виправити помилки та «повернутися в обійми рідної неньки – Руської Православної церкви» [3, с. 91].

Радянська влада зіграла на релігійному протистоянні греко-католиків та православних й створює ініціативну групу греко-католицьких священників у Львові. Її очолив Г. Костельник, відомий своїми ідеями зближення греко-католицької церкви з православ'ям ще задовго 1946 р. Радянські спецслужби вміло використали особисту інформацію про сім'ю Г. Костельника та шантажем «призначили» його на роль «ліквідатора» унії [13, с. 212]. Члени ініціативної групи звернулися до уряду СРСР із заявою затвердити її склад та санкціонувати право керувати возз'єднанням греко-католицької церкви з РПЦ [4, с. 108].

8-10 березня 1946 року відбувся Собор греко-католиків у Львові. У постанові Собору зазначалося: «…відкинути постанови Берестейського собору з 1596 року,

зліквідувати унію, відірватись від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви» [11, с. 105]. Таким чином, офіційно припинила існування греко-католицька церква в Галичині.

У Закарпатті радянська влада спробувала реалізувати подібний сценарій та створити «ініціативну групу», однак єпископ Теодор Ромжа чинив опір. Спецслужби організували напад на священника, однак він залишився живий і коли почав одужувати був отруєний в лікарні [Волошин, с. 78]. Вбивство єпископа обурило місцевих греко-католиків та лише відвернуло їх від православ'я [2, с. 296]. Радянські органи спростили процедуру переходу греко-католицьких парафій у православ'я, що дало поштовх для відбирання храмів у грекокатоликів. У книзі Ю. Коссея зазначається: «Робилося це все цинічно і брутально. Сільські ради скликали збори, на яких один-другий із залу викрикував про перехід на православ'я. Голос таких агітаторів приймався як воля народу» [8, с. 20]. Практично греко-католицька церква у Закарпатті була приєднана до РПЦ у серпні 1949 року. Так була ліквідована Ужгородська унія 1646 року [3, с. 95].

На Волині найбільш впливовою була Православна церква. Напередодні Другої світової війни тут діяли Волинська й Поліська єпархії, що входили до складу Православної автокефальної церкви Польщі. Волинська єпархія мала площу понад 30,2 тис. кв. км і налічувала майже 1,5 млн мирян, а Поліська – відповідно 41,1 тис. кв. км і 1,1 млн. осіб [9, с. 162]. Радянська влада ще з 1939 р. чинила тиск на духовенство, щоб ті відмовлялися від парафій, окремі – навіть зреклися сану та відійшли від Церкви. Богослужіння у храмах перевели на церковнослов'янську мовою, канцелярію – на російську. В. Баран наводить суми податків, які були накладені на церкви, монастирі та священників [1, с. 34]. Під час першої радянізації було докладено всіх зусиль, щоб підпорядкувати православні парафії РПЦ. Після Другої світової війни цей процес продовжився та був доведений до логічного завершення – незгідні були репресовані, інші підкорилися диктату.

Незважаючи, що Закарпаття лише в січні 1946 р. стало Закарпатською областю – адміністративною одиницею УРСР, вже в листопаді 1944 р. розпочався процес входження православної церкви під юрисдикцію Російської православної церкви. Мукачівсько-Пряшівська єпархія вийшла з підпорядкування Сербської православної церкви і стала частиною РПЦ [7, с. 181].

Вже в листопаді 1944 р. розпочався процес входження православної церкви під юрисдикцію Російської православної церкви. Дослідники цієї проблеми констатують, що «Мукачівсько-Пряшівська єпархія протягом якогось року змінила своє підпорядкування – вийшла з-під юрисдикції Сербської православної церкви і влилася до Російської православної церкви, а Закарпаття в січні 1946 р. стало складовою адміністративною одиницею СРСР у статусі Закарпатської області» [7, с. 181]. Протягом 1948-1949 рр. органами радянської влади було остаточно ліквідовано структуру греко-католицької церкви на Закарпатті. У володіння РПЦ було передано всі храми, 127 священиків з різних причин перейшли до православ'я, 128 священиків було репресовано [12, с. 84].

Наталія Шліхта, дослідниця історії церкви у радянській державі, стверджує, що на заході України сформувалася «Церква у Церкві» – формально православна, а за виглядом і за змістом греко-католицька. Це від початку стало методом збереження української ідентичності. Відбувалося протиставлення: з одного боку – ми, галичани, греко-католики, українці, а з другого – вони, росіяни, православні, радянські [10].

Висновки. Отже, Львівський собор 1946 року та дії радянської влади в Східній Галичині та Закарпатті завдали важких ударів по греко-католицизму в Україні, однак не змогли його знищити повністю. УГКЦ була загнана в підпілля, частина греко-католиків залишалася вірна своїм релігійним традиціям, що дозволило в подальшому відродитися церкві в повній мірі. Українське православ'я змогло відродитися у 90-х роках ХХ ст., хоча боротьба з РПЦ в Україні продовжується до цього часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Баран В. Православна і греко-католицька церкви в Західній Україні: 1939–1941 рр. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. № 27. 2022. С.32–36.

2. Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках. Ковчег. 2000. Ч.2. С. 290–299.

3. Бондарчук П., Шамрай О. Релігійне життя греко-католиків Галичини та Закарпаття в умовах радянської тоталітарної системи (середина 1940-х–середина 1960-х років). Краєзнавство. 2023. №1-2. С.89-101.

4. Боцюрків Б. Т. зв. «саморозпуск» Української Греко-Католицької Церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних документів. Сучасність. 1998. № 1. С. 106–112.

5. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939–1950). Пер. з англ. Львів: Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2005. 267 с.

6. Волошин Ю. Повернення до православ'я на Закарпатті в 1946 – 1949 роках. Сучасність. 1996. № 6. С. 77–84.

7. Данилець Ю.В., Міщанин В.В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 р.). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. [Редкол.: М.М.Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С. 180–189.

8. Коссей Ю. Владика Іоанн Семедій – духовний діяч Закарпаття. Ужгород: Закарпаття, 2000. 156 с.

9. Міненко Т. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945. (Волинський період). Вінніпег, Львів, 2000. Т. 1. 392 с.

10. Молодій В. Радянська православна греко-католицька церква. Інтерв'ю з Н. Шліхтою. Локальна історія. 09.01.2023. URL: https://localhistory.org.ua/texts/interviu/radianska-pravoslavna-greko-katolitska-tserkva/

11. Панченко П. Ліквідація УГКЦ як акція русифікації західного регіону. Християнство і культура: історія, традиції, сучасність: Зб. наук. пр. Полтава, 1998. С. 104–107.

12. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. 107 с.

13. Шкраб'юк П. Виноградник Господній: Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Місіонер, 1995. 280 с.

УДК 94:341.338:344.3«19/20»

Олександр ЧИЖЕВСЬКИЙ
(м. Рівне)

Міжнародні військові трибунали другої половини XX – початку XXI століття

Міжнародні трибунали стали невід'ємною частиною міжнародного права після Другої світової війни. Нюрнберзький та Токійський процеси засудили воєнних злочинців Другої світової війни. Югославський процес вперше запровадив принцип колективної відповідальності. Менш відомим для громадськості став Трибунал з Руанди, що засудив організаторів та виконавців геноциду, зокрема й пропагандистів.

Ключові слова: трибунал, індивідуальна та колективна кримінальна відповідальність, Нюрнберзький трибунал, Токійський трибунал, Трибунал з Югославії.

Науковий керівник: *Мартинчук І. І.,* доцентка кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлюється необхідністю вивчення та узагальнення досвіду покарання воєнних злочинців. Неоголошена російсько-українська війна, особливо після 24 лютого 2022 р., принесла велику кількість жертв, особливо серед цивільного населення. Дії російської армії на окупованих територіях підлягають під ознаки геноциду. Саме такі умови породили необхідність розслідування воєнних злочинів та суду на воєнними злочинцями – від найвищого керівного складу Російської Федерації до виконавців злочинних наказів. Завданням дослідження є аналіз проведення Нюрнберзького, Токійського військових трибуналів та трибуналу з Югославії і визначення перспектив організації відповідного процесу над російськими військовими злочинцями.

Аналіз останніх досліджень. У нашому дослідженні було використано Статут та Регламент Міжнародного військового трибуналу [7]. Основоположними для становлення міжнародного гуманітарного права є Женевські конвенції 1949 р. [1].

Загальну інформацію про підготовку та перебіг Нюрнберзького процесу можна знайти у статті Задорожнього О. [2] та Семенової І. [10]. Правові особливості організації Міжнародного військового трибуналу стали об'єктом дослідження Федоренко В. [11] та Навроцький В. [5]. Місце Міжнародного кримінального суду в системі боротьби з міжнародною злочинністю в наш час

аналізує Сааді Аль-Захарна Салім Мухаммед [9]. Проблеми денацифікації розглядала Шевцова С. [12]. Про Токійський процес 1946-1948 рр. писав Задорожній О. [3], а Міжнародний трибунал для Югославії аналізує Каменецький М. [4]. В роботі використані проблемно-історичний та порівняльний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова підготовка Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу пройшла на високому рівні та відбилася в установчих документах. Нюрнберзький процес проходив за правилами зафіксованими в Статуті МВТ та Регламенті МВТ [7].

Позиції союзників щодо покарання нацистських злочинців в цілому співпадали – всі хотіли покарати винних нацистів в масштабних вбивствах під час війни [11, с. 15]. Нюрнберзький трибунал визнав злочинними групами керівний склад нацистської партії Німеччини, охоронні загони нацистської партії (СС), службу безпеки (СД), державну таємну поліцію (ґестапо), але не визнав такими штурмові загони нацистської партії (СА), уряд, верховне командування та генштаб і вказав, що члени цих організацій можуть бути притягнуті до суду індивідуально. Член МВТ від СРСР в окремій думці заявив про незгоду з рішенням про невизнання злочинними цих організацій (хоча обвинувачення вважало їх такими) [10].

Нюрнберзькі принципи підтверджено під час процесу над головними японськими злочинцями у Другій світовій війні, проведеного 1946-48 рр. в Токіо. Створений для покарання цих злочинців Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу в своєму Статуті відтворив склади злочинів, визначених у Нюрнберзькому статуті МВТ [3, с. 547].

Підготовка до проведення міжнародного військового трибуналу над головними нацистськими злочинцями була довготривалою та скрупульозною. Залучені були фахівці з різних напрямів юриспруденції, особливо міжнародники з чотирьох країн-союзниць – США, Великобританії, Франції та СРСР. Були вироблені універсальні норми проведення міжнародних військових судів над воєнними злочинцями, які будуть використані ще неодноразово в тому ж Нюрнберзі, Франкфурті, Токіо, Гаазі та ін. містах. Ці ж норми будуть використані й під час суду над російськими воєнними злочинцями після перемоги України в російсько-українській війні.

В наступних Нюрнберзьких процесах 1946-1949 рр. брали участь представники лише США. Було проведено 12 судових процесів, в ході яких обвинувачено 185 осіб. З них 35 осіб було виправдано. 24 нацистських злочинця засуджено до страти, з них страчено 13, а 11 – замінено страту на ув'язнення. Початково до довічного ув'язнення засуджено 20 осіб, 98 осіб отримали різні терміни. Ще 8 осіб або померли під час судового розслідування, або були визнані неосудними за медичними показниками [6].

З 1949 р. ФРН провела більше 900 слухань по звинуваченнях у воєнних злочинах. Характерна риса цих судових розслідувань та вироків – більшість підсудних отримали легкий вирок або взагалі були виправдані. В НДР також виносили тисячі вироків для колишніх нацистів. Однак, згодом архіви «штазі» (спецслужби НДР), які зберігали досьє на всіх німців використовувалися лише з метою дискредитації тих, хто перебував при владі в ФРН [8].

Більшість країн, окупованих Німеччиною під час Другої світової війни також провели судові процеси над нацистськими злочинцями та власними громадянами, які вчиняли злочини проти людяності. Чехословаччина, Франція, Угорщина, Польща, Румунія відправили під суд тисячі злочинців.

Франкфуртський процес 1963-1965 рр. став поворотним в ході усвідомлення німцями свого минулого, своєї відповідальності за злочини націонал-соціалізму, формування сучасної культури пам'яті, в центрі якої знаходяться жертви нацистського режиму. Процес дозволив подолати анонімність (безособовість) жертв нацизму, суспільству були показані конкретні люди з поломаними долями [12].

Міжнародний воєнний трибунал для Далекого Сходу, або Токійський процес проходив над головними японськими воєнними злочинцями у м. Токіо з 3 травня 1946 р. по 12 листопада 1948 р. Він тривав довше, аніж Нюрнберзький. Обвинувачами виступило більше країн, аніж у Нюрнберзі – США, Китай, Велика Британія, СРСР, Австралія, Канада, Франція, Нова Зеландія, Нідерланди, Індія та Філіппіни. Обвинувальний висновок у справі 28 головних японських воєнних злочинців містив 53 пункти, зокрема й звинувачення в злочинах проти миру відповідно до ст. 5 Статуту МВТ [3, с. 547].

У 1993 р. Радою Безпеки ООН було створено Міжнародний трибунал для колишньої Югославії на основі резолюції № 827 Ради Безпеки ООН. Порядок його створення відрізняє його від класичних міжнародних судів, які створюються міжнародним договором. Ініціатором резолюції виступила Франція [4, с. 97].

Метою цього трибуналу було переслідування осіб, відповідальних за тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема за грубе нехтування Женевськими конвенціями 1949 року, порушення законів і звичаїв війни, геноцид і злочини проти людяності на території колишньої Югославії в період з 1991. Трибунал розглядав такі серйозні злочини, як умисне вбивство, тортури, незаконна депортація та захоплення заручників. Передбачено судове переслідування за застосування отруйних речовин, безглузде руйнування міст або сіл, історичних пам'ятників. На відміну від Нюрнберзького та Токійського трибуналів, Югославський міг винести максимальне покарання лише у формі довічного ув'язнення й не мав права ухвалювати смертний вирок. Засуджені особи мали відбувати свій термін в одній з держав, що підписали відповідну угоду з ООН [4, с. 97].

Висновки. Організація міжнародних кримінальних трибуналів над військовими злочинцями була започаткована після Другої світової війни. Найбільш відомим став Нюрнберзький процес над німецькими нацистами. Токійський трибунал засудив японських військових злочинців, а трибунал по Югославії – організаторів та виконавців воєнних злочинів під час війни в Югославії. Югославський процес вперше запровадив принцип колективної відповідальності. Досвід попередніх Міжнародних воєнних трибуналів може стати у нагоді українським юристам при підготовці матеріалів для Міжнародного кримінального суду у справі звинувачення російських воєнних злочинців та пропагандистів.

Список використаних джерел та літератури

1. Женевські конвенції 1949 р. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties (дата звернення 12.01.2024 р.)
2. Задорожній О. В. Нюрнберзький процес 1945-46. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський та ін. К.: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.
3. Задорожній О. В. Токійський процес 1946-48. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2: М-Я. 812 с.
4. Каменецький М. С. Міжнародний трибунал для колишньої Югославії. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
5. Навроцький В. Військові злочини. Особлива частина міжнародного кримінального права: лекції для студентів юрид. фак. Львів, 1997. 38 с.
6. Наступні Нюрнберзькі процеси URL: http://surl.li/swiib (дата звернення 18.01.2024 р.)
7. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8 томах. М.: Юридическая литература, 1987–1999. Т. 1. URL: http://surl.li/swiip (дата звернення 25.01.2024 р.)
8. Післявоєнні судові процеси. Енциклопедія Голокосту. URL: https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/war-crimes-trials (дата звернення 15.01. 2024 р.)
9. Сааді Аль-Захарна Салім Мухаммед. Міжнародний кримінальний суд: важливий інструмент у боротьбі з міжнародною злочинністю. Право України. 2000. № 10. С. 120-124.
10. Семенова І. Приклад Нюрнберзького процесу. 76 років тому стратили головних злочинців нацистської Німеччини: трибунал тривав лише рік. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/nyurnberzkiy-proces-yaki-viroki-vinis-tribunal-i-koli-jih-vikonali-druga-svitova-viyna-50276635.html (дата звернення 10.02.2024 р.)
11. Федоренко В. Л. Вплив Нюрнберзького процесу на формування та утвердження міжнародних стандартів у сфері прав людини. Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького трибуналу: зб. статей учасників Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р.).Університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2010. С.15-20.
12. Шевцова Світлана, Денацифікація по справжньому: як Німеччина та німці очищалися від гітлеризму. Укрінформ. 27.05.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3493708-denacifikacia-pospravznomu-ak-nimeccina-i-nimci-ocisalisa-vid-gitlerizmu.html (дата звернення 04.02.2024 р.)

УДК 94:323.2(477) «1951/1967»*Малишко

Дімітрій ПЛІСЕЦЬКИЙ
(м. Київ)

Депутатська діяльність Андрія Малишка (1951-1967 рр.)

У доповіді розглядається депутатська діяльність українського поета Андрія Самійловича Малишка у період 1951-1967 рр. Автор аналізує архівні матеріали, за допомогою яких прослідковуються основні проблеми, що турбували громадян УРСР у період 1950-1960-х рр.

Ключові слова: А. Малишко, депутатська діяльність, житлове питання, УРСР.

Науковий керівник: *Ладиченко Т. В.*, завідувачка кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професорка.

Постановка проблеми. Важливою сторінкою біографії Андрія Самійловича Малишка була діяльність у якості депутата Верховної Ради УРСР. Народним представником поет перебував протягом 1951-1967 рр. Мандат депутата вважався у ті часи почесним званням. Малишко А. С. зарекомендував себе активним громадським і культурним діячем Радянської України. Дуже цікаво простежити діяльність поета на цій посаді. За допомогою зібраних матеріалів можна сформувати образ народного представника тих часів та уявлення про особливості їх роботи.

Історіографія проблеми. Важливим джерелом вивчення діяльності Андрія Малишка є архівні матеріали фонду 22 та 878 Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (ЦДАМЛМ). Окрім цього, знаходимо статті про поета у збірниках «Про Андрія Малишка» та «Малишкові дороги», а саме: спогади Івана Цюпи [11] та Івана Дузя [8]. На жаль, сучасних українських публікацій про його депутатську діяльність немає.

Мета та завдання дослідження. Виходячи зі стану дослідження окресленої проблеми у вітчизняній історіографії, ми поставили за мету: проаналізувати діяльність А. С. Малишка у якості депутата; ознайомитися з основними запитам громадян до нього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Андрій Самійлович Малишко був депутатом Верховної Ради УРСР протягом 1951-1967 рр. Його популярність та біографія стали гарантом обрання депутатом вищого законодавчого органу республіки. Андрій Малишко був представником інтелігенції, який походив із сім'ї селянина-бідняка та ще учасником Другої світової війни. Народний поет був обраний депутатом у 1951 р. та 1955 р. від Скалатського округу (Тернопільська область), у 1959 р. від Підгаєцького округу (Тернопільська область), а протягом 1963-1967 рр. був представником Одеського Університетського округу.

Важливо зазначити у чому полягала діяльність народного обранця у роки існування радянської влади? На сьогодні народні представники конкурують між собою на виборах до парламенту, де вони реалізують свої програми дій. На той час у радянській політичній системі депутат був виконавцем волі народу, який вважався обличчям офіційної влади. Головна ціль «слуг народу» – намагатися задовольнити всі потреби громадян через систему запитів, на основі яких розглядалися численні побутові проблеми населення. Так генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Хрущов зазначав у 1961 році: «Комунізм – це цілком реальні та конкретні умови життя народу: це короткий робочий день, хороше житло, сама низька квартирна плата, добрий одяг…» [10, с. 35] Сама посада депутата вважалася почесною роботою і до неї долучали авторитетних громадян СРСР – ветеранів Другої світової війни, передовиків виробництв, науковців та діячів культури. Як зазначає російський дослідник О. А. Фокін, «депутат був обличчям радянської влади і представляв її як на засіданнях, так і на робочому місці, він

завжди мав бути прикладом для інших» [9, с. 49]. «Радянська демократія» передбачала задоволення потреб громадян та вирішення різних побутових проблем.

Андрій Самійлович Малишко брав активну участь у громадському та політичному житті Радянської України. На основі архівних матеріалів та спогадів ми можемо прослідкувати основні напрямки діяльності народного поета. Важливим аспектом депутатської діяльності були робота із виборцями, що передбачала зустрічі, мітинги та відповіді на запити. Окрім цього, поет брав участь у роботі різних комісій при Верховній Раді УРСР.

Ми знаходимо інформацію про проведення зустрічей Андрієм Малишком із своїми виборцями. У газеті «Вільне життя» за 8 лютого 1959 р. писалося про те, що у 1959 р. поет виступав перед населенням Підгаєцького, Коропецького та Монастирського районів Тернопільської області у місцевих Будинках культури [3, арк. 5]. Аналогічні зустрічі влаштовував Андрій Малишко в Одесі у 1963 р. Так під час своєї промови перед одеситами поет говорив наступні слова: «Дозвольте подякувати вам за добре слово, за цей золотий мандат, який ви мені дали, щоб я йшов з ним в український радянський парламент. Скільки буду жити, скільки буде битися моє серце, буду вірою, правдою, совістю служити своєму народові…» [8, с. 173]. Цікавою є промова під час міського мітингу присвяченого приїзду до Києва радянського українського космонавта Романа Петровича Поповича [6, арк. 197]. Характерною рисою промов Андрія Малишка було використання художніх прийомів. Радянський український письменник Іван Цюпа писав наступне: «…Андрій промовець чудесний. Він говорить проникливо, від душі, образно і справді по-народному» [11, с. 25].

Ми можемо простежити із листів Андрія Малишка основні запити громадян Радянської України протягом 1950 – 1960-х рр. У період першої половини 1950-х рр. головною проблемою населення був сільськогосподарський податок. Ми читаємо листи від виборців, які не можуть його сплачувати через інвалідність [1, арк. 13], похилий вік [1, арк. 16] та стан здоров'я [1, арк. 2]. Надалі, в основному громадяни Радянської України, просять допомоги із вирішенням квартирних питань. Така тенденція простежується з другої половини 1950-х рр. Велика кількість запитів щодо вирішення квартирного питання була з Києва та Одеси. У своїх листах громадяни скаржаться на нестерпні умови проживання у комунальних квартирах. Наприклад, за клопотанням Малишка А. С. щодо покращення житлових умов співробітнику Українського науково-дослідницького інституту Прилипко Т. І., було рішення просити ректора установи «надати йому ізольовану площу» [4, арк. 44].

Також є запити щодо допомоги у отриманні транспортних засобів чи будівельних матеріалів. Як приклад, можна навести лист від 3.10.1953 районної лікарні Скалатського району Тернопільської області, колектив якої просив допомоги у придбанні вантажного автомобіля ГАЗ-51 [1, арк. 20]. Також є запит від колгоспу ім. Богдана Хмельницького Підгаєцького району Тернопільської області. Вони просили допомогти придбати шліфери [1, арк. 31 – 32].

Цікавим є момент з історії Одеси, а саме її теплофікації. Ми перечитуємо декілька листів від жителів будинків на вулицях Радянської Армії (Преображенської) та Комсомольської (Старопортофранківської) [4, акр. 33, 48]. Проблема полягала у проведенні теплопостачання у житлові будинки. Жителі Одеси у деяких випадках намагалися своїм коштом провести теплофікацію своїх будинків, для чого купували все необхідне для будівельних та монтажних робіт. Через не належне виконання свої обов'язків з боку місцевої влади ці всі заходи щодо проведення тепла у кварти затягувалися. Дані листи показують проблеми, з якими зіткнулися жителі Одеси у 1960-х рр. під час модернізації житлового фонду.

А. Малишко активно брав участь у роботах комісій, пов'язаних з освітою. Про це свідчать особисті листи з архіву. Так для комісії Закордонних справ Верховної Ради УРСР у 1960-х рр. Андрій Малишко аналізує стан навчання зарубіжних студентів у вищих навчальних закладах Одеси [2, арк. 1-5]. Серед актуальних він зазначає проблему працевлаштування іноземних студентів у їхніх країнах. Також у 1959 р. під час обговорення «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», який узаконював русифікацію освіти у Радянській Україні, Андрій Малишко та Олесь Гончар підготували свої пропозиції до законодавства. Вони зазначали, що «стаття 9 потребує відповідної поправки тому, що таку серйозну справу, як народна освіта і вивчення української мови не можна покладати на самоплив і розсуд учнів, неповнолітніх громадян» [5, арк. 2]. Але їхні пропозиції не були взяті до уваги. Андрій Малишко демонстрував свою активну громадську позицію під час засідань парламенту та інших заходів у Радянській Україні. Під час 2 сесії Верховної Ради III скликання він заявляв наступне: «Наші цифри семирічного плану і бюджету наступного року є тими числами, що освітлюють дорогу до майбутнього. За ними криється не тільки достаток, а й величезне багатство людської душі, що не розмінюється ні на яке золото» [6, арк. 1].

Висновки. Отже, Андрій Малишко переобирався у Верховну Раду УРСР протягом 1951-1967 рр. Він показав себе активним громадським діячем. Його промови підкорювали багатьох, засвідчуючи неабиякий ораторський талант. Також про його ефективність у роботі із виборцями слугує той факт, що його переобирали чотири рази до Верховної Ради УРСР. За запитами виборців ми можемо прослідкувати, що основною проблемою для них було квартирне питання. Більшість запитів стосувалося надання нового житла, ремонту та модернізації будинків. Залишалася й проблема господарська – допомога виробництвам в отриманні будівельних матеріалів чи транспорту.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). Ф. 22. Оп. 1. Од. зб. 481. 50 арк.
2. ЦДАМЛМ України. Ф. 22. Оп. 1. Од. зб. 484. 10 арк.
3. ЦДАМЛМ України. Ф. 22. Оп. 3. Од. зб. 69. 11 арк.
4. ЦДАМЛМ України. Ф. 22. Оп. 4. Од. зб. 160. 67 арк.

5. ЦДАМЛМ України. Ф. 22. Оп. 5. Од. зб. 95. 2 арк.
6. ЦДАМЛМ України. Ф. 22. Оп. 5. Од. зб. 97. 1 арк.
7. ЦДАМЛМ України. Ф. 878. Оп. 1. Од. зб. 300. 278 арк.
8. Дузь І. М. Він з нами, він серед нас. Малишкові дороги: спогади про Андрія Малишка. Київ: Дніпро, 1975. С. 169-173
9. Фокин А. А. «Депутат – слуга народа»: принципы выдвижения кандидатов как элемент советской демократии в 1960 – 1970-х гг. Управление в современных системах. Вып. 3. Челябинск, 2014. С. 45-53
10. Фокин А. А. Избирательные процедуры в СССР как механизм выявления общественных настроений. Управление в современных системах. Вып. 3 (№ 6). Челябинск, 2017. С. 33-38
11. Цюпа І. А. Поет, громадянин і трибун. Про Андрія Малишка: статті, враження, вірші, відгуки. Київ: Радянський письменник, 1962. С. 20-31.

УДК 821.161.2:323.13*Багряний І.

Ольга АНАНКО, Катерина ДВІРНА
(м. Київ)

Роль Івана Багряного у збереженні української національної ідентичності

У статті розкрито важливі напрями діяльності Івана Багряного щодо збереження національної української ідентичності, яка асоціюється з його патріотизмом, вірністю та відданістю Україні в боротьбі зі сталінським тоталітаризмом. Аналіз його творчого надбання переконує, що автор уособлює сформовані національні переконання та цінності, віру в людину та її гідність, яку він стверджує та пропагує на сторінках своїх видань.

Ключові слова: Іван Багряний, еміграція, національна ідентичність, сталінський тоталітаризм, національний рух, культурна спадщина, Україна, мова, патріотизм, українець, незалежність, «руський мір».

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни постало важливе завдання перед науковцями – об’єктивно розкрити загальні тенденції українського історичного процесу, особливості формування українського етносу, мови, культури, національної української ідентичності на противагу ідеологічній брехні «русского міра». Нині Росія продовжує проєкт формування «панросійської національної ідентичності» на теренах своїх колишніх колоній, який бере початок ще з XIX століття в Російській імперії, відкидаючи також правдиві сторінки історії України, її державотворення та культурні цінності українців.

У різні історичні періоди прикладом збереження національної самобутності та національної ідентичності ставали представники української інтелігенції, культурні діячі, які своєю творчістю передавали почуття приналежності людини до держави, окремої нації, демонструючи патріотизм, вірність та відданість своїй

Батьківщині. Серед них – Іван Багряний, життя та творчість якого є переконливим прикладом любові до української землі, збереження та популяризації українського слова, історичної пам'яті, постійної боротьби проти радянської тоталітарної системи, утверджуючи при цьому значущі національні переконання та людські цінності. Саме це спонукало авторів повернутись до його біографічної хроніки життя, трагедії долі, а головне – аналізу його творчості через призму «мої герої – моє власне життя». Дослідження зазначеної проблеми спрямоване на виявлення внеску Івана Багряного у збереження української національної ідентичності через аналіз його творчості, публіцистичних матеріалів, політичних поглядів тощо.

Історіографія проблеми являє собою значний пласт досліджень, що охоплюють літературну та громадсько-політичну діяльність видатного українського письменника Івана Багряного (1906-1963 рр.). З метою глибокого розуміння проблем української національної ідентичності, їх змісту та сучасних трактувань, нами використано дослідження О. С. Забужко [8], Л. П. Нагорної [9], О. Гнатюк [6], Н. Є. Пелагеши [10], Г. Г. Філіпчук [14], О. В. Титар [12] та ін. Важливим джерелом вивчення проблеми є праці самого автора – «Сад Гетсиманський»[1], «Тигролови»[4], «Огненне коло»[3], «Людина біжить над прірвою»[2], а також памфлет «Чому я не хочу повертатись до СРСР?» [5] та ін. Проблему ролі Івана Багряного у збереженні української національної ідентичності досліджували різні вчені та культурні діячі, серед яких можна виділити, наприклад, Миколу Жулинського та його працю «Іван Багряний»[7]. Він звернувся до аналізу творчого шляху письменника, його внеску в розвиток української літератури та формування національної ідентичності. Цікавий матеріал містить збірка «Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості» [13], де розкрита роль Івана Багряного в контексті діяльності української діаспори та його вплив на збереження й розвиток української ідентичності за кордоном. Дослідниця Олена Подобєд у своїй роботі «Політична публіцистика Івана Багряного» [11] визначає роль письменника у підтримці національного руху та утвердженні національної ідентичності через його публіцистику. Продовжила вивчення цього напрямку А. Шаргородська [15], яка розкриває традиції та новаторство Івана Багряного в осмисленні національної ідеї через аналіз його публіцистики та загального творчого доробку. Ці та інші дослідження відображають різноманітні погляди на внесок Івана Багряного у збереження історичної пам'яті та розвиток української національної ідентичності, висвітлюють різні аспекти його творчості та діяльності, які сприяють глибокому вивченню проблеми.

Мета дослідження полягає у ретроспективному аналізі внеску Івана Багряного у збереження та розвиток української національної ідентичності. Проведення цього дослідження спрямоване на розкриття ролі письменника у підтримці та популяризації української мови, культури, а також виявлення його впливу на формування патріотичних почуттів українців в історичних реаліях XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іван Багряний, видатний український письменник та громадський діяч, не лише залишив неоціненний внесок у літературному світі, але й відзначився активною політичною діяльністю. Відданий ідеям національної свободи та гідності, він не тільки висловлював свої переконання через художнє слово, але й брав активну участь у громадсько-політичному житті. Його політична агітація та висловлені думки стали важливою складовою формування національної ідентичності під час складних історичних часів. Без сумніву, його діяльність та творче надбання мали вагомий вплив на формування образу України на міжнародній арені протягом 1945-1963 рр. [13, с. 320].

Іван Багряний перебуваючи на хвилі культурно-політичного ренесансу в Україні активно займався розвитком ідей українського націоналізму та самосвідомості. Його політичні переконання витікали з патріотичного погляду на історію своєї країни, а його літературні твори служили не лише дзеркалом суспільних реалій, але й інструментом для мобілізації громадян на шляху до національної самосвідомості. Одним з його основних зусиль було літературне та громадське просування української культури та історії. Він був популярним письменником, який створював такі твори, що розкривали українську душу та національні особливості українського народу.

Важливою складовою його внеску у збереження української національної ідентичності є його творче надбання. Іван Багряний − письменник, що вірить у краще майбуття своєї Батьківщини та свого народу, відданий йому та сповнений віри у його непоборність та вічність буття. Ця віра дала йому сили перебороти тюрми та концтабори, перетерпіти нелюдські муки в катівнях НКВС, бути учасником національно-визвольного руху, відкрито виступати проти радянської тиранії. У романі «Тигролови»[4] Іван Багряний викриває основні протистояння людини й системи, виписує сюжети побаченого та пережитого, розкриває жорстокі методи роботи каральних органів радянської системи. Він вижив, довівши правоту та внутрішню силу, залишився Людиною, не втративши власної гідності українця. Григорій Многогрішний – головний персонаж його роману – є тією героїчною особистістю, яка без жодних вагань стала на захист простого, знедоленого українського народу. Не випадково митець проводить історичну паралель з героїчним минулим боротьби українців проти національного гніту, адже його герой є гордим нащадком каторжанина Сибіру, правнуком гетьмана Дем'яна Многогрішного.

У романі «Сад Гетсиманський»[1] Іван Багряний розповів світові про страшну репресивну систему в імперії СРСР. Правдиві описи тюремного ув'язнення головного героя засновані на особистому авторському досвіді. Автор глибоко розкриває переживання, душевні муки та страждання свого героя, переконливо демонструє стійкий опір українця проти системи, виборюючи правду та волю.

У своїх працях І. Багряний значну увагу приділяє вихованню людини. Він пише про те, що ми маємо виховувати людей сміливих і гордих, людей

незалежних в помислах і діях, людей боротьби й фанатичної твердості, а також особистої відповідальності за долю України. Автор осмислює проблеми любові й ненависті, вірності та зради, батьків і дітей, збереження роду й родини, сімейних цінностей тощо.

Іван Багряний – борець за національну ідею, активно підтримував український національний рух та поступ до незалежності України. Дослідниця О. Подобєд вважає, що Багряний почав новий жанр в українській літературі, який вона називає «табірною прозою», а його літературна і образотворча діяльність під час Другої світової війни була складовою мистецтва опору. Письменник також розробляв численні сценарії та мріяв про співпрацю з американським кінематографом [11, с. 210].

Перебуваючи в екзилі, він брав участь у різних українських еміграційних організаціях та активно просував ідею самостійності України. Також ініціював створення громадських організацій у Західній Німеччині, США та Канаді, спрямованих на інформування західних політиків та світової громадськості про злочинну політику Сталіна щодо України, збереження історичної пам'яті українців та сприяння соціальній взаємодії молоді. У вересні 1945 року Іван Багряний спільно з колегами створив літературно-мистецьке об'єднання українських еміграційних письменників – Мистецький український рух (МУР), яке пізніше в США перетворилося на об'єднання українських письменників «Слово» з центром у Нью-Йорку. Він також започаткував в Новому Ульмі – Українську революційно-демократичну партію та створив журнал «Наші позиції» і газету «Українські вісті». В цей час митець розкриває трагічні сторінки історії України: події Національної революції 1917–1921 рр., колективізацію, голод – 1932–1933 років, сталінські концтабори, репресії проти української творчої інтелігенції, церкви. Він сам пережив третину свого життя в тюрмах і таборах [11, с. 208]. Вражають його болючі слова: «Я не хочу повертатися до своєї Батьківщини саме через любов до неї. Любов до Батьківщини, до свого народу – це національний патріотизм, а в СРСР це вважалося найтяжчим злочином. Це було так протягом 25 років, і так є зараз. Цей злочин називається на мові більшовиків – на мові червоного московського фашизму – «місцевим націоналізмом»» [13, с. 166].

Без сумніву, діяльність Івана Багряного відображає вплив українських емігрантів на формування позитивного образу України та української культури у світі. Іван Багряний сприяв зміцненню української ідентичності та підтримці ідей української незалежності на міжнародному рівні, що робило його важливою фігурою як для української еміграції, так і для всього українства.

Творче надбання митця знайшло визнання та належну оцінку в усьому світі. Роман «Сад Гетсиманський», а також «Тигролови», публіцистичний лист-пояснення І. Багряного «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» перекладені на англійську, німецьку, французьку та італійську мови саме тому, що тут була перевага наочності та документальної достовірності описаних подій[15]. Європейська критика, зокрема члени французької Академії Гонкурів Андре Біллі

та В. Вельмен, у своїх рецензіях у «Ле Фігаро літтерер» (1961, 13 травня) та тижневику «Ле Нувель літтерер» (1961, 8 червня), відзначили емоційно насичений, експресивний та поетичний стиль Багряного-гуманіста [7, с. 247].

Висновки. Визначаючи в цілому місце Івана Багряного в суспільно-політичному житті України та в українському літературному процесі, можна констатувати, що його творчість була реальною зброєю в боротьбі зі сталінським тоталітаризмом, а з іншої сторони – збагатила тематично і технічно жанр роману ХХ століття. Однак його харизма непокірного борця, «що ходить по краю прірви», талановитого митця та політика демонструє досить важливі складові його життя та творчості – патріотизм, збереження національної ментальності та ідентичності українця, популяризацію українського слова та культури, збереження історичної пам'яті та виховання українства на традиціях героїчної минувшини, утвердження «віри в людину», що полягає у її протиставленні цілісній системі тоталітарної держави. Він залишається українцем назавжди… Він сповнений віри у непоборність українців… Він вірить у їх вільне життя та незалежність України.

Список використаних джерел та літератури

1. Багряний І. Сад Гетсиманський. Київ: Дніпро, 1992. 528 с.
2. Багряний І. Людина біжить над прірвою. Київ: Український письменник, 1992. 320 с.
3. Багряний І. Огненне коло. Київ: Варта, 1992. 124 с.
4. Багряний І. Тигролови. Київ: Український письменник, 1999. 215 с.
5. Багряний І. Чому я не хочу повертатись до СРСР? УкрЛіб: бібліотека української літератури. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1210 (дата звернення: 10.03.2024).
6. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.
7. Жулинський М. Г. Іван Багряний // Історія української літератури ХХ ст.: у 2 кн. / за ред. В. Г. Дончика. Київ. 1994. Кн. 2., Ч. 1. С. 244–252.
8. Забужко О. С. Філософія національної ідеї та європейський контекст. Київ: Основи,1993. 126 с.
9. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні. Київ: ІПіЕНД, 2002. 271 с.
10. Пелагеша Н. Є. Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2009. 20 с.
11. Подобєд О. Політична публіцистика Івана Багряного. Український історичний збірник. 2013. Вип. 16. С. 203–212.
12. Титар О. В. Українські національні і культурні ідентичності у глобалізаційному світі (на прикладі культури Слобожанщини). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 347 с.
13. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.
14. Філіпчук Г. Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.

15. Шаргородська А. Ф. Традиції і новаторство І. Багряного в осмисленні національної ідеї (на матеріалі публіцистики). Електронна бібліотека Інституту журналістики. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2222. (дата звернення: 10.03.2024).

УДК 94:796.035-053.2

Іван ПОПЧЕНКО
(м. Київ)

Залучення української діаспори до відновлення Пласту: основні напрямки співпраці

У доповіді аналізуються основні напрями співпраці української діаспори з вітчизняними пластунами під час відновлення Пласту в Україні на початку 1990-х рр. з урахуванням безпосереднього впливу закордонних українців на цей процес. Виявлено, що представники української діаспори не тільки виступали «ідейними натхненниками» окремих процесів відродження Пласту, а й суттєво допомагали своїм однодумцям на території України матеріально й фінансово.

Ключові слова: скаутський рух, Пласт, діаспора, молодь, Україна.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Починаючи з 1985 року, коли в радянському суспільстві явно позначилися відцентрові тенденції, новостворені національні, народні фронти та інші громадсько-політичні об’єднання розпочали боротьбу за вихід своїх республік зі складу СРСР і отримання ними статусу суверенних держав. У цей період суспільство переживає низку соціальних, економічних і політичних трансформацій, що сприяють переформатуванню соціальної ієрархії і, як результат, виникає тенденція до утворення національних молодіжних та дитячих організацій. Відхід від піонерських традицій спричинив зміну цілей, змісту і форм діяльності молодіжного руху: піддаватися критичному переосмисленню почав пріоритет колективного над особистим, політичного над загальнолюдським, абсолютизованих радянських здобутків над національними цінностями й надбаннями. Відповідно, в суспільстві відбувалося усвідомлення необхідності розвитку особистості дитини та її потреб при чіткому визначенні форм молодіжної роботи, до якої мали долучатися не тільки діти та підлітки, а й дорослі.

За нових умов, після припинення існування СРСР в Україні активно розпочалося відродження скаутського руху, зокрема, однієї із його найвагоміших складових – нині Національної скаутської організації України «Пласт». Поширившись на теренах Центральної та Східної Європи ще після Першої

світової війни, на початку 1990-х років Пласт відродився в усіх посткомуністичних країнах, що взяли курс на демократичний розвиток і міжнародну інтеграцію. Проте, як зазначає О. Гаврилова, «цей процес проходив неоднозначно внаслідок того, що скаутському руху доводилося відновлювати свою соціальну значимість та традиції на фоні загальної економічної та ідеологічної нестабільності» [1, с. 166].

Останні дослідження та публікації. Під час вивчення процесів і напрямів залучення української діаспори до відновлення Пласту в Україні після здобуття нашою державою незалежності було розглянуто як напрацювання вітчизняних учених (О. Гаврилова [1]), так і наукові розвідки безпосередніх учасників пластового руху – О. Субтельного, О. Джулинського, Т. Джулинської, О. Закидальської [2], а також Ю. Юзича [3].

Постановка завдання. Ключовим завданням даної статті є виокремлення та аналіз основних напрямів співпраці української діаспори з вітчизняними пластунами під час відновлення Пласту в Україні на зорі її незалежності, а також визначення безпосереднього впливу закордонних українців на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Процеси демократизації, котрі стрімко розвивалися на території України в другій половині 1980-х років, дозволили апологетам ідеї відродження Пласту розпочати практичну діяльність. У листопаді 1987 року частина львівських інтелектуалів розпочинає видавати нелегальний машинописний літературно-громадський альманах-самвидав «Євшан Зілля», в якому навесні 1988 року вихованець 11 пластового полку ім. І. Мазепи в м. Станиславові (нині – м. Івано-Франківськ) Юліан Редько публікує статтю під назвою «Український Скавтінг (Пласт)», що стала першою повноцінною публікацією, яка об’єктивно висвітлювала особливості пластового руху в СРСР [3].

Оскільки видання досить швидко потрапило в розпорядження представників української діаспори, саме згадана публікація стала першим знаком для закордонних українців про можливість відродження Пласту в Україні. Звичайно, матеріал, на якому базувалася стаття, був неповним, адже не містив жодної інформації щодо повоєнної діяльності Пласту в екзилі. Тому Ольга Кузьмович – пластова провідниця в США, вихованка довоєнного Пласту в Галичині – вирішує передати для публікації в журналі «Євшан Зілля» підготовлений нею огляд історії Пласту після Другої світової війни, в якому вона висвітлює всі аспекти діяльності представників організації за межами України [3].

Як зазначає О. Субтельний, «новина про відновлення Пласту в Україні викликала великий ентузіазм як серед провідників Пласту в діаспорі, так і серед решти членів організації. Для пластунів старшого віку це означало здійснення їхніх мрій, і чимало хто прагнув якось допомогти» [2, с. 354]. Відтак, не без підтримки української діаспори, 13 червня 1988 року в м. Львів відбувся мітинг, де «перед десятками тисяч студентів і старшокласників пролунав заклик, зокрема, і до відродження Пласту» [3]. Оскільки даний захід не санкціонувався комуністичною владою, він був не таким багаточисельним, як цього сподівалися організатори акції, проте, як і планувалося, на площі перед пам’ятником Івану Франку його учасникам удалося започаткувати Товариство рідної мови ім. Тараса Шевченка. З цього часу українська діаспора починає активно долучатися до процесу відродження Пласту не тільки з-за кордону, а й на теренах України.

Закордонні українці залучалися до процесу відродження вітчизняного скаутського руху, взаємодіючи зі своїми однодумцями в нашій державі за кількома напрямами, адже на той час було зрозумілим, що в рамках даного процесу бракує не тільки інформації про структуру, програми, традиції і вишколи Пласту, а й фінансування даної діяльності.

По-перше, представники діаспори стали «ідейними натхненниками» окремих процесів відродження Пласту, адже їхні поради – хоча й не завжди відповідні, не завжди ідеальні й не завжди бажані [2, с. 354] – відіграли важливу (можливо й вирішальну) роль у відновленні Пласту і його активному розвитку в Україні.

По-друге, саме пластуни – представники української діаспори активно збирали й відправляли своїм візаві на Батьківщині пластові матеріали та літературу, котра користувалася значним попитом.

По-третє, як українці в США й Канаді, так і наші співвітчизники в Німеччині, Великій Британії і навіть в Австралії намагалися забезпечити українських пластунів необхідними технічними засобами (аж до паперу й принтерів) та підтримати їхню діяльність фінансово.

Як результат, уже в липні 1991 року велика група дорослих пластунів з України, до якої входили Богдан Генега, Богдан Гасюк, Нестор Дацишин, Юрко Довбуш, В’ячеслав Олійник, Славко Козак, Ірина Зузук і Наталія Літковець, вирушила до Сполучених Штатів для участі у вишкільних таборах виховників Пласту [2, с. 354], а Таня і Орест Джулинські з Канади приїхали до м. Тернопіль допомогти з підготовкою вишкільного табору «Золота Булава», який вони (разом із Ганею Шиптур, Данилом Даревичем і Ксенею Мариняк) зуміли вдало провести в Тернопільській області 1993 року [2, с. 355].

Висновки. Зрозуміло, що Пласт як громадська дитячо-молодіжна організація скаутів міг відродитися на території України лише після здобуття нашою державою незалежності, тобто тільки в певний історичний час. Для відновлення її діяльності необхідним був не лише достатній рівень розвитку держави і суспільства, а й можливість передачі досвіду, забезпечення наступності поколінь, об’єднання молоді довкола однієї справи у взаємодії під час конкретної суспільної активності. Дані умови для відродження Пласту мала змогу створити виключно українська діаспора, котра десятиліттями продовжувала традиції вітчизняного скаутингу, поширення якого в Україні на початку ХХ ст. мало низку особливостей.

Закордонне українство зберегло зміст культурних процесів, в тому числі виховних, що впроваджувалися інтелігенцією західних земель нашої держави під час створення й організації діяльності Пласту. Відтак, після початку системних змін в українському соціумі в 90-х роках ХХ століття й демократизації суспільного життя представники української діаспори змогли передати своїм колегам на території нашої держави збережений досвід, традиції й ключові закони пластування. За їх безпосередньої допомоги скаутські загони почали зростати чисельно, розширювати свою географію, вирішувати питання організації, більшої чіткості, визначеності діяльності Пласту. Таким чином, вітчизняний скаутинг вийшов на новий етап свого розвитку, безпосередньо спираючись на історичний досвід діяльності організованого дитячого й молодіжного руху в Україні, який зайняв важливе місце в системі суспільних відносин нашої держави за

безпосередньої участі української діаспори в процесі передачі досвіду Пласту підростаючим поколінням.

Список використаних джерел та літератури

1. Гаврилова О. В. Становлення скаутського руху в Україні. *Наукові праці: Науково-методичний журнал. Серія «Педагогічні науки»*. Т. 46, вип. 33. С. 162-167.

2. Субтельний О. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху / з додатковим авторством О. Джулинського, Т. Джулинської, О. Закидальської; з англ. переклав В. Морозов. Торонто: *Plast Publishing Inc*. – Пластове Видавництво, 2019. 440 с.

3. Юзич Ю. Відродження Пласту в Україні. 1988 рік. *Український Пласт: офіційна сторінка Конференції Українських Пластових Організацій.* 13 жовтня 2018. URL: https://plast.org/blogs/vidrodzhennya-plastu-v-ukrajini-1988-rik/ (дата звернення: 21.02.2024).

УДК 930:329(477)«196/198»

Арпєнік ХРШОЯН
(м. Київ)

Кадрова політика Компанії України у 1960-1980-х рр.: історіографія проблеми

Проаналізовано кадрову політику Компартії України в період з 1960-х по 1980-х рр., виявлено її основні стратегії, інструменти та їх вплив на формування соціально-політичної системи країни.

Ключові слова: еволюція політичної системи, кадрова політика, компартія, Українська РСР, політичні процеси, історичний аналіз, соціологічний підхід, політологічний аналіз, систематизація джерел,.

Науковий керівник: *Тицький С. І.,* професор кафедри історії та суспільно-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Предметом дослідження в роботі є історіографія кадрової політики Компартії України в період з 1960-х по 1980-ті роки. **Мета дослідження** полягає у ретроспективному аналізі кадрової політики Компартії України в період з 1960-х по 1980-ті роки з метою виявлення основних стратегій, інструментів та їх впливу на формування соціально-політичної системи країни. **Завдання дослідження** окреслені: а) аналізом основних напрямків та засобів реалізації кадрової політики Компартії України; вивченням впливу кадрової політики на стан інституційної системи та соціально-економічний розвиток країни; в) оцінкою взаємозв'язку між кадровою політикою та політичними процесами у суспільстві; аналізом відгуків та реакцій суспільства на кадрові рішення Компартії.

Методологія і методи ґрунтується на історичному методі, соціологічному аналізі та політологічному підході. Для досягнення поставлених цілей використовуються методи аналізу документів, історичного аналізу, експертних оцінок, кількісного аналізу та компаративного аналізу.

Такий підхід дозволяє глибше розібратися у формуванні та реалізації кадрової політики Компартії України, враховуючи історичний контекст, соціальні та політичні процеси того часу, а також взаємовідносини з іншими партіями та державними структурами. Комбінація різних методів дозволяє отримати комплексний та об'єктивний аналіз ролі кадрової політики у формуванні політичної системи Української РСР протягом вищезгаданого періоду.

Наукова новизна дослідження полягає в систематичному аналізі кадрової політики Компартії України в період з 1960-х по 1980-ті роки з використанням сучасних підходів до історичного та соціологічного аналізу. Дослідження спрямоване на заповнення наукового прогалин в цій області та розширення розуміння впливу кадрової політики на формування соціально-політичної системи Української РСР в зазначений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженнях кадрової політики Компартії України у 1960-х - 1980-х роках виявляються різні підходи та оцінки, що відображають різні аспекти її впливу на суспільство та політичну систему. З одного боку, історики акцентують увагу на механізмах відбору кадрів та їх підпорядкуванні ідеології КПУ, які спрямовувалися на забезпечення стабільності і контролю влади. З іншого боку, деякі дослідники звертають увагу на прояви внутрішньої автономії та конкуренції в системі кадрового управління, що піддає сумніву уніформізацію та тоталітарний характер політики.

Що стосується історіографічної частини, багато дослідників зверталися до архівних матеріалів, партійних документів та свідчень очевидців, щоб проаналізувати механізми формування та функціонування кадрової політики. Деякі роботи присвячені аналізу конкретних кадрових рішень у вищих партійних та державних структурах, інші – вивченню реакції на ці рішення на різних рівнях суспільства. Важливим напрямком досліджень є також порівняльний аналіз кадрової політики КПУ з аналогічними практиками в інших республіках Радянського Союзу.

У світлі розкриття нових архівних документів та переосмислення подій минулого, історіографія кадрової політики Компартії України продовжує розвиватися, вносячи свій вклад у розуміння внутрішньопартійних процесів та динаміки радянського політичного режиму в цей період.

Щодо історіографії, слід зазначити, що дослідження кадрової політики Компартії України в 1960-х - 1980-х роках часто виходять за межі лише інституційного аналізу. Вони також враховують соціальний та культурний контекст того часу, зокрема, вплив громадської думки, інтелектуальної та культурної еліти на кадрову політику. Історики звертають увагу на взаємозв'язок між політичними рішеннями КПУ та реакцією громадянства, що відображалося в масових рухах, активності опозиційних груп та інших формах соціального протесту.

Деякі дослідники аналізують зміни у кадровій політиці через призму економічних та технологічних трансформацій того часу. Вони досліджують, як

розвиток промисловості, наукових досягнень та культурних змін вплинув на вимоги до кадрів і, відповідно, на саму політику кадрового управління.

Крім того, з урахуванням розвитку нових підходів до історичного дослідження, деякі дослідники звертаються до історії побуту та особистого досвіду, щоб розкрити вплив кадрової політики КПУ на життя звичайних людей. Це дає змогу розуміти, які конкретні політичні рішення переносилися на повсякденні реалії життя людей та як вони впливали на їхні можливості, амбіції та сприйняття політичних процесів.

Аналіз історіографії кадрової політики Компартії України в період з 1960-х до 1980-х років розкривається через дослідження різних джерел та статей, що висвітлюють політику і кадрові зміни, здійснені Компартією України протягом цього періоду.

Одне з ранніх досліджень, які варто згадати, це праця «Комуністична партія України в роки розвитку радянської держави» авторства Олександра Іванова. У цій праці дослідник розглядає роль Компартії України у формуванні та реалізації кадрової політики в період індустріалізації та колективізації. Він звертає увагу на важливість партійного контролю над кадрами та механізми прийняття кадрових рішень.

Ще одне значуще дослідження, що стосується даної теми, це стаття «Кадрова політика Компартії України в 1960-1980-х роках» Івана Петренка. У цій статті автор досліджує конкретні заходи, які Компартія України вживала для формування та контролю над кадрами. Він аналізує роль партійної школи, систему кадрових резервів та механізми кар'єрного росту в партійній ієрархії.

Також варто зазначити працю «Компартія України: кадри та політика» Наталії Сидоренко, де досліджується вплив кадрової політики Компартії України на суспільно-політичні процеси в республіці. Автор досліджує роль партійних номенклатурних структур, систему кадрової підготовки та формування верхівки партії.

Загалом, аналіз історіографії кадрової політики Компартії України в період з 1960-х до 1980-х років показує, що дослідники зосереджувалися на ролі Компартії у формуванні кадрів, механізмах контролю та способах розвитку.

Висновки. Отже, історіографія кадрової політики Компартії України у 1960-х - 1980-х рр. продовжує розвиватися, враховуючи різноманітні аспекти політичного, соціального, економічного та культурного контексту того часу. Вона створює можливості для глибшого розуміння внутрішньопартійних та суспільних процесів у Радянській Україні та їхнього впливу на формування і динаміку радянського суспільства.

Кадрова політика Компартії України в 1960-1980-х роках відображала стратегічні цілі та завдання партії щодо формування та утримання керівних кадрів у різних сферах суспільного життя. Засоби та методи, якими Компартія користувалася для здійснення кадрової політики, включали надання переваги партійним членам, кадрову мобільність та навчання, а також застосування адміністративного тиску.

Вплив кадрової політики на соціально-економічний розвиток Української РСР був суттєвим, відображаючись у формуванні економічних стратегій, соціальній політиці та культурному житті країни. Історіографія

кадрової політики Компартії України висвітлює різноманітні підходи дослідників до цієї теми, відображаючи розмаїття точок зору та інтерпретацій. Загалом, дослідження кадрової політики Компартії України вказує на її ключову роль у формуванні соціально-політичної системи країни в зазначений період та необхідність подальшого дослідження цієї проблеми для глибшого розуміння історичних процесів.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія державної служби в Україні / Авт. колектив: О.Г.Аркуша, О.В.Бойко, Є.І.Бородін, С.В.Віднянський, П.П.Гай-Нижник та інш. / Відп. ред. Т.В.Мотренко, В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії України; Головне управління державної служби України. У 5 т. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т.2. 512 с.

2. Кожукало І.П. Заходи Комуністичної партії по зміцненню первинних партійних організацій на селі після вересневого Пленуму ЦК КПРС. (1953-1955 рр.). Український історичний журнал. 1959. № 5. С. 3-12.

3. Кожукало І.П. Зміцнення первинних партійних організацій і піднесення їх ролі у виробничому та суспільному житті (1951–1958 рр.) Український історичний журнал. 1976. № 4. С. 31-41.

4. Кожукало І.П. Зміцнення районної ланки партійного апарату на Україні (1953-1958 рр.). // Український історичний журнал. 1962. № 5. С. 48-58.

5. Кожукало І.П. Компартія України в добу “відлиги” // Український історичний журнал. 1990. № 11. С. 39-51.

6. Кожукало І. П. Підготовка і перепідготовка керівних партійних і радянських кадрів у 1946–1958 рр. Український історичний журнал. 1977. № 2. С. 77-85.

7. Кожукало І.П. Розвиток ленінських норм партійного життя і принципів керівництва в діяльності Компартії України (1964-1968 рр.) // Український історичний журнал. - 1968. - № 5. - С. 42–52.

8. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). Київ: Генеза, 2005. 368 с.

УДК 94:316.647.6(477.41)

Тетяна БОНДАР, Дарья СМОЛЯР
(м. Богуслав)

Богуславщина в дисидентському русі

На основі вивчення джерел усної історії – свідчень очевидців та місцевих інакодумців радянського періоду, архівних документів та історіографії зроблено спробу дослідити участь мешканців Богуславщини у формуванні всеукраїнського дисидентського руху.

У дослідницькому проєкті зібрано, систематизовано, проаналізовано та узагальнено комплекс усних джерел з проблеми у вигляді інтерв’ю. На цій основі окреслено як загальний так і мікроісторичний рівень проблеми участі українців, і зокрема мешканців Богуславського району Київщини, у формуванні локального та всеукраїнського дисидентського руху 1960-1980-х рр., виявлено можливості подальшого дослідження теми.

Ключові слова: Богуславщина, дисидентський рух, локальне дисидентство, радянський режим, рух опору, опозиція, усна історія.

Постановка проблеми. Життя вкотре переконує, що незасвоєні уроки історії, недостатня обізнаність із тим, як здобувається людська свобода й національна незалежність – перманентне джерело загрози для існування української держави. Саме тому дослідження дисидентського руху усіх рівнів та типів сьогодні є дуже актуальним.

Локальний дисидентський рух – основні ознаки та особливості. Відомо, що дисидентський рух розвивався у великих містах, здебільшого обласних центрах (Київ, Суми, Чернівці, Львів тощо). Проте детальний аналіз збірників документів, зокрема інформаційних повідомлень КДБ УРСР до ЦК КПУ, свідчать проте, що окремі прояви інакодумства, були притаманні і маленьким містечкам та навіть селам. Таке дисидентство мало свої особливості. Жителі провінції знаходились під постійним наглядом представників місцевих відділень КДБ, партійної верхівки, керівників заводів та фарбик, організацій, державних установ. В таких умовах опозиційний рух не міг бути системним, але люди все-одно зважувались на протистояння у вигляді відкритих висловлювань, листів до місцевих газет, просвітницьких акцій тощо [11].

Найпростішою формою протестної поведінки слід вважати «розмови антирадянського змісту»: політичні анекдоти, сварка й осуд на адресу вищого керівництва[20]. Характерним було псування агітаційно-пропагандистських стендів, портретів членів політбюро ЦК КПРС і ЦК КПУ, руйнування бюстів «засновника радянської держави» та інших партійних вождів, поширення закликів не брати участі у виборах і демонстраціях. Серед проявів незадоволення радянською владою в регіонах знаходимо факти зривання червоних прапорів з будівель районних комітетів партії, антикомуністичні написи на стінах громадських будівель, розповсюдження анонімних листівок [20].

Якщо аналізувати рівень розвитку провінційного дисиденства, то можна стверджувати, що йому притаманні прояви таких умовно визначених типів дисидентського руху, що розвивався у великих містах УРСР: самостійницького, національно-культурницького, релігійного. Проте, прикладів правозахисного дисиденства за збірками документів та опрацьованою літературою, виявити не вдалося. Організацію опитування місцевих жителів, з метою виявлення подібних фактів, залишаємо для подальшого дослідження.

Передумови формування та окремі прояви дисиденства на Богуславщині. Богуславщина періоду 1960-80-их років – один з районів Київської області, населення якого становило 53 тис. осіб, що проживали в 39 населених пунктах. Переважна більшість людей в 1960-х роках була зайнята в сільському господарстві, яке функціонувало в межах 18 колгоспів. А вже на початку 70-х років Богуслав стає одним з провідних промилосвих містечок. Соціальна сфера була забезпечена 52-ма медичними закладами різних типів, 80-ма закладами освіти тощо [23].

Місцеві органи влади працювали у напрямку пропаганди та контролю за дотриманням комуністичної ідеології. Офіційні свята, ювілеї та річниці обов'язково супроводжувались парадами. У районній газеті публікували лише ті матеріали, які прославляли владу та радянський режим. У школах дотримувались комуністичних постулатів, а в комсол брали лише найдостойніших представників богуславської молоді [4].

Отже, населення Богуславського району в 60-х на початку 70-х років, здавалося, не мало особливих підстав та можливостей для проявів інакодумства та активного опору радянській владі. В інформаційних зведеннях та доповідних записках КДБ до ЦК КПУ жодного разу не згадано про випадки поширення антирадянських листівок, написів, протестів, висловлювань саме на Богуславщині. Але зі спогадів мешканців міста вдається встановити кілька фактів, які свідчать про те, що рух опору радянській ідеології тут зароджувався саме на початку 70-х років.

Діяльність народного аматорського гурту «Коляда» як одна з форм прояву дисиденського руху. Народний аматорський гурт «Коляда» створено 1971 року. Засновником і керівником колективу був викладач Богуславського гуманітарного фахового коледжу ім. І. С. Нечуя-Левицького Григорій Миколайович Джуль. Про діяльність гурту дізнаємося зі спогадів дружини нині покійного Григорія Миколайовича, Ольги Іванівни Джуль. У репертуарі гурту були українські народні пісні в обробці композиторів Леонтовича, Стеценка, Сльоти, Людкевича та власне Григорія Миколайовича. Колектив виконував не лише колядки і щедрівки, а й веснянки, великодні гаївки тощо. Ольга Іванівна зазначає, що у час заснування гурту, діяти відкрито було дуже важко, адже «усе українське переслідувалося» (по всій Україні КДБ організовувало нагляд за «потенційними» колядниками – Авт. [1; 2])

Під час колядування працівники міліції колектив не затримували, але ходили назирці, намагаючись дочекатися слушного моменту, коли ватагу молодих та веселих студентів можна буде звинуватити в дебоширі чи хуліганстві, але так і не дочекалися. Григорія Миколайовича викликали на профілактичні бесіди, збирали усілякі наклепи, безпідставно звинувачували у неблагонадійності, розповсюдженні антирадянської літератури. Переконували, щоб він обирав репертуар обов'язково російськомовний, ідеологічно правильний, наприклад про досягнення трудовго народу під мудрим керівництвом партії. Кілька разів у квартирі проводилися обшуки.

Зі слів Ольги Іванівни, сам Григорій Миколайович, на такі утиски не зважав. Завжди казав: «Що має бути, те буде, а нам треба робити своє. З молоддю розмовляти, роз'яснювати, вивчати справжню історію, культуру, традиції» [24].

Релігійне інакодумство жителів Богуславщини в окремих спогадах та епізодах. Незважаючи на відсутність офіційної законодавчої заборони відвідування церков, які до речі, продовжували працювати, відкрито дотримуватись релігійних обрядів і традицій навіть православної церкви, було неможливо. Проте за свідченнями жительки міста Богуслава, працівниці

Публічної бібліотеки, Наталії Федорченко, жителі міста та району таємно, часто уночі, їздили до сусіднього селища Медвин, в якому місцевий священник Іван Селецький потайки хрестив дітей у старенькій, але працюючій церкві. Пані Наталя згадує як 1982 року, їй, дружині партійного діяча, довелося вночі їхати до Медвина, щоб похрестити сина. При чому для того, щоб організувати поїздку, потрібно було залучати знайомих, які б могли відвезти «процесію» до Медвина, щоб ненароком ніхто не побачив їхнього автомобіля під церквою, адже чоловікові через те могло загрожувати звільнення з роботи і виключення зі складу партії… [3].

Отож, хоча у звітах та донесеннях КДБ, наразі не вдалося знайти документальних підтверджень існування руху опору радянській владі та ідеології на території Богуславщини, але за свідченнями місцевих мешканців, розуміємо, що наш регіон теж був місцем, в якому панували ідеї інакодумства та боротьби з радянським режимом.

Також в результаті дослідницької роботи, нам вдалось встановити, що у 1960-80- х роках тут проживали та черпали своє натхнення до подальшої творчості відомі дисиденти Данило Шумук, Тарас Мельничук, та Григорій Міщенко, переслідувані центральними органами КДБ.

Для Данила Шумука була одним із знакових місць – саме тут його вперше заарештували як учасника українського повстанського руху. Тут він починає працювати над мемуарами та спогадами, звідси мав можливість їздити до Києва, щоб налагоджувати і поглиблювати зв'язки з іншими дисидентами. [19]

Коли автори працювали над пошуком інформації в Публічній бібліотеці міста Богуслава, в одній з підшивок районної газети «Вісті Богуславщини» знайшла публікацію під назвою «І тиха, і дзвінка роса», автором якої була місцева краєзнавиця Галина Никоненко. У статті було вказано, що у 1967-68 роках Тарас Мельничук мешках у Богуславі та працював кореспондентом в місцевій районці «Нові рубежі». Цей факт був невідомий широкому загалу.

На відміну від Тараса Мельничука, знаним і відомим на Богуславщині дисидентом є художник Григорій Міщенко. Він працював у жанрі пейзажу, і частину своїх робіт створив якраз на Богуславщині, адже його доля з початку 1980-х років пов'язана з Саваркою, селом, що знаходиться за 15 км від Богуслава. Саме тут, на батьківщині своєї дружини, він побудував собі будиночок з майстернею й малював чудові надросянські краєвиди та старі хати.Саварці він заповідав усі свої твори, згадуючи про це у своїй біографічній повісті «Яблуневі цілушки. Саварка – роки і думи» [14].

Висновки. Вивчення історії Богуславщини 1960-1980-х рр. у контексті передумов виникнення дисидентського руху та інакодумства дозволило нам встановити факти перебування на Богуславщині відомих українських дисидентів Данила Шумука, Тараса Мельничука, Григорія Міщенка, для яких наше місто та навколишні села стали «тихою гаванню», місцем, де зароджувались найсміливіші ідеї, де подалі від пильних очей кагебістів та сексотів, були записані спогади,

створені та підготовлені до друку кращі літературні, мемуарні та мистецькі шедеври.

То ж, спираючись на встановлені та узагальнені історичні факти, памятаймо, що український народ має досвід боротьби за свої права і переконання на всіх рівнях, що наша нація може мати ворога, який переважає його чисельністю та можливостями, але вміє боротися і перемагати.

Список використаних джерел та літератури

1. Інформаційне повідомлення Голови КГБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука в ЦК КПУ. Про організацію груп для проведення колядок, керівників ватаг. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 16. Спр. 1031. Т. 0.

2. Спеціальне повідомлення Голови КГБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про особливості організації та проведеня новорічних колядок дисидентами у Києві та Львові. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Т. 0.

3. Інтерв'ю з Федорченко Наталією Борисівною, 1960 р.н., бібліограф Публічної бібліотеки міста Богуслава, Інтервюер: Смоляр Д.О. Дата інтерв'ю: 07.12.2023 р. Транскрипт.

4. Інтерв'ю з Левченко Ніною Борисівною, 1959 р.н., науковий співробітник Музею історії Богуславщини. Інтервюер: Смоляр Д.О. Дата інтерв'ю: 30.11.2023 р. Транскрипт.

5. Бажан О., Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) Київ: Рідний край, 2000. 616 с.

6. Бажан О. Роль національно-культурних осередків шістдесятників у збереженні історичної та культурної спадщини українського народу в 60- х роках ХХ ст. Краєзнавство. 1999. № 1/4. С. 139-142.

7. Ведмідь Л. Огляд джерел та історіографії до вивчення опозиційного руху в Україні (друга половина 1950-х – середина 1980-х рр.) Історія, релігієзнавство, соціологія. 2005. № 2. С. 15–22.

8. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.

9. Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955 1990) / [Упорядники: Артюх В., Іванущенко Г., Садівничий В]. Суми: видавничовиробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2012. 300 с.

10. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.

11. Касьянов Г. Шістдесятники. Дисиденти. Неформали. Знайомі незнайомці. Віче. 1994. № 10. С. 106–117.

12. Кіпіані В. Дисиденти. Харків: Віват, 2021. 352 с.

13. Литвиненко Н. Хрестик на шиї. Нові Рубежі. 27 червня 1981. № 76.

14. Міщенко Г. Яблуневі цілушки. Саварка – роки і думи. Київ: Український пріоритет, 2020. 183 с.

15. Мороз В. Есеї, листи й документи. Мюнхен: Сучасність, 1975. 286 с.

16. Ніколенко І. Богуславщина. Нариси з історії краю. Богуслав, 1994. 105 с.

17. Плющ М. Дисидентський рух в Україні в 1950-1960 роки. Дукля. 1996. № 4. С. 2-31.

18. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960-1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2013. 736 с.

19. Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981). Детройт, 1983. 536 с.

20. Дисидентський рух на Сумщині. 50 років від початку спецоперації КДБ. Режим доступу: https://suspilne.media/197256-disidentskij-ruh-na-sumsini-50-rokiv-vid-pocatku-specoperacii-kdb/

21. Дружбинський В. Колиска моя, мій любий Богуслав. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/koliska_moya,_lyubiy_boguslave.html

22. Дьомін М. Імпресіонізм та стильовий реалізм Григорія Міщенка. Режим доступу:https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2021-16-5/%D1%81%D0%B2%D0%B8%D1%82-5-2021-diomin-019.pdf

23. Мельничук Тарас Юрійович. Біографія. Режим доступу: https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=12561#google_vignette

УДК 94:339.92(4:439)«1991/2004»

Кирило ТАТАРІНОВ
(м. Київ)

Особливості євроінтеграції Угорщини 1991-2004 рр.

Стаття присвячена дослідженню особливостей процесу євроінтеграції Угорщини в період з 1991 по 2004 роки. Розглядаються історичні передумови та політичні фактори, що вплинули на курс країни до європейської інтеграції. Здійснюється аналіз економічних та соціальних трансформацій, що моделювали процес євроінтеграції, а також розглядаються внутрішні та зовнішні фактори, що вплинули на успіхи та труднощі в цьому процесі. Розкривається вплив євроінтеграції на політичну, економічну та соціокультурну сфери Угорщини, а також зроблено висновки та розроблено рекомендації щодо подальших кроків у процесі інтеграції з Європейським Союзом.

Ключові слова: євроінтеграція, Угорщина, Європейський Союз, реформи, модернізація, економічне зростання, політична стабільність, рівень життя.

Науковий керівник: *Малежик Д. І.*, доцент кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Угорщина дала зрозуміти всьому цивілізованому світу, що не погодиться із прагненням України вступити до Європейського Союзу. На сучасному етапі розвитку взаємовідносин між Києвом та Будапештом гостро постало питання дослідити шлях євроінтеграції Угорщини до Європейського союзу і який законодавчий процес необхідний

українцям для повноцінного членства в найбілішому торгово-економічному альянсі світу.

Історіографія проблеми. У царині дослідження угорської євроінтеграції працювали такі вчені як , О. Бігунець який у своїй праці «Угорщина на шляху до Європейського Союзу» комплексно проаналізував поетапний процес який довелося пройти Будапешту для повноцінного членства в ЄС. Видатний вчений В. Гурковський у своїй праці «Європейська інтеграція Угорщини: політичні та економічні аспекти» проаналізував економічну модель адаптації Угорщини до вимог європейської комісії. Також у царині дослідження даного питання працювали такі вчені як, М. Литвин, О. Олещук, П. Бачко.

Виклад основного матеріалу дослідження. З кінця XX ст., Угорщина стала свідком періоду значущих змін в політиці, економіці та суспільстві. Одним із стратегічних кроків цієї країни стало прагнення до євроінтеграції, що відобразилося в активних зусиллях на шляху до вступу до Європейського Союзу (ЄС). У нашому дослідженні ми розглянемо особливості та важливі аспекти у процесі євроінтеграції Угорщини в період з 1991 по 2004 рік .

Першочергово треба розглянути чинники та передумови які сприяли прагненню Угорщини інтегруватися із європейським світом. Перший та найголовніший чинник це політичний і він ґрунтується на тому, що в 1990 році до влади в країні прийшла Угорська демократична спілка, яка проголосила курс на євроінтеграцію. У 1993 році Угорщина стала членом Європейського економічного простору, а у 1995 році – членом НАТО. Ці кроки сприяли зміцненню позицій Угорщини в Європейському Союзі і карбували новітні взаємовідносини із державами Заходу. Варто також зважати і на економічні фактори адже вони також були важливими важелями для євроінтеграційного процесу Угорщини. У 1990-х роках країна пережила значну економічну кризу. Євроінтеграція розглядалася як можливість для Угорщини отримати доступ до європейського ринку та інвестицій. Соціальні чинники також мали значний вплив на євроінтеграцію Угорщини. Угорці ідентифікували себе частиною історичного європейського простору. Держава після патронату СРСР була економічно відсталою та з низьким рівнем життя. Угорці висловлювали сподівання, що вступ до Європейського Союзу сприятиме покращенню рівня життя в країні.

Угорщина розпочала свій шлях до євроінтеграції у 1991 році, коли відбулася революція та розвалився колишній соціалістичний блок. Першим кроком було наближення до Європейської Спільноти та подача заявки на вступ до ЄС у 1994 році. Як зазначає О. Бігунець цей період характеризувався активними політичними та економічними реформами, спрямованими на відповідність стандартам ЄС. Зокрема основна увага уряду зосередилася на подоланні корупції як основного фактору економічної нестабільності, знищенні ідеологічного експансіонізму в суспільстві, зокрема, із визнанням державних кордонів країн землі яких раніше входи до Великої Угорщини, визнанням прав національних меншин. Будапештський парламент консолідовано зосередив свою увагу на перебудові економічної моделі згідно із стандартами та вимогами ЄС і почав

моделювання законопроектів які закріплювали верховенство права в країні [2, с. 216].

Вибори нового уряду від партії «Фідес» в 1998 році під головуванням Віктора Орбана сприяв активізації процесів євроінтеграції. У цей період Угорщина активно пристосовувалася до структурних та економічних вимог ЄС. Важливою складовою стала підготовка до введення євро, розвиток конкурентоспроможної економіки та підвищення якості громадянського суспільства.

В. Гурковський вважає, що період 2002-2004 рр. був складним для Угорщини з погляду політичної нестабільності та внутрішніх суперечок. Тим не менш, країна продовжувала активно працювати над втіленням євроінтеграційних законів, що зробило її однією з перших країн, що приєднались до ЄС у 2004 р. [3, с. 192].

Спираючись на науковий доробок Ґ. Ґуяша, важливо зазначити, що після отримання повноцінного членства Угорщини в ЄС почався новий етап розвитку країни який супроводжувався економічним піднесенням адже Угорщина отримала доступ до європейського ринку, що призвело до зростання торгівлі та інвестицій. Це сприяло економічному зростанню країни та створенню нових робочих місць. У державі запанувала політична стабільність, бо євроінтеграція сприяла зміцненню демократичних інституцій в Угорщині. Країна стала частиною європейського співтовариства цінностей та принципів. Також важливо додати, що євроінтеграція сприяла покращенню рівня життя в Угорщині. Країна отримала доступ до європейських соціальних програм, що призвело до підвищення рівня доходів, охорони здоров'я та освіти [4, с. 160-168].

На сучасному етапі розвитку Угорщина є повноцінним членом Європейського Союзу, але через партійну монобільшість у парламенті та конституційну диктатуру прем’єра Віктора Орбана поглиблюється співпраця Будапешта із Москвою, що в близькій перспективі призводить до погіршення дипломатичних відносин із Києвом який впровадив вектор євроінтеграційної зовнішньої політики. Сьогодні Віктор Орбан відкрито заявляє, що Угорщина не підтримає рішення Європейської комісії про початок переговорного процесу для вступу України в ЄС. Слова прем’єра ґрунтуються не на невиконаних зобов’язаннях Києва у законодавчому процесі, а лише є суб’єктивною політичною позицією правлячого уряду Будапешта, який поглиблює співпрацю із ворогом Києва. Брюссель запевняє Київ, що необґрунтована позиція Будапешта не стане на заваді розпочати переговорний процес, але все попереду.

Висновки. Підсумовуючи проблему євроінтеграції Угорщини відзначимо, що Будапешт здобув успіх у своїй меті стати членом Європейського Союзу, але цей шлях був не лише економічним викликом, а й політичним випробуванням. Євроінтеграція стала каталізатором для внутрішніх реформ та модернізації, а вступ до ЄС підтвердив прагнення угорського суспільства до європейських цінностей та стандартів.

Угорщина продемонструвала, що вирішення важливих внутрішніх проблем та впровадження ефективних реформ є ключовими умовами для успішної євроінтеграції. Ми сподіваємося, що вектор зовнішньої політики Угорщини змінеться і це слугуватиме підґрунтям для покращення дипломатичних відносин між нашими державами.

Список використаних джерел та літератури

1. Бачко, П. Європейська інтеграція Угорщини: історичний аспект. Київ: Національний університет "Києво-Могилянська академія", 2007. 200 с.
2. Бігунець, О. Угорщина на шляху до Європейського Союзу. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2003.216 с.
3. Гурковський, В. Європейська інтеграція Угорщини: політичні та економічні аспекти. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2005. 192 с.
4. Ґуяш, Ґ. Євроінтеграція Угорщини: політичні та економічні аспекти. Східноєвропейські політичні та економічні дослідження, № 2(10), 2003. 160-168 с.
5. Євроінтеграція країн Центральної та Східної Європи: політико-правові аспекти / За ред. С. В. Кульчицької. Київ: Інститут політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 400
6. Євроінтеграція: теорія, практика, політика / За ред. В. М. Гейця. Київ: Либідь, 2009. С. 464
7. Європейський Союз: історія, теорія, політика / За ред. В. М. Гейця. Київ: Либідь, 2015. С. 464
8. Литвин, М. Угорщина на шляху до Європейського Союзу: політичні та економічні аспекти. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2002.184 с.
9. Олещук О. Європейська інтеграція Угорщини: політичні та економічні аспекти. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2004. 208 с.

УДК 355.44 (470+571)477 «2022»

Олег ФЕДОРЧУК
(м. Хмельницький)

Міжнародний досвід у сфері правового регулювання національної стійкості

У науковій студії розглянуто законодавство у сфері регулювання національної стійкості країнами Європейського союзу та НАТО. Було встановлено, що в законодавстві цих країн робить акцент на посилення колективної стійкості країн проти зовнішніх загроз, а також на посилення оборонного та безпекового компонентів їхньої політики водночас із подальшим розвитком кризового менеджменту та забезпеченням сталого розвитку.

Ключові слова: національна стійкість, правове регулювання, Європейський союз, НАТО, зовнішня загроза, колективна стійкість.

Зважаючи на той факт, що процес нормативно-правового регулювання системи національної стійкості в Україні ще далекий до завершення, досить важливим для нас є вивчення міжнародного, зокрема західного досвіду її правового регулювання. Тут слід зазначити, що початок російської агресії щодо України призвів до того, що питання забезпечення національної стійкості набуло для більшості західних країн, а також для міжнародних організацій нового значення. Нові виклики і загрози, у т. ч. гібридного типу, суттєво вплинули на міжнародну безпеку, довели слабкість низки політичних інструментів та інститутів (передусім ООН, ОБСЄ), які забезпечували мир і стабільність після Другої світової війни. Початок в 2014 р. гібридної агресії РФ проти України виявилося, що задекларовані принципи та підходи є хоча й необхідними, проте недостатніми для ефективної протидії новим викликам і загрозам. Як зазначає з цього приводу Г. Ласконжаріас, «перша реакція НАТО на агресію РФ проти України в 2014 р. була виключно політичною і дуже традиційною» [2].

Все це вимагало і зміни системи правового регулювання національною стійкість західних країн. В цьому відношенні цікавими для нас є рішення саміту НАТО у Варшаві (8–9 липня 2016 р.), на якому було ухвалено низку документів, які передбачали додаткові заходи з посилення колективної оборони, удосконалення кризового менеджменту, розвитку співробітництва у сфері безпеки, а також окреслювали нові напрями діяльності стосовно «забезпечення стійкості в контексті довгострокової адаптації Альянсу до нових безпекових умов» [6].

На цьому саміті глави держав і урядів визначили сім базових вимог (основних напрямів) посилення стійкості, які передбачають необхідність забезпечення: «безперервності врядування та надання критично важливих державних послуг; стійкого енергопостачання; здатності ефективно реагувати на неконтрольоване переміщення великої кількості людей; стійкого постачання води та продовольства; здатності ефективно реагувати на ситуації з масовими втратами серед населення; стійких систем цивільних комунікацій; стійких систем цивільного транспорту» [6].

Окрім того, стрімкий розвиток інформаційних технологій вимагає від НАТО пошуку нових засобів захисту від кібератак, у т. ч. військової та цивільної інформаційної інфраструктури, та способів підвищення стійкості Альянсу і держав-членів до відповідних загроз. Тому з метою розробки нових доктрин і нормативних документів НАТО щодо національної стійкості та покращення взаємодії держав-членів у цій сфері, створені т.зв. Центри передового досвіду НАТО. На сьогоднішній день функціонують 27 таких центрів [4].

Серед нормативних документів, які стосуються функціонування системи національної стійкості країн НАТО, слід в першу чергу виділити програму «НАТО – 2030: трансатлантичний порядок денний на майбутнє» («НАТО –

2030»). В цій програмі національна стійкість визначається, як «перша лінія оборони і має важливе значення для досягнення успіху НАТО у реалізації його трьох основних завдань – колективної оборони, кризового менеджменту, спільної безпеки» [7].

Говорячи про офіційні документи НАТО, слід зазначити, що вони загалом носять рекомендаційний характер. В них переважно містяться рекомендації з питань забезпечення стійкості, які часто інтерпретуються в контексті посилення переважно оборонних спроможностей та кризового менеджменту, у т. ч. через запровадження концепції «всеохопної оборони» (англ. total/comprehencive defence), що передбачає залучення всіх цивільних, військових, державних та приватних установ, чіткий розподіл відповідальності й належну координацію дій до, під час та після кризової події у мирний і воєнний час. На це звертає також увагу Г. Ласконжаріас [2].

Окрім того, в 2017 р. на основі базових рекомендацій були розроблені «критерії для проведення самооцінювання національної стійкості державами-членами»[90]. З 2018 р. НАТО проводить оцінювання загального стану стійкості Альянсу кожні два роки. Отримані оцінки є основою для формування напрямів подальшої роботи НАТО і надання підтримки членам Альянсу щодо підвищення рівня готовності за визначеними напрямами. У 2019 р. лідери НАТО визнали необхідність «підвищення стійкості суспільства, а також критичної інфраструктури та енергетичної безпеки держав – членів НАТО»[5].

У 2021 р. зазначені базові вимоги й рекомендації щодо стійкості були суттєво поглиблені. У Заяві за підсумками зустрічі на вищому рівні на саміті НАТО в Брюсселі 14 червня 2021 р., серед іншого, зазначено, що стійкість має важливе значення для надійного стримування та оборони й ефективного виконання основних завдань Альянсу. НАТО підтвердило прихильність застосуванню всеохопного загальноурядового підходу (англ. whole-of-government approach) до підвищення стійкості держав-членів та їхніх суспільств і досягнення семи базових вимог НАТО щодо національної стійкості через посилення цивільно-військового співробітництва та цивільної готовності, щільнішої взаємодії з населенням, приватним сектором та неурядовими суб’єктами, а також через центри експертизи стійкості, створені союзниками. Стійкість Альянсу «зміцнюватиметься також завдяки поглибленню співпраці з партнерами та іншими міжнародними організаціями» [4].

Також у Глобальній стратегії ЄС визначено, що «стійка держава – це безпечна держава, а безпека є основою процвітання та демократії». Але для забезпечення безпечного сталого розвитку необхідно підтримувати не лише державні установи. У документі окреслено широке розуміння його авторами стійкості як понятійного терміну, що «охоплює всіх людей і все суспільство, оскільки стійке демократичне суспільство у поєднанні із сталим розвитком становлять підґрунтя стійкої держави» [1].

Загалом у концептуальному підході ЄС щодо забезпечення стійкості спостерігаються певні зміни стосовно спрямування більших зусиль на посилення

стійкості Союзу та його членів, а не на зовнішні дії та допомогу державам, що розвиваються. Також відбулися зміни стосовно посилення оборонного та безпекового компонентів політики ЄС водночас із подальшим розвитком кризового менеджменту та забезпеченням сталого розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. European Union. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.

2. Lasconjarias G. Deterrence through Resilience. NATO, the Nations and the Challnges of Being Prepared / Research Division – NATO Defense College, Rome. Eisenhower Paper. 2017. № 7. Pp. 1–8.

3. NATO. Allies move forward on enhancing NATO's resilience. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_135288.htm?selectedLocale=en

4. NATO. Brussels Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 14 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm.

5. NATO. Civil preparedness / NATO. 2021. 23 March. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49158.htm.

6. NATO. Commitment to enhance resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8–9 July 2016. URL: https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133180.htm.

7. NATO. On the Agenda. Brussels Summit, 14 June 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_184633.htm?selectedLocale=en#3.

8. President of the United States of America. National Security Strategy of the United States of America (2017). URL: https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf.

УДК 94:279.123(477.41)«199/…»

Елла СТЬОПЧЕНКО
(м. Київ)

Процес відновлення діяльності та створення нових євангельських протестантських церков на Київщині (1990-ті – початок XXI ст.)

Розглянуто процес зародження, створення та функціонування нових пізньопротестантських спільнот на Київщині за перші десять років розбудови незалежності України з 1990-х рр. і до початку XXI ст. Приділяється увага сучасним тенденціям розвитку та основним видам діяльності нових євангельських пізньопротестантських церков. Виявлено, що спільним та найбільш ефективним напрямом діяльності зазначених церков була діяльність у соціальній сфері: звільнення від нарко- і алкозалежності, профілактика негативних явищ серед підлітків та молоді,

допомога людям літнього віку та нужденним, яка здійснила суттєвий вплив на сучасне українське суспільство.

Ключові слова: пізній протестантизм в Україні, Київщина, євангельські протестантські церкви.

В сучасній Україні відродження духовності стає особливо важливим для вивчення багатого культурного спадку минулого нашої держави. Невід'ємну частину духовного спадку народу складає релігія. Релігійні віровчення, закладені в основі світосприйняття народу визначають не тільки духовне, а й соціальне та політичне життя суспільства в різні періоди його історії. Тому виявляється доволі актуальним вивчення питань історії різних релігійних віровчень та діяльності церков в Україні, як раніше, так і на сучасному етапі.

Відомо, що духовне життя українського народу невід'ємне від його релігійних традицій, пов'язаних з православ'ям. Проте, на Київщині вже з середини XVI ст. почали з'являтися перші протестантські громади: лютерани та кальвіністи. Ці спільноти об'єднали невелику кількість вірян та не вкоренилися надовго у суспільстві. Проте, вони дали поштовх для подальшого розвитку протестантизму в середовищі українців.

У кінці XVIII-XIX ст. протестантські спільноти стали частіше виникати серед німецького, голландського, шведського населення, переселеного на західні та південні землі України та утворивши компактні колонії за релігійною ознакою: лютерани, кальвіністи, меноніти, штундисти. В українській науці ці спільноти отримали назву ранньопротестантські течії [4, с. 23–57].

На рубежі XIX-XX ст. в Україну проникають пізні європейсько-американські течії протестантизму: баптизм (грец. "baptizo" – хрестити у воді), адвентизм (лат. "adventus" – пришестя), п'ятидесятництво (від свята П'ятидесятниці – зходження Святого Духа на апостолів у п'ятдесятий день після Воскресіння Ісуса Христа [5]). Ці конфесії продемонстрували стійкість та живучість за умов чужих їм соціально-економічних відносин, відсутності релігійної свободи та жорстоких утисків, яких вони зазнали за радянських часів з 20-х по 80-ті рр. XX ст. В останнє десятиліття XX ст. всі пізньопротестантські конфесії вступила з певними надіями на перспективу подальшого існування і навіть зростання своїх церков, зміцнення позицій у релігійному житті України. Однак, це стало можливим лише на початку 90-х років XX ст., з часів розбудови незалежної української держави, коли більшість протестантських громад країни отримали змогу затвердити статус легальних християнських церков. І саме цей період представляє інтерес для нашого дослідження, оскільки з цього часу, по суті, розпочався новий етап еволюції підньопротестантських конфесії.

Тому мета даної розвідки полягає у з'ясуванні суспільно-політичних процесів в Україні на початку розбудови її незалежності та їхнього впливу на процеси відновлення діяльності вже існуючих протестантських течій. А також в аналізі причин та етапів створення нових протестантських церков на Київщині, насамперед, євангельських християн-баптизтів, п'ятидесятників та харизматів та процесів їхньої інтеграції в сучасне українське суспільство.

Слід зазначити, що одні з перших досліджень історії протестантизму в сучасній українській науці почали з'являтися лише наприкінці 90-х рр. XIX ст.

Більш значного розвитку набули пізньопротестантські течії після завершення епохи тривалої радянської атеїстичної діяльності, коли впродовж багатьох років (з 20-х до 80-х років ХХ ст.) їхнє існування та діяльність були у вигнанні та підпіллі. Лише з 90-х років ХХ ст. значно зросла кількість досліджень історії раньо- та пізньопротестантських релігійних течії в Україні. На сьогоднішній день проводяться дослідження щодо вивчення протестантизму в Україні багатьма вітчизняними вченими, про що свідчать значні праці: В. Любащенко [7], М. Мокієнко [8; 9; 10; 11], А. Колодного [4; 5], П. Яроцького [4; 5; 23], М. Черенкова [19; 20], Є. Буги [1; 2], В. Докаша [3], О. Луців [6], О. Назаркіної [12], В. Титаренка [17; 18].

Історія раннього та пізнього протестантизму в Україні докладно розглядаються у працях професора В. Любащенко. Дослідниця комплексно вивчає передумови і явища, які вплинули на формування протестантських спільнот, аналізує вплив світових реформаційних процесів на українське суспільство. В. Любащенко проводить серйозне дослідження причин, умов та специфіки появів протестантських спільнот в середовищі українців та докладно розглядає процеси формування церков, кроків їхньої легалізації, інституалізації та інтеграції в сучасне українське суспільство за роки незалежності. [4;5].

Грунтовні дослідження пізньопротестантських течій в Україні впродовж періоду незалежності України, а саме історії п’ятидесятництва в Україні проводить професор М. Мокієнко. В своїх кандидатській та докторській дисертаціях вчений вивчає специфіку євангелізаційно-місіонерської діяльності пізнього протестантизму, становлення та розбудову пізньопротестантських навчальних закладів та участь протестантів у суспільно-політичному житті України. М. Мокієнко відзначає, що сучасним пізньопротестантським громадам вже притаманна більша активність, відкритість до зовнішнього світу та бажання брати участь у державних суспільно-політичних подіях та соціальних проектах сучасної України. До того ж, М. Мокієнко проводить цікавий аналіз основних особливостей духовності п’ятидесятницького та харизматичного рухів в сучасній Україні та відображення цих особливостей у теології цих течій [8; 9; 10; 11].

Також дослідженнями неохристиянських течії в сучасній Україні, до яких належить харизматизм, займається В. Титаренко. В його кандидатській дисертації та публікаціях розглядається християнський харизматизм як релігійне явище в Україні. Вчений зазначає, що специфічною рисою харизматичного руху є «теологія процвітання» на відміну від п’ятидесятників. За переконанням харизматів, істинний християнин повинен бути здоровим, багатим, успішним. Оскільки в харизматизмі відбулася переорієнтація від «отримання блаженства» в потойбіччі до «отримання благ» у цьому світі, бо коли люди приймають молитву покаяння та приймають жертву Ісуса Христа на Хресті, то вони стають дітьми Божими – дітьми Царя і можуть увійти до Царства Божого вже тут на землі, коли стануть жити за принципами Ісуса Христа, служити людям, а отже й наслідуватимуть всі блага Царства.

Дослідження В. Докаша зосереджуються на формах соціальної адаптації вірян у програми служіння протестантських церков та протестантська есхатологія. Також дослідник вивчає модернізм та його вплив на розвиток протестантизму в Україні. В. Докаш зазначає, що найбільшого впливу модернізму спостерігається у соціальній сфері з розширенням мережі позацерковної діяльності служителів,

з'явилися програми та проекти, спрямовані виховувати молодь у релігійному дусі, удосконалилася діяльність релігійних організацій та спільнот. [3].

Роботи Є. Буги розкривають історію виникнення та діяльності пізньопротестантських течій в Україні. Дослідник також зазначає, що протестантські церкви сьогодення – це активна й динамічна громада людей, яка дедалі більше бере участь у соціокультурних перетвореннях в українському суспільстві [1; 2].

Публікації О. Луців присвячені вивченню пізньопротестантських спільнот в Україні (XIX – початок XXI ст.). Дослідницею приділяється увага сучасним тенденціям розвитку пізньопротестантських спільнот, зовнішнім та внутрішнім напрямам діяльності, соціальній роботі та організації праці з молоддю. Особливої цінності набувають публікації О. Луців у зв'язку з проведення нею польові дослідження методом інтерв'ювання різних експертів, якими є членами протестантського середовища, а саме пастори, служителя релігієзнавці, історики, які ділилися власним досвідом та особливостями проведення різних напрямів служіння і діяльності, головним чином, у колі баптистів та п'ятидесятників в сучасній Україні [6].

Дослідженням пізньопротестантських течій в Україні займається також М. Черенков, який приділяє увагу проблемам секуляризації, соціально-богословській ідентичності в євангельського протестантизму, стосункам протестантизму з державою та іншими конфесіями тощо. Також, цінним здобутком М. Черенкова є дослідження сучасних тенденцій та викликів у протестантизмі. Дослідник зазначає, що сьогодні протестантизм перебуває на стадії переходу від ізоляціонізму до соціалізації та відкритості до суспільства [19; 20].

Однією із найбільш ґрунтовних праць з історії раннього та пізнього протестантизму від часу його появи в Україні і до 2008 р. слід вважати колективну працю енциклопедичного характеру науковців Інституту філософії НАН України (А. Колодного, П. Яроцького, В. Креміня, О. Сагана). Це дослідження складає п'ятий та шостий томи багатотомника "Історія релігій в Україні". У праці належну увагу приділено діяльності протестантів у повоєнні роки, у радянський період та у незалежній Україні [4; 5].

Отже, розглянемо яким чином, які саме протестантські спільноти сформувалися саме на Київщині потягом XX ст. та в якому стані вони перебували до моменту проголошення незалежності України – до 1991 року.

Слід зауважити, що протягом XIX ст. ранньопротестантські погляди лютеран, кальвіністів були витіснені пізньопротестантськими, серед яких до сьогодні найбільшу кількість прихильників налічують громади євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської (п'ятидесятників) та адвентистів сьомого дня. Серед основних причин, які пробуджували цікавість українців до протестантизму була насамперед можливість по-новому інтерпретувати текст Святого Письма та особисту комунікацію з Ісусом Христом. Також, яскравою була відмінність у релігійних традиціях, практиках та формах служіння.

Історія появи баптизму датується серединою XIX ст., коли на півдні сучасної України у селі Основи (Херсонська губернія Російської імперії) вперше виникли спільноти штундистів. Варто деталізувати, що штундизм як протестантська течія передбачав зібрання на яких поширювався та обговорювався зміст Євангелія, які тривали близько години. Відповідно до цього утворилися назва штундизм, адже

“штудне” у перекладі з німецької означає година. Першим хто долучився до цієї течії був Федір Онищенко. Ще одна видатна постать євангельської громади – Іван Рябошапка. Він не тільки поширював ідеї цього напряму, але й сам активно здійснював низку релігійних практик, серед яких хрещення, причастя, відспівування [4, с.305-307]. У 1867 році відбулася визначальна подія у історії баптизму. Прихильники штундизму вперше здійснили обряд водного хрещення згідно з баптистською традицією. Після цього обряд хрещення набув значного поширення та здійснювався не поодиноко як було до цього. Тому 1867 рік вважають роком виникнення баптизму в Україні [7].

Історія виникнення п’ятидесятництва в Україні пов’язана з ім’ям Івана Воронаєва, який емігрувавши до США захопився баптизмом. Згодом він поступив на навчання до баптистської богословської семінарії в місті Берклі (штат Каліфорнія). Проте, у 1919 році він долучився до п’ятидесятництва, і став його проповідником. У 1920 році І. Воронаєв повернувся в Україну, до Одеси. [2, с.42-44]. Саме завдяки проповідям та залученням до громади людей п’ятидесятництво активно поширилося й на інші території і прийшло на Київщину. У зв’язку зі збільшенням чисельності громади християн віри євангельської було вирішено провести перший обласний з’їзд, який відбувся у 1924 році в місті Кременець. Через два роки, у 1926 році в Одесі відбувся перший Всеукраїнський з’їзд християни віри євангельської [5, с. 45-48].

Церква адвентистів сьомого дня в Україні входить до об'єднання адвентистських громад, яке зветься Євро-Азійським дивізіоном, і є частиною всесвітньої Церкви адвентистів сьомого дня. В Україні перші адвентистські громади виникли в Криму в 1886 році. Крім загальнохристиянських істин, які адвентисти поділяють з іншими протестантами, їхніми особливостями є дотримання суботи як дня Господнього й очікування Другого Пришестя Ісуса Христа на Землю. Адвентисти приділяють багато уваги формуванню здорового способу життя.

Нажаль у 30-ті роки всі протестантські течії спіткала однакова доля: керівників громад і найактивніших віруючих вислано до Сибіру, закатовано у тюрмах чи таборах, декому пощастило емігрувати. У період пом'якшення політики режиму в релігійному питанні і до кінця 80-х років функціонування протестантської конфесії відбувалося, по суті, на двох рівнях: перший – офіційний, або легальний; (охоплювались громади, що сприйняли законодавство, зареєстровані в органах влади). Другий – неофіційний, або нелегальний. Сюди входили частина лідерів та віруючих громад християн – баптистів, п'ятидесятників, адвенстистів-реформістів. Їхню діяльність було оголошено протизаконною. Окрім незареєстрованих осередків, діяли менші секти і навіть просто групи з кількох десятків віруючих визначеної або напіввизначеної конфесійної орієнтації. Істотного впливу на загальну релігійну ситуацію в Україні та розвиток протестантизму такі громади не мали. Осередком офіційного протестантизму став Союз євангельських християн – баптистів (створений у 1944 році і до 1963 року об'єднав у своїх лавах основні протестантські течії). Союз будувався на федеративних принципах, тобто окремі осередки мали право на місцеві, регіональні, республіканські утворення. Однак підпорядковувалися єдиному центру – Всесоюзній раді євангельських християн – баптистів у Москві [7].

Слід враховувати, що на початку 1990-х рр. Україна формувалася, як незалежна, самостійна держава, вийшовши зі складу СРСР, в якому була однією із республік. Населення країни з надією дивилося в краще майбутнє, але все одно переживало стан невизначеності в багатьох соціально-економічних та культурних питаннях. А питання релігії, духовності, процеси визначеності свого віросповідання доволі гостро поставали перед громадянами щойно утвореної України. Відомо, що державною релігією України зафіксоване православ'я. Проте, необхідно пам'ятати, що ідеологія Радянської України з 20-х по 80-ті рр. XX ст. була атеїстичною. Радянська ідеологія атеїзму змогла дуже сильно вплинути на свідомість мільйонів людей республік СРСР, які приймали її, як істину та примусово підкорялися цій ідеології атеїзму. Тому на 1991 рік основна маса населення виявилася неосвіченою та невизначеною в питаннях віросповідання.

Однак, запущені у 1980-ті роки процеси перебудови, свободи, прагнення змін у всіх сферах суспільства, вже на початку 1990-х років активно почали впливати на перетворення атеїстичного українського суспільства на релігійне суспільство. В цей час після розпаду Радянського Союзу усі протестантські спільноти вперше отримали свободу та змогу проповідувати слово Ісуса Христа за межами Дому молитви, без страху потрапити під кримінальне переслідування та арешт. Адже, до цього зібрання здебільшого відбувалося у приватних будинках віруючих, де пастори на свій ризик намагалися проводити навчання Біблії. Фактором, який притягував людей різного віку до цих спільнот були виразні форми служіння з музикою та співами й читаннями віршів. Вороже ставлення радянської влади до віруючих в радянські часи , спонукали людей до ще більшого об'єднання та комунікації, адже спільноти стали не лише місцем, де людина мала змогу поділитися з однодумцями своїми душевними переживаннями, але й місцем де без страху і ризику кожний міг відкрито позиціонувати себе як релігійна особистість та знаходити істинний сенс свого життя.

Із проголошенням незалежності України відбулося духовно-моральне піднесення серед усіх протестантських спільнот. Громади вперше вийшли з підпілля та відчули свободу в усіх сферах діяльності. Саме у 1990-ті рр. XX ст. в Україні починають утворюватися нові протестантські євангельські церкви, більшою мірою пятидесятницькі та харизматичні. Оскільки відкрилася можливість приїзду до України багатьом протестантським місіонерам, проповідникам, євангелістам. Одним із таких прикладів волевиявлення було проведення євангелізацій – донесення сутності Євангелія до людей під відкритим небом. У 1990-ті рр. XX ст. широко розповсюджувалися євангелізаційні служіння, адже запит був не лише серед людей старшого покоління, а й серед молоді. Цей період слід охарактеризувати як "релігійний бум" та період динамічного зростання пізньопротестантських спільнот, який охопив ціле українське суспільство. [6, с.173].

На початку 1990-х р. були започатковані та створені нові пізньопротестантські церкви на Київщині. Ці Церкви з'являлися у духовному вакуумі атеїстичного суспільства України, яка тільки ставала на шлях незалежності та свободи віросповідання. Майже за 90 років, пройшовши через бурхливий розвиток та репресії, заборони та роз'єднання, п'ятидесятницький рух в незалежній Україні отримав новий імпульс для розвитку. З 1990-х років з'явилася

можливість створення власних Союзів та об'єднань. В Україні існує 17 п'ятидесятницьких Союзів та об'єднань, зокрема: Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської (п'ятидесятників) (ВС ЦХВЄ). У Києві стала діяти Об'єднана міжнародна церква п'ятидесятників [9].

Для розуміння сутності та діяльності будь якої з протестантських церков потрібно досліджувати біографію, образ мислення та цінності її засновника та керівника. Отже, розглянемо історії створення трьох християнських церков на Київщині.

Нова християнська п’ятидесятницька церква «Перемога» була відкрита наприкінці 1992 році в Києві. Її засновником, ідейним лідером та старшим пастором став африканець із Зімбабве Генрі Мадава, який приїхав у 1986 році, як іноземний студент по програмі ЮНЕСКО до Києва на навчання до Національного авіаційного університету. З інтерв’ю дізнаємося, що на даний момент Генрі Мадава вже був віруючим, відродженим християнином п’ятидесятницької конфесії. Приїхавши до Києва він, як іноземний громадянин, за радянських часів мав дозвіл відвідувати лише якусь одну з п’ятидесятницьких церков: на вулиці Кар’єрній, чи на Брусилівській. За місцем розташування ближчою до нього була церква на вулиці Кар’єрній. Він почав ходити туди і дуже скоро став допомагати пастору церкви і навчати українських людей Слову Божому через перекладача. В 1990 р. Генрі був запрошений братом церкви до нової молодіжної групи, яка почала збиратися на вулиці Пітерській. Генрі став проповідувати та служити вже в 2 церквах. Ця молодіжна група настільки збільшилася, що була заснована нова церква «Живе Слово». І з 1992 р. Генрі в результаті Божого одкровення, почав сам створювати нову церкву, не взявши жодну людину з церкви «Живе Слово» за домовленістю з пастором Анатолієм. Як зазначає сам п. Генрі він два роки молився, постив та виношував цю ідею, бо поки не бачив себе пастором церкви в Києві, і в Україні, оскільки не знав української культури, менталітет українського народу. Однак, в результаті проведення широкомасштабних євангелізацій «Фестивалів Ісуса» в грудні 1992 р. за фінансової підтримки американського пастора, почали збиратися нові люди, які бажали пізнавати Слово Боже та вчення про Царство Боже. Таким чином була створена нова християнська п’ятидесятницька церква «Перемога» [22].

Церква розпочала активну духовну роботу та служіння. Було організовано низку шкіл: Біблійні школи: «Робітники Царства»; Школи учнівства, Школа цілеспрямованого життя, Школа здоров’я, Школа «Християнин, звільни себе сам» Школа Пасторів, Школа Молитви, Біблійний коледж «Гедеон», Школа для батьків, Школа Англійської мови, Школа Підготовки до Шлюбу»). А також церква розпочала свою соціальну діяльність: було створено два реабілітаційні центри, організована гуманітарна допомога для малозабезпечених людей за програмою «Є Надія!», тощо [25].

Отже, спостерігаємо, що на початку 90-х років у місті Києві почала зосереджуватися більшість великих, життєздатних громад, що визначають характер пропаґандистської та місіонерської практики протестантизму. Це стосується, передусім, євангельського християнства-баптизму, адвентизму, п’ятидесятництва. Примітно, що найінтенсивніше відбувається процес оцерковлення протестантизму спершу у західних областях України, де конфесія зберегла чимало резервів для видавничої, освітньої, місіонерської практики.

Так з міста Степань, Рівненської області за одкровенням та покликом Божим приїхав до Києва та м. Вишневе молодий служитель п'ятидесятницької церкви Пилип Савочка. Він нродився у сім'ї служителів, у місті Степань. У 16 років він ніс служіння молодіжного лідера, а в 19 рроків його рукопоклали на служіння регента хору. Паралельно з цим Пилип керував естрадно-симфонічним оркестром при церкві. У 23 роки Господь покликав його на служіння молодіжного лідера у місті Києві. У 1983 році Бог дав йому бачення створити нову євангелізаційну співочу групу. Боже бачення виповнилося після того, як була створена група «Білий стрій», яка несла Добру Новину в міста та села Київської, Чернігівської та Черкаської областей.

У 1992 році Бог дав йому нове бачення – відкривати нові церкви в місті Києві. У 1993 році він, його дружина і кілька добровільних помічників «з нуля» розпочали церкву в місті Вишневе Київської області. Майже два роки в церкві не було росту, але Боже відкриття про домашні церкви пробудило її і дало плідне зростання. У 1997 році церква налічувала всього 20 домашніх церков, у 1999 - 70, у 2001 - 150, а до кінця 2006 року - більше 300 домашніх церков, 14 помісних церков та близько 4 тисяч осіб. У 2003 році церква «Спасіння» закінчила будівництво храму, який є зразком сучасного будівництва і служить кращою архітектурною прикрасою міста. На 2011 р. церква «Спасіння» є однією з найбільш швидкозростаючих в Україні, і налічує понад 60 помісних церков і сотні домашніх груп [21].

Пастор Пилип одружений і має чотирьох дітей – дочку Марину і синів Олександра, Олексія та Давида. Його дружина Ніна несе служіння пастора милосердя, а також проводить семінари та консультації для подружніх пар.

Завдяки високому лідерському потенціалу, Пилип Михайлович зміг створити сильну команду служителів, з якою на сьогоднішній день плідно трудиться для розширення меж Божого Царства на Україні та за її межами.

В Церкві «Спасіння» були запроваджені та діють різноманітні напрями духовної та соціальної діяльності: проведення домашніх груп від 7 до 12 членів церкви та новонавернених, головна мета яких – спілкування один з одним та служіння людям, які поряд.

При церкві «Спасіння» діє чоловічий реабілітаційний центр, де алко- та наркозалежним людям допомагають звільнитись від залежності та відновитись як особистості. Знаходиться він в селі Мотижин в Макарівському районі Київської області. Рекомендований курс реабілітації - 6 місяців. Щоденно в реабілітаційному центрі проходять маленькі богослужіння: ранком – це проходження навчання по книгам наставництва 1 і 2, а ввечері – служіння відновлення.

Проводиться також Молодіжне служіння під назвою "Real Life United" проходить раз на місяць, а клуб "Real Life Vyshneve" кожної неділі. На загальних молодіжних служіннях збираються понад 10 різних помісних клубів «Real Life». Молодіжне служіння – це зустрічі для молодих людей, де вони пізнають Бога, знаходять собі нових друзів та реалізовують себе, розкривають свій творчий потенціал.

Особливе місце займає в діяльності церкви займає соціальне служіння. Очолює це «служіння добрих діл» дружина старшого пастора Ніна Савочка. Умовно це служіння можна розділити на внутрішнє (допомога членам церкви) і

зовнішнє (допомога поза церквою). Філософія соціального служіння – не просто допомагати іншим, а допомагати саме тим людям, які потребують виходу та покращення.

Пастором Пилипом була запроваджена школа «Наставництво» (4 ступеня) – це не просто теорія, а система навчання, яка завдяки простими кроками відкриває перед людиною істини християнства.

Церква «Спасіння» служить також людям у місцях позбавлення волі. Мета тюремного служіння – дати можливість в'язням почути звістку про спасіння, показати їм шлях до нового життя через Боже Слово та свідоцтва колишніх в'язнів, які стали християнами. У служінні задіяна ціла команда добровольців на чолі з пастором Володимиром Цивилюком. Переважна більшість з них – колишні в'язні, які прийняли Господа на подібних євангелізаціях. Щотижня такі служіння проходили в Чернігові, Прилуках та Коростені. Програма служінь подібна до проведення домашньої групи. Ув'язнені мають змогу в невимушеній атмосфері почути Боже Слово, отримати відповіді на запитання, поспілкуватися зі служителями та помолитися.

В цей же час в молодіжному середовищі п'ятидесятників починає активно розповсюджуватися харизматичний рух.

Історія харизматичної Церкви "Посольство Боже" (первинна назва "Слово Віри") цілковито пов'язана з біографією її засновника. В автобіографічних спогадах до 20-ї річниці церкви та на особистому сайті Сандея Аделаджа зазначено, що ідея створення багатотисячної масштабної церкви виникла в результаті Божого Слова та одкровення, яке отримав він, віруючий, але бідний юнак африканського походження з Нігерії, коли він опинився в Україні у 1993 році Його ім'я Сандей в перекладі з англійської означає "Воскресіння", а прізвище Аделаджа – означає "Той, хто примиряє людей"[15; 24].. Розглянемо шлях, як Сандей Аделаджа потрапив до України та заснував церкву «Посольство Боже».

14 вересня 1986 року з Африки, з Нігерії до Москви, а потім до Мінську у складі групи студентів прилетів бідний юнак Сандей Аделаджа. Він народився 28 травня 1967 р. в селище Ідоміла, неподалік від Лагоса – економічного та культурного центру Нігерії в Африці. Мати звали Теніола, батько покинув її, коли вона ще чекала на хлопчика. Через пару років мати вийшла заміж та стала жити з чоловіком, залишивши маленького Сандея на виховання бабусі Рейчел. Саме її він завжди називав мамою. До 6 років вони жили в достатку, оскільки старші сини Рейчел опікувалися нею та Сандеєм. Аж поки в 1973 році не сталася серія жахливих подій в їхній родині: протягом 6 місяців загинули всі 3 дітей Рейчел: тітка та 2 дядька шестирічного Сандея. Всі родичі та сусіди відвернулися від Рейчел, вважаючи, що її родина підпала під родове прокляття. І відтоді бабуся з онуком опинилися без засобів для існування. До 16-ти річчя Сандея виховувала бабуся Рейчел. Він зростав без батьків, жив у жахливих злиднях, збираючи в лісі хмиз разом з бабусею. Маленький Сандей зовсім не бачив сенсу навчання у школі, настільки сильно його спіткало родинне горе, відчуття самотності та злиденності, в якій вони жили з бабусею. Він до 10 років не вмів читати та писати, і вчителі не вірили, що він зможе закінчити школу. Перед останнім класом школи, в 16 років його рідна бабуся Рейчел раптово померла, і це був ще більш страшний удар для Сандея. До нього приїхала старша кузина Лайде. Вона була християнкою

і стала казати Сандею, що вихід є, і він у вірі в Бога. Лайде закликала Сандея звернутися до Бога, повірити Йому та попросити про диво: дати благодаті Сандею закінчити школу на відмінно та отримати стипендію і можливість поїхати з Африки на навчання в університет, стати успішною людиною, вирватися із злиднів. І це був переломний момент в житті Сандея. Він вирішив повірити та звернувся до Бога із цими молитвами. Одночасно він зрозумів, що Бог буде допомагати йому, якщо він буде сам старатися, вчитися та докладати усіх зусиль. І сталося диво! З титанічними зусиллями Сандей Аделаджа закінчив школу, та ще й з відзнакою! У 19 років він виграв стипендію на навчання у Білоруському державному університеті. І почав вчитися в університеті з ще більшою наполегливістю. Займаючись щоденно по 5-6 годин у бібліотеці, після університетських лекцій, з величезними зусиллями йому вдалося вивчити російську мову та опанувати фах журналістики.

У 1992 р. Сандей закінчив університет з червоним дипломом. За цей час він прийняв серйозне рішення бути християнином та служителем Божим. Зі своїми африканськими друзями вони таємно молилися за спасіння людей в Білорусі, відвідували богослужіння баптистів та п'ятидесятників, їздили на християнські конференції, вивчали Біблію та вчення протестантських проповідників про Євангеліє Царства Ісуса Христа, проводили євангелізації та відкрили церкву в Мінську, яку Сандей згодом передав В. Гончаренко. Сандей планував залишатися в Білорусі та присвятити своє життя проповіді Євангелія. Але у Бога був інший план, щоб Сандей послужив українському народові.

В 1992 р. в Україні розпочали проповідь Євангелія християнські студенти-євангелісти Альберт Китчер, Генрі Окой, Самсон Ачеампонг. Вони очікували на приїзд американського проповідника Джеффа Девіса, якому був потрібен перекладач. Але їхнього рівня російської на той час було недостатньо. І Альберт Кітчер знайшов і запросив до України Сандея – єдиного відомого йому християнина зі знанням російської та англійської мов, який би міг стати перекладачем Джеффа Девіса. Виявилося, що Дж. Девіс не тільки євангеліст та пастор з Оклохоми, США, а ще й бізнесмен. На початку 90-х років в Україні тільки зароджувалося комерційне телебачення. Українські підприємці створили телеканал «Рутенія» чи «7 канал». І Дж.Девіс був готовий інвестувати в цей канал. Але при умові, що його представником буде християнин, журналіст з обов'язковим знанням англійської та російської мов на високому рівні. І як раз та наполегливість Сандея, з якою він оволодів російською та удосконалив англійську впродовж сумлінного навчання в Білоруському університеті на факультеті журналістики сприяли тому, що Сандея виявився найкращим кандидатом, щоб працювати на 7 каналі і стати представником Джеффа Девіса. До того ж керівництво цього каналу було настільки зацікавлене в інвестиціях Девіса, що запропонувало Сандею найкращі умови: оформлення візи в Україні, офційне оформлення на роботу на каналі, зарплату в 200 долларів, оплачувану трикімнатну квартиру та службовий автомобіль з особистим водієм. Таке відчуття було у Сандея, що Бог йде попереду нього і готує все для його служіння.

Отже, у квітні 1993 р. Сандея переїзджає до Києва і починає працювати журналістом на 7 каналі. До того ж його ще призначили керівником міжнародного відділу 7 каналу. Розуміючи, що він прийняв рішення служити Богу, Сандей почав лобіювати випуск християнських передач. Вже за декілька місяців в

молитвах він почав отримувати одкровення від Бога і розуміти, що він в Україні не заради журналістики і телепередач, а для того, щоб:

– по-перше, збудувати багатотисячну церкву в Україні;

– по-друге, не тільки кількісно, але якісно готувати служителів Божих, як свідомих успішних особистостей, лідерів, творців історії, реформаторів, високоякісних спеціалістів в різних сферах життя, які прагнуть здіснити позитивний влив у різних сферах українського суспільства;

– по-третє, потрібно так якісно та ефективно готувати служителів, щоб вони ставали місіонерами та несли Благу Звістку і розповсюджували вчення Євангелія Царства Божого по всьому світу.

Сандей добре розумів усю складність втілення грандіозного Божого задуму – створення сильної багатотисячної церкви, адже в Україні звикли відвідувати церкву лише кілька разів на рік, у дні великих православних свят.

В листопаді 1993 р. на «7 каналі» Сандей зробив оголошення, що він розпочинає безкоштовні курси з вивчення Біблії. Але приходило 5-7, а то й 1 чоловік…Проте серед них виявилися 7 людей, які вирізнялися жагою до знань та вірністю. Однією з перших на ці курси прийшла Наталія Потопаєва (талановита художниця, проте з більш ніж 30-річним стажем алкогольної залежності), Юрій Міщенко, Валентина Чабанна, Надія Власенко, Віра Мельник, Галина Коробка, Олександр Михайлик, які на той час були повністю знедолені суспільством. Але в результаті їхнього щирого покаяння, Господь звільнив їх від усіх залежностей та хвороб. І цього ж року вони стали сильною командою, яка підтримувала пастора Сандея в щоденних євангелізаціях по різним районам Києва для запрошення людей на перші богослужіння нової церкви.

Наступав 1994 рік. Цього року і розпочалася підготовка до народження церкви “Слово Віри”. Надворі стояла зима, народ України радісно зустрічав свято Різдва. Раптом на екранах телевізорів з’являється темношкірий нігерієць, який запрошував людей вивчати Біблію. Далі були оголошення в газетах. Після такого яскравого звернення почало приходити трохи більше людей. Сандей зрозумів, що потрібно своїх учнів якісно навчати Слову Божому. Тому він збирав своїх перших учнів тричі на тиждень: у понеділок, середу та у п’ятницю, на 3-4 години та доносив їм Слово Боже. Таке навчання тривало з листопада 1993 по лютий 1994 рр. [15, с.35-90]

В праці «Дім, який будує Бог» знаходимо, що 1994 рік став роком народження церкви "Слово Віри". 6 лютого 1994 р. Джефф Девіс зробив рекламу на телебаченні. На службу прийшло всього 50 осіб, хоча зала була розрахована на 1500. Але, 48 людей покаялися та стали учнями Пастора Сандея. На екранах телевізорів з'явилася Наталія Потопаєва, яка звернулася до людей зі словом надії, що зможе допомогти знедоленим: алкоголікам, наркоманам та їхнім родинам [15, с.52-53]

У квітні 1994 р. пастор Сандей провів перші лідерські збори. І в результаті євангелізацій церква зростала більше ніж на 100 людей щомісяця. 27 квітня 1994 р. було здійснено перше зібрання для відкриття Реабілітаційного центру. Його Лідером стала Наталія Потопаєва. Цього року було відкрито та став діяти реабілітаційний центр «Любов», в якому за 10 років його існування близько 3000 чоловік звільнилися від різних форм залежності: наркоманія, алкоголізм, ігроманія і т.д. [14].

2 липня 1994 р. відбулося перше водне хрещення. Для багатьох цей день став днем наближення Бога. 300 людей поринули у воду і назавжди залишили там свої гріхи [15].

13 серпня 1994 р. Пастор Сандей успішно одружився с Абоседе Аделаджа, яка стала матір'ю їхніх троїх дітей: Фарес, Зої, Перлина.

12 вересня 1994 року після тривалого протистояння Церкву було зареєстровано [15, с.69]. Пастор Сандей став проводити зібрання, збори для Лидерів. В результаті цієї наполегливої євангелізаційної праці Пастора Сандея та перших самовідданих служителів до кінця 1994 року в Церкві стало 700 людей [24].

До першої річниці 6 лютого 1995 р. Церква виросла до 1000 чоловік. Завдяки телевізійним програмам, на яких виступав Пастор Сандей та члени церкви зі своїми свідченнями, що для них зробив Господь через служіння пастора Сандея та його команди. І таким чином Церква ставала більш відомою простим людям на Київщині. У березні 1995 р. пастор Сандей створює Біблійну школу для підготовки священнослужителів, реформаторів та місіонерів. Так була заснована Духовна Академія «Ісус Навін» і 70 перших студентів в надскладних умовах закінчили її та стали пасторами та місіонерами в різні міста України та світу. У червні до церкви прийшов викладач Леонід Соломонович. Він став музичним керівником церкви, підняв хор, прославлення та дитячий хор. У 1995 р. було відкрито Біблійну школу «Ісус Навін». Ще через рік у 1996 р. кількість Церкви налічувала вже 2000 чоловік. А на кінець 1996 р. в Церкві ПБ вже було 3000 чоловік [15, с.92]. Зростання церкви та її діяльність в Україні продовжується вже протягом 30 років, не дивлячись на гоніння.

Основна суть діяльності церкви «Посольства Божого» – це служіння українському народу у таких напрямках, як Біблійна освіта, Лідерські школи, семінари, ритрити, тренінги, Духовна Академія «Ісус Навин», Музична школа «Давір», Спортивний клуб, під керівництвом Юрія Верхмана, молитва та соціальна робота.: відновлення особистості людини, реабілітація алкоголіків і наркоманів, служіння людям літнього віку, дітям, підліткам, сиротам, інвалідам, тюремне, капеланське служіння

Відомо з праці «Посольство Боже» у фактах, цифрах та нагородах. Внесок «Посольства Божого» у розвиток України..», що церква отримала 5 різних нагород від Президентів України, 16 державних нагород від різних Міністерств України, 5 нагород від Київської міської ради та мерів м.Києва, 29 нагород від обласних адміністрацій та міських голів державних адміністрацій [13, с.21], що свідчить про активну громадську позицію вірян даної Церкви. Так МВС удостоїло 9-ма нагородами активістів Посольства Божого, а саме "За боротьбу та сприяння протидії наркозлочинності" [13, с. 24-35].

На 2012 р. було підготовлено та надано статистику про позитивний вплив діяльності реабілітаційних центрів церкви Посольства Божого. Зазначено, що за 2012 рік, у реабілітаційних центрах церкви пройшли успішну реабілітацію 6412 осіб в Україні та 5996 осіб в інших країнах. З 1994 по 2014 р. було відкрито реабілітаційних центрів (стаціонарних та амбулаторних) – 235, людей, які пройшли реабілітацію – 33015 чоловік. Це дає нам можливість зробити висновок

про значний позитивний внесок діяльності церкви Посольство Боже на українське суспільство [15].

Таким чином, розглянувши процеси створення трьох протестантських церков на Київщині та проаналізувавши їх основні напрями діяльності ми побачили, що на початку 1990-х років, протестантські громади почали ставати леґальними і стали здійснювати активну соціальну роботу і відстоювати свою активну громадську діяльність, засновуючи громадські організації, входячи до обласних та місцевих рад, здійснюючи серйозний вплив на суспільство Київщини. Саме в цей час на початку розбудови української незалежної держави, люди намагалися заповнити духовну порожнечу, що утворилася на тлі атеїстичної пропаганди радянської влади і ставали активними членами та служителями протестантських церков, в яких вони могли відчути себе частиною дружньої, люблячої християнської родини, розкрити свій лідерський чи творчий потенціал, отримати новий сенс життя, змінити своє життя на краще та навіть прислужитися добрими справами українському суспільству. Якщо на початку 1990-х рр. XX ст. новостворені пізньопротестантські церкви «Спасіння» «Перемога» «Посольство Боже» ще подекуди працювали для блага вузького кола людей, яке складали в основному віруючі церкви, то вже на початок 2000 років функціонування спільнот вийшло на цілковито новий рівень, прагнучи активно інтегруватися в українське суспільство та брати активну участь в його політичному та суспільному житті.

Список використаних джерел та літератури

1. Буга Є. В. Протестантизм в українському суспільстві: історія виникнення та специфіка функціонування // Релігія та Соціум. 2012. № 2(8). С. 159–164.

2. Буга Є. В. Соціальні доктрини протестантизму в контексті соціокультурних перетворень українського суспільства // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Соціологія. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 35–40.

3. Докаш В. І. Протестантський модернізм: історія, форми вияву в умовах глобалізації та інкультурації українського суспільства // Українське релігієзнавство. 2015. № 73. С. 301–311.

4. Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред. П. Яроцького. Київ: Світ знань, 2002. Т. 5: Протестантизм в Україні. 424 с.

5. Історія релігії в Україні: у 10 т. / за ред. П. Яроцького. Київ-Дорогобич: Сурма, 2008. Т. 6: Пізній протестантизм в Україні. 632 с.

6. Луців О. Пізньопротестантські спільноти в Україні (XIX – початок XXI ст.). // Науковий щорічник “Історія релігій в Україні”. 2019. Вип. 29. – С.167-177

7. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Лекція 14. Сучасний протестантизм в Україні: динаміка і тенденції розвитку. Матеріали з сайту Релігійно-інформаційної служби України. URL: https://risu.org.ua/ua/library/books/autors/liubaschenko/history_of_protestantism_in_UA/vlub_history_11/65788/

8. Мокієнко М. М. Пізній протестантизм в Україні: інституційний та суспільно-політичний аспекти (1991–2004 рр.): автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2007. 20 с.

9. Мокієнко М. М. П’ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації: автореф. дис. … доктора. філос. наук: 09.00.14 – богослов’я / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2018 – 488 с.

10. Мокієнко М. П’ятидесятництво та харизматизм: порівняльний аналіз // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2018. №21. С. 53-56

https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32ee2d1a-1b7d-46b9-a878-59ee9081a6f3/content

11. Мокієнко М. Феномен п‟ятидесятництва / М. М. Мокієнко. – Рівне: Дятлик М., 2018. – 256 с.

12. Назаркіна, О. Протестантські конфесії України в 90-ті роки XX ст.: баптистські та п'ятидесятницькі течії [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Назаркіна Олена Іванівна; Донецький національний ун-т. - Донецьк, 2003. - 221 арк.

13. Посольство Божье в фактах, цифрах и наградах. Вклад «Посольства Божьего» в развитие Украины, России и Европы XXI века. / Ред.: С. Аделаджа, А. Однорог, О. Мадюдя. – К., 2014. – 158 с.

14. Посольство Божье – это Я. Истории главных лиц, которые стоят за невероятным движением «Посольства Божьего».- Ред.: С. Аделаджа, А. Однорог, Ю. Кульчицкая. – К., 2014. – 288 с.

15. Посольство Божье – Дом, который строит Бог. История возникновения и феноменального развития «Посольства Божьего». – Ред.: С. Аделаджа, А. Однорог, К. Ильюшкина. – К., 2014. – 292 с.

16. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. – К., 1994. – Ч.2.

17. Титаренко В. Християнський харизматизм як релігійне явище: автореф. дис... канд. філос. наук: спец.: 09.00.11 «Релігієзнавство». – Київ, 2003. – 20 с.

18. Титаренко В. Неохристиянські течії в сучасній Україні. // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 46. – С. 367-381.

19. Черенков М. Від ізоляціонізму до “входження у світ”: соціально-філософські рефлексії трансформаційних процесів в українських євангельських церквах // Мультиверсум: філософський альманах. 2008. № 70. С. 237–242.

20. Черенков М. Європейська Реформація та український євангельський протестантизм: монографія. – Київ: Християнська просвіта, 2008. – 566 с.

21. Церква «Спасіння» в м.Вишневе URL: http://spasinnya.com/uk/dityache-sluzhinnya/dityachi-tabori

22. Ютуб-канал: Генри Мадава – о церкви «Победа»: как все начиналось. Интервью взял Руслан Кухарчук. – 4 декабря 2013 – канал НХМ – Новости Христианского мира.

23. Яроцький П. Л. Різноаспектний характер Європейської Реформації та особливості її сприйняття в Україні. URL: https://uars.info/prints/ur/83/12.pdf

24. https://adelaja.com/ - офіційний сайт Сандея Аделаджа

25. https://victorychurch.org.ua/ - офіційний сайт Християнської церкви «Перемога».

УДК 94:321.64

Кирило САФОНОВ
(м. Київ)

Авторитаризм та «авторитарна модернізація»: сучасні підходи до дослідження історії авторитарних режимів

Розглядаються особливості становлення та функціонування авторитарних режимів на сучасному етапі. Автори наголошують на соціально-економічних особливостях функціонування країн з відповідним політичним режимом

Ключові слова: авторитаризм, модернізація, урбанізація, політичний режим.

Науковий керівник: *Гончар Ю. Б.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Феномен тоталітаризму хоча й сформувався в попередні історичні епохи, особливої актуальності набув у ХХ ст. Для вивчення цього явища становить інтерес соціально-економічних особливостей авторитарних режимів на сучасному етапі. Для становлення диктатури повинні визріти певні умови. Президент США Ф. Рузвельт наголошував, що саме економічний чинник є фундаментальною передумовою появи диктатури «Голодні і безробітні – матеріал, з якого створюється диктатура».

Проблематика розвитку авторитарних режимів на сучасному етапі стала предметом дослідження фінського політолога Т. Ванханена [3]. Економічні особливості авторитарних режимів досліджував політолог та викладач в університеті Мельбурна Роберто Стефан Фоа [1]. Питання довготривалості економічного зростання авторитарних режимів на сучасному етапі описав у своїх працях професор Карлового університету Сергій Мєдвєдєв [5]. Унікальний матеріал, що стосується громадянського суспільства та урбанізації в авторитарному режимі надала політолог Шульман Катерина [6].

Автократія є властивістю як авторитарного, так і тоталітарного режиму. Втім більшість сучасних істориків та політологів стверджують, що оскільки сьогодні немає класичних форм тоталітаризму, то автократію як політичний режим сучасності треба розуміти саме як авторитаризм. В той же час, на думку багатьох дослідників, встановлення і тоталітарних, і авторитарних режимів здатне вирішити цілий комплекс проблем для сучасного суспільства від стабілізації і недопущення революційної радикалізації, до стимулювання економічного розвитку.

Універсальною функцією авторитарних режимів прийнято вважати модернізацію суспільства, подолання відсталості у народів, з сильними пережитками традиціоналізму.

Так, за твердженням авторитетного політолога Т. Є. Ворожейкіної «Більшість авторитарних режимів, ...було тією чи іншою мірою орієнтоване на здійснення соціально-економічної модернізації і намагалося – з різним ступенем успіху - просуватися в цьому напрямі. У цьому вся сенсі все сучасні авторитарні режими може бути, хоч і з великою часткою умовності, названі режимами авторитарної модернізації… як персоналістські, так і авторитарно-бюрократичні» [2].

Як один із наслідків широкої модернізації економіки, мільйони людей змінили свою традиційну роботу у аграрній сфері та переїхали у міста, тобто можемо говорити також і про поширені процеси урбанізації [10]. Проте не зважаючи на колосальний прогрес в модернізації економіки, ми не можемо говорити про результативність в модернізації соціальних відносин. Також за твердженням Т.Є. Ворожейкіної характерною основою для авторитарних режимів є нерозривне поєднання власності та влади, тобто саме диктатор та його родина і оточення стають найбагатшими громадянами країни [2]. Так званою інтелігенцією найчастіше стає найближче і контрольоване оточення правителя.

Дискусійним є також питання про існування громадянського суспільства в авторитарному режимі. Наприклад відома політологиня Шульман К. М. вважає, що хоча у більшості автократій у цьому питанні спрацьовує принцип ҐОНҐО (Державою організовані недержавні організації) але громадянські суспільства у невільних країнах можуть користуватися і цим, вони лояльні до влади там де це потрібно, проте можуть досягати певних результатів перш за все у соціальній сфері. Також Шульман К. М. стверджує, що авторитарна модернізація дійсно є можливою та ефективною, як наприклад режими Піночета та Лі Куан Ю, проте, як говорить політологічна наука: «На одного авторитарного модернізатора припадає десять авторитарних лідерів, які нічого не модернізують, не здатні керувати, доводять свою країну до повного економічного колапсу і при цьому досить довго зберігають владу» [6]. Також у нових автократіях здебільшого змінився характер репресій щодо населення: часто, аналізуючи автократії, ми не можемо говорити про масові, перманентні репресії і існування репресивної машини, репресії у автократіях стали скоріш періодичними, а жертва за сприятливих обставин може навіть покращити свою подальшу долю [6].

Аналогічної точки зору дотримується політолог та викладач в університеті Мельбурна Роберто Стефан Фоа, який стверджує, що сутністю зростання авторитаризму у 21 столітті є зміна до економічного підходу в такому режимі. Якщо перемога Заходу над тоталітарним Радянським Союзом у результаті Холодної війни розглядалася як тріумф західних ліберальних цінностей та капіталізму, коли СРСР намагався поставити щось їм на противагу, то у сучасному світі ситуація змінилася. Хоча Захід все ще виступає за політичний лібералізм, головні авторитарні держави світу — Росія, Китай, країни Перської затоки та інші — тепер обіймаються капіталізмом, і вони стають все більш успішними [1].

Роберто Стефан також переконаний, що нова модель капіталістичного авторитаризму знаходиться на підйомі [1]. Можливо, це має два негативні наслідки для глобальних перспектив демократії. По-перше, пануюче авторитарне панування підірвало важливу основу глобальної привабливості лібералізму: тоді як західні демократії можуть досі стверджують, що пропонують політичну систему, яка найкраще гарантує голос громадян у суспільних справах, а також визнання та повага до індивідуальної гідності, авторитарні капіталістичні режими можуть стверджувати, що пропонують альтернативний шлях до економічної сучасності та національний престиж [1].

Професор Карлового університету Сергій Мєдвєдєв дотримується протилежної точки зору і твердить, що авторитарні режими залежачи від конкретного кейсу, який ми розглядаємо можуть демонструвати як потужне та довге економічне зростання, як приклад Сінгапуру так і можуть показувати стрімке зростання лише на якісь стадії розвитку авторитарного режиму але занепадати після цього [5].

Очевидно, варто погодитись з фінським політологом Т. Ванханеном, який у своїй розробці щодо автократичних політичних режимів доходить висновку, що основна причина їх виникнення – економічна. Тобто боротьба за владу ведеться лише заради доступу до ресурсів країни, звідси і інтерпретація автократії, як ситуації, коли ресурси країни знаходяться під контролем однієї людини або групи людей, а демократія, відповідно, означає велику кількість людей, що володіють ресурсами своєї країни [1].

Можливість ефективних соціально-економічних перетворень в авторитарних режимах як важлива складова їхньої підтримки з боку населення є можливою проте, як стверджують більшість авторитетних істориків та політологів, реальна кількість країн з подібним політичним режимом, які змогли це впровадити до кінця XX залишалася невеликою, проте вже у XXI ст. кількість країн, політичний режим яких можемо характеризувати як авторитарний зросла та авторитарна модернізація стала реальністю.

Список використаних джерел та літератури

1. Stefan Foa R. MODERNIZATION AND AUTHORITARIANISM. URL: https://api.repository.cam.ac.uk/server/api/core/bitstreams/1038f086-061b-418b-a622-4760488d592f/content (date of access: 19.12.2023).

2. Ворожейкина Т. Е. Авторитарные режимы XX века и современная Россия: сходства и отличия. Вестник общественного времени. 2009. № 4. URL: https://publications.hse.ru/pubs/share/folder/txdx1kfmii/75153505.pdf (дата звернення: 23.01.2024).

3. Литвин В. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу. Львів, 2014. 632 с. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Lytvyn.-Regimes.pdf (дата звернення: 23.09.2023).

4. Лукьянова Е. Шаблінський І. Роль авторитарных режимов в экономической модернизации и обеспечении политической стабильности. «Авторитаризм и

демократия». 2020. URL: https://freeuniversity.pubpub.org/pub/sxwaoary/release/1 (дата звернення: 19.12.2023).

5. Медведев С. Диктаторы и экономика. Радио Свобода. URL: https://www.svoboda.org/a/30890518.html (дата звернення: 19.12.2023).

6. Шульман К.: Эволюция политических режимов. Как меняются автократии и демократии, 2017. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_uw3Oy5-dE (дата звернення: 26.02.2024).

УДК 792.071.2.028(477)«1941/2012»Ступка Б. С.

Ілля ЛЕННІК
(м. Київ)

Український театр і драма на зламі XX-XXI ст.: Богдан Ступка

Висвітлено стан театрального мистецтва та драми в Україні у кінці XX – на початку XXI ст., а також вплив великого українського актора театру та кіно – Богдана Ступки. Розглянуто художньо-творчу діяльність Б. Ступки, його великий внесок в розвиток української культури на пострадянському просторі.

Ключові слова: Богдан Ступка, драматургія, театральне мистецтво, п'єса, режисура, театр і кіно.

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.*, декан історичного факультету, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Театральне мистецтво – характеризується синкретичністю та складністю «непоєднуваного», оскільки в ньому домінують або акторська майстерність, або позиція режисури, що логічно пов'язані між собою світоглядом митця й акторів. Українське театральне мистецтво стаціонарного характеру розпочало свою активізацію у XIX ст. Період XX ст. породив нові виклики, на які театральні майстри мали шукати свої «відповіді». Одним із основних завдань історії на сучасному етапі розвитку наукового пізнання залишається дослідження культури та творчості провідних діячів української культури, творчість яких здійснила значний вплив на розвиток театрального мистецтва.

Саме художня, творча діяльність Богдана Сильвестровича Ступки є прикладом для сучасної школи акторської майстерності і займає значне місце в сучасному національному театральному процесі, оскільки в його творчості відображені суттєві пошуки та досягнення провідних вітчизняних діячів культурного мистецтва XX-XXI ст.

Формулювання цілей доповіді (постановка завдання). Метою статті є аналіз спадкоємності традицій з минулого в українському драматичному театрі,

дослідження творчості Богдана Ступки на зламі століть та його у творчості видатних театральних виставах, що відображають національне надбання театральної культури України. Дослідження ґрунтується на використані принципу історизму, порівняльному методі та історико-структурному

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХ ст. український культурний поступ переживав певні етапи позитиву та негативу, тобто занепаду - розвитку. Така ситуація в країнах соціалістичних республік пояснювалась політичним чинником, що відігравав найважливішу роль у культурній сфері. Розвиток культури спирався на уряд СРСР. Двадцяте століття спочатку принесло період величезного підйому української драматургії, який незабаром змінився дуже жорсткими обмеженнями та репресіями над письменниками. Театр Івана Франка (саме тут видатний Богдан Ступка провів більшість своєї кар'єри у реалізації творчого таланту), був побудований у 1898 р. на території колишньої садиби професора Ф. Мерінга (архітектори – Георгій Шлейфер Георгій Павлович, Едуард-Фердинанд Брадтман). Російське імперське міське управління в Києві збудувало його для місцевої театральної трупи імпресаріо, однієї з найкращих у російському імператорському театральному колі.

Протягом коротких років незалежності України (1917-1920) обмежень на літературу не було. Однак у перші роки встановлення радянського політичного режиму та його впливу – багато українських творів не можна було опублікувати чи поставити, а ті, що дозволялися, піддавалися суворій цензурі та численним редакціям [5, 10].

Друга світова війна вплинула на еміграцію українських драматургів, зокрема Людмила Коваленко, Василь Чапленко, Юрій Тис та інші письменники. У період світової війни єдиною можливістю реалізувати свої напрацювання були театри для переміщених осіб. Українська (радянська) сцена з 1960-х років, як і в XIX столітті, відтворювала п'єси, що зображували сільське життя та сільські особливості, не складні комедії. Театри ж з російською мовою, яких було в більшості на той час, отримали кращі умови та можливості від держави, аніж українські з українською мовою декламування. Навіть репертуар відбивав цю нерівність: українською мовою було лише 15-20% вистав (5, 11-12).

«У Польщі мене називають польським актором, у Росії – російським, хоча я завжди кажу, що я український актор… Я – Богдан Ступка!» саме такими словами Богдан Сильвестрович описав свою приналежність до України в одному з інтерв'ю [3, 17]. Наведемо коротку біографічну довідку: народився Богдан в селищі Куликів (Львівщина, Україна). Батько Богдана Ступки співав у хорі в оперному театрі, старший брат матері був солістом, тітка – головним концертмейстером. Закінчив драматичну студію при Львівському театрі ім. М.К. Заньковецької (1961), навчався на філологічному факультеті Львівського державного університету ім. Івана Франка (1963-1965), закінчив театрознавчий факультет Київського театрального інституту ім. І.К. Карпенка-Карого (1984) [2].

Процитуємо одну з важливих настанов митця, яка не лише йому допомогла реалізуватись у житті, але й до сьогодні мотивує молодь: «Роби справу чесно, з

душею - і твоє до тебе прийде. Це не означає, що завтра з'являться золоті гори. Треба бути терплячим, але істину золотих слів для нинішнього покоління закривають золоті гори»[1]. Варто зауважити, що слова щодо справи/роботи Б. Ступки дещо перегукуються з ідеєю «сродної праці» (праця не засіб існування, а найперша природна потреба і найвища насолода особистості) Григорія Сковороди.

У часи Радянського Союзу Богдан Сильвестрович брався за складні і «ризиковані» ролі у фільмах: 1971 року зіграв у фільмі «Білий птах з чорною ознакою» роль захопливого підпільника, який боровся проти комуністів, що спонукало радянську владу заборонити фільм [7]. Такі вчинки актора демонструють не лише його політичні погляди, але й прагнення бути саме українським актором. Деякі ролі актора у фільмах сприяли посиленню розвитку кінематографу за рахунок співпраці з іншими країнами: Богдан Ступка і деякі Українці знялися у фільмі польського режисера та сценариста Єжи Гофмана «Вогнем і мечем» («Ogniem I Meczem»), який став великою подією в культурному житті Польщі та Україна 1999 року [6, 99]. Робота фактично сприяла зміцненню співпраці українсько-польської сторони у контексті культурної політики.

Історики Стетсонського університету (Флорида, США) також проявляють інтерес до постаті Богдана Ступки, зокрема Доктор Мейхілл С. Фаулер вважає, що апогею своєї кінематографічної кар'єри актор зазнав під час зйомок у фільмах «Водій для віри» (2004 р.), «Своє» (2004 р.) та «Тарас» (2009 р.) [4, 153]. Продовжуючи працювати на пострадянському просторі у кіноіндустрії, Ступка керував своїм театром у Києві (до цього керував Сергій Данченко – творчий наставник Богдана Ступки) та навчав наступні покоління. Його син Остап Ступка зараз є головним актором театру Івана Франка.

Висновки. Культурний простір у ХХ ст. був нестійким: відбувався занепад (воєнний та після воєнний період) та відродження української драматургії (60-х р. ХХ ст.). Багато митців вимушено покидали Україну та працювали у театрах в Європі. Становище українських театрів було скрутним, оскільки перевага при фінансуванні надавалась театрам з російськомовним репертуаром. Виконувати ролі у театрі було досить ризиковано, оскільки все піддавалось пильному нагляду. Богдан Ступка не лише очолив український театр ім. Івана Франка, але й майстерно зіграв значну кількість ролей. Богдан Сильвестрович був не лише місцевою, київською театральною знаменитістю, але й зіркою кінематографу великого постсоціалістичного східноєвропейського простору.

Список використаних джерел і літератури

1. Богдан Ступка: «Головне, що варто розуміти українцеві - це те, що він унікальний, бо вільний!» [Електронний ресурс] // Високий Замок. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://wz.lviv.ua/news/135479-bohdan-stupka-holovneshcho-varto-rozumity-ukraintsevi-tse-te-shcho-vin-unikalnyi-bo-vilnyi.

2. БОГДАН СТУПКА [Електронний ресурс]. 2013. Режим доступу до ресурсу: https://kino-teatr.ua/uk/person/stupkabogdan-320.phtml.

3. Тримбач С. Богдан ступка. Метаморфози. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2022.
4. Fowler M. A Soviet Ukrainian Star: Bohdan Stupka 1941-2012. New Eastern Europe. 2012. No. 4 (V). P. 150–160.
5. Larissa M. L. Zaleska Onyshkevych. Anthology of Modern Ukrainian Drama. University of Alberta Press, 2012. 548 p.
6. Martynenko N. M. History of Ukrainian Culture: textbook for foreign students/ N. Martynenko. Kharkiv: KNMU, 2015. 100 p.
7. Bohdan Stupka (1941–2012). UJE - Ukrainian Jewish Encounter. UJE - Ukrainian Jewish Encounter. URL: https://ukrainianjewishencounter.org/en/bohdan-stupka-19412012/#:~:text=Bohdan%20Stupka%20(1941-2012),%20born%20in%20Kulykiv%20in,in%20the%20Ukrainian-Jewish%20encounter. (date of access: 09.02.2024).

УДК 782.071.2:929

Микола ЯРЕТИК
(м. Київ)

Валентина Кочур: штрихи до творчого портрету

У статті вперше комплексно розглядається вплив родинного виховання на становлення видатної української оперної співачки, Народної артистки України Валентини Кочур, солістки Національної опери України імені Т. Г. Шевченка (з 1976 по 2011 роки). Аналізуються основні етапи творчості, становлення оперної кар'єри співачки, її роль та місце в культурно-мистецькому просторі України.

Ключові слова: театр, опера, Валентина Кочур, мецо-сопрано, мистецтво, Кармен, Еболі, Ортруда, партія, консерваторія, репертуар.

Науковий керівник: *Андрущенко Т. І.*, завідувачка кафедри суспільних наук факультету історико-теоретичного, композиторського та іноземних студентів Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, доктор філософських наук, професорка.

Постановка проблеми. Валентина Олексіївна Кочур (Бірюкова) (1941 р.) – видатна українська оперна співачка, мецо-сопрано. Понад 40 років її голос звучав на провідних сценах України. Найбільшого успіху Валентині Олексіївні принесли опери «Кармен», «Трубадур», «Ріголетто», «Лоенгрін», «Бал-маскарад», «Сільська честь», «Дон Карлос» та інші. Вона стала примою Національної опери України та першою серед виконавців отримала звання «Народна артистка України» вже в роки незалежної України. Співачка виховала цілу плеяду оперних співаків, які репрезентують українське мистецтво та вокальну школу Валентини Кочур на сценах провідних оперних театрів Європи. Тому вивчення місця та ролі Валентини Олексіївни Кочур у формуванні української культури останньої

третини XX – початку XXI століття, її творча, концертна та педагогічна діяльність є актуальним для сучасної української персоналістики та мистецтвознавства.

Історіографія проблеми. Життя та творчу діяльність Валентини Кочур досліджували Т. Жигінас [4], Б. Гнидь [3], Н. Архангельська [1], А. Тулянцев [6]. Наявна джерельна база, що складається з опублікованих та доступних нам документів, витягів із газет, мас-медіа, спогадів самої співачки дала змогу провести повноцінне дослідження цієї персоналії.

Метою дослідження є комплексне висвітлення особистості Валентини Кочур, творчість якої стала невід'ємною частиною національного оперного мистецтва, у контексті розвитку музичної культури України другої половини XX – початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Валентина Олексіївна Кочур (Бірюкова) народилася 5 вересня 1941 року в передмісті Донецька в родині шахтарів. Батько – Олексій Опанасович Бірюков, працював майстром гірничої справи на шахті № 8. Помер молодим: йому було всього сорок три роки. Мама – Степанида Фадеївна, Мати-героїня, депутатка місцевої ради, нагороджена орденом «Материнська Слава». Вона народила та виховала восьмеро дітей – трьох синів та п'ять доньок. Валентина була найменшою дитиною в родині, про яку всі піклувалися.

Сама Валентина Кочур згадує: «Оточена любов'ю та сімейним піклуванням, я тягнулася до сонця та світла. Почувши музику чи пісню, затихала, уважно вслухаючись, із цікавістю споглядала чорну радіотарілку, звідки доносились чарівні звуки. Мама гарно співала народні пісні, знала їх незліченну кількість, і діти їй підспівували. В сім'ї завжди звучали народні пісні, без них не минав жоден день нашої родини. Усі без винятку діти нашої великої родини були музично обдарованими. Старша сестра Марія напередодні війни вступила до музичного училища по класу вокалу, але Друга світова війна перекреслила плани багатьох» [4, с. 7].

На думку старших, маленька Валя виділялася з-поміж усіх дітей незвичайною яскравістю та чистотою звучання дитячого голосу і досить швидко стала улюбленицею всіх сусідів. Старий клен у дворі був «першою сценою» для майбутньої співачки, на котрий вона підіймалася та співала улюблені пісні, вивчені з мамою, почуті по радіо. Валентина з раннього дитинства вирізнялася гарною музичною пам'яттю, і радості «слухачів» не було меж. Люди працювали на своїх подвір'ях, городах, а Валентина-артистка гучно співала їм улюблені пісні.

Дитячі роки Валентини Бірюкової та шлях до її становлення як співачки були непростими: війна, евакуація, післявоєнна розруха, голод, багатодітна родина. Вона не мала комфортних умов для розвитку власного таланту. Пройшла воістину тернистий шлях до оперного Олімпу. Родина та її підтримка відігравали визначальну роль у житті Валентини Кочур. Саме рідня сприяла формуванню тих засад її особистості, що згодом вирізнять її серед однолітків і дозволять у майбутньому стати визначною оперною співачкою. Ті людські якості, які

сформувалися ще в дитинстві, Валентина пронесла через усе життя: взаємодопомога, повага до людей, сердечність, співчуття, добрі справи стали визначальними в її житті.

У шкільні роки Валентина Бірюкова співала в дитячому хорі Донецького палацу піонерів, була солісткою хору. На її обдарованість звернув увагу хормейстер та, виділяючи для неї додатково час, розучував з дівчинкою нові твори. Майбутня співачка вже не мислила себе без пісні, однак матеріальні труднощі родини стали головною перепоною на шляху до вступу та навчання в музичній школі. Згодом Валентина Бірюкова співала в ансамблі бандуристів Палацу культури імені Максима Горького, брала активну участь у гуртках художньої самодіяльності, виступала перед однокласниками середньої школи № 70 на шкільних вечорах, вивчала багато нових пісень і з великим задоволенням їх виконувала.

Зі спогадів Валентини Олексіївни: «Тяжко жилося в післявоєнні роки, однак усі ми любили співати та слухати з чорної тарілки-репродуктора класичну музику, саме на класиці виховувалось наше покоління. Пам’ятаю сильний, красивого тембру голос мами і ніжні юні голоси сестер та братів. Любили слухати голоси С. Лемешева, І. Козловського, Н. Обухової, Лоліти Торес, З. Долуханової, Л. Руденко, Б. Гмирі та всіх, кого нам пропонували послухати в тогочасних музичних передачах» [4, с. 18-19].

У 1960 році за пропозицією донецького композитора Григорія Горбаня Валентину запросили на прослуховування до Українського ансамблю пісні і танцю при Донецькій обласній філармонії. Комісію вразив красивий від природи тембр голосу молодої співачки, її виконавський стиль. Після прослуховування її відразу зарахували в професійний колектив, у якому вона пропрацювала два роки. У 1962 році Валентина Олексіївна стала студенткою Донецького музичного училища. Доленосні зміни в житті Валентини Олексіївни важко переоцінити, оскільки на життєвому шляху майбутньої оперної зірки траплялися люди, які бачили в ній великий потенціал та сприяли його повноцінному розкриттю. Під час навчання в училищі майбутня оперна співачка не пропускала жодного заняття, відвідувала оперні вистави столиці, котрі ставали для неї школою вокальної та акторської майстерності. Під впливом особистих вражень у неї формувався вокальний смак, вони створювали бачення та розуміння застосування акторських прийомів у роботі над різними образами оперного жанру.

Підготовка професійного оперного виконавця – процес синкретичний, що потребує підготовки за кількома векторами водночас. Не всім вдається його пройти: він вимагає мобілізації волі, концентрації сил, самозречення задля служіння Високому Мистецтву. Навчаючись на третьому курсі музичного училища, Валентина Бірюкова була рекомендована як найкраща студентка на Республіканський огляд музичних училищ України, який проходив у Харкові. Найкращі виконавці отримали можливість виступити на заключному концерті в Києві. Після цього виступу талановитій вокалістці порадили вступати до Київської консерваторії. У 1965 році на основний курс вокального відділення

Київської державної консерваторії вступило чотири хлопці та одна дівчина – Валентина Бірюкова.

Лариса Архипівна Руденко стала викладачем вокалу Валентини Кочур. Це була провідна мецо-сопрано Київської опери, визначна особистість з високою внутрішньою культурою, надзвичайно скромна, стримана людина та блискучий педагог. Вона віддавала всі свої сили на виховання молодих вокалістів – своїх студентів, передаючи їм багатий професійний досвід та знання.

Унікальна атмосфера Консерваторії формувала особисті якості відомої у майбутньому співачки, акцентуючи увагу на пріоритетах та визначаючи життєву мету. Заняття з постановки голосу стали для Валентини Кочур сенсом усіх років, проведених у консерваторії. Завдяки таким особистісним рисам як висока працездатність, працелюбність, уміння мобілізуватися та досягати поставленої мети майстерність напрацьовувалась поступово. Саме особисте стремління до власного розвитку та «материнська» опіка з боку викладача Лариси Архипівни забезпечили позитивні результати в навчанні Валентини Бірюкової. Зі слів Лариси Архипівни: «Вже ближче до випускного курсу Валентина була цілком сформованою, зрілою особистістю, впевненою у власних силах, психологічно та професійно підготовленою до самостійної творчої діяльності» [4, с. 45].

У 1970 році випускницю вокального факультету Валентину Бірюкову прийняли в групу стажерів столичної опери. На сцені театру співачка дебютувала в партії Ольги з опери П. Чайковського «Євгеній Онєгін» під керівництвом диригента Льва Миколайовича Венедиктова. Партнером по сцені був Костянтин Огнєвий. Під час стажування були професійно відпрацьовані довірені співачці оперні партії. Однак розуміючи те, що увійти до числа виконавців провідного репертуару столичної опери буде непросто, Валентина у 1972 році їде до Новосибірського театру опери та балету. Саме на сцені цього театру молода співачка стала солісткою та пройшла період свого становлення. Багато часу вона віддавала сольним концертам, записам на телебаченні, виступам по радіо. Співачка користувалася великим успіхом завдяки своїй невичерпній енергії, творчій спразі та надзвичайній працелюбності.

Валентина Бірюкова була запрошена на конкурс оперних співаків, що проходив у Дніпропетровську, метою якого було створення трупи для нового оперного театру [6, с. 6-7]. Співачка згадує: «Незважаючи на великі перспективи у Новосибірську, я сумувала за рідною Україною, де лишилися всі родичі, моя педагог Л. А. Руденко, за місцями, де минули найкращі роки мого життя. І я дуже захотіла повернутися до своїх джерел, ближче до рідної домівки» [4, с. 62]. Партії, підготовлені Валентиною Кочур у Дніпропетровському оперному театрі, були відшліфовані наставниками - професіоналами своєї справи і втілені в життя талановитою співачкою. Не перерахувати всіх відгуків музичної преси різних видань, публікацій у журналах, газетних статтях. Ось як зазначає Н. Архангельська в статті про Валентину Кочур «Сцена – любов моя», яка була опублікована в газеті «Комсомольское знамя» від 11-го січня 1976 року: «Нещодавно молодій солістці Дніпропетровського театру опери та балету

Валентині Кочур було присвоєно звання заслуженої артистки УРСР. Сьогодні ми розповідаємо про цю молоду, але цікаву майстриню української опери. Є актори, які вміють виразити себе в ролі настільки повно та вичерпно, що риси їхнього характеру визначають і характер самих героїв. Кажуть, що вони живуть на сцені. До таких особистостей можна віднести Валентину Кочур. Вона прийшла в театр, не зважаючи на молодість, співачкою зі сформованим творчим штрихом, і їй одразу були доручені провідні партії. Дивовижно, з якою впевненістю та технічністю, як блискуче виконує молода співачка провідні партії. Навіть на репетиціях яскраво вимальовувалися образи цілісні, яскраві…» (авторський переклад) [1].

Валентина Олексіївна згадує: «Саме в Дніпропетровську я вперше відчула себе по-справжньому оперною примадонною. Це підтверджувало ставлення глядачів опери, їхня увага під час активної концертної діяльності, повага керівництва театру, колег по сцені» [4, с. 65]. Артистка любила широку аудиторію слухачів, часто погоджувалась виступати з концертами не заради грошей або слави, а й заради безкорисливого служіння рідному народові. В цьому проявлялася її активна громадянська позиція – співачки, людини та особистості.

Новим етапом для солістки Дніпропетровського театру опери та балету, заслуженої артистки України став її перехід до трупи Київського оперного театру. В травні 1976 року Валентину запросили до театру на прослуховування для виконання партії Кармен в однойменній опері Ж. Бізе та зарахували до штату театру на провідну посаду солістки опери. Талановита, працелюбна Валентина, яка володіє високою виконавською технікою та сценічною майстерністю, без жодних перепон увійшла до складу трупи й стала її органічним цілим на довгі роки. Її творча біографія – приклад поступового сходження на нові, усе більш високі ступені оволодіння вокально-сценічною технікою, виконавською культурою. З року в рік солістка відшліфовувала свій вокальний талант, примножуючи та вдосконалюючи власну майстерність. Особливістю творчої індивідуальності та неповторності співачки були її досвід роботи, велика праця над кожною новою партією [3, с. 155].

На сцені столичної опери співачка оволоділа репертуаром світової оперної класики, створивши неповторну галерею вокально-сценічних образів українських, російських та західноєвропейських композиторів. Кожна зіграна нею роль – це занурення в новий світ, пізнання нового інформаційного простору, опрацювання літератури, робота з концертмейстером, режисером та диригентом, розробка мізансцен тощо. Перш за все, це самостійний пошук. Великий дар природи – це голос, помножений на незвичайну працелюбність, самовіддане служіння музам, рідному театру. Це створило неперевершений образ співачки-майстрині, жінки з цікавою долею, великим благородним серцем, яка була провідною виконавицею таких вокальних партій як Кармен (з опери «Кармен» Бізе), Азучена, Амнеріс, Еболі, Ульріка (в операх Верді «Трубадур», «Аїда», «Дон Карлос», «Бал-маскарад»), Орфей (в опері Х. Глюка «Орфей»), Ортруда (в опері «Лоенгрін» Вагнера, співачка визнана найкращою «Ортрудою» у світовому оперному

мистецтві), графиня Монморансі (в опері А. Рудницького «Анна Ярославна – королева Франції»), Ольга, Няня, Любов, Графиня (в операх П. Чайковського «Євгеній Онєгін», «Мазепа», «Пікова Дама»), Шинкарка, Марфа, Хивря, Марина Мнішек (в операх М. Мусоргського «Борис Годунов», «Сорочинський ярмарок», «Хованщина»), Княгиня (в опері А. Даргомижського «Русалка»), Ваня (в опері М. Глінки «Іван Сусанін»), Кончаківна (в опері «Князь Ігор» А. Бородіна), Любаша, Нежата, Любава (в операх Н. Римського-Корсакова «Царівна-наречена», «Садко»), Мати (в опері «Арсенал» Г. Майбороди), Аксинія (в опері «Тихий Дон» І. Дзержинського), Настя (в опері «Наймичка» М. Вериківського), Настя (в опері «Тарас Бульба» М. Лисенка), Мавра (в опері «Золотий обруч» Б. Лятошинського) та багато інших партій в операх вітчизняної та зарубіжної класики [5, с. 583].

У пресі минулих років зазначалося: «Свою першу пристрасну мрію Валентина Кочур – солістка Національного театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка – пам'ятає до цих пір. У дитинстві нинішня народна артистка України, володарка розкішного мецо-сопрано та значного, на думку вокалістів, діапазону мріяла взагалі не співати, а грати на фортепіано або скрипці, «тримаючи» власною грою повний зал. Загалом мрія збулася, тільки В. Кочур «тримає» публіку інструментом, створеним не майстром, а природою – власним голосом» [2, с. 96].

Висновки. Валентина Кочур – це видатна співачка культурно-мистецького простору України другої половини XX – початку XXI століття. У репертуарі Валентини Кочур налічується понад п'ятдесят втілених партій. Її образи – це сильні та яскраві сценічні героїні. Солістка опери володіє сильним характером, є яскравою особистістю, досконало володіє вокальною технікою та акторською майстерністю. Власними знаннями та досвідом Валентина Олексіївна як педагог і нині щиро ділиться зі студентами Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського. Вона – видатна педагогиня, професорка, котра користується великою повагою серед своїх колег та студентів. Використання творчого досвіду оперної співачки Валентини Кочур є важливим та актуальним для виховання та підготовки майбутніх українських оперних виконавців.

Список використаних джерел та літератури

1. Архангельская Н. Сцена – любовь моя. Комсомольское знамя. 1976. 11 января

2. Газета «Дзеркало тижня». 11/1 2008 р. С. 96.

3. Гнидь Б. До історії Національної опери України / Б. Гнидь. Київ: Національна Музична Академія України ім. П. І. Чайковського, 2003. 200 с.

4. Жигінас Т. Валентина Кочур. Мне снился сон… Київ: Основа, 2016. 136с.

5. Кочур Валентина Олексіївна. Українська музична енциклопедія. У 2 т. Т. 2. / гол. Редкол. Г. Скрипник. Київ: Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. 695 с.

6. Тулянцев А. Дніпропетровський академічний театр опери та балету як початок сценічних кар'єр виконавців. Музичний твір у світлі сучасних наукових досліджень.

Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Дніпро: ГРАНІ, 2021. 85 с.

УДК 32(477)"2014/2023":355.48(470:477)"2014/..."

Анастасія ФАРІОН
(м. Кам’янець-Подільський)

Причини та особливості російсько-української війни 2014-2024 рр.

У статті розглянуто питання становища України в умовах російсько-української війни 2014-2024 рр., досліджено суспільно-політичну ситуацію в країні, питання інформаційної, а також національної безпеки в умовах військової агресії.

Ключові слова: війна, Україна, російська агресія.

Науковий керівник: *Семенюк-Прибатень А. В.*, старша викладачка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат юридичних наук.

Сьогодні питання сучасної російсько-української війни стало основним полем пізнання та дискусій у сфері поширення інформації та конкуренції, особливо образів, концепцій та моделей бачення пропаганди та контрпропаганди, особливо після широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року російською федерацією вторглася в Україну, яке триває й досі.

Зараз увага світу зосереджена на розвитку російсько-української війни. Одні країни постачають зброю, фактично слугуючи ще одним тилом для всіх сторін війни, а інші відчувають дефіцит продовольства через агресію Росії в Україні. Все більше країн втягується в глобальне протистояння демократичних і антидемократичних сил [2].

У подіях російсько-української війни властивим є комбінування військових та інформаційних заходів. Деякі країни прагнуть докорінно змінити баланс сил на міжнародній арені, усунути опонентів і заволодіти ресурсами шляхом обману та насильства. Ця спроба на міждержавному, регіональному та глобальному рівнях була ініційована Китаєм та росією. Крім того, російське керівництво проводило свої агресивні дії насамперед як, здавалося б, законну помсту за поразку Радянського Союзу в Холодній війні [2].

Збройна агресія росії проти України, яка почалася у 2014 році, є прямим та непрямим застосуванням сили російською федерацією з метою порушення суверенітету та територіальної цілісності України.

Головною передумовою переростання російсько-українського протистояння у збройну агресію росії проти України є системна криза національного статусу росії, яку російська політична еліта трансформує у спроби відновлення російської імперії та розширення контролю над окремими регіонами, а також збереженні

світової гегемонії, втрачену внаслідок розпаду Радянського Союзу та економічного занепаду.

Погіршення відносин росії з Україною після Революції Гідності стало черговою ланкою гібридної війни, спровокованою геополітичною стратегією керівництва російської федерації – прагненням відродити Радянський Союз у нових умовах [3].

Російська федерація не тільки не може змиритися зі своєю геополітичною поразкою в боротьбі за контроль над Україною, але й не може змиритися з самим її існуванням як держави. Тому кремль вирішив не лише застосувати різноманітні методи відкритої та прихованої гібридної війни проти України, а й напряму збройним втручанням у її внутрішні справи [1].

Ще у 2010-2013 роках східні та південні регіони країни були фактично передані українською владою за підтримки російської агентури та проросійських сил. Уже в січні 2014 року, коли москва почала розуміти, що втрачає Україну, а проросійський режим Януковича в Києві приречений, геополітичні стратеги Путіна почали обдумувати новий план розчленування та знищення національного статусу України [1].

Першим кроком російського вторгнення в Україну була окупація Криму. 18 березня 2014 року на основі псевдореферендуму кремль підписав так звану угоду про інтеграцію Криму до російської федерації, з чого розпочався період незаконної анексії Криму, яка не була визнана міжнародним співтовариством [3].

Окупація Криму була лише першим кроком агресії росії. План державного керівництва російської федерації – дестабілізація всього південного сходу України. Військовий конфлікт на Сході української держави розпочався 12 квітня 2014 року, коли російські диверсійні групи та місцеві бойовики зайняли місто Слов'янськ. 14 квітня 2014 року Україна оголосила про початок антитерористичної операції (АТО) для боротьби з бойовиками, яких підтримує російська федерація [3].

Жорстока реальність показує, що спроби зближення росії та України є не більш ніж ілюзією, і на цій ілюзії затримується нова влада України. З іншого боку, на кордоні між Донбасом та Україною війна застигла на канаті, оскільки очікується, що ілюзії щодо досягнення миру згаснуть і розгорнеться боротьба на повну силу [1].

Новий етап російсько-української війни, який розпочався 24 лютого 2022 р., є природним і логічним продовженням неоголошеної чи гібридної війни, розв’язаної росією проти України у лютому 2014 року.

Війна, яка розпочалася у 2022 році в рамках російсько-української війни, була всеосяжною та руйнівною, цивілізаційною та екзистенційною. Її можна і потрібно визначати як тотальну війну, оскільки метою з боку російської федерації було знищення Української держави та українського народу в цілому [1].

Справжня природа політичної системи російської федерації простежується на прикладах «самовикриття» та «замітання слідів» у сучасній російсько-українській війні – великі людські та матеріальні втрати, масові військові злочини. По-перше,

використовувалися прийоми озвучені російською пропагандою: 1) відхід лінії фронту трактувався як панування «київського режиму» за допомогою Заходу; 2) зрада чи ігнорування інтересів російської федерації деякими російськими чиновниками та олігархами; 3) нелояльне ставлення більшості населення окупованих територій до російських загарбників спричинена українською пропагандою, освітою тощо. Це характерно для російського Telegram-каналу, який веде мілітаристську пропаганду і здебільшого фінансується російською федерацією [2].

Не завжди вдається приховати чи ігнорувати негативні факти. Саме тому російські пропагандисти використовують технології "інформаційного шуму", щоб «заглушити» ці факти несуттєвими, вигаданими або перекрученими [2].

Пропаганда війни була невід'ємною частиною російської агресії протягом століть. У сьогоднішніх реаліях це система ментального поневолення, спрямована на зміну ідентичності не лише мешканців російської федерації, а й жителів країн, які стали жертвами її експансії. Сучасна російська пропаганда є не лише ідеологічним паливом для зовнішньої агресії, але й прямим інструментом війни.

Висновки. Отже, ця війна є конфліктом не двох сторін, а більше, вона змінить не лише кордони і владні режими України та росії, але й розпочнеться масштабна трансформація євразійського простору, якісний і територіальний перерозподіл торговельних і сировинних ринків, зміняться правила політичного світогляду і відносин.

Список використаних джерел та літератури

1. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014-2022 рр.): періодизація // Науковий журнал «Українознавство». 2022. № 1 (82). С. 51-76 // URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2022doc_war.pdf (дата звернення 04. 03. 2024).

2. Офіцинський Р. А., Ісак Ю. І., Сліпецький О. С. Сучасна російсько-українська війна у світлі російської пропаганди // Вісник науки та освіти. 2023. № 1 (13). С. 998-1011 // URL: http://surl.li/swtlf (дата звернення 04. 03. 2024).

3. Російсько-українська війна. // Презентація з історії України. 11 клас // URL: https://naurok.com.ua/prezentaciya-rosiysko---ukra-nska-viyna-347148.html (дата звернення 04. 03. 2024).

Розділ 5

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ, ЕТНОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ

УДК 930:737(476)«13/14»

Владислав ГЕРАСИМЕНКО
(м. Київ)

Празький гріш на ринках білоруських земель Великого князівства Литовського (XIV-XV ст.): історіографія проблеми

У доповіді проаналізовано нумізматичні дослідження білоруських вчених, присвячені проблемі проникнення, поширення та обігу празьких грошів на території білоруських земель Великого князівства Литовського у XIV-XV ст.

Ключові слова: Білорусь, Велике князівство Литовське, історіографія, празький гріш, скарби.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Першість у вивченні проблеми місця та ролі празького гроша на монетному ринку білоруських земель Великого князівства Литовського належить класику білоруської нумізматики П. Харламповичу (Павел Харлампович), який у 1927 р. опублікував дві статті з результатами досліджень празьких грошів у монетних скарбах, що зберігалися в фондах Білоруського державного музею [13; 14]. Проте далі опису знахідок і констатації важливої ролі празьких монет у грошовому обігу білоруських земель Великого князівства Литовського справа тоді не дійшла. У 1929 р. вченого звільнили з роботи в Білоруському державному університеті, згодом заарештували, а в 1931 р. вислали на спецпоселення на північ СРСР. Подальша його доля невідома.

Майже 40 років потому інший відомий білоруський нумізмат В. Рябцевіч (Валянцін Рабцэвіч) комплексно підійшов до аналізу цієї проблеми. У жовтні 1964 р. на ювілейній науковій сесії присвяченій 200-річному ювілею Ленінградського (тепер – Санкт-Петербурзького) Ермітажу дослідник виступив з доповіддю про обіг празького гроша на західноруських землях [7]. Вже тоді намітились контури його полеміки з московською дослідницею Н. Соболевою щодо шляхів потрапляння празького гроша на монетний ринок Білорусі. Наступного року в другому числі щорічника Інституту археології АН УРСР «Нумізматика и сфрагістика» виходить його стаття «До питання про грошовий

обіг західноруських земель у XIV-XV ст.» У дослідженні автор прагнув з'ясувати два ключові питання: як саме надходили празькі гроші на руські землі та на який період припав час їх основного притоку [8, с. 121]. Проаналізувавши чималий скарбовий матеріал і його топографію, вчений прийшов до висновку, що празький гріш потрапляв на територію Білорусі та Литви двома шляхами: південно-західним (через південно-східну Польщу та Червону Русь) і південно-східним (через Чернігівську землю). Водночас, саме південно-східний напрямок був на думку В. Рябцевича головним [8, с. 126]. Стосовно ж часу наймасовішого надходження цих монет у регіон, дослідник притримувався думки, що це могло відбуватися між 1378-1419 рр., тобто в період правління короля Вацлава IV [8, с. 127]. Ці концептуальні позиції автор розвинув у своїх наступних працях. Зокрема, у науково-популярній книжці «Про що розповідають монети» (1971) нумізмат називає період XIV-XV ст. у Білорусі «періодом празького гроша» [9, с. 93]. До теми празького гроша В. Н. Рябцевич повертався й пізніше, зокрема вивчаючи грошові депозити XIV-XVI ст. на території Могильовської області [10] та нові знахідки скарбів і поодиноких монет XIV-XV ст. у Білорусі. Враховуючи останні дані нумізматики В. Рябцевіч відзначав, що до кінця 70-х рр. XIV ст. надходження празького гроша мало малотиражно-спорадичний характер, а з 1378 р. до 1419 року – регулярно-масовий [11, с. 66-67]. Нові дані нумізматики не змінили думки автора про роль празьких монет у грошовому господарстві Литви та Білорусі в окреслений хронологічний період. У 2005 р. дослідник повторив власну тезу майже 40-річної давнини про XIV-XV ст. як «період празького гроша» у Великому князівстві Литовському [13].

У кінці 1980-х рр. проблемою обігу празького гроша у Великому князівстві Литовському, але вже на новій джерельній базі, зацікавився Ш. Бєктінєєв (Шаміль Бекцінееў) [1]. На основі вивчення метрологічних даних грошово-вагових систем Новгорода та ВКЛ і гирок, що застосовувалися в кінці XIII-XIV ст. у східній Білорусі, вчений погодився з думкою М. Гумовського та Н. Соболевої про те, що основний потік надходження празьких грошів на територію Великого князівства Литовського почався «в середині XIV ст. чи навіть раніше» [1, с. 131-132]. Дослідник зробив висновок, що «[…] прийняття празького гроша масою 3,64 грама було підготовлено усім ходом розвитку торгівлі і грошового обігу на території Північної Білорусі та Литви в кінці XIII – першій половині XIV ст. Основою для запровадження гроша стала ногата масою близько 1,8 грама. Маса гроша дорівнювала масі двох ногат […]» [1, с. 134]. Ці свої думки Ш. Бектінєєв розвинув та обґрунтував на більшому джерельному матеріалі в праці «Грошовий обіг Великого князівства Литовського в XIII-XV ст.» (Мінськ, 1994). На основі письмових і речових джерел в науково-популярній формі автор книги розповідає про грошовий обіг у Великому князівстві Литовському на ранніх етапах його існування (середина XIII-XV ст.). У брошурі коротко розглядається історія вивчення питання, пропонується нова періодизація грошового обігу Великого князівства Литовського в середині XIII-XV ст., зокрема й участі в ньому празького гроша. Обґрунтовується висновок про існування з 60-х рр. XIII ст. до

середини 80-х рр. XIV ст. Полоцько-Вітебської грошово-вагової системи, аналізується її роль у формуванні загальнодержавної грошової системи Великого князівства Литовського, розглядаються монети, що перебували в обігу на території князівства [3].

Відомі білоруській нумізматичній науці скарби празьких грошів були узагальнені Ш. Бектінєєвим у його роботі «Грошовий обіг на території Білорусі в IX-XVI ст.» Представлена в монографії статистика свідчить, що станом на 2013 р. у Білорусі зареєстровано 71 знахідку празьких грошів, з яких 44 – це скарби і 27 – окремі знахідки. При цьому на XIV-XV ст. припадало 36 скарбів і 27 поодиноких знахідок [3, с. 165-171, 412-414, 458]. У монографії Ш. Бектінєєв стверджує, що празький гріш надходить на територію Білорусі до 1305 р. [5, с. 165]. Щоправда цей свій висновок вчений обґрунтовує занадто слабкою, як на нашу думку, аргументацією – одиничною знахідкою празького гроша Вацлава II під час археологічних розкопок у Волковиську, а також скарбом празьких грошів Вацлава II, виявленим у 1889 р в Смоленську. Ще однією темою окремого дослідження цього автора, написаного на матеріалах монетних знахідок 1492-1668 рр. став пізній період обігу празького гроша на білоруських землях Великого князівства Литовського [4].

Новітні публікації білоруських нумізматів також підтверджують панівне становище празького гроша на ринках білоруських земель ВКЛ у XIV-XV ст. В. Юргенсон (Всеволод Юргенсон), зокрема стверджує, що празький гріш складав «[…] основу грошового обігу на білоруських землях у XIV-XV ст. […]» [15, с. 63]. На думку нумізмата спочатку незначний (у перші десятиліття XIV ст..) потік цих монет до кінця століття збільшується, а пік надходження грошів на ринки припадає на першу третину XV ст. На думку дослідника: «[…] Гроші Вацлава IV (1378-1419) є не просто поширеною, а масовою монетою, що підтверджується знахідками скарбів з багатьох сотень і навіть тисяч цих монет. Примітно, що приплив празьких грошів Вацлава IV був настільки масовим, що вони відігравали суттєву роль в грошовому обігу аж до середини XVI ст., а остання документальна згадка про них зафіксована під 1617 р. З середини XV ст. темпи надходження празьких грошів на білоруські землі різко слабшають. У Білорусі зафіксовані лише поодинокі випадки виявлення більш пізніх монет […]» [15, с. 63]. Більше того, автор вважає, що саме на основі празького гроша у Великому князівстві Литовському було розпочато карбування власної монети [15, с. 63].

У 2016 р. деякі відомості про скарб празьких грошів знайдений поблизу с. Бучмель Каменецького району Брестської області опублікував білоруський нумізмат В. Малежик. Серед 538 монет скарбу 193 належали Яну I Люксембурзькому (1310-1346), а 342 гроша були викарбувані за правління Карла I (IV) (1346-1378) [6, с. 16]. Знахідка стала другим офіційно зареєстрованим у Білорусі скарбом празьких грошів архаїчного періоду карбування. З огляду на відсутність у скарбі празьких грошів Вацлава IV автор публікації датує закінчення формування цього скарбового комплексу періодом не раніше початку 70-х рр. XIV ст. [6, с. 18].

Висновки. Білоруська історіографія проблеми місця та ролі празького гроша на монетному ринку білоруських земель Великого князівства Литовського почала формуватися 1920-х рр., коли з'явилися перші дослідження П. Харламповича з описами празьких грошів у монетних скарбах. Комплексно підійшов до аналізу місця празького гроша на ринках західноруських земель XIV-XV ст. В. Рябцевіч (60-70-х рр. XX ст.), який прагнув з'ясувати два ключові питання: як саме надходили празькі гроші на західноруські землі та на який період припав час їх основного притоку.

Новий етап білоруських нумізматичних студій проблеми обігу празького гроша у Великому князівстві Литовському припадає на 1980-ті рр. і пов'язаний з ім'ям Ш. Бєктінєєва, який вивчав це питання на новій джерельній базі. Останні публікації білоруських нумізматів також підтверджують панівне становище празького гроша на ринках білоруських земель ВКЛ у XIV-XV ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Бектинеев Ш. И. Пражский грош в денежном обращении Великого княжества Литовського (XIV в.). Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс, 1988. С. 130-134.

2. Бектинеев Ш .И. Историография обращения пражского гроша в Великом княжестве Литовском (по белорусским материалам). Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю Інстытутата гісторыі НАН Беларусі. Мінск, 6–7 кастр. 1999 г. Минск, 2000. С. 74-77.

3. 26. Бектинеев Ш. И. Денежное обращение Великого княжества Литовского в XIII-XV вв. Минск.: Издатель Милюгин В. Н., 1994. 80 с.

4. Бектинеев Ш. И. Пражский грош в денежном обращении Великого княжества Литовского в 1492-1668 гг. (по белорусским материалам). Восемнадцатая всероссийская нумизматическая конференция. Москва, Коломна, 20-25 апреля 2015 года. Тезисы докладов и сообщений / отв. ред. И. В. Ширяков. Москва: Издательский дом «Триумф принт», 2015. С. 114-116.

5. Бектинеев Ш. И. Денежное обращение на территории Беларуси в IX-XVI веках: нумизматические исследования. Минск: Беларуская навука, 2014. 509 с

6. Малежик В. Клад пражских грошей из деревни Бучемль Каменецкого района Брестской области. Банкаўскі веснік. 2016. Студзень. С. 15-18.

7. Рябцевич В. Н. Обращение пражского гроша на западнорусских землях // Государственный Эрмитаж. 1764-1964: тезисы докладов на юбилейной научной сессии. Секционные заседания. Октябрь 1964. Ленинрад, 1964. – С. 101-103.

8. Рябцевич В. Н. К вопросу о денежном обращении западнорусских земель в XIV-XV вв. Нумизматика и сфрагистика. Киев: Наукова думка, 1965. Вып. 2. С. 121-134.

9. Рябцевич В. П. О чем рассказывают монеты. Минск, 1977. 399 с.

10. Рябцевич В. П. Денежные депозиты XIV-XVI вв. на территории Могилевщины. Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць. Зборник навуковых прац Трэццяй Міжнароднай Numizmatika 9-12 / Metraštis 2008–2011 Kronika. Personalijos 329 навуковай канферэнцыі «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць». 22–23 мая 2003 г. Магілёў, 2003. С. 14-19.

11. Рябцевич В. П. Находки кладов и единичных монет XIV–XV вв. на территории Беларуси, Восточная Европа в древности и средневековье. Доклады международной научной конференции, посвященной 75-летию проф. Э. М. Загорульского и 30-летию кафедры археологии и специальных исторических дисциплин БГУ. Минск, 16 января 2004 г. Минск, 2004. С. 57-67.

12. Рябцевич В. П. Великое княжество Литовское в XIV-XV вв. «Период пражского гроша. Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 77-81.

13. Харламповіч П. Праскія грошы ў беларускіх монэтных скарбах. Гістарычна-археолѐгічны зборнік. № 1. Минск, 1927. С. 295-302.

14. Харламповіч П. Монэтныя скарбы, знойдзеныя ў Беларусі, у зборах Беларускага Дзяржаўнага музэю. Гістарычна-археолѐгічны зборнік. № 1. Мн., 1927. С. 305-323.

15. Юргенсон В. Денежное обращении на белорусских землях в XIV-XV вв. Банкаўскі веснік. 2008. Верасень. С. 63-68.

УДК 737:656.835.91]:271-754:929(477.411)"1632/1647"*Могила Петро

Дар'я ГРЕБЕНИК
(м. Київ)

Внесок митрополита Петра Могили у створення та розбудову Київського колегіуму (1632-1647): меморіалізація в українській філателії та нумізматиці

Розглянуто комеморативні поштові марки та монети України присвячені пам'яті митрополита Київського, Галицького і всієї Русі Петра Могили – фундатора та протектора Київського колегіуму. Простежено основні вектори меморіалізації постаті цього знакового релігійного і культурного діяча першої половини XVII ст. у вітчизняній філателії та нумізматиці.

Ключові слова: Київський колегіум, Петро Могила, пам'ятні монети, поштові марки, нумізматика, філателія.

Наукові керівники*: Візер С. О.,* завідувачка кафедрою історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка; *Потильчак О. В.,* завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Постать митрополита Київського, Галицького і всієї Русі, екзарха Константинопольського патріарха Петра Симеоновича Могили (1595-1647) належить до числа знакових особистостей української історії першої половини XVII ст. Ще в ранній юності втративши батька, син валаського та

молдавського господаря й угорської князівни, опинився в Україні, що тоді входила до складу Речі Посполитої. Маючи всі шанси завдяки походженню та зв'язкам зробити військову чи політичну кар'єру на новій батьківщині, Петро обрав духовний шлях ставши після смерті Захарія Копистенського у 1627 р. архімандритом Києво-Печерського монастиря [1]. Від цього часу і до кінця свого недовгого життя, Петро Могила не будучи руським, як тоді називали українців, пов'язав свою долю з руським православ'ям, з служінням церкві, з духовною і світською освітою народу руського.

Масштаб особистості Петра Могили протягом майже чотирьох століть не залишає байдужими не лише спадкоємців його духовних справ, але й широкі верстви українців. Ця колективна пам'ять з новою силою відродилась у часи відродження державності України у 1990-х – 2000-х рр. Постать митрополита стала частиною сучасних меморіальних практик, що знайшли відображення в українській філателії та нумізматиці.

Мета дослідження – розглянути комеморативні поштові марки та монети України, присвячені пам'яті митрополита Київського, Галицького і всієї Русі Петра Могили – засновника, протектора та фундатора Київського колегіуму; простежити основні вектори меморіалізації постаті цього знакового релігійного і культурного діяча першої половини XVII ст. у вітчизняній філателії та нумізматиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. З відродженням державності України у 1991 р. зростає суспільний інтерес до історичного минулого нашої держави, відроджується історична пам'ять, зокрема у контексті знакових постатей різних періодів української історії. Однією з таких постатей безперечно є київський митрополит Петро Симеонович Могила. Потрібно наголосити, що у всі часи увагу нащадків до цієї особистості привертали передусім його справи на ґрунті відродження та розвитку українського Православ'я та освітньо-культурна діяльність. Не є виключенням і сучасний період української державності, коли внесок Петра Могили у розбудову Київської православної митрополії в єдності Константинопольським патріархатом, у реформування Православної церкви, у розвиток духовної та світської освіти у Києві та в Україні загалом активно вивчається філософами, релігієзнавцями, істориками та педагогами, а сама особистість архімандрита Києво-Печерського монастиря та Київського митрополита стала одним з важливих об'єктів політики пам'яті в Україні.

На сучасному етапі каналами меморіалізації постаті Петра Могили, поширення знань про нього і його справи стали українська філателія та нумізматика. Наразі пам'ять про митрополита і його дітище – Київський колегіум, згодом академія, що тепер носить ім'я свого фундатора увіковічнено на марках Укрпошти та пам'ятних монетах Національного банку України.

Вперше ім'я Петра Могили, як засновника Київського колегіуму, бачимо на пам'ятній поштовій марці України запровадженій в обіг Укрпоштою 27 листопада 1992 р. На горизонтально-прямокутній, багатоколірній мініатюрі розміром 40:28 мм авторка проєкту художниця Людмила Корінь зобразила студентів перед

давніми будівлями Києво-Могилянської академії. Цей сюжет художниця запозичила з малюнку українського графіка кінця XVII – початку XVIII ст. Івана Щирського «Тріумфальне знамено. Теза на честь ректора (1697-1702 рр.) Києво-Могилянського колегіуму Прокопа Калачинського». Зображення подано на картуші у вигляді розкритого сувою-грамоти з текстом у нижній частині – «Києво-Могилянська академія. Заснована 1632 р., відроджена 1991 р.» [Див.: рис. 1]. Номінал поштової марки 1 купоно-карбованець 50 копійок. Оскільки Україна тоді ще не мала власних потужностей для друку поштових марок, то весь її наклад у 2,5 млн. примірників було замовлено та віддруковано на Московській фабриці держзнаку. Друкувалася марка офсетним друком в аркушах по 36 примірників (6:6). Перфорувалася гребінчастою перфорацією розміром 12 [3, с. 25-26].

Рис. 1

Рис. 2

400-річчя від дня народження визначного політичного, церковного й освітнього діяча України, митрополита Київського і Галицького Петра Могили (1596-1647) пошта України відзначила введенням в обіг 31 грудня 1996 р. пам’ятної марки з його портретом. Художниця Оксана Штанко відтворила портрет архірея за малюнком тушшю художника О. Іркліївського «Погрудний портрет східного ієрарха» [Див.: рис. 2] на горизонтально-прямокутній мініатюрі розміром 40:28 мм. Образ Петра Могили зображено на тлі будівель Успенського собору Києво-Печерської лаври та Київського колегіуму (за гравюрами XVIII ст.) [6, с. 21]. Номінал поштової марки 40 копійок. Поштова марка друкувалася на Поліграфічному комбінаті «Україна», офсетом, з гребінчастою перфорацією 13½ в аркушах по 36 примірників і має наклад 0,2 млн. примірників [4, с. 66].

Портретний образ Петра Могили відтворено також на купоні поштових марок № 1338-1339 спільного випуску України та Молдови, запровадженого в поштовий обіг 21 грудня 2013 р. [5, с. 33]. Прототипом цього зображення за дизайном художника Сергія Горобця став портрет ієрарха пензля невідомого автора XVII ст. [Див.: рис. 3].

Рис. 3

З нагоди 400-річчя з часу заснування Києво-Могилянської академії Укрпошта запровадила в обіг марку пам'ятного поштового блоку «Національний університет «Києво-Могилянська академія. 400 років» (№ 1457) [7, с. 213]. На поштовій марці художник М. Кочубей зобразив постать київської шляхтянки Галшки Гулевичівни в оточенні студентів Києво-Могилянської академії різних періодів, а портретне зображення Петра Могили бачимо ліворуч на полі поштового блоку [Див.: рис. 4], [6, с. 21]. Свій внесок у відродження пам'яті про видатну історичну постать Петра Могили зробила українська нумізматика. Національний банк України принаймні двічі звертався до цієї теми в планах емісії пам'ятних монет України. З нагоди 400-річчя від дня народження Петра Могили НБУ в 1996 р. викарбував пам'ятну монету із срібла «Петро Могила (1596-1647)».

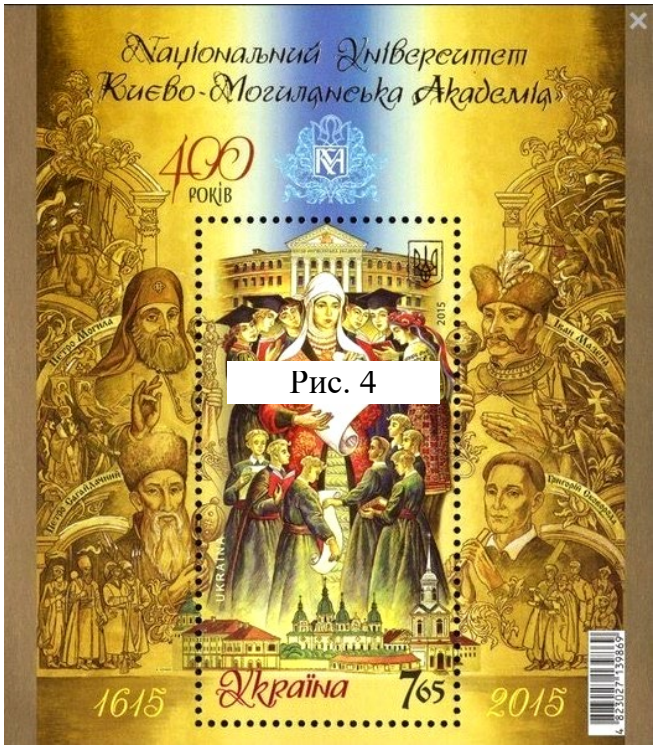

Рис. 4

Аверс монети поряд з назвою держави-емітента «Україна», пробою та вагою монетного металу в чистоті (Ag 925 15,55), малим державним гербом «Тризубом» і номіналом «10 гривень», містить зображення групи студентів і викладачів Київської академії на тлі її історичної будівлі. На реверсі монети бачимо погрудний портрет ієрарха за мотивами портрету Петра Могили пензля невідомого автора XVII ст. Вага монети 16,82 гр., діаметр 33 мм. [2, с. 99, 111].

З нагоди 400-річчя з часу заснування Києво-Могилянської академії у 2015 р. НБУ запровадив в обіг пам'ятні монети. Перша з них, номіналом 2 гривні, виконана у нейзильбері, вагою 12,8 гр., діаметром 31 мм, з рифленим гуртом, була викарбувана накладом 35 000 примірників.

Рис. 5.

На аверсі монети розміщено: угорі – малий Державний Герб України, праворуч від якого: напис «УКРАЇНА» та рік карбування «2015»; у центрі на дзеркальному тлі – герб Києво-Могилянської академії, обрамлений стрічкою із девізом університету латиною: «TEMPUS FUGIT, ACADEMIA SEMPITERNA» («Час плинний – академія вічна»); під гербом – номінал «Дві гривні»; ліворуч над стрічкою – логотип Монетного двору Національного банку України.

Рис. 6

На реверсі монети на тлі староакадемічного (Мазепинського) корпусу зображено фрагмент гравюри – три студенти з сувоями в руках та розміщено написи: «Києво-Могилянська академія» (угорі по колу), «400 років» (над будівлею), унизу на тлі стилізованого барокового орнаменту текст – «Національний університет» [9].

Срібна монета цього ж дизайну номіналом 5 гривень була введена в обіг НБУ 15 вересня 2015 р. Має пробу та масу срібла в чистоті (Ag 925, 15,55), загальну

вагу 16,81 гр., діаметр 33 мм, гурт гладкий з заглибленим написом та викарбувана накладом 2000 примірників. Авторами проєкту обох монет є художники Володимир Таран, Олександр і Сергій Харуки та скульптор Анатолій Демяненко [10].

Висновки. Аналіз комеморативної продукції філателії та нумізматики України, присвяченої пам'яті митрополита Київського, Галицького і всієї Русі Петра Могили показує, що поряд із його портретним зображенням на марках і монетах відтворюється сюжети пов'язані з фактом його біографії як засновника, протектора та фундатора Київського колегіуму (академії), названої на його честь. Саме ці сюжети й стали векторами меморіалізації постаті цього знакового релігійного й культурного діяча України першої половини XVII ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Дзюба О. М. Могила Петро Симеонович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mohyla_P (останній перегляд: 14.02.2024)

2. Загреба М. Монети України, 1992-2014: Каталог / 10-е вид., перероб. та допов. Київ: Логос, 2014. 244 с.

3. Каталог поштових марок України/ Укл. І ред. В. Г. Бехтір. Київ: УОПЗ «Укрпошта», 1997. 176 с.

4. Каталог поштових марок України 1992-1999 рр. Укл. В.Г. Бехтір. Київ: ДП Вид-во «Марка України», 2000. 184 с.

5. Каталог знаків поштової оплати України 2013. Київ: УДППЗ «Укрпошта», 2013. 92 с.

6. Миколенко Ю.Ю. Використання поштових марок при вивченні Ранньомодерної історії України в загальноосвітній школі: Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Спеціальність: 014 – Середня освіта (Історія). Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 122 с.

7. Поштові марки України 1992-2017: каталог. Київ: ПАТ «Укрпошта», 2018. 244 с.

8. Яременко М.В. Києво-Могилянська академія (КМА), Київська братська школа, Київський колегіум, Київська академія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kyevo_Mogylyanska_akademiya (останній перегляд: 14.02.2024)

9. 400 років Національному університету `Києво-Могилянська академія. Національний банк України. Офіційний сайт. Архів. URL: https://web.archive.org/web/20200427165232/https://old.bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/details?coin_id=670

10. 400 років Національному університету Києво-Могилянська академія. Національний банк України. Офіційний сайт. Архів. URL: https://web.archive.org/web/20200427111330/https://old.bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/details?coin_id=671

УДК 94:336.76(477.81/.82)«17»

Анастасія ХАРИТОНОВА
(м. Київ)

Модернізація грошового ринку Волині у XVIII ст.

Стаття присвячена аналізу грошового ринку Волині в період модернізаційної хвилі XVIII ст.

Ключові слова: Волинь, грошовий обіг, монетні скарби, нумізматика, українські землі.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. У XVIII ст. грошовий ринок Волині пережив значущу модернізацію, що відображалося в ряді ключових аспектів економічного життя регіону. Цей період характеризується інтенсивними змінами в грошовому обігу, платіжних системах та торговій інфраструктурі. Проте цей процес також супроводжувався певними проблемами, які визначались необхідністю адаптації до нових фінансових реалій та змін в економічному середовищі регіону. Однією з ключових проблем було впровадження нових форм грошового обігу та їх прийняття в економіці регіону. Нові монети та банкноти викликали необхідність пристосування торговельних суб'єктів та населення до їх використання, що створювало певні труднощі та ризики для економічної стабільності. Нестабільність та невизначеність фінансових інструментів можливо призводили до недовіри та втрати деяких громадян у фінансовій сфері. Також, важливою проблемою було удосконалення системи обліку та контролю за грошовим ринком та ринком торгівлі. Невідповідність стандартам і недостатня прозорість в цій сфері створювали передумови для фінансових непорозумінь та ризиків. Неоднозначність та труднощі пов'язані з модернізацією грошового ринку Волині у XVIII ст. визначали новий етап економічного розвитку регіону та вимагали ефективних стратегій для подолання виникаючих проблем.

Метою дослідження є аналіз процесу модернізації грошового ринку на Волині впродовж XVIII ст. Зокрема, дослідження спрямоване на розкриття впливу нових форм грошового обігу та удосконалення системи обліку на економіку регіону.

Основні завдання включають вивчення динаміки змін у грошовому секторі, визначення ключових факторів, що сприяли або гальмували модернізацію, та розгляд можливих наслідків цих трансформацій для економічної стійкості та розвитку регіону в досліджуваний історичний період. В результаті дослідження сподіваємось отримати більш глибоке розуміння динаміки грошового ринку Волині у XVIII ст. та його взаємодії з соціально-економічним середовищем.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XVIII ст. Волинь, подібно до інших регіонів Європи, переживала значущі зміни в грошовому секторі, які суттєво визначили подальший економічний розвиток та торгівельні відносини в цьому регіоні. Модернізація грошового ринку у XVIII ст. на Волині включала в себе ряд ключових тенденцій, таких як розширення грошового обігу, впровадження нових форм платежів та удосконалення системи обліку. В цей час Правобережна Україна залишалась під контролем Речі Посполитої, яка переживала глибоку економічну кризу. Ця ситуація негативно вплинула на сільське та ремісниче виробництво, а також на торгівлю українськими землями, де ще тривало іноземне владарювання. Різні політичні та економічні реалії облаштували грошовий ринок обох частин України в другій половині XVII - першій третині XVIII ст.

У XVI-XVIII ст. спостерігалося подальше укріплення позицій великих іноземних феодалів на Волині. Економічною основою регіону стали маєтки тринадцяти найзаможніших магнатських родів, кожен з яких нараховував понад 2 тисячі житлових будинків. Ці маєтки становили простір проживання для більше ніж 2/3 всього населення воєводства. Найзаможнішим серед них був рід князів Заславських, п'ять представників якого володіли чвертю усіх поселень на території Волині [2, с. 215].

Економічний аспект XVIII ст. в історії України відзначається особливим значенням. Продуктивні сили продовжують зростати, піднімається рівень сільського господарства, розцвітає ремісниче виробництво та торгівля, а також настає оживлення міського життя. Однак варто відзначити, що виробничі відносини не встигають за розвитком продуктивних сил.

Навіть при посиленні феодально-кріпосницького утиску, спостерігається інтенсивний процес розшарування селянства, при якому виникають заможні верстви, які експлуатують працю бідних. Поміщицьке господарство стає все більше товарним, розвиваються промисли, орієнтовані на ринок. Економічні зв'язки між селом і містом зміцнюються. Значущу роль отримує грошова рента.

Після укладення «Вічного миру» у 1686 р. Лівобережна Україна ввійшла до складу Російської держави, тоді як Правобережна і Західна залишалися частинами Речі Посполитої. Поділля опинилося під турецьким владарюванням, а згодом польські феодали повернули його собі. У 1793 р. відбувся другий поділ Речі Посполитої, в результаті чого західна Київщина, Волинь і Поділля приєдналися до Росії.

До кінця XVIII ст. Правобережна і Західна Україна були частинами Речі Посполитої (з 1772 р. Галичина перейшла під владу Австрії). Грошова криза Речі Посполитої визначала економічну обстановку грошового ринку на цих територіях. Аналіз рахунків Львівського Ставропігійського братства в перших десятиріччях XVIII ст. вказує на розмаїття номіналів монет, які були в обігу в Західній Україні. Зокрема, у 1710 році у ходу були талери, чвертки, сьодмаки, шостаки, орти, півторагрошовики, шеляги і російські копійки. Рішення сеймика Київського воєводства у 1712 році також вказує на поширеність червоних золотих, талерів, тимфів, півторагрошовиків і копійок на ринку у цей час. Такий асортимент монет продовжував залишатися в обігу на територіях Західної і Правобережної України аж до закінчення XVIII ст. [6, с. 223].

Однією з визначальних характеристик було розширення грошового обігу. Введення нових монет і банкнот стимулювало торговельні відносини та збільшення кількості грошей в обігу. Це знову активізувало та розширило торговельні мережі, сприяючи обміну товарами та послугами на регіональному та міжрегіональному рівні, однак, протягом XVIII ст. на ринку Правобережжя переважала польсько-литовська монета. Наприкінці 40-х – на початку 50-х років XVIII ст. в Речі Посполитій розпочинається випуск мідної, а в 60-х роках – срібної та золотої монети. Проте, масштаби діяльності монетних дворів не відповідали потребам грошового обігу Речі Посполитої, у тому числі й Правобережної України, що своєю чергою сприяло активному надходженню російської монети на території Правобережжя, хоча найбільшого розмаху монети такого типу емісії запанували на території України після об'єднання двох її частин [5, с. 154].

На території всієї Правобережної України протягом XVIII ст. склалися й співіснували три форми маєтків: у першому переважали слободи, грошова рента (чинш) і продуктовий податок; у другому, поряд із чиншем, запроваджувалася відробіткова рента; у третьому домінувала панщина. Запровадження чиншу і слобід було свідомим маневром польської шляхти, яка розраховувала на залучення більшої кількості робочої сили. Згодом, після закінчення терміну пільгових років, запроваджувалась відробіткова рента і посилювалась особиста залежність селян.

В економічному плані власність феодалів на землю реалізовувалась у різних формах ренти: продуктовій, грошовій та відробітковій. Панщина, на відміну від сусідніх воєводств Правобережжя, стала головною формою експлуатації селян Волині. Вона досягала 5-6 днів, а на півночі воєводства – 3-4 дні в тиждень з волоки. Проте, у середині XVIII ст. розміри панщини зросли. Це було пов'язано із підвищенням цін на зерно і відповідно – збільшенням посівних площ фільварків, які потребували додаткової робочої сили [3, с. 273].

Одночасно з концентрацією земельної власності відбувався також інтенсивний розвиток фільваркової системи, тобто розгортання феодалами власного господарства, заснованого на праці поневоленого селянства. Виникла ця система в першу чергу внаслідок розвитку товарно-грошових відносин. Спираючись на свою політичну могутність, шляхта намагалася збільшити доходи шляхом розгортання власної підприємницької і торгової діяльності, придушувала діяльність купців і підприємців не шляхетського походження. Однак у сфері товарного обігу шляхта змушена була поступатися перед новим, що лише почав народжуватись, класом - буржуазією. Основним джерелом доходів залишалося, як і раніше, сільське господарство. Отже, перед шляхтою постало питання про підвищення його прибутковості.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження модернізації грошового ринку на Волині протягом досліджуваного періоду, можна констатувати значущий вплив цих трансформацій на економічний ландшафт регіону. Адаптація до модернізаційних процесів створювала труднощі для підприємців та населення, зокрема в період їхнього впровадження.

Список використаних джерел та літератури

1. Близняк М.Б. Фільварок та селяни на Волині у другій половині XVIII ст. (на прикладі фільварку у селі Попівці). Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Луцьк, 2014. Вип. 10. С. 78-92.

2. Історія Волині: З найдавніших днів і до наших часів / Михайлюк О.Г. та ін. Львів: Вища школа, 1988. 238 с.

3. Історія українського селянства: нариси в 2х т. / НАН Укра- їни; Інститут історії України / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. Думка, 2006. – Т. 1. – 632 с.

4. Карліна О. Доходи і видатки повітових міст Волинської губернії наприкінці XVIII – в середині XIX ст. Історичні студії Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2009. Вип. 1. С. 16-22.

5. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. 176 с.

6. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1981. 240 с.

7. Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів 2012. 702 с.

8. Мовчун С. Волинське селянство в системі фільваркового господарства у XVIII ст. // Terra Incognita : студентський науковий журнал / Ред.кол.: Мартинюк Н., Мартинюк О., Ющук Т. та ін. Острог: Вид-во НУОА, 2018. Вип. 2. С. 42-52.

9. Стецюк Л. С. Фільваркове господарство Волині у XVIII ст. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Спеціальність 032 Історія та археологія. Національний університет «Острозька академія». Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки. Кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського. Острог, 2022. 77 с.

УДК 737(53:4-11)«192/194»

Михайло ШАШЕНКО
(м. Київ)

Арабський дірхем на сході Європи: радянська нумізматика 1920-х-1940-х років

У доповіді проаналізовано нумізматичні дослідження радянських вчених, присвячені проблемі проникнення, поширення та обігу арабського куфічного дірхема на території Східної Європи у період VIII – початку XI ст.

Ключові слова: арабський куфічний дірхем, грошовий обіг, історіографія, Русь, нумізматика, топографування скарбів.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Арабський (куфічний) дірхем посідає особливе місце в історії грошового обігу європейських держав у період VIII – початку XI ст. Ці досить великі для свого часу та високопробні срібні монети почав карбувати у 90-х рр. VII ст. 5-й халіф з династії Омеядів Абд Аль Малік Ібн Марван (685-705 рр.). Від початку VIII ст. дірхем великим потоком починає проникати на територію східної, центральної та західної Європи, а завдяки стабільній монетній стопі стає одним із головних платіжних засобів на грошовому ринку європейських держав, а також джерелом надходження срібла в країни, які не мали власного видобутку цього дорогоцінного металу. Завдяки високому вмісту срібла та чималій вазі (близько 3-х грамів) дірхем вигідно вирізнявся в порівнянні з сучасними йому легкими білонними денаріями. Завдяки цим якостям арабські дірхеми порівняно швидко наповнили грошові ринки держав і стали предметом тезаврації в скарбах. Так тривало до кінця X – початку XI ст., коли виснажені срібні копальні на Близькому Сході та в Північній Африці перестали давати достатньо сировини для карбування дирхему, а його масове надходження до Європи припинилося.

Наприкінці VIII ст. арабські дірхеми потрапляють на територію Південного Подніпров'я та Причорномор'я та до кінця X ст. посідають у грошовому обігу Русі вагоме місце. Доказом цьому є численні знахідки скарбів куфічних дірхемів і поодиноких монет на більшій частині території сучасної України. Починаючи з першої половини XIX ст. й до сьогодні ці знахідки регулярно фіксуються в нумізматичній літературі. Саме популярність і розповсюдженість куфічного дірхему на давньоруських теренах стала одним із чинників, що зумовив активне вивчення цього феномену грошового ринку Середньовіччя в російській та українській нумізматиці. Наслідком стало формування упродовж XIX-XX ст. окремого напрямку нумізматичних досліджень – куфічної нумізматики, завданнями якої стала не лише фіксація виявлених скарбів і окремих монет, алей їх й топографування, а також дослідження географії та хронології проникнення дірхему на територію Східної Європи, виявлення закономірностей участі цієї монети в грошовому обігу східних слов'ян і Київської Русі у VIII – на початку XI ст.

Метою нашої доповіді є аналіз нумізматичних досліджень радянських вчених, присвячених проблемі проникнення, поширення та обігу арабського куфічного дірхема на території Східної Європи у період VIII – початку XI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок нового періоду дослідження участі куфічних монет у грошовому обігу східнослов'янського племен і Київської Русі VIII-X ст. припав на становлення радянської нумізматики у 20-30-х рр. XX ст. Його питомими характеристиками було не лише зростання чисельності виявлених та описаних скарбів і окремих монет, але й активізація досліджень соціально-економічної історії Русі із залученням окресленого масиву нумізматичних джерел. Прикладом такого роду праці стала стаття П. Любомирова, написана на матеріалі топографії О. Маркова та присвячена вивченню торгівельних зв'язків східних слов'ян і Київської Русі з країнами арабського Сходу [4]. Поділяючи думку багатьох своїх колег про те, що головною

Фасмер Роман Романович
(1888-1938)

артерією східної торгівлі Русі був шлях Сіверським Дінцем із Хазарії до Києва, П. Любомиров вважав, що саме Київ став ключовим транзитним пунктом з якого куфічні монети йшли Дніпром на північ, до Західної Європи [4, с. 104]. Дослідник також помітив, що у другій половині X ст. кількість знахідок куфічних монет на території Європи помітно зменшується. Приблизною датою припинення надходження арабського куфічного дирхему до Європи вчений вважав 970-ті рр. [4, с. 13]

Не маючи спеціальних нумізматичних знань, автор статті не зміг повною мірою використати інформаційний потенціал джерел, зафіксованих у топографії свого попередника. Проте його дослідження мало інший важливий бік: праця П. Любомирова стала поштовхом для подальшої фіксації, опису, топографування, візуального та метрологічного вивчення знахідок куфічних монет на території СРСР.

Вершиною радянської куфічної нумізматики міжвоєнного періоду могли б стати праці співробітника Ермітажу, секретаря Секції нумізматики і гліптики Державної академії історії матеріальної культури до її розформування Р. Фасмера. Саме цьому фаховому нумізмату-досліднику належить першість у спробі вивчення закономірностей обігу східних монет на Русі, розробки хронології їх поширення в регіоні, і, що зрозуміло, топографування нововиявлених знахідок арабських дирхемів на території СРСР. Аргументи Р. Фасмера щодо доцільності створення нової топографії знахідок арабських монет, які вчений висловив в одній із своїх статей опублікованій на початку 1930-х рр., виглядають доволі традиційними. У своїх міркуваннях дослідник виходив не лише з наукової недосконалості топографії О. Маркова, але так само із застарілості її даних. З часу видання останньої нумізматам стала відомою чимала кількість нових знахідок куфічних дирхемів. Якщо у праці О. Маркова (1910 р.) було зафіксовано 329 випадків виявлення скарбів і окремих монет східного карбування, то Р. Фасмер вів мову про особисто відомі йому 750 знахідок цих монет у межах колишньої імперської території [12, с. 475]. В інших своїх працях Р. Фасмер запропонував чітку періодизацію обігу куфічних монет у Східній Європі, систематизував відомі нумізматичні знахідки та запровадив у науковий обіг нові нумізматичні джерела [6-11]. Зокрема, прочитання топографії О. Маркова створювало у багатьох аматорів-цінителів старовини враження про те, що куфічними монетами населення Русі користувалося протягом більше трьох століть. Це категорично заперечував Р. Фасмер. Учений стверджував, що про обіг куфічних дірхемів на Русі можна говорити лише у IX-X ст., але аж ніяк не у VIII-XI-му. Свою точку

зору вчений обґрунтовував тією обставиною, що станом на початок 1930-х рр. на території СРСР тезаврацій VIII ст. виявлено не було, а монети цього століття знаходили лише у скарбах IX ст. [12, с. 476]. Велику кількість монет VIII ст. у скарбах другої половини IX ст. учений намагався пояснити не тривалістю накопичення в скарбах, а дуже великими обсягами карбування дірхемів першими халіфами із династії Аббасидів. Мовляв, цю масу срібних монет халіфи IX ст. просто не встигали перекарбовувати та змушені були дозволити їх паралельний обіг. Відтак нечасті знахідки куфічних монет VIII ст. на території України, на думку Р. Фасмера, слід відносити до IX ст.

Р. Фасмер є автором першої в нумізматичній науці періодизації обігу куфічних монет на території СРСР. Небездоганна навіть для свого часу, ця періодизація все ж була значним кроком у розвитку куфічної нумізматики. У розвитку окресленого процесу вчений виділив чотири періоди. До I періоду (800-825 рр.), він відніс скарби, що майже виключно складалися із аббасидських дирхемів, серед яких переважали монети північноафриканського карбування. II період (825-905 рр.) охоплює тезаврації, що відклалися на основі аббасидських монет, карбованих переважно на монетних дворах Азії. Р. Фасмер зауважив, що в скарбах цього періоду помітний відсоток становлять дирхеми династії Тахіридів. У III періоді обігу куфічних дирхемів на Русі, що датується 905-960 рр., майже повністю домінують монети Саманідів. До скарбів фінального IV періоду обігу Р. Фасмер відніс тезаврації 960-1012 рр. У їхньому складі, поруч із численними саманідськими дирхема присутня значна кількість монет Бувейхідів та Зіярідів [12, с. 478]. Р. Фасмер також робив спроби осмислення на матеріалах скарбів проблеми проникнення куфічних монет до Східної Європи. Зокрема, для раннього періоду їх обігу він припускав можливість такого проникнення саме з хозарського Ітіля [8, с. 13].

Р. Фасмеру також належить першість у дослідженні нині широко відомого великого скарбу куфічних дирхемів, виявленого влітку 1930 р. на східній околиці Харкова поблизу села Безлюдівка. На піщаному підвищення лівого берегу річки Уди (правий приток Сіверського Дінця) селянин, який брав там пісок для власних господарських потреб, знайшов кілька срібних монет, які передав до Археологічного музею Харківського університету. Обстеживши місце виявлення монет співробітники музею І. Спаський та Т. Тесля знайшли ще 6 примірників. За кілька днів Т. Тесля заклав на дюні поперечний шурф і виявив глиняний глечик з розсипом монет. В результаті до Археологічного музею Харківського університету надійшло 1200 монет, що виявилися срібними куфічними арабськими дирхемами [1, с. 330]. Зважаючи на важливість знахідки невдовзі після її виявлення скарб монет відправили до Ермітажу, де його взявся описувати та досліджувати Р. Фасмер. Оскільки розбір монет скарбу, який складався практично повністю з обрізаних і частин дирхемів і дирхемів-наслідувань, потребував тривалого часу, то вчений встиг опублікувати лише коротке повідомлення про виявлений скарб, у якому не вказав ні хронології монет ні їх скільки не будь точної кількості («близько тисячі монет») [2, с. 6].

Однак така неквапливість вченого у публікації монет скарбу з Безлюдівки на думку його колег, які пізніше досліджували скарб, могла бути викликана двома важливими проблемами. Перша з них пов'язана з «варварськими

наслідуваннями», яким до цього приділялася явно недостатньо уваги. Р. Фасмер заперечував припущення деяких своїх колег про те, що наслідування куфічних дирхемів мають виключно хозарське походження. Спираючись на Безлюдівський скарб, що складається «майже повністю» з наслідувань куфічних дирхемів, а також на знахідку форми для відливання подібних монет у Вітебській губернії, нумізмат припустив, що наслідування могли карбувати не лише хозари чи болгари, які знаходилися під безпосереднім впливом арабської культури, але й виробництво «дірхемів» способом лиття могло мати місце й у слов'янських землях.

Друга проблема – інтерпретація фрагментів дірхемів неправильної форми і круглих вирізок з дірхемів. Перші, на думку Р. Фасмера, мали виключно вагове значення та у них цінувався тільки метал, а не монетний кружок. Круглі обрізки дірхемів вчений вважав доказом того, що місцеве населення стало поступово звикати до форми монети, як такої [2, с. 6]. На жаль, складений Р. Фасмером опис монет із Безлюдівки так і залишилося неопублікованим за життя вченого. Це зробили його колеги багато десятиліть пізніше.

Сумна іронія долі, але у 1934 р. етнічний німець Р. Фасмер був заарештований по сфабрикованій ОДПУ справі «Російської національної партії» та засуджений до 10 років виправно-трудових таборів. Покарання відбував у Ташкенті, де й помер у 1938 р. Зрозуміло, що арешт і ув'язнення перешкодили справі життя Р. Фасмера. Вчений так і не опублікував власного топографічного зведення знахідок куфічних і сасанідських монет на території СРСР.

На тлі досліджень Р. Фасмера гранично скромним виглядає внесок українських вчених у вивчення проблем обігу куфічного дірхема на території сучасних українських земель у 1920-1930-ті рр. З цього періоду можемо пригадати лише один невеликий, у кілька сторінок, матеріал з публікацією комплексу із чотирьох куфічних дірхемів карбування Самарканду 194 р. Гіджри (809-810 р.) з іменем імама (еміра) Мамуна, знайденого у 1918 р. в Києві на розі вулиць Нестерівської та Великої Підвальної. Співавтори матеріалу П. Лозієв та А. Кримський описали та атрибутували цей невеликий «скарб», опублікувавши своє дослідження в XII числі «Записок Історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук» за 1928 р. [5]. В процесі опису та атрибуції нумізматичного комплексу, який у 1920-х рр. опинився у приватній колекції колишнього завідувача мюнцкабінетом Київського університету П. Смірнова, автори скористалися допомогою Р. Фасмера, який не лише визначив монетні типи, але й навів бібліографію виявлених знахідок. Поряд із цим скарбом автори публікації згадують і відомий київський скарб 1850 (1851) року, знайдений під час будівництва Нової фортеці, описаний у раніше опублікованій топографії А. Маркова.

Важливими для перспектив розвитку в Україні східної нумізматики загалом і куфічної нумізматики зокрема є висновки П. Лозієва, про те, що: «[…] в межах України і навіть у самому Києві раз у раз знаходять нові скарби монет, буває разом з прикрасами. Тільки ж це все якось не засистематизовано в описах і не згуртовано до купи, дарма що у Києві вже зосереджено величезної ваги нумізматичний матеріал і в державних збірках і на руках приватних людей. Це ставить в інтересах молодої держави питання про те, що час вже розпочати

систематичне наукове вивчення нашого нумізматичного архіву. Треба, щоб усі нумізматичні матеріали були одкриті для широкого наукового їх дослідження. Треба створити спеціяльний нумізматичний Музей, на мою думку, при Українській Академії Наук, поклавши в основу його мюнцкабінет колишнього Київського університета, тепер власність Української Академії Наук, а до нього додавши колекції здебільша навіть неописані з інших київських музеїв, де їх ніхто не знає й не розуміє. Треба особливо уважливо поставитися до паспортизації нових знахідок з монетами. Поруч з історичним та етнографічним порайоновим дослідженням України, треба і час заходитися вже коло складання топографічної мапи для скарбів східних монет та речей на Україні. Все це великою мірою з'ясує темні сторінки українського минулого, освітлятиме факт зносин найстарішого Києва із Сходом, а не тільки з Візантією […]» [5, с. 264].

Іншим прикладом публікації з описом скарбу куфічних монет є стаття Н. Лінки-Геппенер, опублікована в 2-му числі наукового часопису Інституту археології Академії наук УРСР за 1948 р. Йдеться про монетно-речову нумізматичну пам'ятку, виявлену ще у вересні 1928 р. в селі Копіївці Дашівського району Вінницької області та згодом передану до київського Музейного містечка (тепер – Національний музей-заповідник «Києво-Печерська лавра»). Детальний опис та атрибуцію монетної частини скарбу, що складалася з 500 арабських дирхемів, на прохання київських музейників зробив то же Р. Фасмер. Водночас результати цих досліджень ні тоді, ні пізніше, так і не були опубліковані. Стаття Н. Лінки-Геппенер – це лише дуже загальний опис складу пам'ятки, з якого ми дізнаємося про датування тезаврації (549-955 рр.), а також про її династичний склад. Переважна більшість монет скарбу (16) належать арабським правителям із династії Саманідів і мають дати, що відповідають 896-955 рр. 108 монет мали отвори, очевидно для підвішування чи пришивання [3, с. 182]. Проте всі подані в цій публікації наукові дані належать не авторці, яка не мала для цього необхідних професійних знань, а виключно Р. Фасмеру, який здійснював атрибуцію скарбу.

Висновки. Нумізматичні дослідження радянських вчених з проблеми участі арабського куфічного дирхема в грошовому обігу східних слов'ян і Київської Русі у VIII-XI ст. пройшли два послідовні та взаємопов'язані між собою етапи, що характеризувалися низкою питомих особливостей історіографічного процесу. Протягом 1920-х – 1940-х рр.) робилися спроби на основі раніше введеної до наукового обігу джерельної бази куфічної нумізматики, але із застосуванням нових методик, з'ясувати проблеми хронології та географії проникнення арабського дирхема на територію Східної Європи, визначити та обґрунтувати періодизацію цього процесу, встановити особливості кожного з періодів, конкретні шляхи надходження куфічних монет на південь східнослов'янського племінного масиву, тривалість перебування в обігу цих монет на території Київської Русі. Усвідомлення застарілості існуючих топографій куфічних монет на тлі сотень нововиявлених нумізматичних комплексів визначили наміри окремих вчених оновити цю базу та створити нову топографію. Проте в силу відомих причин політичного характеру ці наміри так і залишилися не реалізованими.

Список використаних джерел та літератури

1. Быков А.А. Безлюдовский клад (по материалам описания монет, выполненного Р. Р. Фасмером). Материалы и исследования Отдела нумизматики. ТГЭ. Т. LXI. СПб.: Издательство Государственного Эрмитажа, 2012. С. 275-287.
2. Колода В. В., Лебедев В. П., Енуков В. В. Безлюдовский клад и его место в денежной системе Северской земли // Безлюдовский клад X в.: материалы и исследования. (Археология евразийскх степей. Вып. 18.) Казань, 2014. С. 6-32.
3. Лінка-Геппенер Н. Копиївський скарб. Археологія. 1948. № 2. С. 182-191.
4. Любомиров П. Г. Торговые связи Руси с Востоком в VIII-XI вв. Ученые записки Саратовского университета. Саратов, 1923. Т. I.
4. Лозієв П., Кримський А. До мусульманської нумізматики. Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. 1928, кн. XIX. С. 262-265.
5. Фасмер Р. Васьковский клад. Восток. Кн. 5. Москва-Ленинград, 1925.
6. Фасмер Р. Р. Два клада куфических монет. Труды нумизматической комиссии Государственной академии истории материальной культуры. Вып. VI. Ленинград, 1927.
7. Фасмер Р. Р. Завалишинский клад куфических монет VIII-IX в. Известия Государственной академии истории материальной культуры. Т. VII. Вып. II. Ленинград, 1931.
8. Фасмер Р. Р. Клад куфических монет, найденный в Новгороде в 1920 г. Известия Российской академии истории материальной культуры. Т. IV. Ленинград, 1925.
9. Фасмер Р. Р. К нумизматике халифов // Записки коллегии востоковедов. Вып. V. Ленинград, 1931.
10. Фасмер Р. Р. Новые приобретения Эрмитажа в области куфической нумизматики // Известия Российской академии истории материальной культуры. Т. III. Ленинград, 1924.
11. Фасмер Р. Р. Об издании новой топографии находок куфических монет в Восточной Европе. Известия Академии наук СССР. Сер. 7. Отд. общественных наук. № 6-7. Ленинград, 1933.

УДК 392:140.8(477)

Дар'я ПОРОХНАВА
(м. Київ)

Прихід весни у світогляді українців

У статті окреслено проблему світобачення українського етносу через традиційні пісні та народну творчість. Акцентовано увагу на особливостях та різноманітті традицій святкування приходу весни.

Ключові слова: веснянки, прикмети, традиції, українці.

Науковий керівник: *Перепелюк О. М.*, доцент кафедри історії та етнології України, заступник декана історичного факультету з виховної та наукової роботи УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (історія та археологія).

Фольклор як явище духовної культури має універсальні поняття, характерні для багатьох народів. У кожної нації є своя етноспадщина, яка відображає її світогляд та стає об'єднавчим елементом у формуванні культури. Для народів, які

населяють Помірний кліматичний пояс, характерне виділення ритуалів та звичаїв на чотири частини у відповідності до пори року.

Спробуємо відобразити світоглядні уявлення українців на прикладі весняного календарного циклу. За основу візьмемо етнологічні матеріали Марка Грушевського [3], а також наукові праці про звичаї українського народу Олекси Воропая [2], О. Ворожейкіної [1], Л. Іваннікової [4] та Г. Сокіл [6].

В українському народному уявленні образом весни є дівчина – молода, красива, з вінком квітів на голові, яка є символом життя та пробудження після зими. Вона бажаний і довгожданий гість, її зустрічають діти з дарами – солодким печивом у вигляді пташок та закликають піснями-веснянками:

Весняночко-паняночко,
де ти зимувала?
У садочку на дубочку
пряла на сорочку! [3, с. 62]

Напередодні свята Юрія існував обряд, який полягав у тому, що обирали найкрасивішу дівчину, яку називали «Ляля» або «Леля» і вона уособлювала весну. Ця дівчина одягала на себе білу вишиту сорочку, клала на голову вінок з весняних квітів, оперізувалася «зеленим» поясом з трави і квітів та роздавала дівчатам дари – вінки, що вістять весілля. Народний образ весни – це образ краси, сили і надії.

Слово «весна» зустрічається вже в першій слов'янській Біблії, в якій описана земля після всесвітнього потопу. У старих писаних пам'ятках Руси України слово «весна» зустрічається часто. Дослідники висловлюють припущення, що від ясності (маси світла) цю пору року могли наші ж предки називати «ясна», а з додатком губного звуку «в» вийшло «вСясна». Правда, О. Воропай у своїй праці наводить дотепне висловлення Миколи Надєждіна: «Ніде не може бути стільки простору для свавілля, фантазувань та натягання, як зі звуками. Слово цілком під нашою владою. Воно беззахисне. Зі слова можна вилучити будь який зміст етимологічними тортурами» [2, с. 48].

Одним із елементів весняного обрядового дійства були пісні, які в українській фольклористиці називають «веснянки», використовуючи як узагальнене означення весняного циклу народних обрядово-ритуальних пісень, хоча в народній культурі побутують різноманітні синонімічні назви, місцеві відповідники, як-от: веснухи, гаївки, ягілки, галагилки, маївки, огулки, риндзівки, рогульки тощо. У змісті веснянок головний мотив – закликання весни та її головних атрибутів: птахів, дощу, тепла, життєдайного сонця. Веснянки супроводжували ритуальними діями, колами-хороводами, які символізували початок нового землеробського року. Микола Костомаров так визначив ідейний зміст українських весняних пісень, – це «...юність, переважно в житті жінки, зображена в послідовному розвиткові почуттів і поривів, у зв'язку або, краще сказати, в аналогії з розвитком життєвої сили оточуючої природи. Саме тому в цих піснях постійно зустрічаються порівняння й символи, саме тому деякі пісні співаються раніше від інших, ніби узгоджуючись зі станом природи. Тут ви

знайдете: безтурботну веселість тих років, коли дівчина перестає бути дитиною, таємну потребу кохання, соромливе освідчення власному серцю, перше побачення, дорікання, ніжність, жарти, сльози, надії, побоювання – всю історію молодості в світі сільському, тихому» [5, с. 108].

Марко Грушевський вважав, що «се жертва весні, яка в різних формах була відома ще недавно в різних кутах слов'янства і у нас. […] Головний момент сих веснянок – закликання весни – в нашій етнографії не виступає виразно, як у великорусів (росіян), білорусів, сербів, – продовжує вчений. – Нема сумніву, що і в нас теж її формально кликали, виходячи на вишки і горбки, раннім ранком на схід сонця, з сим характеристичним викликом:

Прийди, прийди, весно,
Прийди, прийди, красна,
Принеси нам збіжа,
Принеси нам красок (квіток)» [3, с. 61].

Крім того, в народній уяві образ Весни персоніфіковано в міфологічній постаті жінки (дівчини), яка пов'язана з потойбічним світом, звідки, за віруваннями, вона приходила щороку.

І справді, ще в кінці 80-х років XX ст. дослідники фіксували інформацію про обряд закликання весни у с. Гнідин Бориспільського району Київської області: «На галявині або на узліссі збираються хлопці й дівчата, розпалюють багаття, водять хоровод, співають веснянки, перестрибують через багаття. Потім усі йдуть до лісу і хором гукають весну: «Прийди, весно, прийди, красна, принеси врожай нам рясний, жито і пшеницю, і всяку пашницю!» [1, с. 82].

Дівчата, які досягли повноліття, поспішали через веснянки повідомити богів про готовність до подружнього життя, аби богиня Лада разом із Долею помітили їх, допомогли знайти нареченого та одружитися з ним. Після Благовіщення починався такий період як «вулиця». Ось таку цікаву веснянку з любовним мотивом знаходимо:

Ой виходьте, дівчата,
Та в сей вечір на вулицю
Весну красну стрічати,
Весну красну вітати.
Будем весну стрічати
Та віночки сплітати,
А віночки сплетемо,
Хороводом підемо [1, с. 88].

Отже, як ми бачимо весна в уявленнях наших предків займала місце. Українці святкували прихід весни весело, гарно, та по-своєму особливо. Наші предки закликали весну різними веснянками та гаївками, які носили важливу функцію – оспівування приходу весни, що уособлювала в собі гарну молоду дівчину, якій неодмінно було потрібно бути щасливою та коханою, тому

українські дівчата дарма час у весняний період не втрачали, а знаходили кохання та виходили заміж.

Список використаних джерел та літератури

1. Ворожейкіна О. М. Народні звичаї та обряди. Харків: Основа, 2011. 223 с.
2. Воропай О. І. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 310 с.
3. Грушевський М. С. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу: матеріали з полудневої Київщини / зібрав М. Грушевський; обробив З. Кузеля. 1906. VIII, VI, 220 с.
4. Іваннікова Л. В. Зустріч весни в українців: звичаї та обряди, 2014. URL: https://ethnography.org.ua/content/zustrich-vesny-v-ukrayinciv-zvychayi-ta-obryady (Дата звернення 18.02.2024.)
5. Костомаров М. І. Етнографічні писання Костомарова: зібрані заходом Акад. коміс. укр. історіографії / за ред. М. Грушевського; Іст. секція Всеукр. акад. наук. Київ: Держ. вид-во України, 1930. XXIV. 352 с.
6. Сокіл Г. П. Образ жінки в українських обрядових піснях: функціональне спрямування, традиційні смисли. Slavia Orientalis. 2023. T. LXXII. № 1. С. 15-28.

УДК 746.3:140.8(477.75=512.19)

Єлизавета ФЕДІВ
(м. Київ)

Відображення світобачення кримських татар у традиційній вишиванці (на прикладі орнаменту Орьнек)

Висвітлено аналіз досліджень нематеріальної культури кримських татар, а саме орнаменту Орьнек. Окреслено проблему бачення особливостей світобачення кримськотатарського етносу через традиційну вишивку. Акцентовано увагу на особливостях Орьнек, а також на вплив духовної культури на орнаменти.

Ключові слова: вишивання, орнаменти, Орьнек, туташ-орьнек, кримські татари.

Науковий керівник: *Перепелюк О. М.*, доцент кафедри історії та етнології України, заступник декана історичного факультету з виховної та наукової роботи УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (історія та археологія).

У сучасному світі, де культурна різноманітність вважається цінним джерелом національного та світового спадку, існує необхідність дослідження важливих аспектів та традицій етнічних груп. Важливе місце в етносоціальному просторі України серед інших народів займають киримли, які є носіями багатої історії та культури. Одним із видів трпадиційного мистецтва є вишивка Орьнек, що відображає багатий культурний контекст та світогляд кримських татар.

Дослідження цього виду візуального мистецтва може розкрити важливі аспекти їхньої культури, ідентичності та історії. Розуміння того, як кримські татари інтерпретують світ через вишивку. Це також може допомогти в освіті та збереженні цінностей цієї етнічної групи, а також у сприянні взаєморозумінню та міжкультурному діалогу.

Проблематика виявлення культуротворчого потенціалу кримськотатарського орнаменту Орьнек стала предметом дослідження Халілової Ленури Сейтумерівни [5]. Питання символіки та її значення в вишивці Орьнек стала предметом дослідження Акчуріни-Муфтієви Нурії, докторки мистецтвознавства [3]. Надзвичайно корисним є матеріал про цей орнамент від Есми Аджиєви, колишньої радниці Міністра культури України [1].

Традиційний орнамент кримськотатарської вишивки, відомий як «Örnek» (Орьнек), відіграє ключову роль у відображенні світобачення та культурних цінностей кримських татар. Орнамент вишивки та тканння є не лише засобом розписування тканин, але й мистецьким способом інтерпретації світу, що оточує етнос. Ця форма народного образотворчого мистецтва дозволяє відтворювати та передавати не лише естетичні аспекти, але й глибинні символічні значення, культурні традиції та історичні переконання народу. Таким чином, вишивка стає не лише ремеслом, але й важливим засобом збереження та передачі культурної спадщини кримських татар, а також інструментом їхнього художнього осмислення світу.

Азарцева А., говорячи про кримськотатарський орнамент, зазначає: «Символи та знаки, що складають його (Орьнек) – це зоровий образ, у якому закодована етнічна пам’ять» [2, с. 101]. Зокрема, багато символів Орьнеку з’явилися саме завдяки релігії, яку сповідують кримські татари. Зокрема про це в своєму дослідженні пише Вежбовська Л.: «Кримськотатарська релігійно-світоглядна система безпосередньо пов’язана з ісламом і його потребою максимально відійти від образу, тому й в основі кримськотатарського орнаменту переважають геометризовані та рослинні структури» [4, с. 95].

«Етнічна пам’ять» про яку писала Азарцева А., це очевидний прояв і побутового життя. Наприклад, відомий «туташ-орьнек» (що перекладається з кримськотатарської як «пов’язаний елемент»), є характерною рисою кримськотатарського ткацтва, зокрема в килимах, які є першими виробами із зображенням цього орнаменту. «Туташ-орьнек» відноситься до групи жіночих символів та несе у собі сенс циклічності та повторюваності процесів, які за баченням мусульманського світу зокрема природньо притаманні жінкам. Повторення орнаментальних структур супроводжується змінами у геометричних текстурах та символіці жіночого знаку, що часто виражається у вигляді троянди [5, с. 58]. Окрім цього, існує велика група знаків-оберегів, серед таких можна виділити сокири, стріли, скелі і тому подібне.

Отже, дослідження теми відображення світобачення кримських татар у традиційній вишивці, зокрема на прикладі орнаменту Орьнек, є дуже важливим для розуміння культурних аспектів та спадщини цієї етнічної групи. Орнамент

вишивки та тканння виступає не лише як засіб декорування, але й як своєрідна мова, що виражає світогляд, ідентичність та історичний досвід етнічного населення Кримського півострову. Символи які вишиваються кримськими татарами вже століттями відображають не лише красу та майстерність мистецтва, але й глибинні символічні значення, традиції, релігійні переконання та спосіб життя киримли.

Список використаних джерел та літератури

1. Аджиєва Е. Кримськотатарський орнамент Орьнек можна читати як книгу. Кримська світлиця. Всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета. 2019 № 21. URL: http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=21164

2. Азарцева А.С. Семіотичний аналіз українського та кримськотатарського декоративного орнаменту: спільне та відмінне. Культура України. 2014. № 46. С. 98–111.

3. Акчуріна-Муфтієва Н. Традиційна символіка кримськотатарської народної орнаментики. Молодь і ринок. 2010. №11. С. 158-162.

4. Вежбовська Л. Кримськотатарський орнамент у сучасному мистецтві та дизайні. Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну. 2021. 4(1). С. 93–103.

5. Халілова Л. С. Формування інноваційної моделі популяризації нематеріальної культурної спадщини україни (на прикладі кримськотатарського орнаменту Орьнек). 2020.

УДК 39:165.12(477)

Анастасія ЩИПСЬКА
(м. Київ)

Анімалістичне в свідомості та побуті українців

Досліджуються анімалістичні пласти в українських свідомості та побуті. Анімалізм окреслено як зв’язок між давніми демологічними уявленнями та сьогоденням. Визначено сутність анімалізму в культурі українців, причини і чинники появи видового різноманіття анімалізму на прикладі окремих тварин.

Ключові слова: анімалізм, демонологія, світогляд, українці,

Науковий керівник: *Телегуз А. В.*, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету з виховної та наукової роботи УДУ імені Михайла Драгоманова.

Постановка проблеми. Українська наука, зокрема також і етнологія, довгий час були під тиском цензури СРСР. Станом на сьогодні вже відомо, що через прагнення радянської верхівки створити спільну історію трьох «братніх народів» в етнографічних працях стиралися унікальні елементи, притаманні кожному з

народів, і представлялися лише загальні. Таким чином з часів проголошення незалежності України ми змушені досліджувати нашу культуру та народ наново – щоб розкрити його унікальні особливості, які відрізняють нас від інших сусідів і сформували наш світогляд.

Історіографія проблеми. Питання про анімалістичні компоненти розкривав в «Студіях з української етнографії та антропології» Ф. Вовк на конкретних прикладах в обрядовості українців [1]. Елементи про вовкулак та жаб, які відобразились в побуті українців розкривають В. Войтович в «Українській міфології» [2] та В. Гнатюк, В. Милорадович, В. Дашкевич, Д. Щербаківський в збірці «Українці: народні вірування, повір'я, демонологія» [8]. Також у митрополита Іларіона в «Дохристиянських віруваннях українського народу» розкривається значення ведмедів, вовків та кіз в різдвяних вертепах, символізм цих тварин в українській культурі [4]. М. Костомаров має загальний огляд української міфології, де також містяться окремі елементи анімалістичного [5]. Також окремо можна виокремити Л. Мусіхіну, яка зібрала багато матеріалу з усних джерел, яким вона доповнила вже відомі факти з анімалістичного шару культури [6].

Метою є висвітлення анімалістичного в українських свідомості та побуті, окреслення анімалізму як зв'язку між давніми демологічними віруваннями та сьогоденням. Виходячи із поставленої мети завданнями є означити сутність анімалізму в культурі українців, визначити причини і чинники появи видового різноманіття анімалізму на прикладі окремих тварин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато тварин в давні часи були тотемами родів, але згодом, з приходом християнської церкви сильні тотеми набули значення злих і брудних тварин або таких, що асоціюються з чортами чи дияволом. Таким чином церква намагалася позбутися конкурента в вигляді сильного тотема. Чи вдалося це зробити – питання риторичне, оскільки, наприклад, гуцули і донині називають Верховину на честь свого древнього тотема – Жаб'є, хоч і не так часто, як раніше [6, с.32].

Анімалізм як зв'язок між давніми демологічними віруваннями та сьогоденням можна проглянути на прикладі відносин до вовків. Саме вовча присутність в українській свідомості проливає світло на зв'язок старого язичницького зі сучасним православним. Простіше кажучи, мова про те, як язичницькі ідоли стали присутніми в побуті українців в християнські часи. По-перше, свято Святого Юри припадає на 6 травня, а травень – місяць Ярила, якого зображали в білому на білому коні. Опис зовнішності язичницького Ярила збігається з описом християнського Святого Юрія, а також збігаються їх функції. По-друге, попри це, церква активно популяризує зв'язок Юрія зі зміями, однак не аргументує зв'язку Юрія з вовками [6, с. 23-24]. Існує встановлений зв'язок Юрій-змії, однак люди в побуті, намагаючись захистити худобу від нападу воків звертаються не до когось іншого, а саме до Юрія, бо той «управляє хортами»: «Молюсь Богу, Матері Божій, всім святим його, Святому Георгію, хортів припинаючому. Як сім сучкам не розвиватися, так і хортам моєї скотини (назва

масті) не чіпати!» [7, с. 145]. Єдиною відповіддю на питання про те, чому українці в побутових замовляннях звертаються до Юрія Змієборця, щоб той захистив від вовків – наша традиційність, яка з роками втратила стартову точку. На підсвідомому рівні українці пам'ятали Ярила, який заправляв вовками, і перенесли це в «новий» християнський світ, як могли. На території України дуже довгий час не була проведена повна християнізація, тож ще протягом XVI-XIX ст. на теренах залишалися старовіри, яких переслідувала церква і вони були змушені наділяти християнських персонажів рідною семантикою, а передаючи «вдосконалені» традиції дітям, передавали лише традицію, без пояснення походження. І це певним чином був спосіб захистити себе і своїх дітей від переслідувань як язичників, але при цьому не зраджувати своїй вірі. Зі свого боку ми можемо дати наступне пояснення паралелі «хорти – вовки – чорти»: Юрій припинає злу силу, чортів, а вовка вважали лісовим духом, який з посиленням впливу церкви хтонізується і переходить, як і будь-яка інша «хтонь» до узагальненого поняття «чорти». Чорт – поняття, створене церквою, яке настільки широке, що чортом стали і русалки, і вихор, і перелесники, а пізніше і вовки як лісові духи. Тож святий Юрій цілком може, припинаючи хортів-чортів, припинати в тому числі і вовків.

Ціла низка дослідників вважає, що коза і вовк є тотемними тваринами племен, з яких сформувався український народ. Серед них - О.Знойко, В. Давидюк, Г.Лозко [3]. Це може пояснювати, чому вовк присутній в вертепах певних регіонів та чому цієї лісової тварини так боялися, хоча розміром він був в рази менше за ведмедя, якого складно вбити – визнавалася його сила як тотема.

Висновки. Дикі тварини знайшли відображення в культурі українців та їх свідомості. Багато з цих тварин є древніми тотемами праукраїнських родів, які з появою християнства не витримали конкуренції та почали набувати негативної семантики, однак до них досі звертаються, визнаючи їх давню силу і користь, в народній медицині та замовляннях. Проявом шани до древніх тварин-тотемів є вертепи, які мають місце і в сучасному світі, що обходять будинки на різдвяні свята та зображення на рушниках (реалістичні та стилізовані зображення зайців, вовків, змій). Конкретно приклад зв'язку вовка з Юрієм Змієборцем показує, що українці зберігали демонологічні традиції та вірування, передаючи їх нащадкам, однак свідомо губили сенс замовлянь та традицій задля безпеки в світі, що християнізувався. Оскільки було згадано, що коза може бути другим тотемом одного з древніх племен, що сформували український народ, було б цікаво дослідити також еволюцію ставлення до цієї тварини та вірувань, що її стосуються: в більшості легенд чорта можна опізнати саме по цапиних ріжках чи копитцях, а у вертепах першою на Різдво і Новий рік першою в хату заводять козу або хлопця, переодягненого в козу, пізніше це перетворилося в приказку «На Різдво й на Новий рік першим в хату входить чоловік», тож чи може бути таке, що коза або ж цап символізував чоловіче начало, рід-батька українського народу?

Українські традиції, звичаї, обряди є актуальною проблемою етнонаціональної історії. Саме тому перспективи подальших розвідок у цьому

напрямку є важливими і актуальними у часи розвитку націєоб'єднавчих процесів українського народу.

Список використаних джерел та літератури

1. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології: нова редакція / Федір Вовк: передм. О. Таран, С. Маховська, Ю. Буйських; упорядн. О. Савчук. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2022. 464 с.

2. Войтович В. Українська міфологія. К: Либідь, 2005. 664 с. С.523

3. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. Наук.-попул. ст., розвідки: Для ст. шк. в. / Передм. В.Р. Коломійця. К.: Молодь, 1989. 304 с.

4. Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: історична монографія. К: Обереги, 1992. 424 с

5. Костомаров М. Слов'янська міфологія. К: Либідь, 1994. 384 с.

6. Мусіхіна Л. Звірослов: Міфологема тваринного світу українців. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 192 с.

7. Українські замовляння / упоряд. М.Москальця. К: Дніпро, 1993. 309 с.

8. Українці: народні вірування, повір'я і демонологія. К: Либідь, 1991. 640 с.

9. Телегуз А., Шпаковський А. Демонологія в системі традиційної міфології українців. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2018. № 22.

10. Чернега П., Телегуз А., Лущай В. «Палеолітичні Венери» як прояв мистецтва та релігійних вірувань первинних етнічних спільнот. Україна в етнокультурному вимірі століть. Вип. 5. Міфи і символіка в етнокультурі українців. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. С. 139-146.

УДК 75.071.1:7.035.93]:929

Діана ІВАНЮК
(м. Київ)

Особливості модерну Альфонса Мухи

На основі комплексного дослідження істориків та мистецтвознавців висвітлено історію появи, розвитку і особливостей художнього стилю Альфонса Мухи.

Ключові слова: Ар-нуво, Альфонс Муха, модерн, чеський художник, мистецтво Чехії, «стиль Мухи», «нове мистецтво»

Науковий керівник: ***Шевченко О. Т.***, доцент кафедри джерелознавства та історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Європа кінця XIX століття зазнає великих історичних та культурних потрясінь, одним з яких є поява ар-нуво, як стиль з необмеженою уявою. Ар-нуво, або «нове мистецтво» виникло в Європі і набуло

широкої популярності з 1880-х років, як реакція на індустріальну революцію і загалом на історичні зміни у світі[4, с. 85]. Рух ар-нуво прагнув повернути увагу до естетики та краси в мистецтві та дизайні. Він виступав проти стандартизації мистецтва та промислового виробництва, підкреслюючи унікальність та красу ручної праці. Цей стиль як спроба відійти від канонів популярних епох минулого, його порівнюють з повстанням проти класичного і традиційного мистецтва [4, с. 85-86]. Ар-нуво став символом свободи світосприйняття, він порушував все загальноприйняте раніше і вдосконалював нове. Новизна полягає в тому, що доступ до них могли мати звичайні люди, мистецтво з'являлось у громадських установах, станціях з метро у Парижі, на плакатах, вивішених на вулицях і бульварах, вивісках і журналах.

Ар-нуво стало більшим, ніж культура, це була можливість відкрити доступ до чистого і прекрасного, для кожного хто хотів стати частиною культурного світу, за що і нещадно засуджувалось. Кожен з митців, які працювали у цьому напрямку відрізнялись особливими навичками та уявою; найвідомішим представником вважається чеських художник Альфонс Муха [4, 86].

Історіографія питання. Нове в мистецтві завжди цікавило багатьох дослідників. Історіографія ар-нуво творчості Альфонса Мухи багатогранна та надзвичайно цікава. З однієї сторони вивчається сам стиль, його ознаки і особливості, чим він вирізняється з-поміж інших і чому він викликав занепокоєння серед митців. З іншої сторони дослідників цікавить життя чеського художника Мухи, йог творчий і особистий шлях, популярність та всесвітня слава.

Дослідники мистецтвознавці та критики займаючись аналізом творчості Альфонса Мухи, намагаються визначити його місце в історії мистецтва та вплив на розвиток культури. Адже митець мав навички і талант, що допомогли йому стати найвідомішим серед інших представників цього стилю.

Альфонс Муха неодноразова надихав і інших художників, серед них був славнозвісний Густав Клімт, що був вражений стилем Мухи та його використанням символізму та декоративних мотивів[4, с. 90]. Також серед митців які наслідували стиль Мухи були Карл Ларсон, Вільям Морріс, Фелікс Валлотон. Завдяки цьому ар-нуво заполонив світ і став частиною мистецького руху.

Дослідники аналізуючи і порівнюючи різни стилі намагалися зрозуміти глибину творчості А. Мухи. Своїм виглядом і сенсом був цікавим історикам, мистецтвознавцям, критикам. Серед таких були мистецтвознавці - Фелікс Фенон, Хектор Гійом Мало, Артур Макдональд та інші [4, с. 91]. На сучасному етапі феноменом Мухи досліджується на рівні переосмислення його робіт у контексті сучасної культури в соціальних та художніх тенденціях. Дослідники мистецтва можуть аналізувати його роботи з нової перспективи, враховуючи сучасні підходи до інтерпретації та контекстуалізації мистецтва. Іноді їхні праці можуть бути представлені на виставках, конференціях і у мистецьких журналах [3, с. 1182].

Виклад основного матеріалу дослідження. Всесвітньовідомий ар-нуво окрім свого вольового характеру славиться і його представником, чеським художником Альфонсом Мухою. Народився художник 24 липня 1860 р. у Іванчице, Моравія. Він був переважно відомий своїми афішами, картинами, меблями та ілюстраціями, які відображали естетику та дух того часу. Неоцінним внеском також є ювелірне мистецтво, що захоплює тонкістю і ніжністю [4, с. 92].

Одним із головних джерел натхнення для Альфонса Мухи було японське мистецтво, яке стало доступним для західного світу лише після 1860 р., коли східна держава, змогла відкрити свої географічні і культурні кордони. До того часу Японія жила цілісним усамітненням протягом століть. Усе могло стати мистецтвом, і в цьому проявив себе А. Муха працюючи над дизайном реклами шампанського і декорацій до великих національних картин.

Саме визнання ар-нуво як стилю відбулось в 1900 р. на всесвітній виставці в Парижі, громадськість позитивно сприйняла його, зробила популярним серед інших стилів; для них ар-нуво став викликом. Яскравим прикладом цього був плакат із зображенням відомий акторки кіно і театру Сари Бернар для вистави Гісмонда в 1895 році [1].

Альфонс Муха формулював власні теорії та заповіді та творчий світогляд яким хотів слідувати. В центр композицій він ставить жінку у квітах, що символізує певну пору року, знаки зодіаку тощо. Більш динамічні події художник зобразив у колекції «Слов'янська епопея». На творчість вплинула також і ситуація в Чехії, завдяки своїм націоналістичні поглядам, мистецькі твори набули народного характеру, за що митець був на довгий час заборонений на батьківщині [2, с. 117].

Висновки. Можна стверджувати, що поява ар-нуво та творчість Альфонса Мухи започаткували розвиток нового світового мистецтва, незалежного від класичних правил. Муха як представник ар-нуво став його феноменом, який привів його до світової слави.

Список використаних джерел та літератури

1. Павлова Олена. До 40 років людина не здатна зробити щось путнє. Gazeta. ua., 2010, URL: http://surl.li/rezxm

2. Люханова М.О. Анализ творческого развития чешского художника Альфонса Мухи и его в клад в развитии модерна. 2019, с. 112-122

3. Potter P., Fine Art and Good Health for the Masses / Emerging Infectionus Diseases – vol. 12, no 7, July 2006. P. 1182-1183, URL: http://surl.li/reytn

4. Raluca Petre., Art Nouveau, Alphonse Mucha and the Mass Visibility of Culture. / Annals of Ovidius University Constanta, January 2008. P. 85-93, URL: file:///C:/Users/Professional/Downloads/Telegram%20Desktop/Art_Nouveau_Aplhonse_Mucha_and_the_Mass.pdf (date of access: 04. 03.2024).

УДК 75.071.1:929

Наталія ТУМАНОВА
(м. Київ)

Густав Клімт: шлях до сецесії

Досліджується мистецький шлях Густава Клімта до становлення Віденської сецесії, реакція громадськості на його нові підходи у творчості.

Ключові слова: Густав Клімт, мистецтво, художник, стиль, модерн, Відень

Науковий керівник: *Шевченко О. Т.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Густав Клімт є безперечно культурним феноменом, роботи якого не втрачають своєю актуальності. Всі знають про такі шедеври майстра, як «Поцілунок», «Три віки жінки», «Золота Адель», написані в його «золотий період», але до цього автор пройшов значний творчий шлях. Г. Клімт став одним з основоположників модерну, стилю, що виник в мистецтві кінця XIX – початку XX століть, він став його рушієм у Відні. Модерн став відповіддю на тогочасні виклики суспільства, його ідеологічною трансформацією, але сприйнятий він був не одразу, тенденції відходу від старих канонів були незрозумілі соціуму, що породжувало критику та довгі дискусії. І саме завдяки таким митцям як Густав Клімт образотворче мистецтво не стоїть на місці.

Історіографія проблеми. Питання модерну в українській історіографії висвітлено науковцями Олександром Гаврюшенком, Василем Шейком та Олександром Кравченком у «Історії світової культури» [1]. Український дослідник Олег Шевченко проаналізував творчість Густава Клімта в статті «Модерн Густава Клімта: реалізація нових цінностей художньої творчості» [2]. Французький мистецтвознавець Жиль Нере досліджував діяльність Густава Клімта у своїй праці «Gustav Klimt: 1862-1918» [3].

Метою дослідження є аналіз трансформації модернізму, зокрема у Відні, висвітлення діяльності Густава Клімта на шляху до сецесіонізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. На зламі XIX-XX ст. світ поступово знайомиться з новим стилем - модерн (від фр. moderne – новий, сучасний). Цей художній феномен був тісно пов’язаний з технічною революцією, що дала початок переосмисленню не лише науки, а й мистецтва загалом. Кінець XIX століття можна ототожнити з декадансом, занепадом, духовним розкладом, з втратою моральних критеріїв, розгубленістю перед лицем більш сильніших соціальних загострень. Зростання міст призвело до збільшення кількості заможних людей, які прагнули стати елітою та наблизитися до «мистецького життя». Доступність краси для загалу стає гаслом часу.

У своїх роботах митці прагнули зобразити побут людини більш стильним та комфортним. Вони виходили на вулиці, зводили нові будівлі, розписували стіни небаченими до цього часу фресками, прикрашали мозаїкою. І все це гармонійно мало поєднуватися з комфортом. Склалася ілюзія єдності художніх інтересів та смаків усього суспільства. Чималу роль в цьому відіграло зближення мистецтва і промисловості, що забезпечувало виготовлення художніх виробів у більших обсягах, ніж це було раніше. [1, с.370]

У Відні на той час в образотворчому мистецтві домінували консервативні погляди. Для майстрів обов’язково було належати до Товариства художників. У 1897 р. митці, які не хотіли приймати цих поглядів, пішли з Товариства. Їх називали сецесіоністами (Віденський модерн, Віденський сецесіон/сецесія, нім. Wiener Secession/Sezession). Метою цієї спілки була організація виставок для молодих і маловідомих художників, які хотіли бути оригінальними та

експериментували зі стилями. Ними був створений журнал Ver Sacrum («Весна священна), задля популяризації цих подій. Символом стала Афіна Паллада – символ мистецтва, мудрості та правосуддя. Організатори цього об'єднання прагнули досягти свободи творчості, намагалися подолати сталі уявлення про стилі та правила в живописі. Тому в межах такого товариства співіснували натуралісти, реалісти й символісти. І хоча учасники «Сецесіону» не проголошували маніфестів і протестних заяв, було очевидно, що вони прагнули зламати тогочасні мистецькі шаблони. Одним із засновників Віденського сецесіону був Густав Клімт (нім. Gustav Klimt, 1862 - 1918). Він фактично став одним із основоположників стилю модерн, будучи до цього прихильником академізму. [5] Г. Клімт – складний та своєрідний художник, що і сьогодні залишається не до кінця відкритим загалу, а його оригінальна мистецька спадщина є невід'ємною частиною європейської культури на зламі століть. [2]

Густав Клімт народився 14 липня 1862 року в передмісті Відня, був одним із семи дітей художника Ернста Клімта та Анни Розалії Фінстер. Його молодший брат Ернст став гравером і вони часто працювали разом до смерті Ернста в 1892 році. Вперше познайомив художника з ремеслом його батько. У свої чотирнадцять років Густав став студентом художнього училища Відня.

Ще під час навчання Г. Клімт його брат Ернст та їх спільний друг художник Франц Матч («команда трьох») отримують перші офіційні замовлення (1880 р.): розпис стелі віденського палацу Штурані («Чотири алегорії») та павільйону мінеральних вод у Карлсбаді. В цей час, Густав захоплювався живописом майстра натуралізму та академізму Гансом Макартом. У 1886 р. «команді трьох» замовили оформити новий Бургтеатр (будівлі архітекторів Готтфріда Земпера та Карла фон Газенауера). Темою циклу був екскурс в історію театру від його початку до XIX ст. Загалом було виконано десять робіт, чотири з них належать Густаву Клімту: «Вівтар Діоніса», «Театр Таорміни», «Віз Фесписа» та «Шекспірівський театр «Глобус» у Лондоні» (фінальна сцена з трагедії «Ромео та Джульєтта»). На відміну від інших, він в своїх роботах вже почав виходити за межі академізму, доповнюючи їх реалістичними портретами, наприклад як у «Театрі Таорміни». Роботи у віденському Бургтеатрі принесли митцю нагороду «Золотий хрест» за досягнення в мистецтві. Резонанс серед тогочасної інтелігенції викликало написання картини «Зал старого Бургтеатру у Відні», впливові люди столиці просили вписати на полотно їхні обличчя. У 1890 році брати Клімти та Матч отримали замовлення на розпис Художньо-історичного музею у Відні, де Густав виконав сюжет «Дівчина з Танагри». 1892 рік став трагічним для Г. Клімта, померли його брат та батько. Він тяжко переживав цю втрату, митець починає переосмислювати академічні канони. [3, с. 7-10]

У 1894 р. імперська влада замовила Г. Клімту оздоблення актової зали Віденського університету. Це мали бути три картини факультетів, присвячені медицині, філософії та юриспруденції. За словами замовників, вони мали виражати тріумф світла над темрявою. Густав Клімт представив першу версію факультетської картини «Філософія» широкому загалу на 7-й виставці Сецесії у 1900 році. Для Клімта картина відображала синтез його власного світогляду. У каталозі до першої сецесійної виставки у Відні художник зазначав: «Зліва - група фігур: зародження, плідне буття, смерть. Праворуч - земна куля як світова загадка.

Внизу з'являється фігура, що висвітлює: знання». [3, с.23] Цією та наступними картинами митець створив нові символістські роботи, які виражали песимістичний погляд на науку, а не традиційні алегоричні зображення. Художник не соромився звертатися до таких табуйованих тем, як хвороба, занепад і бідність у всій їхній потворності, тоді як до того часу було прийнято облагороджувати, прикрашати та ідеалізувати реальність. Результатом стала масова критика суспільства: загалом 87 членів професорської колегії підписали петицію до міністра освіти Вільгельма фон Гартеля, в якій виступили проти встановлення картини в університеті. Професорів також підтримав відомий публіцист Карл Краус. Міністерство залишило петицію без відповіді, але численні прихильники Клімта (в тому числі сецесіоністи, письменник Герман Бор і мистецтвознавець Людвіг Гевесі) публічно виступили в ЗМІ на захист його роботи. Того ж 1900 року «Філософія» отримала золоту медаль на Всесвітній виставці в Парижі.[4] Незрозумілими та суперечливими для суспільства стали й два інших полотна факультетів «Медицина» та «Юриспруденція». До нашого часу дані картини не дійшли, існують лише фотографії.

Після гучних скандалів Густав Клімт припинив брати державні замовлення, став на шлях художньої свободи та самовираження. З того часу, роботи митця стали викликом суспільній думці, причинами бурхливих реакцій австрійської громадськості.

Висновки. Отже, Густав Клімт, перед тим, як стати одним із зачинателів модерну, зокрема Віденської сецесії, на зламі XIX – XX століть, пройшов шлях від утверджених норм академізму до мистецької свободи. Художник мав певну популярність ще на початку своєї творчості, віденська інтелігенція постійно просила написати їхні портрети, держава замовляла розпис для різних установ. Та суспільство не було готове до зміни стилістики митця. Густав Клімт увійшов в історію саме завдяки своєму неповторному мистецькому баченню.

Список використаних джерел та літератури

1. Гаврюшенко О.А., Шейко В.М., Кравченко О.В. Історія світової культури : навчальний посібник. Київ: Кондор, 2006. 404 с.

2. Шевченко О. Т. Модерн Густава Клімта: реалізація нових цінностей художньої творчості. Культурологічний альманах, 2023, (2), с. 321-325.

3. Néret Gilles. Gustav Klimt: 1862-1918: die Welt in weiblicher Form / Gilles Néret. – Köln: Taschen, 2011. 96 p.

4. Die Fakultätsbilder von Gustav Klimt im Festsaal der Universität Wien. URL: https://geschichte.univie.ac.at/de/artikel/die-fakultaetsbilder-von-gustav-klimt-im-festsaal-der-universitaet-wien

5. The Vienna Secession. URL: https://www.theartstory.org/movement/vienna-secession/

Розділ 6

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 371 (09)[122/129 (4)]

Олена-Мирослава АЛАТИРЕНКО
(м. Чернігів)

Свобода як історія, сутність європейської категорії і сучасності (історико-педагогічний аспект логіки культури в контексті сучасних реалій України)

Акцентується увага на філософський категорії «свобода», що складає основну цінність демократичного суспільства. Вперше аналіз згаданого поняття здійснюється в історичному контексті засобами історико-педагогічного дослідження, ґрунтуючись на важливих сучасних цінностях і реаліях.

Ключові слова: свобода, розвиток культури, вільні школи, вільне виховання.

Свобода є багатогранним поняттям філософії і культурології, суперечливим терміном педагогіки й освіти та обов'язковою умовою будь-якого мистецтва. Історично, людина багатьох періодів завжди прагнула до певних свобод і майже вічно стояла на позиціях свободи у своїй щоденній праці й творчості. І коли сталося різке погіршення ситуації з АТО-шною і пост-АТО-шною військовою дійсністю на українських територіях, після восьми років військово-політичного конфлікту багато громадян України стало на позицію самозахисту і захисту своїх прав і свобод вимушеним військовим методом – ставши на захист прав і свобод громадян зі зброєю в руках. Певна частина військових, як 2014-го, так і 2022-го року, добровільно взяла до рук зброю і стала на захист державності, але були і є ті, які напівпримусово знаходяться на війні, в гарячих точках бойових дій. Врешті їх усіх вимусили стати військовозобов'язаними, тому що саме поняття війни передбачає примус, насилля і агресію.

Тому, щоб уникнути повторів на ґрунті досвіду історико-педагогічних досліджень, які останні 20-30 років висвітлювались у дисертаційних й інших науково-дослідних працях [1], [2], [3], маємо на меті підтримати мужніх і замучених жахливими військово-політичними реаліями чоловіків, які уособлюють сильну частину людства і належать до гуманістично-демократичних соціальних устроїв ХХ – першої третини ХХІ століть, яким всупереч мирних побутових проблем і своїх професійних обов'язків довелось разом із військовими стати пліч о пліч і в буквальному сенсі тримати оборону. Сьогодні вони захищають український суверенітет (батальйони «Азов», «Свобода» та ін.). Згадуючи зазначених учасників військової активності підтримаємо їх науковими

історичними згадками (у цих тезах), які традиційно ставали теоретичними гуманітарними писемностями внаслідок філософських й інших осмислень дійсності.

Отже, категорія свободи вже понад тисячу років обговорювалась і аналізувалась видатними і маловідомими представниками сфери культури (філософії, освіти, мистецтва і подібне). Від Аристотеля до військового загону шлях у тисячі років, але мета і засоби мають важливе і однакове прагнення – захистити, розвинути, реалізувати, само вдосконалити!

Про свободу розповідали і писали античні філософи, тому гуманістична модель і демократичний суспільний лад передбачають грекоподібні цінності свобод і прав людини, а також захисту і розвитку особистості без проявів насилля. Згадуючи представників країн-партнерів України які співпрацювали впродовж 2022 року, невпинно занурюєшся в історичне минуле як у сьогодення, що модернізоване багатьма особами. Так будувалось і наше минуле, з частими військовими конфліктами, що має хронологічну відстань у 100 років – ХХ ст.

Західна Європа, впродовж 1880-1930-х рр., зі своїми науковими авторськими концепціями, методиками і моделями, була взірцем і партнером багатьох українських і російських новостворень як в освіті, так і в суспільно-політичній діяльності. Але якщо українські діячі освіти й культури намагались вивчити досвід і частково впровадить у свої реалії, то представники багатьох російських кіл просто відбирали рукописи, результати наукових досліджень і співпраці й робили їх закритими, забороненими, перевтілюючи багато рукописів українських вчених першої третини ХХ ст. у власне-російські.

Так сталося з декількома працями й рукописами архівної справи української просвітительки С. Русової («Історія педагогіки у зв'язку з розвитком культури»), зі спаленими творами історії України (24 томи) М. Грушевського, і багато інших (що легко обґрунтовується науковим аналізом старих і нових російських теорій і концепцій і тим, що робили з науковим доробком українських дослідників УНР І ЗУНР у НКВС-них архівах і відповідних установах, які розробляли структуру і цілі соціалістично-комуністичних десятиліть). Відомо, що С.Русова була прихильницею ідей західно-європейської теорії і практики вільного виховання. Вона вивчала досвід медико-педагогічних і педагогічних діячів закордону – С. Френе (Франція), О. Декролі (Бельгія), М. Монтессорі (Італія) Г. Гауділ (Німеччина), і впроваджувала у власну освітньо-просвітительську практику у до еміграційний період свого життя.

Коротко згадаємо про це, як про передумову створення «нової радянської системи освіти», на якій працювали і росли особи століття радянської епохи і експериментальної колективізації українських, а згодом й усіх «радянських республік», особливо у післяреволюційний період 1917-1995-2017.

Поки представники єврейського гуртка сиділи у Шліссельбурзькій тюрмі (Фінляндія) і, перестукуючись через стіни тюремних камер [4], [5], [6] намагались на перекладах філософсько-соціологічних концепцій Західної Європи (Німеччини, Англії, Франції й Італії) створити ідеологічне писемництво поступово створюваної російськомовної комунікації «комунізму», у комунах Європи, навіть у радянський період, продовжували жити дореволюційним європейським менталітетом, який завжди будувавсь на правах і свободах

особистості, а не колективу, на ціннісних ідеях приватної власності і поваги до будь-якої авторської ідеї, а не розпорошування авторської концепції на «загальне радянське»; а в Україні в цей час розробляли власні, близькі до західних країн наукові гуртки і школи, про що висвітлювали автори журналів «Світло», «Вільна українська школа» та ін.

У з в'язку з цим, у освітній практиці українських закладів освіти і їх створенні спостерігались приналежність до ідей авторів авторитетних і перспективних на той час європейських шкіл і наукових гуртків, які так чи інакше належали до прибічників ідей вільного виховання – Гамбурзької і Бременської наукових шкіл Ф. Гансберг, Л. Гурлітт, Г.Шаррельманн та ін. (Німеччина; Журнал «Роланд» (Roland); Ліги вільної школи Л. Гартман (Австрія); асоціації прогресивістського виховання Дж. Дьюї (Америка) (журнал асоціації виходив 35 років); міжнародного бюро і міжнародного об'єднання нових шкіл, міжнародної ліги нового виховання – С. Френе, Р. Кузіне, А. Ферр'єр, О. Декролі (Франція, Іспанія, Румунія, Швейцарія, Бельгія).

Згадані об'єднання науковців досліджували і висвітлювали кращий педагогічний досвід, і перспективи майбутніх шкільних реалій. Поняття свободи у німецьких школах реалізовувалось на уроках «взаємного навчання», методу вільної бесіди (Б. Отто, А. Шульц, Г.Вінекен, П. Гехеб, Г. Літц, К. Лотц, О. Шульце, П. Петерсен, Р. Штайнер, та ін.). У французькому «Вулику» (С. Фора), англійському «Саммерхілі» і «Маленькій республіці» (О. Нілла, Г. Лейна), австрійській «вільній школі» Л. Гартмана та подібних закладах інтернатного типу принципи свободи впроваджувались у роботі з дітьми від 5-7 до 21-річного віку, базуючись на психоаналітичних бесідах і психоаналітичному підході до формування і корекції дитячої особистості (і моделі поведінки). Вільний розвиток прав і свобод особистості також підтримувавсь новими школами і пансіонатами сільського типу (Англія, Франція). До нових шкіл належала ціла низка швейцарських шкіл (школи для хлопчиків; місцевості Гляріссеж, Бекс, Кефікон, Гоф-Оберкирх, Шатенєре, Шайн, Глянд, Грюно – В. Фрей, В.Цубербухлер, м. Гаммерлін), англійські «Абботсхольм», «Оденвальд», «Бідельс» (С. Редді, Е. Карпентер, Ж. Бедлей, П. Гехеб), а також низка французьких закладів (Де Рош, Ш.Іль де Франс, ш. Колеж Норманді, ш. Зюйд-Ест, ш.Ліанкур, ш. Естрель, ш. Аквітень – О.Демолен). У практиці російських освітніх установ ці нові віяння дореволюційної освіти втілювались у будинку вільної дитини К. Вентцеля.

При цьому, по всій території Європи «Біблією» вільних шкіл була перекладена на різні мови світу праця швецької письменниці-педагога (1900 р.), яка тільки у російськомовному варіанті витримала близько 10 перевидань (Елен Кей «Століття дитини»).

Після розпаду СРСР багато імен вчених були відроджені, досліджені їх життєписи, біографії і реалії, які замовчувались радянськими укладачами порядків і законів. Багато активних й інтерактивних методів і технологій успішно застосовувались впродовж останніх 40-30 років освітньої діяльності радянських і пострадянських країн. Але один з рукописів прихильниці саме західноєвропейської моделі вільної особи і вільного виховання так і лишивсь «закритим» архівним документом, над яким ми час-від часу працювали впродовж

20 років поспіль. Над цим ми і продовжуємо працювати і мати за перспективу видрук важливого рукопису європейської моделі культурної особистості, нащадка швецько-французької сім`ї С.Русової. Складність швидкого редагування архівної справи (рукопису) обумовлена заплутаністю послідовності і відсутністю окремих сторінок, рецензованого у 20-ті роки ХХ ст. рукопису, який опрацьовувавсь працівниками НКВС і радянськими московськими установами. Рукопис української просвітительки («Історія педагогіки у зв'язку з розвитком культури») є доказом того, що Україна європейська країна, і демократичні цінності притаманні свідомим українцям ще з минулого століття, що більш ніж 100 років намагаються пригнічувати і нівелювати де-які представники сусідньої держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Барило О. А. Ідеї вільного виховання в реформаторській педагогіці кінця XIX – першої третини XX століття: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2004. 20 с.

2. Барило О. Ідеї західноєвропейської теорії вільного виховання кінця XIX – першої третини XX століття у контексті педагогічної концепції С.Ф.Русової / Вісник ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка. Серія: педагогічні науки. Чернігів: ЧДПУ, 2007. – С.42-48.

3. Барило О. Шляхи реалізації ідеї свободи (як основи вільного виховання) в організації навчально-виховного процесу вищої школи // Вісник ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка. Серія: педагогічні науки. Чернігів: ЧДПУ, 2007; Випуск 48. С. 19 - 22.

4. Ліхтенштадт В. 1882-1919 // Марголис Ю., Сандлер В. Сквозь время… Документальные очерки. М., «Молодая гвардия» 1968., С.5-59.

5. Наханович И. 1893-1919// Марголис Ю., Сандлер В. Сквозь время… Документальные очерки. М., «Молодая гвардия» 1968.,С.213-33.

6. Рассказов П. 1896-1922 // Марголис Ю., Сандлер В. Сквозь время… Документальные очерки. М., «Молодая гвардия» 1968., С.233-261.

УДК 37.091.274:82

Вікторія ЮХИМЕНКО
(м. Київ)

Художня література як основа тестових технологій

Висвітлюється роль та потенціал художньої літератури як основи для тестових технологій, як додаткового ресурсу для кращого засвоєння навчального матеріалу та залучення здобувачів освіти до більш глибокого розуміння історичних подій.

Ключові слова: художня література, тестові технології, тестування, тест, історія України, шкільна освіта.

Науковий керівник: *Коляда І. А.,* професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому просторі зростає потреба в інноваційних технологіях оцінювання освітніх досягнень здобувачів освіти. Тестові завдання, в основі яких лише фактологічний матеріал не завжди забезпечують можливість повноцінного оцінювання рівня розвитку критичного мислення, творчих здібностей, емоційного інтелекту та інших важливих компетентностей здобувача освіти. Тому, на нашу думку, розгляд можливостей використання художньої літератури як основи для тестових технологій для широкого застосування вчителями історії у освітньомк процесі є актуальною проблемою історичної дидактики.

Стан вивчення проблеми. Питання використання і застосування художньої літератури як основи для тестових технологій потребує подальшої розробки в сучасній вітчизняній методичній науці. Теоретичний та практичний аспект використання художньої літератури при складанні тестів висвітлено у науково-методичному виданні «Звитягою і пером уславлені. Гетьмани України. Художньо-літературний образ. Книга читання для здобувачів освітніх послуг основної школи. Ч. 1» [1] і науковій статті І. Коляди та Ю. Якущенко «Тестові технології засобами художньої літератури на уроці історії України» [2].

Мета і завдання дослідження полягає у необхідності дослідити можливості використання художньої літератури як основи для розробки тестових технологій. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: охарактеризувати стан дослідження проблеми використання творів художньої літератури як основи тестових технологій; розглянути художню літературу як основи для тестових технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тестові технології є органічною складовою сучасної системи освіти, що займають особливе місце у системі шкільної історичної освіти. Особливе місце тестових технологій обумовлено їхньою об'єктивністю, яка є наслідком відсутності або мінімізації суб'єктивного фактора і технологічністю, яка є наслідком використання формалізованих процедур перевірки їх виконання [3].

Тест – це завдання стандартної форми, виконання якого має виявити наявність певних знань, умінь та навичок, здібностей або інших психологічних характеристик – інтересів, емоційних реакцій тощо [5, с. 193].

Використання тестових технологій на уроці історії України сприяє формуванню цілісної картини розуміння рівня засвоєності навчального матеріалу здобувачами освіти. Тестування може допомогти виявити, наскільки здобувачі освіти оволодів ключовими подіями, особливостями історичних подій та значенням персоналій в історії.

Тести, які застосовуються для оцінювання знань здобувачів освіти, являють собою сукупність взаємопов'язаних завдань зростаючої складності та специфічної форми, що дозволяє якісно оцінити освітній рівень здобувачів освіти при вивченні історії України [2, с. 67].

Завдання у тестовій формі повинні відповідати певним стильовим вимогам: належати до однією предметної галузі (предметна чистота змісту); бути

короткими та зрозумілими кожному за використаними висловлюваннями; мати логічну форму істинного судження; містити правильні та помилкові відповіді, адекватні змісту завдання; створювати однакові умови виконання завдань та їх оцінювання для всіх, хто підлягає тестуванню; бути незалежними від способів проведення тестування (бланкове, комп'ютерне чи автоматизоване).

У статті «Тестові технології засобами художньої літератури на уроці історії України» автори І. Коляда і Ю. Якущенко пропонують використовувати тести таких видів: тест на встановлення відповідності; тест на виключення зайвого або продовження ряду в установленій закономірності; тест на систематизацію історичної інформації (розподілити по відповідним колонкам таблиці особисті імена, позначення історичний реалій); тест на встановлення хронологічної послідовності; тест на визначення логічної послідовності (побудуйте ланцюжок, розмістивши перелічені події і явища, виявивши причинно-наслідкові зв'язки між ними) [2, с. 68].

Тестові завдання із використанням засобів художньої літератури найдоцільніше використовувати на етапі перевірки раніше засвоєних здобувачами освіти знань і на етапі закріплення та повторення вивченого на уроці [4, с. 71].

Крім цього, коли вчитель готує тести він має враховувати низку критеріїв: змістовність завдання: які структурні компоненти історичних знань, пізнавальні вміння та інтелектуальні здібності здобувачів освіти виявляє пропонований вчителем тест; компактність і точність: наскільки коротко і чітко формулюється запитання та інформативна частина тесту; зрозумілість: наскільки зрозуміла та відтворювана здобувачами освіти певного віку конкретна форма та умови тесту; об'єктивність: наскільки велика або малозначна вірогідність випадкового вгадування та суб'єктивного оцінювання відповіді; функціональність: які ще завдання, окрім контрольно-оціночного може виконати конкретний вид тесту [2, с. 71-72].

Тестова діагностика має як свої переваги, так і недоліки. До переваг тестової діагностики варто віднести: оцінка, яка виставляється за підсумком тестування є більш об'єктивною і незалежною від можливого суб'єктивізму вчителя; об'єктивність результатів тестування надає кількісну інформацію про якість засвоєння навчального матеріалу; тестування надає змогу учителеві перевірити значний об'єм вивченого матеріалу малими порціями та діагностувати ступінь оволодіння цим матеріалом більшої частини здобувачів освіти; процедура проведення тестового контролю є відносно простою; тестова діагностика є короткочасною і в рамках її проведення встановлюються певні стандарти які розповсюджуються на всіх здобувачів освіти; перевірка з використанням тестових технологій значно швидша, ніж усне опитування, що дає можливість приділити більше уваги іншим аспектам освітнього процесу. До суттєвих недоліків відноситься: ймовірність угадування; можливість передання здобувачами освіти правильних відповідей інших учасникам освітнього процесу; тести націлені на перевірку фактичних знань здобувачів освіти і не враховують потенційних

можливостей розвитку особистості; тестова діагностика має лише оцінювальний, а не прогнозуючий характер [5, с. 193].

Тому вчитель історії при проведенні тестування на уроках історії України має поєднувати традиційний та тестовий контроль навчальних досягнень, що допоможе забезпечити активізацію пізнавальної діяльності здобувачів освіти та стане інструментом моніторингу якості шкільної освіти.

Використовуючи художню літературу в тестових технологіях на уроці історії України, варто мати на увазі, що уривки творів з художньої літератури варто наводити лаконічно. Тому необхідно підбирати короткі уривки, або скорочувати їх до мінімуму тексту, для розуміння про, що йде мова. Також обираючи художній твір для використання необхідно звернути на такі складові вибору: доступність творів за змістом; відповідність даній темі; високий художній рівень; достовірність подій, які описуються. Обраний художній образ повинен відрізнятися чіткістю і переконливістю персонажа, потрібною силою переконання, що виховує в здобувачів освіти відповідне ставлення до певної історичної події, співчуття, захоплення, ненависть [2, с. 76].

Висновки. Таким чином, художня література виступає як важлива основа для тестових технологій, забезпечуючи можливість створення різноманітних тестових завдань, які сприятимуть розвитку мовленнєвої компетентності, критичного мислення та навиків аналізу та узагальнення у здобувачів освіти. Використання художньої літератури як основи тестових технологій дозволить створювати більш варіативні та завдання, які підвищуватимуть пізнавальний інтерес до вивчення історії.

Список використаних джерел та літератури

1. «Звитягою і пером уславлені. Гетьмани України. Художньолітературний образ. Книга для здобувачів освіти основної школи. Ч.1.». Автор-упорядник І. Коляда. Київ: «ПП «Фоліант»», 2020. 415 с.

2. Коляда І. А.Тестові технології засобами художньої літератури на уроці історії України / І. Коляда, Ю. Якущенко // Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 11. С. 67-77.

3. Ляшенко О. І., Раков С. А. Тестові технології і моніторинг в системі освіти України: стан і перспективи розвитку // Вісник ТІМО. 2008. № 11 – 12. С. 67 – 70.

4. Орлова О. О. Художнє сприйняття: теорія і методика: навчальний посібник / Ольга Орлова. Полтава, 2013. 178 с.

5. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

УДК 37.091.32:3]:004.8

Ігор ОБУХОВСЬКИЙ
(м. Київ)

Можливості використання штучного інтелекту на уроках суспільствознавчих дисциплін

Розглядається застосування штучного інтелекту в освіті, а також вирішення завдань персоналізації навчання. Виявлено та проаналізовано необхідність впровадження штучного інтелекту в освітній процес закладів загальної середньої освіти на уроках суспільствознавчих предметів. Проаналізувавши можливості застосування штучного інтелекту, дійшли висновку про необхідність використання та вдосконалення технологій штучного інтелекту на уроках суспільствознавчих предметів.

Ключові слова: освіта, штучний інтелект, ChatGPT, медіаграмотність.

Науковий керівник: *Богомаз О. Ю.*, викладачка кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (освіта/педагогіка)

Постановка проблеми. Штучний інтелект швидкими темпами проникає у всі сфери людської життєдіяльності. Освіта є фундаментальною опорою суспільства. Протягом усієї історії вона була засобом, за допомогою якого майбутні покоління здобувають знання, вміння та навички, щоб постійно розвиватися. Штучний інтелект (ШІ) став одним із найпотужніших інструментів у формуванні майбутнього освіти.

Стан вивчення проблеми. М. Глибовець та О. Олецький розглядають основні методи роботи зі знаннями, підходи до побудови інтелектуальних систем, перспективи нейронних мереж [3]. У свою чергу В. Гітіс та К. Гудкова також торкаються питання впровадження в освіту нових технологій, зокрема машинного навчання [2]. М. Мар’єнко та В. Коваленко досліджують значущість штучного інтелекту та відкритої науки для освіти, визначають їх взаємозв'язки [4]. Професор Макс Теґмарк всебічно аналізує ШІ, зокрема й освітню галузь, його можливості та пов’язані з ним ризики [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасність призводить до видозмінення потреб людини. Наразі необхідно враховувати особливості соціуму, зокрема сучасні вимоги до знань кожної окремої особистості. Використання штучного інтелекту в освітньому процесі – це не фантастичне майбутнє, а реальність сьогодення. Він має потенціал для вирішення певних проблем, які існують сьогодні в освіті, впровадження інновацій у практику викладання та навчання. Ідей для його використання у професійній діяльності вчителя безліч. Необхідно пам’ятати: чим більше можливостей матимуть моделі штучного інтелекту, тим вищою буде відповідальність людини. Розуміючи його потенціал та працюючи над вирішенням певних викликів і проблем, ми можемо гарантувати, що ця технологія принесе користь людству, особливо у сфері освітніх послуг. У цій праці я хочу проаналізувати можливості застосування ШІ

на уроках суспільних дисциплін та визначити його роль у навчально-виховному процесі.

Штучний інтелект може бути корисним для вчителів у таких завданнях, як швидкий пошук інформації, планування уроків, створення цікавих завдань, виготовлення моделей для письма, генерація питань, проведення дебатів та дискусій. Для здобувача освіти може стати у нагоді теж, наприклад: спростити процес підготовки до уроків, урізноманітнити та персоналізувати навчання, розвивати різні типи мислення. «Використання штучного інтелекту може допомогти учням виконувати звичайні завдання в навчальному процесі та визначити попередній рівень підготовки» [4, с. 51].

Про переваги штучного інтелекту в галузі освіти говорять з моменту створення тесту Тьюринга у 1950 році. Перспектива використання «машинного інтелекту» для сприяння розвитку людини колись була набагато абстрактнішою та загадковішою, ніж сьогодні. У 1960-х роках відбулася перша інтеграція комп'ютерного штучного інтелекту у освіту із розробкою PLATO, метою проекту було створення комп'ютера, за допомогою якого можна було би навчатися, поступово ця система стала використовуватися не тільки для освіти, а й для спілкування та знайомств. Технології не стоять на місці, тому поява в сучасному світі ChatGPT спонукає суспільство до нового дискурсу про можливості створення навчальних модулів на основі сучасних технологій та про те, яке місце вони посідають у сфері освіти. Штучний інтелект може сприймати та опрацьовувати набагато більше інформації, ніж людина, значно швидше і точніше виконувати завдання. Чи це добре?

З одного боку так, оскільки це робить освіту більш доступною та легкою, а з іншого боку – людина покладається на ШІ та перестає будувати логічні ланцюжки, творити та запам'ятовувати інформацію. Адже будь-який вірш, твір, сценарій, доповідь, курсову роботу можна створити на основі не людської роботи, а машинної. Мова йде саме про можливість майже повністю замінити людину. Коли це стосується прибирання, приготування їжі чи інших побутових завдань не виникає подібних побоювань. Варто наголосити, що штучний інтелект повинен використовувати лише достовірні дані, щоб дійти правильних висновків. Якщо раптом у загальний обсяг даних потрапить неточна інформація, то результат роботи буде помилковим. Також подібні технології викликають побоювання щодо захисту персональних даних. Варто дбати не лише про якість та точність інформації, а й про її відповідальне використання.

Освітнім закладам варто також замислитись над тим, яких заходів вони можуть вжити для забезпечення захисту особистих даних здобувачів освіти, а світовій спільноті – як захистити авторські права. Рівень загальної медіаграмотності в суспільстві має підвищуватися, особливо якщо це стосується педагогів. У статті «Чому вчитель має бути медіаграмотним?» авторка зазначає: «Медіаграмотність для вчителя як трансверсальна медіакомпетентність життєво важлива в гіперпов'язаному "суспільстві знань", керованому глобалізацією і цифровими технологіями» [1, с. 266]. Штучний інтелект може відповідати на запитання та допомагати у генерації ідей, проте він не є надійним джерелом інформації і не може повністю замінити критичне мислення та самостійний аналіз. Важливою є теза про те, що треба використовувати його як основу для

творчих пошуків та нових власних досліджень. Звичайне копіювання ідей за допомогою нейронної мережі не покращить якість освіти. Найбільш сучасні програми, які створені на базі штучного інтелекту, вже можуть визначити, чи є стаття автентичною чи це плагіат або написана за допомогою програми штучного інтелекту, наприклад, такої як ChatGPT. Це вже спонукає багатьох користувачів не лише копіювати інформацію, а опрацьовувати її та створювати нове. Чим більш сучасними стають технології, тим більшими є можливості. Штучний інтелект дозволяє нам вдосконалювати різні сфери нашого життя, в тому числі освіту. Він вже знайшов широке застосування для допомоги в каталогізації та оцінюванні робіт здобувачів освіти. Подібні програми можуть допомогти з масовою оцінкою робіт, значно скорочуючи кількість часу, який педагог має витрачати на перевірку завдань. По мірі того, як ці моделі навчання зростатимуть у масштабах та здібностях, вони продовжуватимуть застосовуватися у все більш специфічних та складних проектах. Навіть те, що зараз, як нам здається, під силу лише людині, незабаром може стати завданням вже штучного інтелекту.

Основою гуманістичної педагогіки завжди був постулат, що вчитель – це більше особистий приклад, рольова модель і лідер для здобувачів освіти, ніж ретранслятор знань. Він має пробуджувати їхнє мислення, розпалювати цікавість і заохочувати пошук. Штучний інтелект має конкретні можливості, що допоможе вирішити значну кількість проблем освітньої галузі:

- суб’єктивізм у перевірці та оцінюванні педагогами робіт здобувачів освіти. Люди суб’єктивні, схильні до упередженості та стереотипів, тому й оцінки не завжди відповідають реальному рівню знань здобувачів освіти, штучний інтелект може перевірити роботу об’єктивно;

- проблема списування, яка сьогодні є особливо актуальною: в інтернеті існує багато сайтів, де можна знайти розбір усіх завдань зі всіх стандартних підручників, зокрема з предметів суспільствознавчого циклу. Сучасні технології дають можливість знайти відповідність у всесвітній мережі з роботою здобувача освіти, в іншому випадку є можливість автоматичної генерації нових унікальних завдань, що частково може усунути цю проблему.

Серед перспектив найближчого майбутнього у розробці освітніх продуктів – активне використання віртуальних асистентів та освітніх систем, здатних вести діалоги людською природною мовою. Наприклад, створення штучних помічників вчителя за допомогою технології deepfake – накладання обличчя, голосу, міміки та пантоміміки реального вчителя на аватар, який володіє складними генеративними мовними протоколами для підтримки письмового чи усного спілкування.

Висновки. Отже, у реаліях сучасних цифрових технологій освіта вийшла далеко за рамки простого читання та письма, бо світ швидко змінюється, а людство прогресує. Штучний інтелект – це помічник вчителя, особливо суспільних предметів. Цей винахід людства дасть можливість педагогу виконувати не лише функцію «розмовляючої голови», але й сфокусуватися на менторстві. Дуже важливо допомогти здобувачам освіти ставити слушні питання, навчити мислити критично, вибрати правильні інструменти для дослідження, пошуку інформації, а також відділяти фейкове від правдивого, випадкове від закономірного. Розвивати креативність та навички роботи у команді, допомагати

ставити цілі й досягати їх – це те, що справжній сучасний вчитель суспільствознавчих предметів має дати здобувачам освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Богомаз О. Чому вчитель має бути медіаграмотним? Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 47, Т. 1. С. 263-267

2. Гітіс В., Гудкова К. Методи штучного інтелекту: навч. посіб. Краматорськ: ДДМА, 2018. 136 с.

3. Глибовець М. М., Олецький О. В. Штучний інтелект. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2002. 364 с.

4. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. Фізико-математична освіта. 2023. Т. 38, № 1. С. 48-53. DOI: 10.31110/2413-1571-2023-038-1-007 (дата звернення: 17.01.2024).

5. Теґмарк М. Життя 3.0.: доба штучного інтелекту. Київ: Наш формат, 2019. 432 с.

УДК 37.018.4(477)

Анна МЕЛЬНИК, Яніна КАМБАЛОВА
(м. Київ)

Поєднання традиційних та інноваційних форм організації освітнього процесу в сучасній українській школі

Постановка проблеми. Освітній процес у сучасному світі є одним із ключових факторів соціального прогресу та розвитку країни. Забезпечення якісної освіти є завданням національного масштабу, а вдосконалення методів організації навчального процесу відіграє важливу роль у досягненні цієї мети. У цій статті ми розглянемо різні підходи до організації освітнього процесу в середній освіті, звертаючи увагу на традиційні та інноваційні форми, їх переваги та недоліки, а також шляхи поєднання цих підходів для оптимального навчання здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класно-урочна система навчання, яка є однією з найпоширеніших форм організації навчального процесу в загальноосвітніх закладах, має давню історію. Власне, ідею створення класно-урочної системи традиційно пов'язують з ім'ям видатного дидакта XVII ст. Яна Амоса Коменського. Подальший розвиток теорія отримала у працях видатного французького педагога Жана-Батиста де Ламене (1712-1799), який активно працював у XVIII ст. Ламене вважається одним із перших педагогів, хто систематизував і стандартизував підхід до навчання.

Система, запропонована Ламене, базувалася на розподілі навчального часу на окремі уроки або урокові одиниці, які відповідали певним предметам або темам. Кожен урок мав чітко визначений початок і кінець, а також включав у себе

плановані навчальні цілі та завдання. Ця система ставила своєю метою стандартизацію навчання, спрощення організації навчального процесу та підвищення ефективності викладання.

Завдяки роботі Ламене класно-урочна система навчання набула значного поширення і стала однією з основних моделей організації навчального процесу у багатьох країнах світу. Її принципи використовуються й до цього часу, що свідчить про значний внесок Ламене у розвиток педагогічної науки та практики.

Жан-Батист де Ламене відомий своїми ідеями щодо організації освітнього процесу, який він описав у своїй праці «Метод навчання дітей». Він розробив систему, в якій навчальний час був розподілений на окремі «уроки» або «урокові одиниці», які відповідали певним предметам або темам. Кожен урок мав чітко визначений початок і кінець, а також включав у себе плановані навчальні цілі та завдання.

Ця система була спрямована на стандартизацію навчання, спрощення організації навчального процесу та підвищення ефективності викладання. Вона стала популярною у багатьох країнах світу і широко застосовувалася у загальноосвітніх закладах.

Жан-Батист де Ламене вніс значний внесок у розвиток педагогічної науки, його ідеї та методи досі використовуються в освіті. Класно-урочна система навчання, запропонована ним, стала основою для подальшого розвитку шкільної освіти і є однією з основних моделей організації навчального процесу у багатьох країнах світу [2, с. 108].

Традиційні методи навчання, такі як уроки-лекції та класичні уроки, мають свою велику вагу у формуванні базових знань та навичок учнів. Уроки-лекції, які дозволяють вчителям систематизувати та структурувати інформацію, та уроки, що сприяють активній участі здобувачів освіти у дискусіях та аналізі, є невід'ємною частиною традиційного навчального процесу. Однак, такі методи можуть мати свої обмеження, особливо щодо стимулювання творчого мислення та розвитку критичного мислення здобувачів освіти [1, с. 408].

Інноваційні підходи до навчання, які включають в себе використання сучасних технологій та інтерактивних методів, набувають все більшої популярності у сучасній освіті. Ці підходи відкривають широкі можливості для здобувачів освіти активно залучатися до навчального процесу, розвивати у них критичне мислення та творчі здібності. Використання новітніх технологій навчання, таких як інтерактивні та відеоуроки, мультимедійні презентації, онлайн-курси та веб-семінари, дозволяє створювати захопливе та цікаве освітнє середовище, яке стимулює активну участь здобувачів освіти у навчальному процесі.

Однак для успішного впровадження інноваційних підходів необхідне належне технічне забезпечення та підготовка педагогічного персоналу навчальних закладів. Вчителі повинні бути готові до використання нових технологій у своїй роботі, розуміти їхні можливості та обмеження, а також мати навички розвитку цифрової та медіа-грамотності серед учнів. Також важливо забезпечити доступ до

необхідного обладнання та програмного забезпечення для всіх учасників навчального процесу, щоб уникнути нерівності в умовах навчання [5, с. 240.]

Поєднання класичних та інноваційних форм організації навчання стає все більш актуальним і ефективним у сучасній освіті. Традиційні форми організації навчальної діяльності, такі як різні типи уроків, лекційні, семінарські, лабораторні та практичні заняття, надають здобувачам освіти можливість отримати систематизовану інформацію та базові знання про певну проблему або предмет. Вони дозволяють вчителю чітко структурувати матеріал і передавати його здобувачам світи у логічному порядку.

Однак, виключне використання класичних форм навчання може бути обмеженим, оскільки вони не завжди сприяють активному залученню великої кількості здобувачів освіти та розвитку їхніх аналітичних, критичних та творчих навичок мислення. Тут на допомогу приходять інноваційні форми організації навчального процесу [4, с. 312].

Характерні для інтерактивних уроків інноваційні методи навчання, такі як використання різноманітних інтерактивних технологій, реалізація групових проектів, вирішення проблемних завдань та проведення рольових ігор, надають здобувачам освіти можливість більш активно залучатися до навчального процесу. Вони стимулюють розвиток творчого мислення, сприяють вирішенню практичних завдань та розвивають навички співпраці та комунікації.

Поєднання цих двох підходів може мати синергетичний ефект, забезпечуючи належний розвиток усіх аспектів особистості здобувача освіти. Наприклад, широке застосування технічних засобів навчання під час уроків та лекційних занять може зробити процес ознайомлення з новим матеріалом більш цікавим та доступним для здобувачів освіти, а використання інтерактивних технологій під час семінарських, лабораторних та практичних занять може стимулювати їх до активної участі та обміну ідеями. [3, с. 176]

Висновки. Підводячи підсумок, можна зазначити, що ефективність освітнього процесу суттєво залежить від ретельного підбору та застосування різних форм організації навчання. Важливо враховувати різноманітність підходів до організації навчання, їх потенціал і обмеження кожного з них, а також індивідуальні потреби та особливості здобувачів освіти. Комбінування класичних та інноваційних методів навчання може стати оптимальним рішенням для досягнення максимальної ефективності. Важливо також враховувати вимоги сучасного суспільства та ринку праці, адаптуючи навчальні програми та методику навчання відповідно до потреб сучасного світу. Тільки з урахуванням цих аспектів можна забезпечити якісну та цілеспрямовану підготовку молодого покоління до життя в сучасному світі.

Список використаних джерел та літератури

1. Мечник Л. Л. Проблемно-пошукові методи навчання на уроках історії. Київ: Чумацький шлях, 2004. 408 с.

2. Де Ламене Ж.-Б. Метод навчання дітей. http://surl.li/szict
3. Ігнатович В. В. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. Київ: Персополіс, 2001. 176 с.
4. Литвинова, Н. П. Система образования Франции: история и современность. Минск: Школа. 2005. 312 с.
5. Іванова О.О. Сучасні технології в освіті: використання технологічних засобів у навчальному процесі. Київ: Навчальна література. 2020. 240 с.

УДК 37.091.33:94]:75(477)

Софія МЕДВІДЬ
(м. Київ)

Методика використання живопису при вивченні історії України на прикладі картини Петра Андрусів «Конотопська битва»

Розглядається методика використання живопису для вивчення історії України, на прикладі картини Петра Андрусіва «Конотопська битва». Проводиться аналіз різних підходів до розгляду твору мистецтва, акцентуючи увагу на методичних аспектах. Особливу увагу приділяється методиці аналізу історичних картин, включаючи схеми та прийом образної розповіді. В статті детально описується застосування цих методів під час вивчення історичної події - Конотопської битви. Зокрема, розкривається використання прийому образної розповіді для ефективного розкриття історичного контексту, дозволяючи учням активно взаємодіяти з історичними подіями.

Ключові слова: методика, методичні прийоми, живопис, картини, історична подія, Конотопська битва.

Науковий керівник: *Коляда І. А.,* професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. У час інформаційних технологій, коли зросла роль інтерактивних носіїв інформації та комунікації, технокартизації у спілкуванні здобувачів освіти покоління зумерів зростає роль і місце наочного методу при вивченні історії України. посилення образності у сприйнятті картин історичного минулого, урізноманітнення засобів навчання історії України є важливим і актуальним завданням теорії та методики навчання історії.

Стан дослідження теми. Ролі та місцю наочного методу, зокрема використанню творів живопису, при вивченні історії України присвячено роботи таких вчених-дидактів: І. Коляди [2], [3], В. Молоткіної [4], Д. Ніколайчука [5], Л. Хмельницької [4]. Найбільш поширеним наочним посібником на уроках історії України є історична картина [2, с 133]. Пам’ятки живопису постають, як наочне джерело знань, що дозволяє використовувати і розвивати всі види сприйняття і пам'яті [5, с 40].

Виклад основного матеріалу дослідження. Історична картина дозволяє одночасно сформувати у здобувачів освіти різне бачення, різне трактування, різні оцінки у різні часові проміжки поглядів на події історії України, які вивчаються на уроці та допомагає сформувати у здобувачів освіти своє ставлення та свій власний погляд на ці події [2, с. 133].

Найбільшу цінність для розвитку образності являють собою репродукції картин на історичну тематику [3, с. 23]. Працюючи репродукціями історичних картин, як зазначає сучасний вчений-методист І. Коляда, вчителю необхідно враховувати час їх створення, ідеологічне навантаження яке вони несли [2, с. 133].

Достовірнішими зображеннями вважаються ті картини, які написали сучасниками подій. Для відпрацювання умінь можна застосовувати на уроці кілька картин, але не більше 2-3. Значна кількість ілюстративного матеріалу, особливо вперше використовуваного, послабить інтенсивність сприймання здобувачів освіти, а численні образи переплутаються в їхній свідомості й ускладнять сприйняття нового [5, с 23-24].

Нині накопичено багатий методичний досвід щодо використання навчальних картин на уроках історії та методики роботи з цим наочним матеріалом. Так, робота здобувачів освіти з опрацювання візуальних джерел має бути раціонально організована вчителем і виконуватися за єдиним алгоритмом. Поетапність роботи над візуальними історичними джерелами з урахуванням особливостей здобувачів освіти покоління зумерів робить освітній процес більш осмисленим, розвиваючи критичне та історичне мислення. Робота над візуальними історичними джерелами має бути спрямована на формування таких компетентностей, які дозволять здобувачам освіти самостійно здобувати знання з різноманітних джерел і творчо застосовувати їх при подальшому вивченні історії України.

Встановлено, що візуалізацію на уроках історії можна здійснити за допомогою карт, малюнків, графічної статистики (таблиць, схем, діаграм), творів образотворчого мистецтва (картин, скульптури, архітектурних споруд, меморіальних комплексів), плакатів, карикатури, фотографій, відеоджерел (відеофільмів, кінофільмів, відеосвідчень), презентацій, інфографіки, речових пам’яток.

Застосування різноманітних візуальних джерел на уроках історії в закладах загальної середньої освіти забезпечує можливість на якісно новому рівні вивчати предмет, сприяє більш поглибленому вивченню предмета здобувачами освіти, формуванню в них певних вмінь та навичок, власної думки, життєвої та громадянської позицій, розвитку у здобувачів освіти критичного мислення, вміння систематизувати історичну інформацію, самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел і спонукає здобувачів освіти до осмисленого вивчення подій минулого та значно полегшує роботу вчителя.

Важливою методичною умовою є послідовність роботи над картиною. Зокрема, учитель повинен заздалегідь забезпечити можливість здобувачам освіти ознайомитися з історичною репродукцією, використавши доступні йому та здобувачам освіти сучасні мультимедійні засоби навчання (планшети, смартфони, можливості мультимедійної дошки). Увагу здобувачів освіти до картини вчитель звертає лише тоді, коли в процесі пояснення навчального матеріалу потребуватиме унаочнення опису зображених подій. Вчитель створює умови для

здобувачів освіти для сприйняття образу в цілому. У ході розповіді, на початку роботи з картиною, вчитель зазначає місце і час події, подає загальний опис обстановки, історичного контексту, звертає увагу на деталі та окремі композиційні елементи на картині. Завершуючи розповідь чи опис за картиною вчитель пропонує загальний висновок, вказуючи на істотні ознаки події [4, с. 233].

Так, при висвітленні, наприклад, такої події, як Конотопська битва 1659 р., зокрема, при вивченні теми уроку «Іван Виговський. Гадяцька угода. Українсько-московська війна. Конотопська битва» вчителю доцільно використати картину «Конотопська битва» Петра Андрусева.

Мистецтвознавці та методисти пропонують різні підходи до аналізу твору мистецтва, виділяючи ті чи інші його параметри. Наприклад, методист Г. Косова для поглибленого сприйняття твору живопису пропонує свою схему його аналізу. Перше питання, яке радить методист, повинно бути: «Що зображено?» [5, с 40] Після відповіді здобувачів освіти, що «на картині зображено битву козацького війська з московськими вояками, про що свідчить їхній одяг», вчителю буде доцільно провести евристичну бесіду, аби здобувачі могли встановити яка битва зображена на полотні. Бесіда може супроводжуватись такими запитаннями: У який період року і місяць відбувається битва? (літо; червень-липень, бо трава ще не вся пожовкла, а дерева зелені). Які сторони б'ються? (козацьке і московське військо) / Які елементи картин дають нам це зрозуміти? (Із їхнього одягу. Козаки: – вуса, оселедець, шапка – кобур, шабля, козацька хоругва. Московити - червоний каптан, рушниця, бердиш, двоголовий орел на стязі) / Хто нападає і хто відступає? (Козаки нападають, московське військо відступає) / Яку війну ми зараз вивчаємо? (українсько-московську війну 1658-1659) / Яка битва періоду українсько-московської війни 1658-1659 рр. стала вирішальною у поразці московського війська? (Конотопська битва)

Методист радянської школи В. Козинець, досліджуючи проблему використання живопису на уроках історії, вводить до схеми аналізу визначення теми, ідеї, композиції, сюжету, головних героїв, зображення різних планів, контрасту, кольорової гами, колориту та ін. [5, с. 41]. У своїй роботі з історичною репродукцією вчитель може також використати бесіду, яка передбачає постановки таких запитань: До якого жанру належить картина? Який настрій учасників події ? Які засоби застосовує митець для передачі настроїв, духу часу, атмосфери, що панує серед учасників події? Які тона застосовує митець відтворюючи подію та її учасників?

Наступним етапом у роботі з картиною є застосування прийому образної розповіді при розкритті історичної події [2, с. 133]. В нас це перебіг подій Конотопської битви: «7 липня 1659 року розпочалась епічна Конотопська битва. Гетьман Іван Виговський вдався до хитрого нападу на московське військо князя Трубецького, захопивши велику кількість коней. Наступного дня, як грізна гроза, Семен Пожарський вирушив на допомогу московському князю, переправившись через річку Соснівку та отаборившись там. Проте загін Степана Гуляницького, як незримний смерч, непомічений ворогом, зруйнував переправу і загатив річку. Вранці 9 липня козаки вдарили по табору Пожарського, сплітаючи вишукану засідку вузькому яру. Тут вони вразили московське військо грозовим ударом, за допомогою загону кримських татар. Результат битви – до 30,000 московітів

загинули, а 15,000 опинилися в полоні, серед них сам Пожарський та інші видатні воєводи. Князь Трубецькой, шокований поразкою, відступив, втративши артилерію, скарбницю та знамена. Козаки та татари ще три дні переслідували втікачів до самого московського кордону, змушуючи велике військо Московії практично зганьбитися» [1].

Так, вчитель звертає увагу на те, що «митець Петро Андрусів, у своїй картині «Конотопська битва» використовує приглушені кольори та теплі відтінки, що вдало передають напруженість моменту та пору, коли відбувається битва – спекотне літо. Фігури козаків, татар та московських воїнів деталізовано передають різні емоції – від рішучості до втоми. Динаміка композиції, зокрема сплетіння коней на тлі вибухів, створює відчуття руху та хаосу битви».

Завершуючи вчитель пропонує такий висновок: «Конотопська битва, що почалась 7 липня 1659 року, стала вирішальним етапом московсько – української війни 1658 – 1659, де союзні гетьмансько - польсько – татарські війська під керівництвом Івана Виговського здійснили вдалу кооперацію та тактичну атаку на московські війська, стративши їхнє командування, решту – гнавши три дні до кордонів московського царства. Ця епічна подія живо відтворена на полотні визнаного художника П. Андрусева, що дарує можливість не лише уявити собі той період, але й відчути себе активним учасником цього значущого історичного моменту».

Висновки. Отже, історичний живопис на уроках історії України є важливим засобом формування в уяві здобувача освіти картини історичного минулого, який має посприяти глибокому засвоєнню нового матеріалу та розвитку образного мислення здобувачів освіти, допомагає вивчення навчального матеріали зробити цікавішими та емоційно насиченими. Такий підхід не лише збагачує освітній процес, а й сприяє формуванню духовності у здобувачів освіти, розширює їхній кругозір та формує їхні естетичні самки.

Список використаних джерел та літератури

1. 1659 – битва під Конотопом [Електронний ресурс]. Український інститут національної пам’яті. 2022. Режим доступу до ресурсу: https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/7/1659-bytva-pid-konotopom.

2. Коляда І., Шубер О. Формування історичних уявлень про козацтво засобами живопису на уроках історії України у 8 класі. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал / МОН України, СумДПУ імені А. С. Макаренка; [за заг. ред. О. В. Михайличенко]. Суми: СумДУ імені А. С. Макаренка, 2020. № 1(8). С. 132-137

3. Коляда, І., Іжук С. Використання творів живопису Т. Шевченка як засобу візуалізації при вивчення історії України. 8 клас. Історія в рідній школі: науково-методичний журнал. 2022. № 2-3 (232-233). С. 23-30.

4. Молоткіна, В., Хмельницька, Л. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація. 2023. № 18. С. 227-252.

5. Коляда, І., Ніколайчук, Д. Живопис на уроці історії : дидактичні засади та методичні прийоми навчання історії України : (на прикладі формування уявлень про участь українців у франко-російській війні 1812 р. (історія України 9 клас)). Історія в школі: наук.-метод. журн. для вчителів. 2012. № 10. С. 40-43.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

Алатиренко Мирослава Андріївна,
керівник гуртків Комунального закладу «Чернігівська обласна станція юних натуралістів», кандидат педагогічних наук……...…316

***Ананко Ольга Олександрівна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…232

Андрущенко Віктор Петрович,
ректор УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософський наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України…….10

Барсуков Олександр Юрійович,
студент 2 курсу магістратури Київського національного університету імені Тараса Шевченка..……....73

Баченко Антон Олександрович,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..188

Білик Анастасія Романівна,
студентка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка……...178

***Біньковська Даріна Сергіївна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…122

***Боровський Андрій Анатолійович*,**
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..196

Бондар Сергій Володимирович,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..…168

Бондар Тетяна Миколаївна,
вчителька історії, заступник директора Опорного закладу освіти Богуславський академічний ліцей № 1 Київської області……...243

***Вавшко Оксана Анатоліївна*,**
студентка 3 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка……..…118

***Вєтров Ігор Георгійович*,**
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……...46

Гаврилюк Михайло Олексійович,
аспірант кафедри історії тка етнології України історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……95

Герасименко Владислав Олександрович,
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……...……283

Гребеник Дар'я Олександрівна,
студентка 2 курсу, лаборант кафедри джерелознавства та спеціальних
історичних дисциплін історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..287

Гунцінґер Морітц Конрад Самуель,
почесний професор у галузі зв'язків з громадськістю та комунікації, член
Наглядової ради УДУ імені Михайла Драгоманова……..11

Дубів Ярослав Юрійович,
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…....59

Двірна Катерина Петрівна,
доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент…….232

Добровольський Анатолій Тодорович,
студент магістратури історичного факультету Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка……..127

Довга Катерина Леонідівна,
студентка 2 курсу магістратури історичного факультету УДУ
імені Михайла Драгоманова……...…107

Журба Михайло Анатолійович,
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……...…26

Жолоб Михайло Петрович,
доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук……...194

Іванюк Діана Русланівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…310

Іщенко Діана Віталіївна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…110

Коростельова Анна Сергіївна,
аспірантка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету

УДУ імені Михайла Драгоманова…….……163

Камбалова Яніна Миколаївна,
доцентка кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцентка……326

***Клапцуняк Павло Вікторович*,**
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..90

***Кубріцька Єва Миколаївна*,**
студентка 2 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…..56

***Левченко Юрій Іванович**,*
завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук……...141

***Лєннік Ілля Юрійович*,**
аспірант історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, вчитель історії гімназії №178 м. Києва…….271

***Лисенко Олександр Євгенович*,**
завідувач відділом воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор ……16

***Лобзаков Олександр Артемович*,**
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……199

Малишко Софія Олегівна,
студентка 2 курсу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара……132

Мартинчук Юлія Петрівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…221

Махаринська Оксана Петрівна,
вчителька історії ліцею «Білоцерківський колегіум» Білоцерківської міської ради Київської області……191

Маховський Тарас Володимирович,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка……...114

***Міщанчук Наталя Георгіївна*,**
аспірантка кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара…….132

Мироненко Аліна Олегівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…..70

***Медвідь Софія Володимирівна*,**

студентка історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..329

***Мельник Анна Вікторівна*,**
студентка історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..326

***Мусієнко Лада Володимирівна*,**
учениця 10 класу ліцею «Білоцерківський колегіум» Білоцерківської міської ради Київської області……191

***Ніколайчук Дмитрій Олександрович*,**
науковий співробітник Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук……...135

Обуховський Ігор Олегович,
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……323

Олефиренко Марина Володимирівна,
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…102

Пелик Олександр Володимирович,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського…….....52

***Подольський Анатолій Юхимович*,**
керівник Українського центру вивчення історії Голокосту, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, кандидат історичних наук……....30

***Порохнава Дар'я Романівна*,**
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…302

***Потильчак Олександр Валентинович*,**
завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,
доктор історичних наук, професор……..37

***Попченко Іван Сергійович*,**
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……237

Похиль Світлана Сергіївна,
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…..78

Плісецький Дімітрій Вікторович,
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……....228

***Приходько Микола Миколайович*,**
докторант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук……...…147

***Саханчук Віталій Володимирович*,**
асистент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……216

Сафонов Кирило Анатолійович,
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……268

***Сивук Софія Олександрівна*,**
студентка Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка……...81

***Сергійчук Тарас Ігорович*,**
аспірант Державної установи «Інститут всесвітньої історії» НАН України…….150

***Срібняк Мілана Ігорівна*,**
аспірантка Державної установи «Інститут всесвітньої історії» НАН України….157

***Смоляр Дарья Олександрівна*,**
учениця 11 класу опорного закладу освіти Богуславський академічний ліцей № 1 Київської області……...243

Стьопченко Елла Миколаївна,
наукова співробітниця Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України……..254

Стоцька Дарина Сергіївна,
студентка 2 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка……..184

***Стояновська Вікторія Володимирівна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.….86

Тараненко Алла Володимирівна,
аспірантка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…….….154

***Татарінов Кирило Олександрович*,**
студент 3 курсу історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, вчитель історії гімназії № 136 м. Києва…….248

***Терещенко Тетяна Вадимівна*,**
студентка 4 курсу факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка……..…99

***Туманова Наталія Олексіївна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…312

Уракін Максим Геннадійович,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету

УДУ імені Михайла Драгоманова…….….202

***Фаріон Анастасія Віталіївна*,**
студентка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка……...…280

Фастовець Юлія Валентинівна,
аспірантка кафедри історії та суспільно-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……....181

***Федів Єлизавета Іванівна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…305

***Федорчук Олег Васильович*,**
доцент Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна», кандидат юридичних наук……..251

Фролов Дмітрій Джонович,
професор Олександрівського інституту Університету Хельсінкі, дослідник, доктор суспільно-політичних наук (політична історія)…….....20

Харитонова Анастасія Сергіївна,
студентка 2 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…….293

***Хршоян Арпєнік Ваєндурівна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова....240

Чижевський Олександр Олегович,
студент магістратури Рівненського державного гуманітарного університету…..225

***Чекиш Назар Вікторович*,**
аспірант кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..210

Чмихова Анастасія Олександрівна,
студентка історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……....63

***Чухомець Олексій Олексійович*,**
аспірант кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..173

Шаповал Юрій Іванович,
керівник Центру історичної політології Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук, головний науковий співробітник професор……12

***Шашенко Михайло Володимирович*,**
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……296

***Шершень Марія Володимирівна*,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ
імені Михайла Драгоманова……...138

Шкляр Святослав Валерійович,
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..66

Щипська Анастасія Романівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…307

***Юхименко Вікторія Олександрівна*,**
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…319

Яретик Микола Миколайович,
студент 2 курсу магістратури Національної музичної академії України
імені П. І. Чайковського……..274

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК НАУКОВИХ КЕРІВНИКІВ

Андрущенко Тетяна Іванівна,
завідувачка кафедри суспільних наук факультету історико-теоретичного, композиторського та іноземних студентів Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, доктор філософських наук, професорка……..274

Бакуменко Олександр Петрович,
доцент кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент…….63

Богомаз Оксана Юріївна,
викладач кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії в галузі освіта/педагогіка……..….323

***Будзар Марина Михайлівна*,**
доцентка кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, доцент……...……99

Візер Світлана Олександрівна,
завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка……..……70, 78, 90, 287

Вєтров Ігор Георгійович, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……...216

Горбенко Кирило Володимирович,
старший викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили……..….52

Гончар Юлія Борисівна,
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка….163, 268

Двірна Катерина Петрівна,
доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……....122

Дробот Іван Іванович,
завідувач кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……...…221

Журба Михайло Анатолійович,
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……147, 154, 168, 188, 196, 202

Іванова Людмила Георгіївна,
професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор……...……86, 95, 173, 210

Коляда Ігор Анатолійович,
професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор…….319, 329

Корсунський Віктор Олексійович, завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат педагогічних наук, доцент……...…..132

Кудряченко Андрій Іванович,
директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України……..157

Куций Іван Петрович,
професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, доктор історичних наук, професор……..….81

Ладиченко Тетяна В'ячеславівна,
завідувачка кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професорка……..…228

Мальований Олександр Олексійович,
доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук……...…56, 59, 199

Малежик Дмитро Іванович,
доцент кафедри історії та суспільно-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……...248

Мартинчук Інна Іванівна,
доцентка кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат історичних наук, доцентка…….225

Мелещенко Тетяна Володимирівна,
декан історичного факультету, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла

Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка……..…271

Олійник Сергій Васильович,
доцент кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат історичних наук, доцент…….184

Осмоловська Олена Юріївна,
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……....104

Перепелюк Ольга Максимівна,
заступник декана з наукової роботи, доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (у галузі історії)……...138, 302, 305

Потильчак Олександр Валентинович,
завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор…….283, 287, 293, 296

Посунько Ольга Миколаївна,
завідувачка кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат історичних наук, доцентка…….132

Семенюк-Прибатень Анна Вікторівна,
старша викладачка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат юридичних наук…...280

Срібняк Ігор Володимирович,
завідувач кафедри всесвітньої історії історико-філософського факультету Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор……150

Сокирко Олексій Григорович,
доцент кафедри давньої та нової історії України історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, доцент……73

Тицький Сергій Іванович,
професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……102, 240

Телегуз Андрій Володимирович,
доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент…….307

Федьков Олександр Миколайович,
завідувач кафедри археології, спеціальних історичних та правничих

дисциплін історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор……...114, 118, 127

Черевко Оксана Степанівна,
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……..…107, 110

Шарпатий Віктор Григорович, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……...66, 181

***Шевченко Олег Тарасович*,**
завідувач кафедри інноваційних технологій викладання загальноосвітніх дисциплін УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……..……....310, 312

Яблонська Діана Русланівна,
асистентка кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор філософії в галузі історії……..…178

Наукове видання

Драгоманівські історичні студії

Збірник наукових статей молодих істориків
Випуск 9 (13)

Відповідальний редактор і упорядник:
О. В. Потильчак

Технічне редагування і комп'ютерний набір:
Д. О. Гребеник

Статті подаються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Електронне видання

Підписано до друку 15.05.2024 р. Формат 60х84.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Облік.видав.арк. 25,92
Зам. № 051
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова.
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК 7896 від 25.07.2023.
(044) 239-30-26.